Sadru'l-İslâm
İmam Ebû Yusr
Muhammed PEZDEVİ
421 - 493 / 1027 - 1099

EHL-İ SÜNNET AKAİDÎ

Tercüme :
Doç. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

- Ehl-i Sünnet Akâidi
  Muhammed PEZDEVİ'den
  Doç. Dr. Şerafeddin Gölcük
- Copyright : Kayıhan Yayınevi
- Dizgi : Ayyıldız Matbaası
- Baskı : Er-Tu Matbaası
- Kapak Baskı : Kelebek Matbaası
- Cilt : Şema Mücellithanesi
- Ressam : Şadan Memişoğlu
- Birinci Baskı : Haziran 1980

İÇİNDEKİLER

TAKDİM, SADRU'L İSLÂM, EBU YUSR MUHAMMED PEZDEVİ'NİN HAYATI . . . . . .
ÖNSÖZ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 5
MES'ELE 1 5
Kelâm İlmini Öğrenme 5
MES'ELE 2 7
Eşyanın ve Malların Hakikatı 7
MES'ELE 3 8
İlim Sebepleri 8
MES'ELE 4 12
Eşyanın Şekli 12
MES'ELE 5 13
Duyular 13
MES'ELE 6 13
Haber 13
MES'ELE 7 14
Bilgi 14
MES'ELE 8 15
Bilgilerin Türleri 15
MES'ELE 9 16
Âlem 16
MES'ELE 10 10
Arazlar ve Bekâ 18
MES'ELE 11 20
Âlem'in Yaratılışı 20
MES'ELE 12 27
Allah'ın Varlığı, Birtekliği 27
MES'ELE 13 30

Allah Hakkında Teşbih ve Tescimin Reddi 30
MES'ELE 14 42
Allah'ın Mekândan Münezzeh, Uzak Oluşu 42
MES'ELE 15 47
Allah'ın Görme ve İşitmesi 47
MES'ELE 16 50
İlim, Hayat, Kudret 50
MES'ELE 17 61
İrade 61
MES'ELE 18 62
İrade ve Meşiet 62
MES'ELE 19 77
Kelâm 77
MES'ELE 20 99
Tekvin (Yaratma) 99
MES'ELE 21 110
Allah'ın Görülmesi 110
MES'ELE 22 124
İsim ve İsimleme 124
İKİNCİ BÖLÜM
MES'ELE 23 129
Peygamber Gönderme 129
MES'ELE 24 134
Hz. Âdem'in (A.S.) Peygamberliği 134
MES'ELE 25 136
Peygamberliğin İspatı 136
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MES'ELE 26 143
İnsanların Fiilleri 143
MES'ELE 27 159
Fiillerin Kısımları 159
MES'ELE 28 160
Tevellüd veya Tevlid, Doğma veya Doğurma . . . 160
MES'ELE 29 165
Kudretin Fiille Birlikte Oluşu 165
MES'ELE 30 175
Kudretin İki Fiile Uygun Oluşu 175
MES'ELE 31 176

Güç Yetmiyen İşi Teklif 176
MES'ELE 32 178
Lûtf Konusu 178
MES'ELE 33 179
Salâh - Aslah Konusu 179
MES'ELE 34 185
Hikmetli İş 185
MES'ELE 35 187
Büyük Günah İşleyenler 187
MES'ELE 36 203
Büyük Günahlardan Sakınma 203
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İMAN VE İSLÂM
MES'ELE 37 209
İman 209
MES'ELE 38 217
İcmaî ve Tafsilî İman 217
MES'ELE 39 218
Mukallidin İmanı 218
MES'ELE 40 219
İmanın Artması, Eksilmesi 219
MES'ELE 41 220
İman ve İslâm 220
MES'ELE 42 221
İmanın Yaratılmış Olup Olmaması 221
BEŞİNCİ BÖLÜM
AHİRET
MES'ELE 43 225
Diriliş (Ba's) 225
MES'ELE 44 229
Mizan 229
MES'ELE 45 231
Sırat 231
MES'ELE 46 232
Hesap 232
MES'ELE 47 233
Kevser Havzı 233
MES'ELE 48 235

Kabir Azabı 235
MES'ELE 49 237
Münker ve Nekir Sorgusu 237
MES'ELE 50 237
Cennet ve Cehennem 237
MES'ELE 51 239
Cennet ve Cehennemin Ebediliği 239
MES'ELE 52 239
Öldürülen Kişinin Durumu 239
MES'ELE 53 240
Nebilerin ve Resûllerin Günahsız Oluşu 240
MES'ELE 54 248
Şâkî ve Saîd 248
ALTINCI BÖLÜM
MES'ELE 55 257
HİLÂFET VEYA İMAMET
Hilâfet 257
MES'ELE 56 265
Hz. Ömer'in (R.A.) Hilâfeti 265
MES'ELE 57 266
Hz. Osman'ın (R.A.) Hilâfeti 266
MES'ELE 58 267
Hz. Ali'nin (R.A.) Hilâfeti 267
MES'ELE 59 267
İmamete Tayin 267
MES'ELE 60 269
İmam'ın Nitelikleri 269
MES'ELE 61 270
İmamette Faziletli Olmak 270
MES'ELE 62 271
Hilâfet Akdi 271
MES'ELE 63 272
İki Kişinin İmameti 272
MES'ELE 64 273
Zalim ve Günahkâr İmamın Durumu 273
MES'ELE 65 275
Günahkâr İmamı Tevbeye Dâvet Etmek 275
MES'ELE 66 276

Zorla İmam Olmak 276
MES'ELE 67 276
Hz. Peygamber (S.A.V.) Efendimizin Nasla İmamete Tayin etmediği 276
MES'ELE 68 277
Dört Halifenin Fazilette Dereceleri 277
MES'ELE 69 283
Hz Muaviye (R.A.) Hakkında 283
MES'ELE 70 284
Muaviye'nin Hz. Ali'den Sonraki Durumu 284
YEDİNCİ BÖLÜM
(Değişik Konular)
MES'ELE 71 287
İnsanların ve Meleklerin Üstünlüğü 287
MES'ELE 72 292
İnsanların Peygamberleri ve Meleklerin Büyükleri . 292
MES'ELE 73 294
Cinler 294
MES'ELE 74 297
Akıl 297
MES'ELE 75 298
Aklın Durumu 298
MES'ELE 76 304
İnsanlığın İlk Misakı 304
MES'ELE 77 308
Ma'dûn (Yokluk) 308
MES'ELE 78 311
Seyyieye, Kötülüğe Azmetme, Karar Verme . . . 311
MES'ELE 79 316
Dillerin Aslı 316
MES'ELE 80 317
Kur'an'ın Nazmıyla Mucize Oluşu 917
MES'ELE 81 318
Kur'an'ın Bir Kısmının Diğerine Üstün Oluşu . . . 318
MES'ELE 82 319
İman-İslâm Münasebeti 319
MES'ELE 83 320
Nebî ve Resûl 320

MES'ELE 84 321
Arş, Kürs, Levh, Kelâm 321
MES'ELE 85 322
Ruh 322
MES'ELE 86 324
Ruh'un Niteliği ve Çeşitleri 324
MES'ELE 87 325
Hava 325
MES'ELE 88 322
Şeytan ve Cinlerin Vesvesesi 325
MES'ELE 89 327
Tevbe 327
MES'ELE 90 328
Evliyanın Kerâmeti 328
MES'ELE 91 332
Müslümanların ve Müşriklerin Çocukları 332
MES'ELE 92 334
Cevherin Yer İşgâl Etmesi 334
MES'ELE 93 335
Şeriat, Hakikat 335
MES'ELE 94 336
Bir Şeyin Bir Yönden Bilinir, Diğer Yönden Bilinmez Oluşu 336
MES'ELE 95 339
Ehli Sünnet v'el-Cemaatin Tarifi 339
MES'ELE 96 341
İslâm Dışı İnançlar 341
SEKİZİNCİ BÖLÜM
MEZHEPLERİN BEYANI 347
A) Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet ile İhtilâf ettiği Konular 352
B) İbn Küllâb ile Ehl-i Sünnetin Anlaşmazlıkları . . . 353
C) Hadis Ehlinin Ehl-i Sünnet'e Muhalif Olduğu Konular 354
KAYNAKLAR 372
İNDEKS 373

SADRU'L-İSLÂM
EBÛ YUSR MUHAMMED PEZDEVÎ'NİN HAYATI
421 - 493 / 1027 - 1099

ve

T A K D İ M

Ebû Yusr Muhammed Pezdevî'nin hayatını yazmak isteyen kimse birtakım zorluklarla karşılaşır. Bu, Arap edebiyâtında insanların hayatlarından bahseden bilgilerin nadir oluşu ve genel bilgi verilişinden ileri gelmektedir. Bundan dolayı Pezdevî'nin genişçe hayatının tarihini yazmak güç olacaktır, fakat biz dağınık kırıntı bilgileri toplamaya, mümkün olduğu kadar gerçeğe yakın bir şekilde vermeye gayret edeceğiz. Biz, bizzat Pezdevî'nin hayatı hakkında zikrettiği kaynaklara dayanacağız. Ayrıca «Usûlü'd-Dîn» kitabını okuyan da kendisi hakkında bilgi sahibi olabilir.

Biz kendi hesabımıza Pezdevî'nin gençliği hakkında tam bir karanlık içindeyiz. Fakat İbn Kutluboğa'nın «Tabakâtu'l-Hanefiyye» kitabının hâmişinde Pezdevî'nin hayatı hakkında Sûm'anî'nin aşağıdaki tarzda bir rivâyette bulunduğu kaydedilmektedir. «Pezdevî 421'de doğmuştur.» Fahru'l-İslâm 'Ali Pezdevî'nin kardeşi Muhammed Pezdevî'nin ilk öğrenimini babasından yaptığı, babasının ona dedesi Abdulkerim'in, Mâtûridî'den aldığı ilmi naklettiği gerçeğe yakın bir durumdur. Daha sonra Ebû Yusr büyük Hanefî âlimlerinden ders okumuş, her talebe gibi diğer imamların yanlarına gitmiştir. (Leknevî, El-Fevâidü'l-Behiyye, s. 188).

Biz bu imamlardan bazılarının isimlerini biliyoruz: Ebû Yakub Yûsuf b. Muhammed en-Nisâbûrî, Şeyh İmâm Ebu'l-Hattâb...

Pezdevî, bazen kendilerinden ders okuduğu imamlardan söz etmekte, fakat isimlerini vermemektedir.

Pezdevî, şifâhî tahsilinin yanında geçmiş fıkıh bilginlerinin yazdıklarını incelemiştir. İsimlerini zikretmeksizin fıkhî eserleri anmada kısa geçmekle birlikte Pezdevî okuduğu kitaplara dair bir fikri Usûlü'd-Dîn kitabının mukaddimesinde vermektedir. Örnek olarak el-Kindî gibi filozofların Abdulcebbâr, Cübbâî, Kâ'bî ve Nazzâm gibi Mu'tezile'nin, Muhammed b. Heysâm gibi Mücessime'nin yazdıklarından söz etmektedir. Onun Eş'ârî'nin görüşlerini incelemede derinliğine sahip olduğuna şu sözleri açıklık getiriyor: «Eş'ârî'nin kitaplarının ve sözlerinin büyük kısmını inceledim.» O, Kitâbü'l-Mu'ciz ve Makalâtü'l-İslâmiyyîn'den başka kitap ismi zikretmemiştir.

Pezdevî, dedesinin hocası olan Mâtûrîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd ve Kitâbu Te'vîlâti'l-Kur'an'ını tanıyordu. Nitekim o isimlerini anmamakla birlikte ülkesi âlimlerinin yazdığı fıkıh kitaplarını da okumuştu.

Pezdevî'nin tanıdığı kitaplar arasında daha başka tarikatlar tarihinden sözeden fıkhî ve felsefî eserler vardır. Yazma müracaât eserleri olarak bunların zikri Usûlu'd-Dîn'de geçmektedir. Şüphesiz Pezdevî, şöhretli müslüman fâkih ve şerîat ilmi sahibi kimselerin ihtiyacı olan ilimleri tahsîl etmişti.

Pezdevî Kur'an'dan pek çok âyete dayanmıştır. O bu hususta dört tefsîre istinâd etmiştir:

1) *İshak b. İbrahim b. Râhûya el-Hanzalî,*
2) *Abd b. Hamîd el-Keysî,*
3) *Dehhâk el-Hilâl ve*
4) *İmam Mâturîdî'nin tefsiri «Te'vîlâtu'l-Kur'an»ıdır.*

Çok deja Pezdevî Usûlu'd-Dîn kitabında çeşitli Kur'an âyetlerinin tefsiri hususunda, felsefî ayrıntıları şerhedip derinleştirerek fıkhî münakaşaları terketmektedir.

Pezdevî, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hadîslerinde Müslim'in Sahîh'ine Ebû Dâvud Sicistânî'nin Sünen'ine dayanır.

Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yusr Muhammed Pezdevî'nin gerek

araştırmaları ve gerekse tedris esnasında açığa çıkan en önemli yönü — ki o kâdî ve imam olmuştur — onun kazâî yönüdür. Zîrâ O, iz bırakan büyük imamlardandır. Çünkü O Hanefîler için kanûnî eserler te'lîf etmede ısrar ediyordu. O, bu yönünü, üzerinde işleyip çalıştığı Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin es-Siyeru'l-Kebîr kitabıyla, Ebu'l-Hasan Ubeydullah el-Kerhî'nin el-Muhtesar fi'l-Fıkh ve Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervizî el-Hâkim'in el-Müntekâ kitabıyla ortaya koyuyor.

Mâverâünnehir ülkesi çok eskidenberi Hanefî Fıkıh ve ahkâm ilimleri için önemli bir merkez olmuştur. Pezdevî de bu mektebe intisab etmiştir. O, Hanefî mezhebine bağlı olduğunu eserlerinin pek çok yerinde açıklamaktadır.

Pezdevî'nin Semerkand'da kadılık makâmına gelmeden önce nerede ikâmet ettiği kesinlikle bilinmiyor. O Yeksartes ırmağı üzerinde Aksıkâs şehri yakınında Andican'da (Andikân) olduğunu bildiriyor. Burada bir filozofla âhiretle ilgili münakaşa yaptığını Usûlu'd-Dîn'de açıklıyor.

Sadru'l-İslâm Pezdevî'nin 478/1085'*de Buhara'da bulunduğu kesindir ve* 481/1088'*de Semerkand'da kâdî olmuştur. Bu şehirde Melikşah'ın ordularının şehri kuşatmasını yaşamış ve Buhara'da* 493/1099'*da vefat etmiştir. Büyük bir ihtimalle hayatının çoğunu Buhara'da geçirmiş üstad ve mü'ellif olarak faaliyetlerini bu şehirde sürdürmüş, eserlerinin pekçoğunu burada kaleme almış ve fıkıh okutarak kâdıların en güçlüsü olarak meşhur olmuştur.*

Pezdevî'nin Semerkand'daki kâdılığı ancak birkaç sene sürmüştür. Zira o 478/1085'*de Buhara'da bulunuyordu. Onun* 493/1099 *Receb ayındaki ölümüne kodar geçen zamanı ne şekilde geçirdiği bilinmiyor. Ayrıca Semerkand'da kâdı olmadan önce Buhara'da Kâdı olup olmadığı da tesbit edilemiyor. Ancak Abdu'l-Kâdir'in rivâyetine göre (Süm'ânî, s.* 78, *Abdu'l-Kâdir* I/97. *Abdullah b. Muhammed el-Hulemî) onun Buhara'da kâdılık yaptığı sonucunu çıkarmak mümkün oluyor. «Abdullah*

b. Muhammed el-Hulemi Buhara'da Kâdı Ebu'l-Yusr'u dinlemiştir.» Fakat şunu söylemekte mümkündür: Buhara'da kastedilen Pezdevî'nin Semerkand'daki ikâmetinden sonra hayatının son senelerini Buhara'da geçirmiş olduğudur.

Pezdevî'nin fikrî mirâsı sâdece eserlerinde değil, ama talebelerinin ellerinde de yaşamıştır. O Usûlu'd-dîn'in yanında fıkhî araştırmalar yapmıştır. Bunların en önemlisi Şeybânî'nin el-Câmi'us-Sağîr'ine yaptığı ta'lîktir. Ayrıca el-Vakiât ve el-Mebsût isminde ahkâma ve furûa dâir eserleri vardır. Bunlardan başka Ömer b. Muhammed en-Nesefî O'nun el-Usûl ve'l-Furû'daki eserinden tekid edilmiyen bir biçimde zikretmektedir.

Ebu'l-Yusr'un şöhreti; eserleri, talebeleri ve özellikle 460/1078'de *Nesef'te doğan ve 537/1142'de Semerkand'da vefat eden Necmu'd-Dîn Muhammed en-Nesefî aracılığıyla yayılmıştır. Necmu'd-Dîn Nesefî asrının en büyük ahkâm, fıkıh bilginlerinden ve Hanefî mezhebinden olup el-Akâîdu'n-Nesefiyye'yi yazmış ve Mâtûrîdî mezhebinin fıkhına dair ortaya koydukları ile meşhur olmuştur.*

Pezdevî'nin bir başka talebesi, Kudurî'nin el-Muhtasar'ına şerh yazan, imamlardan bir büyük olan Abdu'l-Kerîm b. Muhammed es-Sanâî'dir (veya es-Sebâî).

Kâtib Çelebî'nin görüşüne göre Tılabetu't-Talebe'nin müellifinin Sanâî olduğudur. Bu kitap Hanefî fıkhı için bir kazâî lûgattır. Bâzısı bu kitabı Nesefî'ye isnâd eder.

Pezdevî'den ders okuyan bilginlerden ikisi de şunlardır:

1) *Muhammed b. Tâhir es-Semerkandî,*

2) *Abdullah b. Muhammed el-Hulemî. Bunlar Kâdı Pezdevî'ye talebelik yapmışlardır.*

Ülkesinde Hanefî mezhebinin âlimlerinin en büyüklerinden olduğu Pezdevî'ye nisbet edilir. Onun hakkında yazan, onunla muâsır olan veya onu şahsen tanıyan herkes onun ilmiyle övünür, yücelir. Pezdevî'nin hayatı hakkındaki notlarımızı O'nun büyük talebesi Ömer Nesefî'nin şu sözüyle bitiri-

yoruz: «Ebu'l-Yusr, Mâverâünnehir ülkesinde yaşıtlarımızın şeyhi, imamların imamı idi, ona her yandan insanlar gelirdi, doğu ve batı «Usûl'de ve Furûda» eserleriyle dolmuştur.» İbn Kutluboğa, Tâcu't-Terâcim, s. 66.

Daha ziyade Usûlu'd-Dîn mukaddimesine bağlı kalarak ve Pezdevî'nin hayatından söz eden Terâcim kitaplarına bakarak vermeye çalıştığımız İmam Pezdevî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiden sonra onun elimizdeki eseri Usûlu'd-Dîn mevzuunda şunları söylemek mümkündür:

Usulu'd-Dîn, dinin asılları, temelleri demektir. Terim olarak bütün itikad, inanç esaslarını inceleyen, açıklıyan bir bakıma Kur'an'a dayalı akîdelerin felsefesini, aklî yorumunu yapan bilim dalının adıdır. Bu bilim dalına Kelâm ve Tevhîd ilmi gibi isimler de verilir.

Usûlu'd-Dîn kitabı imam Pezdevî'ye aittir. Biz bu eseri Türkçeye kazandırırken Dr. Hans Peter Linss'in 1383/1963 *yılında Kahire'de neşrettiği nüshayı esas aldık. Son olarak ayni eserin Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde* 516 *numarada kayıtlı Risâletul-Akâid adıyla istinsah tarihi* 1201 *ve Derviş Hüseyin'e ait olan bir nüshanın varlığını tesbit ettik.*

İmam Pezdevî ister Usûlu'd-Dîn, ister Akâid risalesi adıyla olsun tasnif ettiği bu eserini üç sebepten dolayı kaleme aldığını belirtiyor:

1) *Sapık ve bid'at ehlinin görülerinin ülkede ortaya çıkması,*

2) *Fakihlerin daha ziyade fıkıhta derinleşme eğilimi göstererek, sadece bu ilimle meşgul olmaları,*

3) *Sünnet ve Cemaat Ehli'ne bağlı kalma gayesiyle tahkik alanına dolma...*

Bütün bu sebepler İmam Muhammed Pezdevî'yi Sünnet ve Cemaat Ehli usulünce kısa, özlü bir kitap yazmaya sevkediyor ve o bu eserinde sık sık Ehlu's-Sünneti v'el-Cemaatı tabirini kullanarak bu niyetini izhar ediyor. Gerçekte Pezdevî bu deyimle İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin bağlılarını, özellikle iti-

kadda mezhepleri Mâturîdi olanları kasdediyor. Eserin hemen başında onun bu niyeti İmam Eş'arî'den ve İbn Küllâb'dan bahsederken açıkça görülüyor. O, bu ikisini Ehl-i Sünnet'ten kabul etmekle birlikte bazı meselelerde hata ettiklerini belirtiyor. Böylece İmam Pezdevî'nin Ehl-i Sünnet Akâidi üzerinde ne kadar titiz olduğu ve bu akâidin esaslarını belirtmede gayretinin ne derece yüksek bulunduğu ortaya çıkıyor. İmam Pezdevî'nin Ehl-i Sünnet inançlarının korunmasında sekizinci bölümden önceki iki mes'elede Sünnet ve Cemaat Ehlinin tarifi ve İslâm dışı inançlar bahislerinde belirgin bir hal alıyor.

Biz eseri Türkçeleştirirken birbirine yakın mes'eleleri bölümler haline getirdik, böylece itikâdî bahisleri ihtiva ederken, yedinci bölüm «Değişik Konular»ı ve sekizinci bölüm «Mezheplerin Beyanı» adında kitabın kısımlarını meydana getirdi.

Elimizdeki bu eseri tercemeye niyet ettiğimizde Sünnet ve Cemaat Ehli inançlarının saflığını ve sadeliğini bu ekole mensup bir imam'ın kaleminden insanımıza aktarmayı ve İmam Pezdevî'nin üzerinde durduğu benzer hallerin bugün de çevremizde fazlasıyla mevcut olduğunu hiç bir zaman hatırımızdan çıkarmadık.

Metne sadık kalarak terceme yapmaya özellikle gayret gösterdik. Allah Teâlâ'nın hayırlı neticeyi hâsıl etmesini ihlâsla niyâz ederiz.

Erzurum, 1400/1979
Doç. Dr. Şerafeddin Gölcük

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Hamd alemlerin Rabbı olan Allah'adır. Zafer, mükâfat Allah'dan korkanlarındır. Salât ve Selâm O'nun emin Resulü Muhammed Mustafa'ya, O'nun iyi olan yakınlarına ve mü'minlerin anneleri olan eşlerine olsun.

Tevhid ilminde öncekilerin yazdıkları kitaplara baktığımda bazılarının İshak el-Kindî (260/873) el-İsfirazî (öl. 515/1121 den önce) ve benzerleri gibi filozoflara ait olduğunu, bunların hepsinin doğru yoldan uzak, sağlam dinden sapmış olduklarını gördüm. Bu kitaplara bakmak caiz değildir, çünkü tehlikeli yerlere çeker, götürür. Onlara tutunmak, onlara nazar etmek doğru olmaz. Zira tevhid ismini taşısalar da, onlar şirkle doludur. Bundan dolayı, Ehli Sünnet ve cemaatın ilkleri onların kitaplarından bir şey almamıştır.

Aynı şekilde, ilmin bu dalında, Kelâm'da, Abd'el-Cabbar, 416/1025, Ebu Ali el-Cübai 303/915, el-Kâ'bî 319/931 ve İbrahim Nazzam 232/846 gibi Mu'tezile'nin pek çok eserlerini

gördüm. Şüphe meydana gelmemesi, itikadın zayıflamaması, sülûk sahibi kimseye bid'ate sebep olmaması için bu kitabları ele almak ve onlara bakmak caiz değildir. Bundan dolayı Ehli Sünnet ve cemaatın ilkleri onların kitaplarından bir şey almamıştır.

Aynı tarzda, Muhammed b. Heysan (1) *ve benzerleri de bu ilim dalında kitaplar tasnif ettiler. Bu kitaplara nazar etmek ve onlara tutunmak, onlardan bir şey elde etmek helal değildir. Çünkü onlar bid'at ehlinin kötüleridir. Elimde bu eserlerden bazıları vardı ve ben onlardan bir şey elde etmedim.*

Yine bu ilimde, Ebû el-Hasan el-Eşarî (324/936) *ve ondan başkalarının yüze yakın kitaplarını inceledim. Kısaca, onun tasnif ettiği pek çok kitap genel olarak mutezile mezhebini düzeltmek içindir. Zira o başlangıçta itizal (ayrılma), mutezile mezhebine inanıyordu, sonra Allah ona mutezilenin sapıklığını beyan etti, de onların mezhebine inanmaktan tevbe etti. Daha önce mutezile adına kitap yazdığından sonra yazdığı kitap tam ve mükemmel olmadı.*

Eş'ari'nin ilmine, onun kararlaştırdığı şekilde Şafii'nin ashabı sahip çıktı. Şafii'ye mensub olanlar Eş'ari'nin kabul ettiğine uygun olarak pek çok kitap tasnif ettiler. Fakat Ehli Sünnet v'el-cemaatten bizim arkadaşlarımız Ebû el-Hasen el-Eş'ari'yi bazı meselelerde hatalı buldular: Meselâ, inşallah ileride meseleleri açıklarken beyan edeceğimiz gibi o tekvin ve mükevven (varlık) birdir demiştir. Ebû el-Hasen el-Eş'ari'nin hata ettiği meselelere vâkıf olan ve onun hatasını bilen kimse için Eş'ari'nin kitaplarını inceleme ve ele almada bir beis yoktur. Çünkü onun kitaplarına bizim arkadaşlarımızdan pek çoğu tutunup nazar etmişlerdir, ki bunlar Ehli Sünnet Ve'l Cemaatin reisleridir.

Ebû el-Hasen El-Eş'ari'den daha eski olan Ebû Muham-

---

(1) Kerrâmiyye'den Mücessime taraftarı Şehristâni, el-Milel, c. 1, s. 110

med Abdu'llah b. Said b. Kullâb el-Kattân 240/854, da bu türde eserler tasnif etti. Fakat onun kitaplarından elimde bir şey yoktur. Onun bütün görüşleri Ehli Sünnet ve'l-Cemaatin görüşlerine uyar, yalnız on kadar meselede Ehli Sünnet ve'l-Cemaat'la ihtilaf halindedir. İnşaallah meseleler bahsinde açıklayacağımız gibi o da hata etmiştir. Bununla birlikte hata ettiği meseleleri bilen kimse için onun kitaplarına tutunup incelemekte bir beis yoktur.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi üzere Tevhid ilminde zahid imam Ebû Mansur Matürîdî Semerkandî'nin 333/944 bir kitabını görüp inceledim. Ebû Mensur Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin reislerindendi, Şeyh imam babam, ceddi Zâhid Şeyh İmam Abd-el Kerim b. Musa'dan naklen onun kerametlerini bana hikâye etmiştir. Zira bizim ceddimiz ashabımızın kitapları ile Şeyh imam Ebû Mansur Maturidi'nin Kitabü't-Tevhid ve Kitabü't-Te'vilâtının mânalarını iyi öğrenmişlerdi. Yalnız Şeyh Ebû Mansur'un yazdığı Kitabü't-Tevhid'de biraz kapalılık ve uzatma, tertibinde ise bir nevi zorluk vardır. Eğer bunlar olmasaydı bize kâfi gelecekti.

Semerkand ehli de bu konuda eserler kaleme aldıysalar da yeterli değildir. Ben, bu ilimde, üs tabakanın dayanacağı gibi alt tabakanın da okuyacağı Ehli Sünnet ve'l-Cemaat yolu üzere kısa, açık bir kitap yazmayı düşündüm. Bu kitabı yazmaya beni iten sebepler şunlardır:

Sapık ve bid'at ehlinin görüşlerinin ülkemizde ortaya çıkması, fıkhın anlamlarında fakihlerin derinleşme eğilimleri, Ehli Sünnet ve'l-Cemaata bağlı kalmak için tahkik sahasına dalma.. Böylece doğru yoldan kayma olmayacağını ve hidayetten sapılmayacağını düşündüm. Bu kitapta açıklayacağıma uyan kimse Ehli Sünnet ve'l-Cemaat yolu üzerinde olur. O yol ki, Hz. Peygamber (S.A.V.), Ashabı (R.A.) ve onlardan sonraki salihler onun üzerinde idiler. Allah'tan niyet ettiğimi tamamlamak, başladığımı bitirmek için tevfik diliyor, o'na dayanıyor, O'na tevekkül ediyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

MES'ELE 1

Kelâm ilmini öğrenme:

Bilginler kelâm ilmini öğrenme, öğretme ve bu konuda eser yazmada anlaşmazlığa düştüler.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kelâmcılarının tamamının görüşü, bunun caiz olduğu şeklindedir. Bu, bütün Eş'ariyye'nin ve Mu'tezilenin de görüşüdür.

Bazıları da bunun caiz olmadığı görüşündedir: Bunlar Hadiscilerdir.

Öğrenim, öğretim ve yazımında anlaşmazlığa düşülen Kelâm İlmi, Usuli'd-Din (Dinin asılları), Akaid (İman esasları) meselelerini açıklamadır ki bunun öğrenilmesi farzı ayn'dır. Ebû Hanife (R.H.) bu ilmi öğrenmiş, Mu'tezile ve bütün bid'at ehli ile münazara yapmış, başlangıçta ashabına söz konusu ilmi öğretmişti. O bu konuda bize kadar gelen kitaplar kaleme alınış, bunlarla bid'atçileri ve sapıkları mahv etmiştir. Onun bize kadar gelen kitapları; El-Alim ve'l-Müteallim ile el-Fıkh El-Ekber'dir. El-Alim ve'l-Müteallim kitabında bu ilmi öğrenmede bir fenalığın olmadığı kaydedilmektedir. Ebû Hanife orada şöyle

der : «Müteallim : Bu alanlara girmeyiniz» diyen kimseler gördüm. Çünkü Hz. Peygamberin (S.A.V.) Sahabesi (R.A.) bu gibi şeylere dalmadılar ki onların gücünde olan sende olsun, dedi. Alim - «Onlara, evet, de ve şunları söyle.. - Ben onların yerinde olsaydım onların gücünün yettiğine benim gücüm yeterdi. Bununla birlikte onların yanında olan benim yanımda yoktur. Biz, bize küfreden ve kanımızı helâl sayanla imtihan edildik. Bizden kimin hata kimin de isabet ettiğini, bizim bilme gücümüzde yoktur. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Sahabisinin (R.A.) durumu; karşılarında savaşçı bulunmayan ve dolayısı ile silâh taşımaya gerek duymayan bir topluluğa benzer. Oysa biz bizimle savaş veren, dövüşen kimselerle karşı karşıyayız, dolayısı ile bize silâh gereklidir, der.»

Ülkemizdeki fakihlerimizin ve imamlarımızın çoğunluğu adı geçen ilmi açıktan öğrenmek, öğretmek ve bu hususta münazara yapmaktan insanları yasaklamışlardır... Fakihler arasında Tevhid meseleleri mevzuunda anlaşmazlık vardır. Bu sebepten bid'at ehlinin mezhebi zahir olmuştur. Biz Ebû Hanife'ye tabi olmuşuz. Zira o usul'de ve furu'da bizim imamımız ve örneğimizdir. O, Kelâm ilminin öğretimini, öğrenimini ve yazımını caiz görüyordu. Fakat ömrünün sonunda bu hususta münazarayı yasaklayıp arkadaşlarını nehy etti. Furu meselelerinden ibaret olan Fıkhı öğrettiği gibi açıkça Kelâm İlmini ashabına öğretmiyordu.

Kelâm'ın meselelerini delilsiz öğrenmeye gelince; Bu hususta onların asıllarını ve yan meselelerini bilmek gerekir. Bilhassa bu zamanda kendisine tevhid usulünün meseleleri konusunda şüphe arız olan kimseye ;delilsiz, imamların görüşleri yeterli değildir. Ona delilleri öğrenmek ve öğretmek gerekir. Müslüman olmak için İslâm'ın asılları olan bu meselelerin

delillerini bir zımmi (gayri müslim) taleb etse, açıklamak icabeder. Bu böyle olunca Kelâm İlmini öğrenmek mubahtır, belki farzı kifayedir. Söz konusu ilmi öğrenmek isteyen kimse onu herhangi birisinden değil, ama bu ilmin yetkilisi, tanınmış, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattan ve Kelâm İlminde din imamlarından sayılan birisinden öğrenmelidir.

MES'ELE 2
EŞYANIN ve MÂNALARIN HAKİKATI

Düşünürlerin hepsi eşyaların ve mânaların (sıfat) hakikatı olduğunu söylemiştir.

Sofistler diye adlanan bazı felsefeciler eşyanın hakikatının olmadığını söylemişlerdir. Bunlar Dehriyye'den sayılırlar. Onların bu kanaata varışları istidlâli (akıl yürütme) kabul etmemek içindir. Onların dedikleri şudur: «Bizim var olarak (mevcud) gördüğümüz şeyin yok olması (ma'dum) muhtemeldir. Görmediğimiz şeyin de var olması ihtimal dahilindedir. Tatlı bulduğumuz acı olabileceği gibi acı bulduğumuz da tatlı olabilir. Hasta tatlıyı acı olarak duyar. Aynı şekilde insan yazın şiddetli sıcakta yeri su (serap), keza biri iki olarak görür. Kısaca bunlar söz konusu delillerle eşyanın gerçeğinin olmadığını söylemektedirler.

Düşünürlerin umumuna göre, düşünen her kimse hakikatın varlığı görüşüne zorunlu olarak ulaşır. Çünkü kendisine vurulan acı duyar. Bir kimse elbise yırttığında elbise parçalanır. Aynı şekilde, tehlikelerden korunmada, acı veren vurmadan ıstırap duymada, devamlılık sebeplerini arzu etmede, yok olma se-

beplerinden kaçınmada hayvanlar bile hakikatları anlarlar. Şu halde hakikatı inkâr eden hayvanlardan fenadır.

İnsan acıyı tatlı hisseder tarzındaki sözlerine şöyle cevap verilir: Bu, eşyanın hakikatları olduğuna dair sizin tarafınızdan bir ikrardır. Zira insan tarafından bir şeyin acı olarak hissedilmesi bir hakikattır. Sonra buna ilâveten onlara söylenecek şudur: «Alemde hakikat yoktur» sözünüz hakikat mıdır yoksa değil midir? Eğer «Hayır» derlerse, onlara diyeceğimiz şudur: «Bize hangi hususta muhalefet ediyorsunuz?» - «Biz, onların şerrinden bizi koruyan bir şeyde size muhalefet etmiyoruz, ancak hakikat demiyoruz» derlerse hakikatı söyleyip görüşlerini ibtal etmişlerdir.

Ayrıca «Alemde hakikat yoktur» diyene şöyle denir: «Niçin bunu söyledin?» Bilmiyorum, meünet, rızık bize yeterlidir, «deyip» «alemde hakikat yoktur» diye ısrar ederse diyeceğimiz şudur: «İlk sözüne sığınsan da alemde hakikat vardır. Hakikattan başkasına sığınmak, dönmek imkânsızdır. Onların «hasta tatlıyı acı hisseder» görüşleri hastanın ağzının acılığının tatlıya üstün gelmesinden, böylece onu acı bulmasından ibarettir. Bundan dolayı acıyı tatlı bulur ki doğrudur. Yerin su şeklinde (serap), bir'in iki olarak görülmesi tarzındaki görüşleri için bunların hayal olduğunu söyleriz. Zira hayal vardır, ama bununla birlikte hakikat da vardır.

MES'ELE 3

— İlim sebepleri —

Eşyayı bilme sebepleri konusunda insanlar anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın umumu ilim sebeplerinin üç olduğunu kabul etmiştir. 1) Duyu, 2) Haber, 3) İstidlâl (Akıl yürütme).

Dehriyye'den felsefeci bir topluluk ise; «Eşyanın ancak duyu ile bilineceğini» söylemiştir.

Râfızîler'den Caferiyye mezhebi de eşyanın duyu ile ve ilhamla bilineceği görüşündedir. Rafızîlerden İmamiyye'ye gelince; onlar ise eşyanın his ve haber ile tanınacağını ileri sürmüşlerdir. Fakat onlar şunu da demişlerdir: Bu kendisinden yalan tasavvur olunamıyan birisinin haberi olacaktır. O ise yalandan masum olan İmam'dır. Ayrıca Allah Tealâ'nın ve Resülü'nün (S.A.V.) haberi de buna dahil olup, başkalarının haberi dahil değildir.

İlmin ancak duyu ile gerçekleştiğini kabul edenlerin ileri sürdükleri şunlardır: «Haberlerde yalanın olması muhtemeldir. İlim ise ancak doğrulukla olur. O halde ilim haberle meydana gelmez.» Bunlar Yaratıcıyı, Resulleri (S.A.V.) Allah'dan ve Resullerinden başkasının haberlerini inkâr edenlerdir. Ayrıca şöyle derler: Haberde yalan muhtemel olduğu gibi ilim, istidlâl (akıl yürütme) ile de meydana gelmez. Zira akıl yürütmede hata ihtimali vardır. Bundan dolayı insan bir zaman herhangi bir mezhepte olduğu halde hatasının ortaya çıkışıyla o mezhepten yüz çevirir. Onun hatasının ortaya çıkışı, akıl yürütmenin yanlışının ortaya çıkışıdır. Buna göre hataya muhtemel olduğundan akıl yürütmeyle ilim vaki olmaz. Çünkü ilim delillerden ancak doğru olanla hasıl olur. Bilginin sadece duyu, haberinde yalan ihtimali olmayanın haberi ve yalnız ilhamla vâki olacağını ileri süren ayrıca şunu da söyler: «Allah Tealâ sebepsiz olarak insana herhangi bir şeyin bilgisini ilham edebi-

lir.» Allah'ın İslâm nuru ile kalbine genişlik verdiği kimse, kalbi mühürlü nursuz gibi midir?... (1) Bu hususta Allah Teâla böyle buyurmaktadır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın delilini şöyle özetlemek mümkündür: Haberler zaruret yolu ile bilginin vuku bulmasına bir sebeptir. Ve bu konuda akıl sahiplerinin icmaı vardır. Çünkü insan «Ben açım» dese onun bu haberini zorunluluk yoluyla kabul etmek gerekir. Zira haberi kabul olunmazsa açlıktan ölecektir. O halde onun haberini, zaruret yolu ile canını kurtarmak için kabul etmek icab eder. Akıl sahipleri toptan onun haberini kabul ederler. Aynı şekilde «ben hastayım» dese ve vurulduğunda bağırsa, yine bağırdığı sorulduğunda acıdan dolayı dese, yine haberi kabul edilir. Zararlı eşyanın bilinmesi de yalnız haberle olur. Haberler kabul edilmezse alemin yok oluşuna gidilir. Haberle bilginin olmasını kabul etmeyene şunları da söyleriz:

Benim gittiğime dair bir haberle sen döndüğün zaman, senin için haberle bilgi meydana gelir. Akıl yürütmenin zaruret gereği ilim sebebi olması da böyledir. Meselâ, bina olmayan boş bir yerden geçtin. Sonra oradan tekrar geçtiğinde orada bir bina olduğunu gördün. O zaman zorunlu olarak binayı yapan hakkında istidlalde bulunursun. Bunu, binayı yapanı görmediğin ve birisi de sana haber vermediği halde yaparsın. Aynı şekilde birbirinden ayrı iki şey görülür. Bunlar daha sonra birbiriyle birleşmiş olarak görüldüğünde, bunların birleşmesi (ictima'), gözle görülmediği ve herhangi bir kimse bundan haber vermediği halde bilinir. Birleşmiş iki şeyin daha sonra ayrılması da, gözle ayrılmaları görülmemiş ol-

(1) Kur'an'ı Kerim, Zümer, 22.

sa da, onların ayrılmış oldukları (iftirak) zarûri olarak bilinir. Bilginin yalnız duyu ile hasıl olduğunu ileri sürene şöyle de denir: «Bunu ne ile bildin?» Ona göre bilgi vasıtasının ancak duyu olması ve bundan başka söyliyebileceğinin olmamasına rağmen «duyu ile» derse; cevaben şöyle deriz: «Senin söylediğin batıldır, yanlıştır. Çünkü eğer sen duyu ile biliyorsan, bilginin sadece his ile meydana geldiğini söylüyorsan, biz de senin bildiğin gibi biliyoruz ve seninle his de eşit oluyoruz, senin gördüğün her şeyi biz de görüyoruz.» Eğer «Siz biliyorsunuz ama inkâr ediyorsunuz» derse «biz de benzeriyle karşılık veririz» ve şöyle deriz: «Bilginin, duyu olmadan da meydana geldiğini his ile biliyorsunuz, ama inkâr ediyorsunuz veya bilginin yalnız hisle meydana geldiğini duyu ile bilinmesinin mümkün olmadığını biliyorsunuz. Fakat kabul etmiyorsunuz.» ve sonra «Bu bilgi sizin için hangi duyu ile meydana geliyor» dediğimizde; hayret ediyorlar. Biz onların «Haberde yalan ihtimali vardır» görüşlerine «evet» diyoruz. Nitekim yalan ihtimali olduğu gibi doğru olmaya da ihtimali vardır. Doğru olması ihtimalinin reddi caiz değildir. Çünkü doğrunun kabulü vaciptir. Doğruluk yönü yalan yönüne tercih edildiğinde, doğru olması itibarı ile onun kabulü icab eder. Yalan yönü doğruluk yönüne tercih edildiğinde yalan olması itibarı ile haberin reddi gerekir. Çünkü bilgi sebebi her haber yalana ihtimal vermez. Zira Allah Teâlanın ve Resullerinin (S.A.V.) haberlerinde yalana yer yoktur. Mütevâtir haber de yalana ihtimal vermez. Yalana ihtimal veren haber, his gibi yanılabilir. Yanlış olmayan his hüccettir, delildir. Doğru olduğunda haber de hüccet ve delil olur.

Onların istidlâlin hata edebileceğine dair görüş-

leri doğrudur, ama doğru, sağlam akıl yürütme bir hüccettir. Fakat bununla o his gibi hüccet olmaktan çıkmaz. «Doğru ile yanlışı nasıl bildin» derlerse; cevaben: — Doğru ve yanlışı hissi bildiğimiz gibi zorunlu olarak biliriz. Çünkü bir insanı diri olarak gören, sonra onu öldürülmüş olarak görürse, zorunlu olarak onu bir insanın öldürdüğünü bilir» deriz.

İlhamla bilgi meydana gelmesine gelince: Bu nasıl olur? İlhamla bilgi hasıl olduğunu iddia edenin dâvası burhandan yoksundur. Eğer bir kimse «Şu şeyin helâl olduğuna dair Allah Teâla bana ilham ederek kalbimde bilgi hasıl oldu» derse, ona denecek şudur:

«Sen sözünde yalan söylüyorsun», ayrıca onun doğruluğunu gösteren bir delil yoktur. Aynı şekilde bir başkası bunun haram olduğunu Allah'ın kendisine ilham ettiğini söyleyebilir. O halde bu iki kişinin sözlerinden birini tercih için delil bulunmadığından ikisi arasında anlaşmazlık vuku bulur ki bu da fesada götürür.

MES'ELE 4

Eşyanın Şekli:

Eşya, şekline, suretine delâlet ettiği gibi aksine ve zıddına da delâlet eder görüşünü, Ehli Sünnet ve'l-Cemaat ile istidlâli delil olarak kabul edenler benimsemişlerdir. Dehriyye'den bir kısmı ise eşya'nın sadece şekline, suretine delalet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla yaratıcının varlığı konusunda akıl yürütmeyi reddetmeyi gaye edinmişlerdir. Zira, onlara göre, yaratıcı âlem için bir şekil değildir — fakat biz ileri-

de âlemin yaratıcıya delalet ettiğini beyan edeceğiz — Eşyanın, şekline delalet ettiği gibi hilâfına ve zıddına da delâlet ettiği mevzuundaki delil şudur:

Ayrılma (iftirak) daha önceki birleşmeyi (ictima') gösterir ki bu onun zıddıdır, öldürme işi katile, bina ise yapana delâlet eder ki bunlar söz konusu işlerin hilafıdırlar.

MES'ELE 5

Duyular:

Düşünürlere göre duyular beş'tir: İşitme, görme, tadma, koklama ve dokunma.

Mu'tezile'den İbrahim Nazzam şöyle demiştir: «İnsanın hissi birdir. O da duyumları elde etmesidir. Bu ise şey değildir. His de böyledir. Fakat işitme görmeden başkadır, aynı şekilde koklama tadmadan ayrıdır. Bunlar zorunlu olarak beş tanedir.

Mu'tezile'den 'Abbâd b. Süleyman 250/863 ise duyuların bu beşle birlikte yedi olduğunu söyleyerek cinsî münasebet ve acı duymayı bunlara ilâve etmiştir. Duyular konusunda doğru olan düşünürlerin görüşüdür. Zira his, bilgi aracı olan bir fiildir. Bilgi vasıtaları olan fiiller ise bu beş duyudur. Bunlar da işitme, görme, tatma, koklama ve dokunmadır. Cinsî münasebet ve elemin delili olan vurma bilgi vasıtası olamaz. Bunlar zorunlu olarak bilinen şeylerdir.

MES'ELE 6

Haber:

Haberler çeşitlidir. Yalan ihtimali olmayan haber-

ler, Allah Teâlanın ve Hz. Peygamber'in (S.A.V.) haberleridir. Allah'ın haber verdikleri Kitabı Kur'an'da, Hz. Peygamberinkiler (S.A.V.) ise sünnettedir. Mütevâtır haber de Kıble ehlinin umumuna ve Mu'tezile'den İbrahim Muzzâm'a göre yalan ihtimali olmayan haberdir. Diğer haberlerin yalana ihtimali olduğunu Fıkıh Usul'unda zikrettik.

MES'ELE 7

Bilgi :

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın umumu, «bilgiyi olduğu hal üzere malumu idrak etmek» şeklinde tanımlamıştır.

Mu'tezilenin görüşü şöyledir : Bilgi, nefsin üzerinde sükûn bulması ve karar vermesiyle bir şeye olduğu şekilde itikad etmektir. Çünkü onlara göre Allah Teâla'nın ilmi (sıfatı) yoktur ve ilim kullar için vardır. Bizim tarif olarak Allah hakkında zikrettiğimiz insan hakkında da doğrudur. Oysa Mu'tezile insanlar hakkında doğru olanın başkası hakkında doğru olmayacağını söylemiştir. Bütün bunlardan sonra bizim diyeceğimiz şudur :

Beyan edeceğimiz gibi Allah Teâlanın ilmi (sıfatı) vardır. Doğru tarif bizim zikrettiğimiz olup onlarınki yanlıştır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatten bazısı ise «bilgi malumu olduğu gibi bilmektir.» demiştir.

Bazıları da; «Malumun olduğu şekilde açıklanmasıdır, derken bir kısmı da en güzel olanın bizim zikrettiğimiz tarif olduğunu söylemişdir.

Şunu söyleyenler de olmuştur: Eşyayı olduğu gibi bilmek bâtıldır, yanlıştır. Çünkü bu Mu'tezile mezhebinin görüşü ile aynıdır. Zira herkese göre malûm (bilinen) ma'dum'dur (yoktur), ki bu da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaata göre şey değildir. Yani ma'dum şey kabul edilmez. Oysa ma'dum Mu'tezile'ye göre şey'dir. Neticede bazıları bu tarifi düzelterek şöyle demişlerdir: «Ma'dum var olarak (mevcud) takdir olunursa malûmdur, bilinir, bu takdirde mevcud olur, mevcud da şeydir.» Bununla birlikte bu ifadeyi terketmek vaciptir, gereklidir. Zira, kendisine ihtiyaç duyulmayan Mu'tezile mezhebini akla getiriyor.

MES'ELE 8

Bilgilerin türleri:

Bilgiler üç türlüdür. a) Zorunlu bilgiler, b) kazanılmış bilgiler, c) zorunlu ve kazanılmış olmayan mutlak bilgiler. Bu nısıflama Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a göredir.

Mu'tezile'ye göre bilgi iki nev'idir: a) zorunlu, b) kazanılmış...

Zorunlu bilgi duyular, elemler ve lezzetlerle vuku bulan bilgidir.

Kazanılmış ve ihtiyarî (isteğe bağlı) bilgi meydana gelişinde bir fiil olan ve ancak vurma, yorgunluk ve meşakkatle hasıl olan bilgidir ki bu da haber ve istidlâl ile meydana gelir. Görmeksizin ve düşünmeksizin aklın ilk nazarda bildiği şey de böyledir. (Bedihi). Bu birleşen iki şey gibi, zorunlu bilgidir. Bu iki şeyin birleştikleri zaman farklı, ayrı olmadıkları

zorunlu olarak bilinir. Aynı şekilde ayrılmaları halinde de birleşmiş olmadıkları zaruri olarak bilinir.

Zaruri ve ihtiyari olmayan ilim, Allah Teâlanın ilmidir.

Mu'tezile ilmi zorunlu ve ihtiyari olarak ikiye ayırır. Onlar ileride sözünü edeceğimiz gibi Allah Teâla için ilim kabul etmezler.

Bazı kimseler insanların bütün ilimlerinin zaruri olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Zira bir kişi diğerine bir haber verdiğinde ve bunun üzerinde düşünüp haber verenin doğruluğu sabit olunca o insan için bilgi zorunlu olarak meydana gelir. Aynı şekilde insan bir şey üzerinde akıl yürüttüğü zaman da bilgi hasıl olur.

Fakat bütün bunlarla birlikte doğru olan bizim görüşümüzdür. Bilgi, istidlâl ve haberle ancak ihtiyar ve kesb olarak meydana gelir, biz buna ihtiyari ve kazanılmış bilgi adını verdik.

MES'ELE 9

Âlem :

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat âlemi, sonradan meydana gelmiş, bütün varlıkların ismi olarak kabul etmiş ve ondaki varlıkları üçe ayırmıştır. 1 — Cisimler, 2 — Cevherler, 3 — Sıfatlar.

Bazıları ise : 1 — Cisimler, 2 — Cevherler, 3 — Arazlar diye ayırım yapmıştır.

Mu'tezile'den Ebû Bekr el-Esam ve filozoflardan

bir kısmı cisimler ve cevherleri kabul edip arazları inkâr etmişlerdir.

Mu'tezile'den Dırâr (174/790) âlem sadece araz'dır, cisimler ve arazlar birliktedir, diyerek âlemi cisimler ve arazlar olarak kabul etmiştir. Bu aynı zamanda Kaderiyye'den Huseyn Neccâr'ın da görüşüdür.

Cevher arazları kabule elverişli parçalanmayan cüz'ün adıdır. Buna cevher denmesinin sebebi cisimlerin aslı, özü oluşudur. Eşya'nın cevheri onun aslıdır.

Mu'tezile'den Nazzâm, parçalanmayan cüz (el-Cüz'ü'llezi la yetecezza) tasavvur olunmaz deyip bunun mutlak bir hata olduğunu söylemiştir. Ona göre tasavvur olunan şey aklın bedahetiyle bilinir. O halde Nazzam'a göre âlem, cisimler ve arazlardan ibarettir.

Bize göre onun görüşü yanlıştır. Çünkü arazlardan başka olanlar eşyadır, şeylerdir. Onlar da cevherlerdir. Zira araz kendi başına ayakta duramaz. O başkasına muhtaçtır. Hareket, ancak hareket edenle birlikte bulunur. Ayakta durma dikilenle beraber olur. Görülen âlem buna delalet ettiği gibi akıl sahiplerinin icma'ı da buna delildir.

Araz; sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk, renkler, oluşlar, ağırlık, hafiflik, birleşme, ayrılma, sertlik, yumuşaklık, kokular, sesler, sükün ve hareket gibi sıfatlardır.

Nazzam'a göre arazlar hareket ve sükûndan ibaret olup bütün diğerleri latif cisimlerdir. Bize göre Nazzam'ın görüşü sakattır. Bir çok cismin bir tek yer-

de toplanması imkânsızdır. Çünkü bir cisim bir mekânı işgal ettiği zaman, bir başka cismin o mekâna girmesi düşünülemez. O belki cisimlerin biri birine girmesiyle mümkün olur, der, ama bu arazın aksinedir. Zira araz bir mekâna girdiğinde bir başka arazın o mekâna girmesi tasavvur edilemez. Biz bunu daha ileride açıklayacağız!

MES'ELE 10

Arazlar ve Bekâ :

Ehli Sünnet ve'l-Cemaata göre arazların baki kalması, sürüp gitmesi mümkün değildir.

Bir kısım Mu'tezile ve Kaderiyye'den Muhammed b. Heysam'a göre arazlar cevherler gibi bâkidirler, kalıcıdırlar. İç yağındaki beyazlık ve siyah kargadaki siyahlık devamlıdır ve müşahede edilmektedir. Bunlar arazdırlar. Aynı durum diğer arazlarda da söz konusudur. O halde bütün arazlar arasında fark yoktur.

Ehli Sünnet ve'l-Cemaatin görüşü şudur :

Arazlar bâki kalıcı iseler, bu ya kendi nefisleriyle veya bir bekâ ile veyahut kendileriyle ve bekâ ile olmayan bir şekilde olur. Kendi nefisleriyle ve bekâ ile olmayan bir tarzda bâki kalmaları mümkün değildir. Eğer böyle olsaydı bâki olmazdı ve zaten bâki olan bu iki durumun dışında değildir. Yani ya kendi nefsiyle bakidir. Veya bir başka sıfatından dolayı bakidir.

Arazların kendi nefisleriyle bâki olmaları da mümkün değildir. Zira hareket eden (müteharrik)

kendi nefsiyle değil başkasıyla hareket eder. Katil ve vuran böyle olduğu gibi, bâki de böyledir. Baki olan kendi nefsi gereği kalıcı olsaydı onun fenası, sona ermesi düşünülmezdi. Halbuki o fena buluyor, sona eriyor.

Arazların bir bekâ ile kalıcı olmaları da mümkün değildir. Bir bekâ ile kalıcı oldukları mümkünse o takdirde iki durumla karşılaşılır. Bekâ ya onunla birlikte veya ondan ayrı olur. Eğer bu bekâ ondan başkasında kaim olursa, bu başkası daimi, bâki olur. Buna hareketi örnek göstermek mümkündür. Hareket bir zatta var ise o zat hareket eder, başkası edemez. O halde arazın başkasında bulunan bir bekâ ile baki olması mümkün değildir.

Araz kendisinde bulunan bir bekâ ile de baki olamaz. Böyle bir düşünce sözü sonsuza kadar götürür. Bu ise akıl almaz bir iştir. Şu halde şöyle denmez : Sıfat sıfatta bulunan bir bekâ ile kalıcıdır. Bekâ sıfattır. Buna göre sıfatta kaim olan bir bekâ ile bu bekâ bâki olur. Üçüncü ve dördüncüler de böyledir. Böyle bir görüş sonsuza kadar gider. Bunu terketmek gerekir. Öyleyse başa dönmek icabeder.

Arazların varlığına delil şudur : Biz birleşmiş iki şey görürüz. Bunlar sonra ayrılırlar. Bunların birleşip ayrılması şu hallerden biriyle olur. İkisinin zatlarından dolayı birleşmişlerdir. İkisinden birinin zâtı gereği bu olmuştur. Bir sıfattan dolayı birleşme vuku bulmuştur, veya bunların hiç biri olmadan olmuştur.

İkisinin zatından veya birinin zatından veyahut bir sıfattan dolayı birleşme olmamıştır. Zatları gereği birleşme olsaydı, zatlarının baki olması halinde ayrılmanın olması düşünülemezdi.

Diğer yandan zatları ve bir sıfat olmadan birleşmenin olması da mümkün değildir. Bu ise birleşmenin batıl olması demektir. Zira birleşme bunlar olmaksızın vuku bulmaz. O halde birleşme bir mânadan (sıfat) dolayıdır ki bu iki zattan başka bir şeydir. Bu ise arazdır ve sıfattır. Bir misal : İnsan Zeyd'in evden çıkışını beklemektedir. Oysa Zeyd evin içindedir, dışarda değildir. Onun mevcut olmayanın vücûdunu beklediği şüphesizdir. Zira içerde mevcut olan Zeyd'in dışarda vücûdu imkânsızdır. Bu o insanın Zeyd'in zatının gerisinde bir durum olan vücudunu beklediğini gösterir. Bu ise ancak arazdır ve sıfattır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat cismin azını iki cevher, çoğunu nihayetsiz kabul etmiştir.

Bir kısım Mu'tezile, cismin azını sekiz cevher, çoğunu sonlu olarak kabul etmiştir. Onların dediği şudur : «Cisim âdet olarak uzunluk, genişlik, yüksekliğin adıdır. Bu ancak sekiz cevherle tesbit olunur.»

Ehli Sünnet ve Cemaate göre cisim, hacmi, gövdesi, cesameti olan şeydir. Bir cevher diğerine ilâve edildiğinde cisimlik gerçekleşir.

Mu'tezile'nin cismi, sekiz ebadlı şeye verilen isim olarak görmeleri doğru olmayıp cisim hakkında bizim söylediklerimiz cismi tanımlar.

MES'ELE 11

Alem'in yaratılışı :

Kıble ve Dinler Ehli, Allah Teâla'nın âlemi yoktan var ettiğini kabul etmişlerdir.

Yaratıcıyı inkâr eden Dehriyye, âlemin kadîm olduğu görüşündedir.

Filozoflar, Yaratıcı kadim olduğu gibi heyüla (madde) da kadimdir, demişlerdir. Onlara göre heyüla âlemin aslı ve tabiatıdır. Allah âlemi bundan yaratmıştır, demişlerdir.

Bir kısım filozofların görüşü şu şekildedir: Yaratıcı kadimdir. Bunlar; sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlıktır.

Bir takım felsefeciler, yaratıcı kadimdir deyip Allah Teâla'nın âlemde yarattığı halâ (boşluk) da kadimdir görüşünü ileri sürmüşlerdir.

Hudûs Delili:

Bütün bunlardan sonra âlemin tamamının yaratılmış olduğuna (hudus) dair, bizim delilimizi şöyle özetlemek mümkündür: Biz bazı şeylerin sonradan olduğunu müşahede etmekteyiz: Meyvelerin hepsi, hayvanlar, bitkiler, renkler sonradan meydana gelmekte, yok iken var olmaktadırlar. Bu şeyler hadis'tirler. Öyleyse bazı şeyler hadis olursa, bununla diğer şeylerin de hadis (sonradan olma) olduğu bilinir. Çünkü bunların hepsi ya cisimdir veya arazdır veyahut cevherdir. Eşya şekline delâlet eder. (Eşya şekliyle zıddından ve hilafı olan eşyadan ayrılır. Biz eşyayı şekliyle diğer eşyadan ayırt ederek idrak ederiz. Beyazın zıddı siyahtır. Hilafı ise siyah olmayandır.) Bir kısım bitkilerin bozulduğunu (fesad) gördüğümüzde onların şekli konusunda fesadla, bozulmakla hükmederiz, bunlar bozulmuştur deriz. Zira eşya arazdan boş kalmaz. Nitekim eşya ayrılma, bölünme, parçalanma, birleşme, bütünleşme, sükun, hareket, ağırlık, hafiflikten de boş değildir. Bu arazlar hadistirler. Çün-

kü ayrılma birleşmeden, birleşme ayrılmadan, hareket sükundan, sükun hareketten sonra meydana gelir. Diğer arazlar da böyledir. Sükun hareketle, birleşme ayrılma ile birliktedir. Arazlar kadîm olsalardı bunların batıl olmaları düşünülmezdi. Çünkü kadîm Vacibu'l-Vücud olup onun hakkında batıl olma ve yokluk düşünülmez. Onun gelecekte yokluğu tasavvur edilirse geçmişte de yokluğu (adem) akla gelir. O halde Vacibü'l-Vücud hakkında yokluk düşünülemez.

Bunları böyle kabul etmek gerektiği gibi iki bire ilâve edildiği zaman üç olacağını da kabul etmek icabeder. Bu böyle vacib olmakla birlikte bire iki eklendiği şekilde, ezelde bu tür bir zaman kavramının bulunması tasavvur edilemez. Dolayısı ile böyle zaman kavramının bulunmadığı bir durum söz konusu olduğunda bir ölçek zamanın iki ölçek zamana ilâvesiyle üç ölçek zaman ortaya çıkar denmez. Çünkü zaman yoktur. Zaten Vacibu'l-Vucud olan Allah için böyle bir zamandan bahsetmek tasavvur dışıdır.

O halde arazlar hadistir. Cisimler arazlardan önce gelmez. Zira cisimler arazlardan hâli değildir. Bu ya birleşmiş, yada ayrılmış tarzda bulunur veyahut bunlar olmaksızın olmaz. Bazen birleşmiş, bazan da ayrı vaziyette olur. Fakat birleşmemiş veya ayrılmamış olması mümkün değildir. Çünkü birleşmek eşyadan birinin bir başkasına yakın olması demektir. Ayrı olmak da bir eşyanın bir diğerine uzak olmasıdır. İki şeyden birinin aynı anda bir şeye hem uzak hem yakın olması doğru değildir. Bu akıl dışı olduğu gibi aynı anda hem birleşik hem de ayrık olması da imkânsızdır. O halde bir şey bir başkasına aynı anda hem yakın hem uzak olamaz. Bunların aynı anda birleşik olmaları

da mümkün değildir. Böyle olursa birleşmenin (ictima) kadim ise onun ayrılma (iftirak) ile batıl olması düşünülmez. Bunların ayrı olarak bulunması da caiz değildir. Zira ayrılma birleşme ile ibtal olur. Bazen birleşseler, bazan ayrılsalar da bu böyledir. Şu halde bu iki şeyden birinin (ayrılma veya birleşme) kadim olması gerekir. Eğer böyle olursa onun ibtali düşünülmez. Oysa bu da söz konusu değildir.

Şöyle bir itiraz vaki olabilir: Birleşme kadimdir, ayrılma ile ibtal olmaz. Aksine ayrılma vuku bulduğunda yer eder, kuvvetlenir. Ayrılma da birleşmeden sonra meydana gelmeyip var iken ortaya çıkar. Yani ayrılma (iftirak), birleşmenin içinde vardır.

Bu, bütün arazlar için onların itirazlarıdır. Meselâ: Meyveler ağaçlarda gizlidir, ağaçlar tanelerde, tohumlarda saklıdır, derler. Onların bütün illetler üzerine soruları bu tarzdadır.

Onların bir başka soruları da şudur: «Biz yalnız heyûlanın kıdemini kabul ediyoruz. Bütün âlemin ezeliliğini iddia etmiyoruz. Heyûla ayrılması, birleşmesi tasavvur olunmayan bir tek şeydir. O herhangi bir arazı kabule elverişli olmadığı gibi cisim, cevher ve araz da değildir.»

Bizim yukarıdaki itiraz ve soruya cevabımız şöyledir: Heyûlanın cisim, cevher veya araz olması lâzımdır. Çünkü o alemden bir parçadır. Alem ise bu üçten oluşmuştur. Yani alem bu üç unsurun dışında bir şey değildir. Eğer o bu üçten biri olursa o takdirde diğer cisim, cevher ve arazlar gibi hâdis olur. Yani birleşme, ayrılma, hafiflik, ağırlık, hareket ve sükun gibi bir arazdan hâli değildir.

Sonra niçin heyûlâ, cisim, cevher ve araz gibi âle-

min diğer unsurlarına, kıdemde önce ve üstün oluyor?

Şöyle bir itiraz olabilir: Heyûlanın ezeliliği vacibdir, gereklidir. Zira biz, hiç bir şey olmaksızın bir şey yaratıldığını görmüyor, her şeyin bir başka şeyden yaratıldığını müşahede ediyoruz. O halde hüküm veririz ki âlem de «bir şeyden» yaratılmıştır. Böylece heyûla nazariyesini zorunlu olarak kabul ederiz. Varlıklar, şeyler ondan yaratılmıştır. Felsefecilere göre heyûla âlem için; elbise için pamuk ne ise odur.

Bu itiraza bizim cevabımız şudur: Bir şeyin bir başka şeyden yaratılması o şeyin değişmesinden ibarettir. Bu ise vasıfların tebdilidir. Bu da ayrı olanların birleşmesi birleşik olanların ayrılması şeklinde olmaktadır... Veya şeyden şeyin çıkması veya bir şeyden bir şeyin icadı tarzındadır. Heyûla'da değişiklik imkânsızdır. Çünkü bir tek şeyin değişikliği mümkün değildir. Zira değişiklikle bir tek şeyin bir çok şeyler olması iktiza eder ki bu muhaldır. Aynı şekilde ondan bir şeyin çıkması da akıl dışıdır. Heyûla'dan bir şeyin icadını da akıl kabul etmez. Bütün bunlar gösterir ki şeyden şeyin yaratılması (halk) gerçekte bu şeyin icadıdır, yoktan varlığa çıkarılmasıdır.

Bir şeyin diğer bir şeyde gizli olması görüşüne gelince, biz bunun fasid (sakat) olduğunu söyleriz. Zira ağacın büyüklüğünün tohumun küçüklüğünde gizli olması, saklı bulunması imkânsızdır. Çünkü tohumdan ağacın aynısı çıkmamaktadır. Çok sonra, bir zaman geçtikten sonra bir ağaç meydana gelmektedir. Aynı şekilde hayvan nutfesinden de aynı şey çıkmayıp başka değişik bir varlık çıkmaktadır. Oğul babanın aynı değildir. Belki bu zahirde bir ortaya çıkıştır. Fakat hakikatda hudüstür, yaratmadır. Çocuğun

azar azar annesinin dışında gelişerek büyüyüp varlık haline geldiğini görürüz. Bütün bunlar bir şeyin başka bir şeyde gizli olarak bulunduğunu nazariyesinin batıl olduğunu ortaya koyar.

Ayrılmanın da birleşme halinde iken var olduğu caiz değildir. Çünkü ayrı olma iki şey arasındaki uzak olmadan ibarettir. Birleşme ise iki şey arasında yakın olmadır. Eğer ayrılma birleşmenin içinde bulunsaydı bir kimse arkadaşına aynı halde hem yakın hem de uzak olurdu ki bu saçmadır. Yukarıda açıkladığımız gibi ayrı olma bir arazdır. Onun bekası düşünülemez. O halde onun birleşme hali içinde var olması da tasavvur olunamaz.

Şöyle bir soru sorulabilir: Niçin âlemin böyle devam etmesi caizdir? Yani bazen ictima ediyor, bazen ayrılıyor. Bu sonsuza kadar böyledir. Niçin böyle ayrılıp birleşmesinin kadim, ezelî olması caiz olmasın? Hem ezelilik hem de ebedilik yönünde iki yönlü bir birleşme ve ayrılma niçin mümkün olmasın?

Cevabımız: Kadim üzerine adem (yokluk) varid olmaz, eğer olursa onun kadim olmadığı ortaya çıkar. Hadis'in, ebedi olarak baki olanın bakî kılmasıyla daim olması mümkündür.

Âlem'in sonlu veya sonsuz olduğunu söyleyenlere cevabımız: Âlem yaratılmıştır. Her yaratık sonludur, şu halde alem de sonludur.

«Mâdem ki âlem sonludur, onun yeri neresidir, zira cisim mekâna muhtaçtır, âlem de cisimdir» diyenlere şöyle deriz: «Âlem herhangi bir mekânda olmayan cisimdir. Çünkü mekân alemden bir kısımdır.

Mekân ya havadır, veya havadan başka olan bir latif cisimdir. Veyahut yoğun bir cisimdir. Hava âlemden olup lâtif bir cisimdir. Diğer lâtif cisimler de böyledir.

«Cismin mekânsız olması düşünülemez» derlerse zaruret yoluyla bu görüşün gerekli olduğunu ileri süreriz.

«Âlemin gerisinde ne vardır? İnsan bizzat oraya girmek veya elini sokmak istese bu mümkün müdür?» Cevabımız : «Hayır» dır. «Zira cismin, özellikle lâtif cisme girmesi, eğer dahil olan yoğun (kesif) ise - düşünülemez. İnsan yoğun cisim olduğu gibi organları da öyledir. (Metne sadık olarak yaptığımız bu tercüme izaha muhtaçtır.)

Bu âlemin bir yaratıcısı vardır. Dehriyye'den (Materyalistler) başka bütün düşünürlerce bu böyledir. Buna delil şudur : Âlemin hadis olduğu sabit olunca buna bir muhdis (yaratan, var edici) gereklidir. Çünkü bir şeyin ihdas eden muhdisi olmaksızın hudüsü imkânsızdır, saçmadır. Bir binanın yapıcısı olmaksızın meydana gelmesi, mektubun yazanı olmaksızın yazılması mümkün değildir.

Âlem ya bizzat kendini yaratmıştır, veya bir yaratıcının yaratmasıyla meydana gelmiştir. Bizzat kendini yaratması mümkün değildir. Böyle kendi kendini yarattığı kabul edilse, o takdirde bir zamandan daha evlâ bir zamanda hudûsü mümkün olmazdı. Onun belli bir zamanda yaratılması kendi kendini yaratmadığını gösterir. O halde âlem muhtar bir muhdisin ihdasıyla hadis olmuştur. O yaratıcı bunun özel bir zamanda iradesine uygun olarak yaratmıştır. O da Allah Teâladır.

MES'ELE 12

Allah'ın varlığı, Birtekliği :

Bütün kıble ehli; «Allah birdir, ortağı yoktur», demiştir.

Mecûsiler, âlemin yaratıcısı Yezdan ve Ehrimen olarak ikidir, demişlerdir. Yezdan hayrın, Ehrimen ise; şerrin yaratıcısı olup Yezdan Allah Teâla, Ehrimen ise İblis'tir.

Onlardan bazıları her ikisinin kadim, bazıları da Yezdan'ın ezeli, Ehrimen'in hadis olduğunu söylemişlerdir. Ehrimen Yezdan'dan hasıl olan bir red fikrinden meydana gelmiştir. Fakat bunun sakat bir görüş olduğu açıktır.

Mânîler ve Deysâniler, «Âlemin yaratıcısı nur ve zulmet (ışık ve karanlık) olmak üzere ikidir, hayır nurdan, şer ise zulmettendir.» demişlerdir. Bazıları «Onlardan her biri kadimdir» ve diridir, ihtiyar ile dilediğini yapar» derken bazı kimseler «nur kadim, zulmet hâdistir görüşünü benimsemişlerdir. Bir kısmı da nûr diri olup zulmet ölüdür kanaatindedir. Zulmet tabiatı gereği olanı yapar.

Görüldüğü gibi bunlar çelişkili görüşlerdir. Bu görüşlerin yanlış olduğu çelişkili oluşlarıyla bilinmektedir.

Hıristiyanlar âlemin yaratıcısının üç olduğu inancındadır. Allah Teâla onlardan şöyle haber vermiştir:

«Allah üç ilâhtan üçüncüsüdür, diyenler elbette kâfir olmuştur. (2)

Bu hususta görüşler çeşitlidir. Bazıları üç şahıs olup bunlar «Allah, Mesih ve Rûh'tur» derken bir kısmı iki şahıs ve bir sıfattan sözetmiştir. Allah, Mesih ve İlim.

Şöyle diyenler de vardır: Başlangıçta lâhut idi, sonra nâsût oldu. Yani ilâh iken insan oldu. Sonra insan oluşu üzerinde anlaşmazlık çıktı. Söyle bir görüş ileri sürüldü: İmtizac tarikiyle insan şeklini aldı. Allah Teâla olan lâhût, Hz. İsâ (A.S.) olan nâsût haline geldi. Böylece bir tek şey hasıl oldu. Bu ateşin kömürle imtizac ederek (birleşerek) kor haline gelmesi gibidir ki, kor ancak ateşten ve kömürden ibarettir. Bu da böyle bir şeydir.

Bazı hristiyanlar şöyle demişlerdir: Bu imtizac yoluyla olmayıp zuhur yoluyla olmuştur. Yani uluhiyyet eserleri Hz. İsâ'da (A.S.) zahir olmuştur..... (metinde eksiklik vardır).

Allah'ın hâdis olması geçerli değildir. Zira hâdis bir muhdisin yaratmasıyla meydana gelir, öte yandan Allah'tan başka muhdis'in olmadığı da açıktır. O halde Allah hadis olmayıp zaruri olarak kadimdir, ezelî'dir.

Allah Teâla Vacibü'l-Vücuddur. Varlıklara bir yaratıcı lâzımdır. O'nun Vacibü'l-Vücud olması yok olmasını imkânsız kılar. O'nun yokluğu akla aykırı olunca; kıdemliği, ezeliliği ortaya çıkar.

Allah ayni zamanda baki'dir. Zira kadim yokluğu (adem) muhal olandır. Kadîm Vacibü'l-Vucud'dur.

---

(2) Kur'an'ı Kerîm, Maide, 73.

Eğer ademi herhangi bir zamanda caiz olursa, o takdirde başka bir zamanda da onun yokluğu caiz olur ki bu kıdem'in ibtali demektir. Böyle bir şey düşünülmez.

Allah âlim'dir, kâdir'dir, diridir. Çünkü bu varlıklar değişik sıfat ve şekilleriyle, ancak onları var eden bir muhtar yaratıcının yaratmasıyla düşünülür. İhtiyar, diri olan için ancak mümkündür. İhtiyar (seçme) hayatın yokluğuyla ibtâl olur. Hayatsızdan ihtiyar tasavvur olunamaz. Hayat kemâl (olgunluk) sıfatlarından olup, ölüm noksanlık sıfatlarındandır. Yüce Allah kemâlde sonsuz olandır. O kemâl sıfatlarından her birine sahiptir. Allah ayni şekilde çeşitli varlıkları güzel bir tarzda şekillendirip suret vermiş, onları muhtelif sıfatlarla donatmıştır. Bunların böyle var olması da âlim, kâdir bir yaratıcı tarafından ancak mümkün olur. Zirâ ilim ve kudret kemâl sıfatlarından olup cehalet ve acz, noksan sıfatlardandır. Yüce Allah Kemâl sıfatlara sahip olup noksan sıfatlardan uzaktır. Böylece onun âlim ve kâdir olduğu da sâbit olmaktadır.

Filozoflar yaratıcı hakkında fikir ayrılıkları içindedirler. Bazıları; O ihtiyar, irade ile fiilini yapar demişler, O'nun âlim, kâdir, diri olduğunu kabul etmişlerdir. Bazıları ise; İşini bir tabiat icabı yapar deyip O'nun âlim ve kâdir olduğunu kabul etmemişlerdir. Bunlara göre O, bir zorunlulukla (determinizm) yapısı gereği, ateşin yakması gibi fiillerini icra eder. Bu görüş bize göre fasiddir, temelsizdir. Zira zorunluluk gereği iş yapma akla aykırıdır. Çünkü tab'ın kendisi; kendi tabiatı gereği iş yapma düşüncesi, mâkul değildir. Onlar şöyle der; Ateş kendi yapısı gereği yakar, oysa ateş kendi taibatı icabı yakmaz. Ateş

Allah'ın onda yakma fiilini yaratmasıyla ancak yakar...

MES'ELE 13

Allah Hakkında Teşbih ve Tescimin Reddi:

Sünnet ve Cemaat Ehli ve bazı din ehlinin görüşü; «Allah hiç bir şeye benzemez, hiçbir şey de Allah'a benzemez»dir.

Yahudi'ler; O'nun et ve kandan oluşmuş âdemoğlu suretinde cisim olduğunu kabul etmişler ve şu hikâyeyi Hz. Davud'dan (A.S.) nakletmişlerdir: «Mahlûkatın yaratıcısını Arş'a oturmuş ve ayaklarını Kürsü'ye koymuş vaziyette başı ve bedeni beyaz bir halde gördüm». Onlar Hz. Danyal (A.S.)'ın kitablarında böyle gördüklerini söylüyorlar. Bununla birlikte bu hususta kendilerinin ileri sürdüklerini yalan sayanlar vardır.

Mukanna mel'ûn (3) şöyle der: «Allah muhtelif zamanlarda kendini çeşitli suretlerde görür: Bu bazen Âdem, bazen İbrahim, bazen Nuh, bazen İsâ (A.S.) ve bazen de Muhammed (S.A.V.) suretinde olur. Şu anda nefsini benim suretimde görüyor.» O böylece bu yolla kendi Rububiyyetini iddia ediyor.

Kerrâmiler (Muhammed b. Kerram'ın bağlıları), Hanbeliler, Mukatil b. Süleyman (Tecsim taraftarı)

---

(3) H. 2. asırda, Maveraünnehirde yaşamış Rububiyet iddiasında bulunan sapık mezhep kurucusu (Bkz. A. El-Bağdadî, El-Fark S. 257 Mısır) Şehristanî, El-Milel C. 1, S. 154 Mısır (1968-1387)

ve Hişam b. Hakem (4) şu görüşü ileri sürmüşlerdir : «O cisimdir.» «O et ve kandan müteşekkil insan suretindedir» «O nurdur» «O parlaklıkta billûr gibidir.» Kıble ehlinden ilk önce onun cisim olduğunu söyleyen Hişam b. el-Hakem'dir.

Sofiyeden bazılarının fikrini şöyle özetlemek mümkündür: Görünür âlem'de Allah'ın sıfatlarından bir sıfata hulûl olunabilir. Meselâ yüzü güzel henüz tüyü bitmemiş bir gence Allah'ın cemal sıfatı hulûl edebilir. Bunlar Hulûliyye adıyla anılırlar. O genç şahid olarak isimlenir. Çünkü biz Allah'ın sıfatlarından bir sıfatın ona hulûl etmiş (ona girip onda erimiş) olduğundan bu sıfatı müşahede ediyor, bu sıfattan dolayı onu kucaklıyor ve öpüyoruz.

Yukarıdaki görüş hristiyan düşüncesine yakındır, belki ondan daha kötüdür. Hristiyanlar : Rububiyetin eserleri Hz. İsâ'da (A.S.) ortaya çıkmıştır.» derler. Hulûl taraftarları ise rububiyetin eserleri her genç şahısta zahir olmuştur, demektedirler. Söz konusu hulûl kâfir gençte de zahir olmayı icabettirir. Onların görüşleri budur.

Bir kısım Kerrâmî'nin görüşü şöyledir : Allah hakiki olarak değil, isim olarak cisimdir. Cisimler gibi değildir, ama cisimdir.

Sünnet ve Cemaat Ehline, Mu'tezile'nin çoğunluğuna ve Eş'ariyye'ye göre cisim değildir.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre Yüce Allah şey, nefs ve zât olarak isimlenir.

---

(4) Rafizi, Bkz. El-Eş'ari Makâlât, C. 1, S. 90, El-Bağdadi El-Fark S. 65

Cehm b. Safvan ve Yaratıcı'yı kabul eden felsefecilere göre Allah şey, nefs ve zât olarak isimlenmeyip hilafı olmayan mevcud olarak isimlenir.

Hiç bir şeyin O'na benzemediğinin delili şudur: Şeyin benzeri, ona zâtî sıfatlarında benzeyendir. Fakat zat sıfatlarından bazılarında o şeye benzeyen onun benzeri değildir. Her yönden benzemek gerekir.

Şöyle bir misalle açıklamak icabederse: Beyaz siyah'ın zıddıdır. Oysa beyaz siyaha pek çok yönden benzemektedir. Zira o diğeri gibi arazdır. Ve baki kalması imkânsızdır. Bununla birlikte bütün zâtî sıfatlarda beyaz siyah'a benzemektedir. Aralarında bazı yönlerden ortak benzerlikler varsa da beyazın benzeri beyazdır, siyahın misli de siyahtır. Çünkü ancak bunlar bütün sıfatlarında birbirlerine benzerler. Beyaz sıfattır ve sıfat sıfatı kabul etmez. Biz bundan dolayı onu, kendi başına kaim olmayan, sıfat olarak niteliyoruz. Ma'dum (yokluk) vâsıfta (niteleyen) kâim olan sıfatlarla nitelendiği gibi o vasıfta kaim olur. Ma'dum sıfatı kabul eder, zira ma'dum bir şey değildir. Bu ise tasavvur halinde olur. Tasavvurda yok olana sıfat verilebilir.

Yüce Allah yaratıklardan hiç bir şeye benzemez. Yaratıklar da zâtî sıfatlarda O'na benzemezler. Zira Yüce Allah kâdim'dir, ezelî'dir, âlem ise muhdesdir, yaratılmıştır. Kadim zatî sıfatlarda yaratılmışa (muhdes) muhalefet eder, zati sıfatlarda O'na benzemez. Çünkü kıdem kadim'in zât sıfatıdır. Sonradan olma, yaratılmışlık ise muhdesin zât sıfatıdır. Mürekkeb varlık için terkib gibi zatî sıfat olmaksızın zâtın varlığı imkânsızdır. Nitekim terkib olmaksızın mürekkebin varlığını tasavvur mümkün değildir.

Cevherlerin hepsi birbirlerinin benzerleridir. Çünkü onların bazıları zâti sıfatlarda birbirlerine benzerler. Onların zâti sıfatı ise parçalanmamak ve arazları kabul etmekten ibarettir. Cevherler bu sıfatlarda benzerdirler. Kendilerinde bulunan sıfatlar itibariyle de cevherlerin bazıları bazılarına muhalefet ederler. Köpek cevherlikte keçi'ye benzemekle birlikte sıfatlarda ondan ayrıdır, köpek keçi değildir.

Şu halde Yüce Allah'ın yaratıklardan hiç birine benzemediği ortaya çıkınca, O'nun cisim olması da gerekmez. Zira cisim belirttiğimiz gibi bir araya gelmiş, toplanmış cevherlerdir. Cisimler cevherde birbirlerine benzerler, ama Allah Teâla'nın cisim olması imkânsızdır. Yine delillerle açıkladığımız gibi Allah Teâla bir tek'tir. Cisim ise en az iki, çoğu ise pek çok olup bunun sınırlandırılması insanlara düşmektedir. Öyleyse Allah'ın cisim olması akla aykırı olup mümkün değildir.

Şöyle diyebilirler: «Allah Teâla fâildir. Bizim fâil olarak bu âlemde gördüğümüz ancak cisimdir. Nitekim ancak fâilin diri, kâdir, âlim oluşunu müşahede ediyor ve buradan onun diri, kâdir ve âlim olduğu hükmünü veriyoruz. O halde bu yolla O'nun (Allah) cisim olması hükmünü vermek gerekir.

Buna şu cevabı veririz: O'nun diri, kâdir, âlim oluşuna hükmediyoruz. Zira, ancak diri, kâdir, âlim'in muhtar bir tarzda fiil işlediğini müşahede ediyoruz. Nitekim sadece diri, kâdir, âlim'in ihtiyarını kullanarak fâil olduğunu görüyoruz. Hasta olanı, öleni ve uyuyanı müşâhede edip de sonra Allah Teâla hakkında bunun benzeriyle hüküm veremeyiz. Biz Allah

hakkında diri, kâdir, âlim olarak hükümde bulunmuşuzdur. Zira güzel bir tertib üzere ihtiyarı kullanarak fiilin meydana gelişi diri, güç sahibi âlim olmayandan mümkün değildir. Diğer taraftan Allah Kitab'ında diri, kâdir, âlim olduğunu beyan etmektedir. Onun Kitab'ı bunu zorunlu bir delille sabitleştirmiştir. Ayrıca beyan ettiğimiz gibi o kitabın nazın ve haber verme yönünden benzerini getirmek yaratığın gücü dışındadır. O halde fâil'in cisim olması, güzel bir düzen üzere muhtar olarak fiili vücuda getirmede bir zaruret değildir. Fakat onun var olması gerekir. Çünkü dünyada da fiilin bir cisimden meydana gelişi, onun cisim olmasından dolayı değil, ama mevcud olmasından dolayıdır.

İleride açıklayacağımız gibi Allah bütün fiillerin yoktan var edicisidir. Onun cisim olarak isimlenmesi caiz değildir. Allah Teâla'nın kitabında böyle bir şey görülmemektedir. Ayrıca meşhur olan bir haberde de bu tür bir şey geçmemiştir. Cisim, lisan ve ehline göre, yer kaplayan ve hacmi olan şey'dir. Cismin böyle oluşu ise ancak cevherlerin bir araya gelişi ile mümkündür. Yüce Allah bundan münezzehtir. Zira cisim sözcüğü mürekkebi (birleşmiş) ifade eder. Oysa Allah Teâla terkib'den (birleşme) uzaktır. Şey'in ve nefs'in hilafına Allah'ın cisim olarak isimlenmesi doğru değildir. Bu hususta Allah Teâla'nın Kitabında Zât-ı Bâri şöyle buyurmaktadır: «Deki: «— Şahid olmak bakımından hangi şey en büyüktür?» Deki: «Allah... (5) Yüce Allah, Hz. İsa'dan (A.S.) haber verirken şöyle buyurur: «İçimde olan her şeyi sen bilirsin; fakat ben, senin zâtında olanı bilmem.» (6)

(5) Kur'anı Kerim, En'am, 19

(6) Kur'anı Kerim, Maide, 116

Şey başkasından değil, varlıktan haber verilendir.

Şey denildiğinde başka bir şeyden haber verilmez, var olandan haber verilir. Nefyi (olumsuz) ve adem'i (yokluk) gerektiren, şey değildir. «Evde bir şey yoktur» denildiğinde bu asıl olarak mevcud için bir nefy olur. Aynı şekilde nefs, başkası için değil, mevcud için isimdir; varlığın ismidir. Meselâ şöyle denir: Kelâm'ın, meselenin, imânın özü (nefsi)... Zât da aynı tarzda mevcudun ismi olup başkasının ismi değildir. Kıble Ehlinin bu hususdaki delili şudur. Kur'an, 12 (Şura/11) «O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur.»

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ile ليس مثله شيء eşittir. Lügatta «Falan falanın benzeri değildir» ile «Falan falanın misli gibi değildir» arasında fark yoktur. Arapçadaki kef

ك harfi nefyi (olumsuz) teyid etmek için olup «Misl» kelimesi gibi teşbih için kullanılır. Allah'ın hiç bir şeye benzemediğine bir başka delil; «Sizin ilâhınız tek Allah'dır.» (7) âyetidir.

O halde cisim, gerçekten tek bir şey olmayıp bir çok şeyden mürekkeb şeydir, eşyadır.

Bir kısım filozofların görüşü şöyledir: «Eğer Allah cisim değilse cevherdir. Zira varlıklar cisim, cevher ve arazlardan ibarettir. O cisim olmayınca araz olması da doğru değildir. O halde O cevherdir.»

Bu görüşe cevabımız şudur: Sonradan olan, yaratılan varlıklar yukarıdaki gibi üç nevidir. Cisim, cevher, araz... Yüce Allah kadim'dir, ezelî'dir. Kadim

---

(7) Kur'anı Kerim, Bakara, 163

sonradan meydana gelenin hilafı olup onun benzeri değildir. Şu halde O'nun ne cevher, ne de cisim olması icabetmez. Zira cevher terkib olarak arazları ve başkasını kabul eden şeydir. Allah Teâla bundan münezzehtir. Buna göre O'nun cevher olması imkânsızdır, muhaldır.

«Allah'ın sonlu, belirli bir sınırı olduğunu söyler misiniz» derlerse cevaben «Hayır, çünkü sınır, had cisme ve cevhere aittir, Allah ise bu ikisinin hilafıdır» deriz.

«Âlem'in Allah'ın zıddı olduğunu söyler misiniz» dediklerinde; «Hayır, Allah'ın zıddı yoktur, şey'in zıddı siyah, beyaz, acı tatlı gibi onun karşısında bulunandır, oysa Allah'ın mukabili ve muarızı yoktur» deriz.

«Âlem'in Allah'ın hilafı olduğunu kabul eder misiniz» şeklinde bir soru sorarlarsa cevabımız şöyledir: «Bazıları bunu kabul etmişlerdir. Yani âlemin Allah'ın zâtî sıfatlarında onun hilafı olduğunu söylemişlerdir. Bunu böyle anlamışlardır. Bir kısım bilginler de «Allah'ın benzeri olmadığını bunun üzerine bir şey ilâve edemiyeceklerini belirtmişlerdir.

Allah hakkında aşağıdaki görüşleri ileri sürebilirler ve şöyle diyebilirler: «Cisim olduğunun delilleri vardır. Zira o «gelmek»le vasıflanmıştır. Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: «Allah'ın onlara gelivermesini gözetliyorlar.» (8)

«Rabbin (emri) gelip melekler saf saf dizilir.» (9)

---

(8) Kur'anı Kerim, Bakara, 210

(9) Kur'anı Kerim, Fecr, 22

Yüce Allah arş üzerine istiva (kaplama, yerleşme, oturma) ile de vasıflanmış olduğunu Kitab'ı Kur'an'da haber veriyor:

«Sonra Arş'ı istilâ etti.» (10)

Gelme ve bir mekânı istilâ cismin sıfatlarındandır. Aynı zamanda o ele ve göze sahip olmakla da nitelenmiştir. Bu hususta Kur'an bilgisi şöyledir: «Kudretimizin (elimizin) meydana getirdiklerinden bir takım davarlar...» (11) «Rabbinin hükmüne sabret, çünkü sen bizim muhafazamız (gözümüz) altındasın.» (12)

Bütün bunlar cisimlerin belirtileridir. Ayrıca Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivayet edilen hadisler vardır. «Allah Teâla, Şaban ayının onbeşinci gecesi dünya sema'ın iner.» (*) «İnme» de cisimlerin sıfatlarındandır. O'nun cisim olduğuna dair hadisler çok olup biz onların zikrini terk ediyoruz. Sadece onların kitapta göze çarpanlarını zikrediyoruz. Gerekirse diğerlerini söyleyebiliriz.»

Sözü edilen bu görüş sahiplerine bizim cevabımız şudur: Yukarıda açıkladığımız gibi Allah'ın cisim olması muhaldir, imkânsızdır. Sizin bu hususta zikrettikleriniz O'nun cisim olduğuna delalet etmez. Fakat Allah'ın kitabında ve Resûlünün hadislerinde bulunanları O'nun cisim olduğuna delil kabul ediyorsunuz. Biz bunun böyle olmadığını söyler ve O'nun gelme ve istiva ile vasıflanması hakkındaki görüşünüze karşı şöyle deriz:

---

(10) Kur'anı Kerim, Araf, 54

(11) Kur'anı Kerim, Yâsin, 71

(12) Kur'anı Kerim, Tûr, 48

(*) Münâvî, Feyzu'l-Kadir, c. 2, s. 316, Mısır, 1356/1938

«Biz bunlarla O'nu vasıflarız. Nitekim bizzat Allah kendi zatını böyle vasıflamaktadır. Sünnet Ehli mezhebine göre doğru olan budur. Allah'ın kendi zâtını vasfeylediği ile vasıflamak gerekir. Fakat bu sıfatlar cisimlerin sıfatlarından asla değildir. Gelme, şüphesiz cisimlerin sıfatlarından olan, intikal değildir. Belki gelme (ityân) ile zuhur kasdediliyor. Bu konuda Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: «Allah kurdukları binalara (kudretiyle) temellerinden geldi.» (13) «Fakat Allah onları, hesap etmedikleri taraftan bastırdı.» (14) Allah'ın daha iyi bildiği bunun mânası şu olmak gerekir: Gazabının eseri binalarında zahir oldu, ortaya çıktı. Kudretinin ve kahrının eserleri de onlarda meydana geldi. Uzak bir yerden bir beldeye gelen kimse için de durum aynıdır. Belde zahir olmuştur. Bu hususta belde gelmiştir, denir ki mânası belde açığa çıkmıştır, zahir olmuştur demektir. «Rabbinin emri gelip Melekler saf saf dizilip» (15) ayetinin mânası da Allah daha iyisini bilir - zâhir oldu'dur. Zira Sünnet ve Cemaat Ehline göre Allah Teâla Ahirette görülecektir, veya «Cennet ve Cehennemde Rabbinin Kudretinin eserleri zahir olacaktır» mânasınadır. Bu, o güne tahsis edilmiştir. Zira kemal derecesinde bu eserler o günde yani kıyamet gününde olacaktır.

«Kendilerine azab edecek Meleklerin gelmesini veya Rabbinin (azabının) gelmesini gözetliyorlar...» (16) ayetinin mânasının da böyle olması icabeder,

---

(13) Kur'anı Kerim, Nahl, 26

(14) Kur'anı Kerim, Haşr, 2

(15) Kur'anı Kerim, Fecr, 22

(16) Kur'anı Kerim, En'am, 158

Şöyle bir itiraz olabilir: Gelme, gerçekten intikaldir, bir yerden bir yere harekettir. O halde sözü gerçeğe götürmek gerekir. Gelme ve zuhurun Rabbin kudretine izafesi hakikatı terketmektir. Gelmenin Allah'ın izafe ettiğinden başka bir şeye izafesi de böyledir. Bu, bizim bağlandığımız şeyden bizi dışarıda bırakmaz. Bu tür izafetlerle biz tutunduğumuzdan vaz geçmeyiz.

Cevabımız: Gelme, gerçekten, intikal için olmayıp zuhur içindir. Gelme, zuhurdan, açığa çıkmadan ibarettir. Bunun için sıfatlarda ve cisimlerde kullanılır. Hastalık geldi, sıhhat geldi, hayvan geldi, bulut geldi denir. Bu da gösterir ki gelme ile kasdedilen zuhur'dur. Bundan dolayı mücerred intikal sebebiyle zâhir olmayan şeye geldi denmez.

Sizin görüşünüz şöyledir: «Allah Teâla'nın izafe ettiğinden başka bir şeye «gelmeyi» izafe ettiniz». Buna şöyle karşılık veririz. «Rabbin geldi» ayetini, bakanlar için Rabbin zâhir oldu» mânasına anlarsak bu suale cevap olmaz, ancak «Rabbin geldi» yi «Kudretinin eserleri zahir oldu» şeklinde anlarsak o takdirde soruya cevab olur. Buna şu şekilde de cevap verebiliriz: Lisan ehlince; «Askeri zahir olunca komutan ülkeye geldi» denir. Arazisi ve mer'aları zahir olunca şehir göründü denir.

Birinci cevaba dayanmakla birlikte mecaz-ı müsta'mel olarak sözü buna hamletmek doğru olur.

İstiva için de durum aynıdır. O da cisimlerin sıfatlarından olmayıp bir şeyi istilâ ve kahretmek anlamlarındadır. Gerçek de böyledir. Yüce Allah şöyle buyurur: «Mûsa tam kemâl çağına erip de dengini bulunca, biz ona peygamberlik ve ilim verdik...» (17)

---

(17) Kur'anı Kerim, Kasas, 14

Allah daha iyisini bilir, bunun mânası «Bünyesinin tamamlanması şeklinde hâli kuvvetlendi»dir. Hatta işi sona erince falanın durumu olgunlaştı, sağlamlaştı denir. Buradan, kürsüye istiva eden, onun üzerine oturan deyimleri ortaya çıkar ki bu istiladan ibarettir. Böylece kürsüyü istiva etti denir, ki onun üzerine müstekar olarak oturmamıştır. Arş üzerine müstekar demek, istiva eden demektir. Buna göre «Sonra Arş'ın üzerine hükümran (istiva) oldu, O Rahmân'dır.» (18) ayetinin anlamı (Allah daha iyisini bilir)» O'na, yaratmadan sonra hükümran oldu'dur. Yüce Allah bütün aleme hükümrandır. Ancak yalnız Arş'ı zikretmiştir. Çünkü o bütün eşyanın en büyüğü, en şereflisi ve en yücesidir.

O halde Allah O'na, yarattıktan sonra, zâtıyla kâim, kadim bir istilâ ile hükümrân olmuştur. Nitekim Yüce Allah âlemi yaratmış, onu kadim bir icad ile varetmiştir. Arş'ı istilâ da böyledir. Bundan O'nun cisim olduğu anlamı çıkarılamaz.

Nüzûl (inme) hadisi hakkında da şunları söyleriz: Bazı kimseler bu hadisin meşhur olmadığını söyleyip bunun ilim bölümüne girdiğini, ilmin de ancak meşhur bir haberle olabileceğini, böylece bu haberin burada delil olmayacağını ileri sürerler. Bununla birlikte inme sabit ise, bu inişin cisimlerin sıfatlarından olan inme ile bir ilgisi yoktur. Zira iniş intikal olmayıp, şeyin eserinin şeyle bitişmesi veya şeyin şeye ittisali'dir. Şöyle denir: Falana nuzul (felc) indi. Ona hastalık indi ve nuzul (felç) oldu. Bu intikal değildir. Aynı şekilde «Bana falanın gazabı indi, onun gazabı

(18) Kur'anı Kerim, Furkan, 59

bana dokundu» dendiğinde onun gazabının eserinin bana dokunduğu, indiği anlaşılır.

Buna göre «Şaban ayının onbeşinci gecesinde Allah dünya sema'ına iner» hadisinin anlamı kudretinin, rahmetinin ve gazabının eserleri dünya sema'ına iner, onunla Şabanın onbeşinci gecesinde birlikte olur, demektir.

Çünkü söz konusu gecede insanların rızıkları dağıtılır ve ecelleri yazılır. «Gerçekten biz onu mübarek bir gece'de indirdik. Çünkü biz korkutanlarız. Her hikmetli iş o mübarek gecede ayırt edilir. Bu tarafımızdan bir işdir. Çünkü biz peygamber gönderenleriz.» (19)

Söz konusu gece Tefsir Ehlince Şaban'ın onbeşinci gecesidir. «Bu, Allah Resûlü'nün (S.A.V.) izafe ettiğinden başka bir şeye nüzûlün izafesidir.» derlerse cevabımız şudur: «Böyledir, ama daha yukarıda açıkladığımız gibi lisan ehli tarafından bu kullanılmıştır.

«Falanın gazabı ve öfkesi bana indi, isabet etti» dendiğinde bu gazabının ve öfkesinin bizzat kendisi değil de eserlerinin bana isabet ettiğini ifade etmektedir, bu anlamdadır. Diğer hadis'ler de kitaplarda zikredilmekle birlikte bu cevap yeterli olup buna güven beslenmelidir. Zira hadisler, doğruluk ihtimali olan ahâd nevinden olsalar da biz onların reddini tecviz etmez, mümkün görmeyiz.

«El» konusunda Allah Teâla'nın buyurduğunu kabul eder ve fakat şöyle deriz: Bu bir özel sıfattır, sair sıfatlar gibi bir organ değildir. Allah'ın sıfatlarını

---

(19) Kur'an Kerim, Duhan, 3-4

bahsinde açıklıyacağımız gibi o ilim, kudret ve meşiettir. O bir araz da değildir. «Yüz» de aynı şekilde bir özel sıfattır. «Göz» konusunda; bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli onu isbat etmiştir. Bu hususta Eş'ari'nin görüşü vardır. Bazıları da isbat etmemiştir. Allah'ın kitabı ise sübutuna delâlet etmektedir. Fakat O'nun ayn'ı (göz) bir organ olmayıp belki özel bir sıfattır.

Arap lisanından başka bir lisanda bu sıfatların söylenmesi caiz midir?

Sünnet ve Cemaat Ehlinin bazısı; Organ olarak itikad etmemek şartıyla, bunun caiz olduğunu söylerken, bazıları çekinmişler, ihtiyatı elden bırakmamışlardır. Sahih olanı, caiz değildir diyenlerinkidir.

MES'ELE 14

Allah'ın mekân'dan münezzeh, uzak oluşu :

Sünnet ve Cemaat Ehli, Allah Teâla bir mekânda, Arş üstünde veya başka bir yerde değildir, O'na nisbet edilen bir yer de yoktur, demiştir. Yani Allah mekândan münezzehtir.

Hanbeliler, Kerramiyye, Yahudiler ve O'nun cisim olduğunu iddia edenler; Allah Teâla'nın Arş'ta oturduğunu kabul etmişlerdir. Bir kısmı da O'nun altı yöne sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Bazıları ise O'nun bir tek yönü vardır deyip onunla Arş'a oturduuğnu ileri sürmüşlerdir.

Mutezile'den bir takımı; Allah her yerdedir, görüşünü ileri sürüp bununla O'nun her yeri bilici olduğunu kasdettiklerini söylemişlerdir. Filozoflar; Allah her yerdedir, (mekân) gerçekte her cisimdedir,

demişlerdir. Mu'tezile'den Huseyn Neccar da filozofların görüşünü benimseyerek Allah'ın her mekânda olduğunu iddia etmiştir.

Allah için bir mekân, bir yer olmadığına delil şudur : — Belki o mekân yaratılmadan önce var olan bir sıfat üzere idi. — Eğer biz Allah'ın âlem yaratıldıktan sonra Arş adı verilen bir mekânda olduğunu söylersek, o takdirde Allah'ın zâtında bir değişme hasıl olur, bu ise bir mekâna intikaldir. Oysa kadim, üzerinde değişme ve intikal tasavvur olunmayan bir varlıktır. Çünkü o bütün sıfatlarıyla Vacibü'l-Vücuddur. Ayrıca bir mekâna intikal ve orada oturma cisimlerin sıfatlarındandır.

Biz Allah'ın cisim olmadığını zikrettik. Bu mesele «Sonra Arş'a hükümran oldu.» (20) ayetiyle ilgili bir konudur. Bununla alâkalı cevap yukarıda geçmiştir. Fakat burada başka bir cevap veririz.

Allah Teâla şöyle buyurmaktadır : «Herhangi bir sırdaşın, bir fısıltısı oluyormu, mutlak o (Allah) dördüncüleridir, (bütün fısıltılarını bilir.) beş kişinin oluyor mu, mutlak o, altıncısıdır; bunlardan (şu sayılanlardan sayıca) daha az, daha çok oluyor mu, muhakkak o, her nerede olsalar, onlarla beraberdir...» (21)

Bu ayet Allah'ın Arş üzerinde olmadığını gösteriyor. Bir başka ayette; «Göklerde olan (ve âlemin idaresine memur bulunan) meleklerin, sizi yerin dibine geçirmesinden emin mi oldunuz?... (22) buyurulurken şu ayette «Gökte İlâh olan O'dur, yerde İlâh

---

(20) Kur'anı Kerim, Arâf, 54

(21) Kur'anı Kerim, Mücadile, 17

(22) Kur'anı Kerim, Mülk, 16

olan O'dur...» (23) buyurulmaktadır. Söz konusu naslar Allah'ın muradının mekân beyanı olmadığını bize gösteriyor. Bunlardan muradın — Allah daha iyisini bilir — Allah'ın Arş'ı ve bütün âlemi ihate ettiğidir.

«Herhangi bir sırdaşın, bir fısıldısı oluyor mu, muhakkak o, Allah dördüncüleridir...» (24) ayetiyle delil getirip, gerçekte Allah'ın her mekânda olduğunu söyleyene delil bu söylediklerimizdir. Bununla birlikte Allah şöyle buyurmaktadır. «O Rahman (Kudret ve hâkimiyeti ile) Arş'ı istilâ etti» (25) ve «Göklerde olandan emin mi oldunuz?...» (26) Bu iki ayet Allah'ın bir mekânda olmadığını göstermektedir. Bütün bu ayetlerden muradın Allah'ın bütün âleme hükümran olduğu, kudret ve hakimiyetini ona şâmil kıldığıdır.

Kerramiyye'den bir topluluk şöyle bir görüşe sahip olmuştur: Allah isim olarak cisimdir. O'nun için bir mekân yoktur, ama O yüksektedir. Bu topluluk O'nun için bir tek cihet isbat etmiş ve şu ayeti delil getirmişlerdir. «Hoş kelimeler (Tevhid ve tesbihler) ancak O'na yükselir, kabul olunur. Salih ameli de hoş kelimeler yükseltir (Tevhid). Makbul kılar...» (27)

«Gerçekten biz O'nu mübarek bir gecede indirdik...» (28)

Ayrıca, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) «Kur'an yedi harf üzere nazil oldu» (*) hadisiyle, Resul-ü Ekrem'in

---

(23) Kur'anı Kerim, Zuhruf, 84

(24) Kur'anı Kerim, Arâf, 54

(25) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 5

(26) Kur'anı Kerim, Mülk, 16

(27) Kur'anı Kerim, Fatır, 10

(28) Kur'anı Kerim, Duhan, 3

(*) el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. 1, s. 209, Beyrut, 1351

(S.A.V.) miracıyla müslümanların Allah'ın sema cihetinden Allah'ı sormaları şeklindeki icmalarıyla da delil getirip şunları söylemişlerdir: Yüce Allah âlemi yarattığında, yönlerinden bir yönde onu yaratması gerekir. O'nun âlemi kendi zatından aşağı bir yönde yaratması hikmete yakın olup kendisi zatında bir değişme olmaksızın yüksekte kalmıştır. Bütün bunlar adı geçen Kerramiyye'den bir topluluğun şüpheleridir.

Biz bu konuda şöyle deriz: Allah âlemi yaratmadan önce de aynı sıfat üzere idi. «Hoş kelimeler O'na yükselir...» (29) âyeti hakkında diyeceğimiz şudur: Burada hakiki, açık mâna murad edilmemiştir. Çünkü gerçekten sözün, özellikle insanların kelâmının yukarıya doğru çıkması düşünülmez. Öte yandan söz için bekâ, daimi kalma da bahis mevzuu değildir. O halde bu sözün hakikatıyla, yani çıplak mânasıyla amel mümkün olmamakla birlikte gerçekten bundan Allah'ın muradının ne olduğu da bilinmez. Buna göre mâna mücmel olarak anlaşılır ve bunun delil olması ortadan kalkar. Ayrıca burada hoş kelimeler üzerinde Allah'ın muradı — ki o daha iyisini bilir — söz sahibini yükseltir ve halinin yüksekliği sebebiyle o'nu Allah'a bir miktar yaklaştırır. Bu yaklaşma zât yönünden değildir. Nitekim hayatta insan sultana zât ve mekân yönünden değil de manevî değer ve yücelik yönünden yaklaşmaktadır. Aynı şekilde Allah Teâla güzel söz sahibini yükseltip onu bir menzile taşıyarak şerefini artırmaktadır. Çünkü güzel söz, o kimseyle kaimdir, onunla birlikte-

---

(29) Kur'anı Kerim, Fatır, 10

dir. Veyahut da Allah'ın muradı — ki O daha iyisini bilir — şu olabilir: Güzel söz (Tevhid - Tesbih) Kelime-i Tevhiddir. Bu güzel söz ise bütün dinlerin üstünde onlara hâkimdir.

Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: «Peygamberini hidayetle ve hak din ile, bütün dinlerin üzerine geçirmek için gönderen O'dur; İsterse müşrikler hoş görmesinler.» (30)

Allah'a çıkma zât ve mekân olarak olmayıp şeref ve hâl yakınlığı yönündendir.

«Biz Onu mübarek bir gecede indirdik.» (31) ayetiyle ilgili olarak şöyle deriz: Yüce Allah'ın kitabı Arş'tan dünya semaına bir defada toptan, oradan Hazret-i Peygamber'e (S. A. V.) kısım kısım inmiştir. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) miracı'na gelince; O, Allah âlem'in üstünde olduğundan dolayı urûc etmemiştir, fakat bu mirac o'na şeref vermek, kudretinin eserlerini göstermek içindir. Nitekim Hz. Musa'ya (A.S.) göğe mirac emredilmedi, ama Tûr dağına çıkması emredildi. Oysa Allah Teâla, Tûr dağının üzerinde değildi, ama ona şeref vermek için bir mekân belirledi. Hz. Peygamber (S.A.V.) hakkında da durum aynıdır. Aynı şekilde insanlara Kâbe'yi ziyaret emredilmiştir. Halbuki onların Kâbe'yi ziyaretlerinde Allah Kâ'be'de onların önünde değildir, ama insanların Kâbe'yi ziyaretleri Allah Teâla'yı ta'zim ve hürmet içindir. İnsanların ellerini semaya kaldırmaları, gök'ün rahmetin iniş yeri olmasından dolayıdır. Bununla birlikte insanlar kulluk etme yönünden bu-

---

(30) Kur'anı Kerim, Tevbe, 33

(31) Kur'anı Kerim, Duhan, 3

nunla emredilmişlerdir. Nitekim namaz'da da ibadet yönünden Kâbe'ye dönmek onlara emredilmiştir.

Bu konuda onların Allah'ın âlemi yönlerinden bir yönde yarattığını iddia etmeleri doğru değildir. Çünkü cihet mekândan bir kısımdır. Oysa Allah Teâla mekândan uzaktır. Âlemi bir mekânda yarattığı halde Allah'ın bir cihette olması düşünülmez. O halde onların görüşleri muhaldir...

MES'ELE 15

Allah'ın görme ve işitmesi:

Sünnet ve Cemaat Ehline göre Âlem'in yaratıcısı bir tekdir. Diridir, kâdirdir, âlimdir. Aynı şekilde O işitici ve görücüdür. Kendi kelâmını ve başkasının sözünü işittiği gibi kendini ve başkasını da görür.

Nazzam ve Kâ'bî gibi mu'tezile'den bazıları O'nun işitici ve görücü olmadığı görüşüne sahip olmuşlardır.

Ebu'l-Huzeyl, Ebû Ali Cubbâî ve Ebû Haşim gibi bir kısım mu'tezile ise Allah'ın işitici ve görücü olduğunu kabul edip nefsini ve başkasını görür demişlerdir. Bazıları da başkasını görür, nefsini görmez iddiasında bulunmuş, zira Mu'tezile'nin bazısına göre Allah görülür, diğer bazısına göre ise görülmez.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşünü te'yid eden nasslar vardır. Çünkü bizzat Allah Teâla kendini Kitabında pek çok yerde (semî) ve görücü (basîr) olarak vasıflandırmıştır.» O' her şeyi işitir, (Semî) her şeyi görür. (Basîr)» (32)

---

(32) Kur'anı Kerim, İsra, 1

Şöyle bir iddia ileri sürebilirler: «Onun işitici ve görücü olması mümkün değildir. Zira işitme kulak ile meydana gelir ki bu, sesin kulağa gelmesidir. Görme de göz ile hasıl olur ki bu da gözün ışığının görülen eşyaya aksetmesidir. Oysa bütün bunlar Allah Teâla hakkında muhal olan hususlardır. O halde görme ve işitme O'nun hakkında mümkün ve caiz değildir. Aynı şekilde koklama ve tatma da Allah hakkında sabit değildir.»

Buna karşı bizim görüşümüz şudur: «Biz O'nun koklayıcı ve tad alıcı olduğunu söylemiyoruz. O'nun hakkında böyle bir görüş ortaya atmak mümkün değildir. Bununla birlikte O bunlara sahiptir. Fakat biz şunları diyoruz: «Allah tadları, kokuları, dokunulan şeyleri bilendir. Aynı şekilde O' işitilen ve görülenleri de bilendir, ki bunlar seslerdir ve görülen eşyalardır.» Eğer O'nun işitici ve görücü olması işitilen ve görülenleri bilmek mânasına muhtemel ise o takdirde diyeceğimiz şudur: «Allah Teâla bizzat kendini işitici (Semi) ve görücü (Basir) olmakla vasıflamıştır. Bunu böyle kabul etmek gerekir. Ama imamlardan hiç biri O'nun koklayıcı, tad alıcı ve dokunucu olarak vasıflamamıştır, biz de onu böyle vasıflamıyoruz, vasıflayamıyoruz, ve vasıflayamayız.

İşitme ve görmenin ancak duyularla olacağı onların görüşleridir. Biz buna karşı şu görüşteyiz: Duyu mümkün olarak meydana gelir, yani duyunun vaki oluşu zorunlu değildir. İşitme ve görmenin duyusuz meydana gelmesi tasavvur edilmez değildir. Duyular (organlar) olmaksızın bunlar mümkindir. Nitekim fiillerin cisimlerden vuku bulması da böyledir. Cisimlerden fiillerin meydana gelmesi şart değildir. Bunlar hem olabilir hem de olmayabilir. Kalbde ve

ziihnde bilgi vuku bulması da aynı kabildendir. Kalb ve zihin olmaksızın bilginin hasıl olması mümkündür. Hep birlikte Allah Teâla'nın âlim olduğunu söyleriz. O'nun âlim olması bunlara benzer organla mıdır? Onların iddiaları da bu türden olup işitmenin sesin kulağa ittisali ile olduğunu ileri sürmektedirler. Oysa işitmenin meydana gelmesinde kulak şart olmadığı gibi sesin kulağa ittisali ve hatta ses bile şart değildir. Bunlar olmayınca da Allah Teâla işitmeyi yaratır.

Bununla birlikte söz işitilir, fakat işitilen kelâm ses değildir. Sesin meydana gelmesi — daha aşağıda belirteceğimiz gibi — zorunlu yoldan olmayıp mümkün olarak vuku bulmaktadır. Görme için de aynı şeyler söylenebilir. Görme için göz şart olmadığı gibi, gözün ışığının görülen varlığa ittisali de şart değildir. Görme de aynı şekilde mümkün olarak hasıl olmaktadır. Bu Allah'ın yaratmasıyladır. Buna delil; İnsanın çok uzaktaki bir dağı görmesidir ki gözün ışığı gözleri geçmez, o dağa kadar gitmez. Buna rağmen uzaktaki dağ görülür.

«Ses olmaksızın nasıl işitilir, göz ışığı, görülen eşyaya ulaşmaksızın görme nasıl olur, oysa biz müşahede dünyasında ancak bunları görüyoruz» dediklerinde cevabımız şu şekildedir:

«Kelâm, söz işitene ittisal etmeksizin işitilir. Zira kelâm konuşunla kâimdir, onunla birliktedir, ondan ayrılmaz. Sözün varlığı için ses böyle şart değildir. Aynı şekilde sesin kulağa ittisali (birleşme - ulaşma) de gerekli değildir. Çünkü o da konuşan kimse ile kâim olup onun sıfatıdır, ondan ayrılmaz. Böylece kulaklara ittisali imkânsız hale geliyor. Fakat Allah Teâla dilediği gibi sözü işitir ve dilediği gibi varlıkları görür.

Biz O'nu koklayan, tadan, dokunan diye vasıflandıramıyoruz. Zira O kendini bunlarla vasıflandırmamıştır ve bizde bu hususta zorunlu bir delil de yoktur. Bunları söyleyemeyiz ama şöyle deriz : O bütün şeyleri bilendir.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre bu böyle olduğu gibi Allah Teâla kendisinde bulunan bir kelâm sıfatıyla mütekellimdir, konuşandır.

Yüce Allah şöyle buyurur : «Allah, Musa'ya (vasıtasız) hitap etti.» (33) Muıezileye göre de böyledir, ancak onlara göre Allah, başkasında kelâmı yaratmakla mütekellimdir. Oysa Sünnet ve Cemaat Ehline göre, ileride açıklayacağımız gibi, zâtında kâim bir kelâm sıfatıyla Allah mütekellimdir.

Sünnet ve Cemaat Ehli nezdinde Allah'ın zatında bulunan bir iradeyle murid (irade edici) olması da böyledir. Bazı mutezile Allah'ın murid olmadığı görüşündedir, ki bu onların hepsinin görüşüdür. Ebü Ali Cubbaî ve oğlu Ebü Hâşim; Allah Teâla hâdis bir iradeyle murididir, dileyendir demişlerdir ki biz bunu kabul etmiyoruz.

Ebû Hüseyn Neccar ise; Allah zâtıyla dileyendir, yani bir irade sıfatına sahip değildir. Nitekim belirteceğimiz gibi o diğer sıfatlar içinde aynı şeyleri söylemiştir.

MES'ELE 16

İlim, Hayat, Kudret :

Sünnet ve Cemaat Ehli, Allah'ın İlim, Hayat, Kudret ve Kuvvet sıfatları olduğunu kabul etmiştir. Fa-

(33) Kur'anı Kerim, Nisa, 164

kat bazı kimseler Allah Teâla ilimle âlim, hayatla diridir, düşüncesindedirler.

Bir takım kimseler, O âlimdir, O'nun ilmi vardır, O diridir, O'nun hayatı vardır, demişlerdir ve ilâve olarak şunu ileri sürmüşlerdir : «İlk görüş, O'nun âlim olmadığı bir andan sonra ilim sıfatıyla âlim olduğunu vehmedebilir.» Fakat Sünnet ve Cemaat Ehlinin çoğunluğu ilk görüşü benimsememiştir. Yani Allah Teâla ezeli olarak âlimdir, dediğimizde akla böyle bir düşünce gelmez.

Şeyh Ebû Mansur Matûridi'nin görüşü şöyledir : Sıfat Allah Teâla'ya izâfe edilir, ama Allah Teâla sıfata izâfe edilmez.» Bir ilimle âlimdir» denmez «ama ilimle âlimdir» denir. Eğer «O bilir» denirse... (Metinde yoktur).

Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli âlimleri «Allah'ın sıfatları kadimdir, fakat kendisiyle değil, zatla kaim bir kıdemle ezelidir» derken, bir kısmı bunu söylemekten çekinmişlerdir. Bu sonuncular şu görüşü kabul etmişlerdir : Allah'ın sıfatları, onların kadimlikleri, (Mustakil olarak) akla gelmiyecek şekilde, ezelidirler. Bunu söylemektense şöyle bir görüşü kabul ve tercih etmişlerdir : «Allah bütün sıfatlarıyla ezelidir, kadimdir, O'nun sıfatları ne hâdistir, ne muhdestir. Sıfatları kıdemle vasıflamaktan çekinmek, ihtiyatlı bir davranıştır.

İlk grup şöyle der : «Allah'ın sıfatları kadimdir.» Fakat sıfatlar Allah'ın gayri değildir, dediğimizde onların kendi başlarına kadim oldukları akla gelmez. Zaten Sünnet ve Cemaat Ehline göre sıfatlar Allah'ın gayri, O'ndan başka değillerdir. Aynı zamanda sıfatlar birbirlerinin de gayri değillerdir.

Şöyle bir soru sorulabilir: «Sıfata «Şey» ismi verebilir miyiz? Sıfatlar şey midirler?»

Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli mensubu, böyle bir görüş gereklidir, onlara şey denebilir, zira mevcutturlar, her mevcud ise şey'dir, demiştir. Bir kısmı ise bunu söylemekten, başkalık (gayriyye) düşüncesi akla gelmesin diye çekinmişlerdir.

Fakat birinci grup şöyle demiştir: «Sıfatlar Allah Teâla'nın gayri değildirler, ayrıca onlar birbirlerinin de gayri değildir. Fakat Allah'ın sıfatları Allah'ın zâtı da değildir. Bu görüşün sahipleri yukarıdaki tevehhümü def (yok) etmek için bunu benimsemişlerdir.

Mu'tezile'nin görüşü aşağıdaki gibidir:

Onlara göre Allah Teâla'nın sıfatları yoktur. Allah zâtı için diri veya zâtıyla hayat sahibi, zâtıyla âlim, zâtıyla kâdirdir. Bu mesele Mu'tezile ile bizim aramızda azîm, çok büyük bir problemdir. Bu onlarla bizim aramızdaki beş ilkeden birisidir. Söz konusu meselede, biz Allah Teâla'nın sıfatları vardır, dediğimiz zaman, güya kadimleri veya Allah'ı hadislerin mahalli olarak kabul etmiş oluyoruz. Zira sıfatlar ya kadimdirler veya hadistirler. Eğer kadim iseler bu takdirde kadimler görüşü kabul edilmiş olur. Yani Allah'ın yanında sıfat şeklinde, kadim kavramlar benimsenmiş olur. Eğer bu sıfatlar hadis iseler, bu takdirde de Allah Teâla hadiselere mahal olur. O halde bu iki görüşte batıldır. Böylece bu görüşten kaçınmak gerekir. Bundan dolayı bunlar kendilerini sıfatları nefyetmeleri sebebiyle «Tevhid Ehli» olarak isimlendirdiler. Bu kanaatin tevhid, zıddının da şirk olduğunu zannettiler. Oysa ileride açıklayacağımız gibi durum

böyle değildir. Belki sıfatları nefyetmek yaratıcıyı inkâra gider.

Söz konusu şüpheden, yani sıfatların Allah'tan başka bir şey, Allah'ın gayri olduğu şüphesinden kurtulma nasıl olur? Çünkü başka başka olan iki şey vardır. Bunlardan birinin varlığı diğeri olmaksızın düşünülür. Kur'an'da Allah şöyle buyuruyor: «Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna, gazaba uğrayanların ve sapıklarınkine değil...» (34) Müslümanların varlığı da kâfirlerinki olmaksızın düşünüldüğünden kâfirler müslümanlardan başkadır. Aynı şekilde âlem de Allah'tan başkadır. Zira Allah vardır. Fakat âlem değildir, O'ndan ayrıdır.

O halde bütün bunlardan çıkan sonuç şu oluyor: Başka olan iki şey vardır ve biri olmaksızın diğerinin varlığı tasavvur olunabilir. Fakat burada, biri olmaksızın diğerinin varlığını düşünmek söz konusu değildir. Çünkü ilim ve kudret (sıfatları) olmaksızın Allah Teâla'nın zâtını düşünmek mümkün değildir. Aynı şekilde kudretsiz ilim, hayatsız kudret, zat olmaksızın ilim tasavvur olunmaz. Bütün diğer sıfatlar içinde bu durum söz konusudur.

Netice olarak sıfatlar konusunda gayrilik, başka olma veya ayrı olma diye bir şey isbat olunmamıştır. Böyle bir şey yoktur. Sıfatların Allah'ın gayri ve birbirlerinin de gayri olmamaları kadimler çoğaldı görüşünü doğrulamaz, ama kadim'in bir tek olduğunu te'yid eder.

Şöyle bir itiraz olabilir: Allah'ın gayri olan sıfat niçin o'nun zâtı değildir, ki bu zorunlu bir şeydir. Bir

---

(34) Kur'anı Kerim, Fatiha, 7

şey o şeyin aynı değilse onun gayri olur. Başka başka olan iki şey vardır, onlardan biri diğeri olmaksızın ayakta durur, vardır veya yoktur.

Buna cevabımız «hayır» demekle başlar. Durum bizim anlattığımız gibidir. On, birden çok sayıyı ihtiva eder. Fakat bu sayılardan her biri on'un (on sayısının) ayni değildir, ama gayri de değildir. O halde onların görüşünün bâtıl oluşu açıktır. Bir şey, şeyin aynı olmazsa onun gayri olur. Birbirlerinin gayri olmayan mevcudat böyledir. Müteharrikin (hareket eden) gayri olmadığı gibi ayni de olmayan hareket de böyledir.

Şöyle diyebilirler: On sayısının biri, on sayısından başka olmadığı gibi on sayısından bir parçadır. onun bir kısmıdır. Nitekim hareket de müteharrikten ayrı ve başkadır. İlim âlimden bir cüz, parça değildir, o halde ondan ayrı bir şeydir.

Cevaben: Bir şeyin aynı olmayan şey gayri olur şeklinde tesis ettiğin ilkeyi ibtal ettin» deriz. Çünkü başka başka olan iki şey vardır. Sonra başka başka olan iki şeyin tanımının bizim zikrettiğimizin ve üzerinde düşünürlerin icma ettiği husus olduğunu söyleriz. Buna Allah'ın kitabı da delâlet eder. Zira insanlar cisimleri başka başka kabul edip sıfatları mevsuflarından ayrı kabul etmezler. Şöyle demezler: Müteharrikin hareketi müteharrikten başkadır, ayrıdır, âlimin ilmi âlimden başkadır, ayrıdır, demezler. Tanım hakkında zikrettiğimiz sabittir, değişmezdir. Çünkü başka olan iki şey hakkında icma vardır. Sizin zikrettiğiniz konu ihtilaflıdır. Şu halde onların görüşleri yanlıştır. Ayrıca onlara şunu da söyleriz: Madumların (Yokların) şeyler, Allah'ın şey olduğunu id-

dia eden siz değil misiniz? Bununla eşyanın (Şeyler) kıdemini kabul edip caiz gördünüz. O halde niçin sıfatların ve Allah'ın kadim olduğunu kabul etmiyorsunuz? ki bu da şeylerin ezeli olduğu anlayışına girer, ona bunda ortak koşma (şirk) yoktur.

Allah'ın sıfatları olduğuna dair delil; Bizzat O'nun kitabında sıfatlardan bahsetmesi, kendi zatına sıfatlar izafe etmesidir. O, şöyle buyurmaktadır: «Doğrusu rızkı veren, o çok şiddetli kuvvet sahibi Allah'tır.» (35)

«Onlar, kendilerini yaratmış olan Allah'ın kendilerinden daha kuvvetli olduğunu anlamadılar mı?» (36) Bu ayetlerde Allah kendisini kuvvet sahibi kılmıştır. «Halbuki kuvvet ve üstünlük (izzet) Allah'ın, Resulü'nün ve Mü'minlerindir.» (37)

«Onlar ise, Allah'ın dilediği kadarından başka, ilâhi ilimden hiç bir şey kavrayamazlar.» (38) Onu kendi ilmi ile indirmiştir.» (39) Bu ayetlerde ise kendi zâtı için ilim ve izzeti isbat etmektedr.

Bu konuda şunları diyebilirler: «Doğrusu rızkı veren, o çok şiddetli kuvvet sahibi Allah'tır.» (40) ayetinde sıfatın isbatı yoktur. Onun anlamı — Allah daha iyisini bilir — Allah kulları için kuvvet yaratıcı ve onun sahibidir, demektir. Falan zümâl demek, malın sahib ve maliki demektir.

---

(35) Kur'anı Kerim, Zâriyât, 58
(36) Kur'anı Kerim, Fussilet, 15
(37) Kur'anı Kerim, Münafikûn, 8
(38) Kur'anı Kerim, Bakara, 252
(39) Kur'anı Kerim, Nisa, 166
(40) Kur'anı Kerim, Zarîyât, 58

«Onlardan kuvvetce daha şiddetlidir» ayetinin anlamı onlardan daha kuvvetlidir, demektir. Çünkü hakikatte kuvvetli olan Allah'tır.

«İzzet ve üstünlük Allah ve Resûlünündür» ayeti ise O'nun izzet verdiğini belirtiyor. Üstünlük verme O'na aittir. «İlâhî ilminden hiç bir şey kavrayamazlar» ayetinde kasdolunan, O'nun malûmudur. Zira O'nun bildiği ihata olunandır. İlme gelince, o ihata olunmaz; kavranılmaz.» O'nu ilmiyle indirdi», O'nu bilici olduğu halde indirdi demektir. O da O'nun malûmudur, bildiği şeydir. Zira inzâl (indirme) ilimle olmayıp kudretle vuku bulur.

Bu te'villere cevabımız «hayır»dır, ve iş bizim açıkladığımız biçimdedir. «Şiddetli kuvvet sahibi»nden muradın «mal sahibi»nde olduğu gibi sadece kuvvet sahibi olduğunu söylemeleri konusunda, bunun cisimlerde böyle olduğunu beyan ederiz.

Sıfatlara gelince: Sıfat'ın O'nunla kâim olduğu kasdolunur. Falan ilim sahibidir, dendiğinde ilmin onunla kaim olduğu anlaşılır. Falan şiddet sahibidir, dendiğinde, şiddetin o kimsede bulunduğu anlamı çıkar. Çünkü O'nun sıfatı böyledir. «Onlardan kuvvetçe daha şiddetlidir» ayeti Allah'ın zâtı için kuvveti isbat eden nassdır.

Falan kuvvetce daha şiddetlidir, dendiği zaman bu o kimse için kuvvetin isbatı anlamına gelir. «İzzet Allah ve Resulüne aittir» ayeti zatı için izzet sıfatının isbatıdır.

İzzet'e (üstünlük) i'zâz (üstünlük verme) manası vermeleri konusunda ı'zâz'ın da izzet gibi O'nun sıfatı olduğunu belirtiriz. Şu kadar var ki izzet i'zâz de-

ğildir, ama zât sıfatlarından bir fiil sıfatıdır. Diğer iki ayette ise, zâtı için ilim sıfatının isbatı mevcuttur. Bunlardan maksadın malûm (bilinen) olduğu mevzuunda, ilim ıtlak olunduğunda maksadın nitelenen (mevsuf) olmaksızın sıfat olduğu aşikârdır, deriz.

«Allah'ın ilmi ihata edilmez, fakat malûm ihata edilir» iddiasına gelince «bilinir anlamına ihata edilir» deriz. Çünkü Allah'ın sıfatları zatı gibi bilinir. Ancak buradan maksadın malûm oluşu açıktır. Zira «O'nun ilminden hiç bir şey kavrıyamazlar» buyurulmaktadır. İlimden şey tasavvur edilmez, ancak malûmdan (bilinen) tasavvur edilir. «O'nu ilmiyle indirdi» ayeti ise apaçık bir delildir. Bu ayetle kasdolunanın «malûm» olduğunu söylemeleri, inmenin (inzâl) ancak ilimle olabileceğini ileri sürmeleri hususunda görüşümüz şöyledir: «O'nu indirmiştir, ve ilmi ihate edicidir. Buna aklî delil şudur: Yaşadığımız dünyada hayret verici fiiller, yapanına delâlet ettiği gibi, onun ilimle alim olduğunu da gösteriyor. Aynı biçimde gâib alemde de hayret verici fiiller onu yapanın âlim oluşuna ve bir ilim sahibi oluşuna delâlet eder.

«İnsanlardan âlim olan ilim sıfatı olmaksızın âlimdir» tarzında bir görüş ortaya atarlarsa buna cevabımız şöyledir: Bu görüş yanlıştır. Çünkü biz o kimseyi bazan bilgi sahibi, bazan da değil görürüz. Bununla birlikte onun zatı aynı haldedir. Yani bilgi sahibi oluşuyla olmadığı zamandaki iki hal aynı zattadır. Aynı tarzda zatlarının eşit olmasıyla birlikte bazı kimseler âlim, bazıları da câhildir. O halde biz biliriz ki bunlar muhteliftir, her iki halde durumları sıfat farklılığından dolayı ayni değildir. Burada söz konusu olan ilim sıfatıdır. Bu iki insan ilim sıfatından dolayı farklıdırlar. Bir şey bir halde beyaz, başka bir halde

siyah olabilir, aynı tarzda bir halde sakin, bir başka halde zatı aynı olmakla birlikte hareketli olabilir. Zatları eşit olmakla beraber eşyanın siyah, beyaz, hareket ve sükunda muhtelif olmaları da böyledir. Bu farklılıklar sıfatların ihtilafından, farklı oluşundan dolayıdır. Burada da aynı şey söz konusudur. Zira hareketli olan ancak hareket sıfatıyla hareketli hale gelir. Siyah olan da ancak siyahlık sıfatıyla siyah olur. Oturan, kalkan için bu böyle olduğu gibi alim için de ayni durum söz konusudur.

Bu hususta bir başka delil şudur: Görünen dünyada müteharrikin ancak hareketle hareket ettiğini müşahede ederek onun benzeriyle gâib hakkında da hüküm veriyoruz. Ayni akıl yürütmeyi bu dünyada alim kimse hakkında yapıp onun ilim sahibi oluşunu ilim sıfatıyla olduğu hükmünü veriyoruz. O halde gâib hakkında da Allah'ın alimliğinin ilim sıfatıyla olduğu hükmünü vermemiz gerekir.

«Yaşadığımız hayatta âlim bazen bilgi sahibidir, bazen değildir, ama bununla birlikte onun zâtı her iki halde mevcuttur. Bundan biliriz ki onun âlimliği zâtından değil, ondaki ilimden dolayıdır.

Allah'a gelince, O her halde ve zamanda âlimdir. O'nun âlim olmadığı bir hâl yoktur.

«O halde buradan O'nun zâtıyla âlim olduğu manası çıkar»

Bu görüşe karşı bizim kanaatimiz şudur: Allah Teala bütün hal ve şartlarda ilim sahibidir. Çünkü O'nun her hal ve şartta ilmi vardır. O'nun ilmi mutlaktır. O'na cehaletin gelmesi imkânsızdır. Yaşadığımız dünyadaki alim'e gelince; Onun bilgi sahibi olmadı-

ğı durumlar olabilir. Çünkü onun bir halde ilmi olabilir, ama bir başka halde ise bilgi sahibi değildir.

Allah için cehalet taşavvur edilmez. Allah hakkında bütün durumlar, dünyadaki alimin bilgi sahibi olduğu bir tek durum gibidir. O bütün hal ve durumları bilgi sahibi insanın bildiği bir tek halden daha iyi bilir. Onun için Allah bütün durumları ilim sıfatıyla bilendir. Eğer O zatıyla alim olsaydı, zatının ilim olması gerekirdi. Çünkü herhangi bir şeyle nitelenen kimseye o şey sıfat olur. Nitekim müteharrik için hareket sıfatıdır. Öyleyse O'nun zâtı ilim değildir. Zatıyla alim olması geçerli değildir.

Bizim sözümüzün manası; O zatıyla alimdir, demek; zatında kâim olan bir sıfat olmaksızın onun zatı ilimdir «biçimindedir» derlerse; cevaben şöyle deriz: «Eğer sizin dediğiniz gibi ise bu takdirde onun zatının ilim olması gerekir. Fakat şu da var ki ilimsiz alim, akılsız akıl sahibi, hareketsiz müteharrik, beyazsız beyaz, oturmasız oturan, nasıl düşünülemezse bu da öyledir. Yani ilim sıfatı olmayan Allah düşünülmez. Sizin görüşünüz batıldır ve burada Allah'ın alim oluşunu inkâr vardır.»

İbrahim Nazzan şöyle demiştir: «Gerçekten biz Allah'ın âlim olduğunu söylemeyiz, ama bununla O'nun cahil olmadığını amaçlarız. «Gerçekten âlim değilse, o takdirde O'na ilim sıfatı gerekmez.»

Buna karşılığımız şudur: «Allah kendi zatını pek çok yerde âlim ve habîr (her şeyi bilen) olarak isimlendirmiştir. Aynı şekilde akıllara durgunluk veren fiiller ancak bir âlim'den vücûd bulur. Diğer taraftan âlim olmayan herkes cahil olur. Buna karşılık cahil olmayan her kişi de âlimdir.

«Şöyle diyebilirler: «Eğer O' bir ilimle (sıfat) âlimdir dersek kadimleri ikilemiş oluruz (zât ve ilim olarak) veya Allah'ın zâtını hadiselere mahal yapmış oluruz ki bu batıldır. Yaşadığınız aleme gelince; burada ilimle alimdir dediğimizde muhdesleri ikilemiş oluruz ki bu caizdir.»

Bu iddiaya cevabımız meselenin başında geçmiştir.

Bu konuda bir başka iddiaları da şu olabilir: «Allah Tealâ'nın ilminin bekâ sıfatı olmaksızın bâki kalması caiz ise bekâ sıfatının da bekâ olmaksızın baki kalması caiz olur. O halde bekâ olmadan Allah Tealâ'nın baki, ilim sıfatı olmadan da âlim olması caizdir.»

Buna cevaben şöyle deriz: Bazı arkadaşlarımız sıfatı sıfat üzerine ıtlak etmemişler ve bunu caiz görmemişlerdir. Ve şöyle demişlerdir: «Biz Allah Tealâ'nın ilmi bâkidir ve bâki olucu bekâsı yoktur.» demeyiz, zira sıfat sıfatı kabul etmez. Allah'ın kadimliği, ezeliliği de böyledir, yani kıdem sıfatı üzerine bir kıdem sıfatı daha eklemek suretiyle değildir. Fakat şöyle deriz: Allah Tealâ bütün sıfatlarıyla Bâki'dir. Nitekim Allah bütün sıfatlarıyla kadimdir, ezelidir. Biz böyle deyince soru düşmüş olur. Diğer gurup gibi söylemiş olsak ta durum değişmez, ki onlar şu görüştedir: Biz sıfatları sıfatlarda bulunmayan, ama Allah'da kaim olan sıfatlarla vasıflarız. İlim Allah'da kaim bekâ ile bakidir. Bu takdirde Allah'ın ilminin bekâ olmaksızın bâki olması gerekmez. Bekâ Allah'ın baki olmasıdır. Çünkü O' zatıyla bakidir, O'nun zâtı bekâdır. Allah'ın zatıyla alim olması, onun zatının ilim olmasını gerektirir ki söz konusu olan bu değildir.

MES'ELE 17

İrade:

Sünnet ve Cemaat Ehli; Allah Tealâ zâtında kaim bir meşiet ve irade ile muriddir, irade edicidir. O meşiet ve iradesiyle kadîmdir. Diğer sıfatlarında ileri sürdükleri gibi O'nun irade ve meşieti hadis ve muhdes değildir, sonradan meydana gelmemiştir» inancındadır.

Bazı Mutezilenin inancı şudur: «Allah Teâlâ irade edici, dileyici değildir. Bazılarına göre hâdis bir meşiet ile dileyen, hâdis bir irade ile irade edendir. Fakat irade ve meşieti Allah Tealâ'da ve başkasında kaim değildir.»

Allah'ın dileyen ve irade eden oluşuna delil şudur: Allah kitabının çeşitli yerlerinde zâtına irade ve meşieti isbat etmiştir. «Allah dileyince siz dileyemezsiniz.» (41) «Allah dilerse senin de kalbini mühürler.» (42) «Allah size kolaylık diler.» (43) «Allah kime hidayet etmeyi dilerse onun göğsünü İslâm'a açar.» (44) buyurulmaktadır. Şu halde O'nun irade ve meşieti (dilemesi) vardır. İrade ve meşiet sabit olunca dileyen ve irade eden (murid) olması da sabit olur. Kendisi için hareket sabit olunan müteharrik olması gibi irade ve meşiete sahip olan da dileyici ve irade edici olur. Hayret verici fiiller ,diri, âlim, kâdir olmayandan mümkün olmadığı gibi mürid ve dileyici olmayandan da imkânsızdır. Çünkü söz konusu fiillerin

---

(41) Kur'anı Kerim, Dehr, 30

(42) Kur'anı Kerim, Şura, 24

(43) Kur'anı Kerim, Bakara, 185

(44) Kur'anı Kerim, En'am, 125

ihtiyar (seçme) olmaksızın varlığa çıkışları imkânsızdır. İhtiyarın vücudu da irade ve dilek olmaksızın mümkün değildir. Öyleyse O'nun mürid ve dileyici olması sabit olunca, irade ve meşiete sahip olduğu da ortaya çıkar.

İrade ve meşiet O'nun zâtıyla kaimdir. Çünkü şey kendisiyle kaim olan bir sıfatla nitelenmiş olur. Kendisiyle kaim olmayan bir sıfatla şey mevsuf olmaz. Nitekim, müteharrik, kendisinde bulunan hareketle hareket edici olarak nitelenir. Beyaz olan kendisinde bulunan beyaz sıfatından dolayı beyazla nitelenir. Allah kendisinde kâim meşiet sıfatından dolayı dileyici olarak vasıflanmıştır. Aynı şekilde irade sıfatından dolayı da mürîd olarak mevsuf olmuştur.

İrade ve meşietin hâdis olmaması gerekir. Zira Allah hadislere mahal değildir. Biz bunu daha yukarıda açıkladık. Ebû Ali Cübbâi ve oğlunun Allah'ın bir şeyde kâim olmayan hâdis bir meşietle dileyici ve hâdis bir irade ile irade edici olması şeklindeki görüşleri mümkün değildir. Çünkü bir şeyde kâim olmaksızın sıfatın varlığı imkânsızdır. Sıfat zaten kendi başına kaim olamaz, bu hususta düşünürler icma halindedir. Zatıyla irade eder ve diler tarzındaki Neccâr'ın görüşünün de batıl olduğunu sıfatlar bahsinde daha önce zikrettik.

MES'ELE 18

İrade ve Meşiet:

Sünnet ve Cemaat Ehli eşya ve fiillerin hepsinin Allah'ın dileme, hüküm ve iradesiyle olduğu inancın-

dadır. Bunlar ister hayır, ister şer olsun hepsi Allah'ın iradesiyledir. Ancak bunlardan hayır olanlara Allah'ın rıza ve muhabbeti olup, şer olanlara rıza ve muhabbeti yoktur.

Meşietle irade, hükümle kaza, muhabbetle rıza arasında ayırım yapmışlardır. Ayrıca irade ile meşieit biribirinden temyiz etmişlerdir. Ebû Hanife'den (R.A.) rivayet olunur: O iradeyi muhabbet ve rıza cinsinden kabul edip onu meşiet cinsinden kabul etmemiştir.

O'nun şöyle dediği nakledilir: «Bir kimse boşamaya niyet ederek eşine seni boşamak istedim, derse boşama vuku bulur. Fakat, boşamaya niyetli olduğu halde, seni boşamayı diledim, razı oldum ve sevdim derse boşama vaki olmaz. Eğer eşine, boşamaya niyet ederek seni boşama istenildi derse ve o eşi ben de istedim derse talâk (boşama) meydana gelir. Eğer boşamaya niyetli olarak, senin talâkın dilenildi, razı olundu ve sevildi derse, boşama vuku bulmaz. (Burada irade, meşiet, rıza, muhabbet kelimelerinin ayrı anlamlara geldiği belirtilmek istenmektedir.) Fakat Sünnet ve Cemaat Ehlinin hepsi irade ile meşiet arasında fark görmemişlerdir. Allah'ın kitabı bunlar arasında fark olmadığını göstermektedir. Zira Allah şöyle buyurmaktadır: «Allah, kime hidayet etmeyi dilerse o'nun göğsünü İslâm'a açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de sapıklığa bırakmak dilerse onun kalbini öyle daraltır, sıkıştırır ki göğe çıkacakmış gibi olur.» (45)

Ebû Hanife; «İrade, revede'den gelir, o da talebtir, istemedir. Otlak, merâ arayana râid; arayan, is-

(45) Kur'anı Kerim, En'am, 125

teyen, topluluğun önderi» denir. Çünkü o isteme, arama halindedir... demiştir.

Mahbûb ve rıza gösterilen Allah'ın istediği olup onun gazab ettiği ve kerih gördüğü değildir. Rıza irade cinsinden olup meşietin hilafınadır. Çünkü meşiette taleb (isteme) yoktur. Yukarıdaki ayette «Kimi sapıklığa bırakma dilerse o'nun kalbini öyle daraltır, sıkıştırır ki...» den murad mecaz yoluyla meşiet iradesidir. Çünkü bunların her ikisi birbirine çok yakındır. Bunlardan birinin zikredilmesi caiz olup onunla muradın mecaz yoluyla diğerinin olduğudur. Fakat Sünnet ve Cemaat Ehlinin tümü irade ile meşiet arasında ayırım gözetmemişlerdir ve doğru olan da budur.

Zira Allah hakkında ikisi arasında fark yoktur. Allah'ın talebi (isteği) ancak emir olur. O'nun iradesi emir olmayıp meşiettir. İnsan hakkında ise taleb emirden başkadır, ayrıdır.

Mu'tezile'den Allah müriddir diyenlerin görüşü şöyledir: Allah dileyendir ve irade edendir. Hayır olan taat ve mubahlar onun irade, kaza, rıza ve muhabbetiyledir. Masiyet ve şerler O'nun dilemesi, rızası, muhabbeti ve iradesiyle değildir. O iyiyi diler, kötüyü dilemez. Mutezile'den Allah dileyici ve mürid değildir» diyenlerin görüşü ise şöyledir: Allah'ın dilemesi ve iradesiyle meydana gelen bir şey yoktur.

Ebû Hasan el-Eşârî; «Taatler, maasiyetler ve mubahların tamamı Allah'ın rızası, muhabbeti, meşieti ve iradesiyledir, irade ile meşiet muhabbet ile rıza arasında fark yoktur.» demiştir. Söz konusu meselede Ebu'l-Hasan el-Eşârî ve Sünnet ve Cemaat Ehli Mu'tezile'ye muhalefet etmiştir. Bu mesele Ehli Sünnet

ile Mu'tezile arasında beş asl'ın büyük bir meselesidir. Onlar bu meseleden dolayı kendilerine Adalet Ehli ismini vermişler ve şöyle bir düşünceye kapılmışlardır: Allah'ın masiyetleri dileyip sonra onları cezalandırması zulüm olur. Onlar Allah'dan masiyetlerin dilenmesini nefyetmekle O'ndan zulmü nefyetmişler, böylece O'nu Adl ile vasıflayıp kendilerini «Adalet ve Tevhid Ehli» olarak nitelemişlerdir. Sözü edilen bu konuda ve sıfatlar meselesinde onların görüşleri yanlıştır. İleride beyan edeceğimiz gibi onlar Allah'ta meşieti nefyetmekle O'nu acizlikle vasıflamışlardır.

Onların bu meseledeki şüpheleri şudur: Görünür âlemde, masiyetleri dileyip sonra cezalandıranın zulüm işlediğini bu dünyada müşahade ederiz. Mu'tezile'nin bir diğer şüphesi: Allah'ın kendine sövülmesini, çirkinliği ve ahmaklığı dilemesi onun için bönlüktür, sefihtir. Oysa Allah zulüm ve ahmaklıktan münezzehtir. Öyleyse Allah çirkinleri ve masiyyetleri dilemekten uzaktır ve onlar Allah'ın şu kelamıyla delil getirirler: «Allah kullarına zulüm murad etmez.» (46).

Ebû Hasen el-Eşârî ve Ehli Sünnet'e göre, meşiet, irade, muhabbet ve rıza bunların hepsi yakın kelimelerdir. Bir şeyi isteyen veya razı olan onu dilemiştir, irade etmiştir.

Aynı şekilde bir şeyi dileyen onu sevmiş ve ondan razı olmuştur.

---

(46) Kur'anı Kerim, Mü'minun, 31

Sünnet ve Cemaat Ehlinin delili nasslardır. Allah şöyle buyurmaktadır: «Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz.» (47) Kulun ancak Allah'ın dilemesiyle bir şey dileyebileceğini bu ayet haber veriyor. Hayr olsun, şer olsun onun dileyicisi Allah'dır. Söz konusu şu ayet onların görüşlerini çürüten delillerden biridir. Bu ayetin doğru bir te'vili de onlar için söz konusu değildir. O halde boyun eğmek ve inandıklarını terk etmek icabetmektedir.

Ayrıca Allah şöyle buyurmaktadır: «Allah kime hidayet etmeyi dilerse, İslâm'a onun göğsünü açar, kimi de sapıklığa bırakmayı isterse onun kalbini öyle daraltır, sıkıştırır ki...» (48) Bu ayette Allah sapıklığa bırakmayı dilediğini beyan ediyor. «Kalbini daraltıp, sıkıştırma şeklindeki Allah'ın beyan ettiği iradenin tefsiri hakiki değildir» denirse;

Cevaben şöyle deriz: Bu soru sakattır. Burada irade şart, kalbin daralıp sıkışması onun cezasıdır. Şart cezadan başkadır. Şu halde sapıklığa bırakma iradesi kalbin daralıp sıkışmasından başkadır. Şu kadar var ki kalbi daraltıp sıkıştıran sapıklığa sevketme iradesidir de...

«Bundan muradın helâk etmek, yani Allah'ın helâk etmeyi dilediği kimsenin kalbini daraltıp sıkıştırmasıdır» derlerse;

Buna cevabımız şöyledir: Bu gerçeğin hilafıdır. Gerçekte amel vacibdir. Bununla birlikte istidlâl de vardır. Zira O bir insanın helâkını dilerse onun kalbini daraltır, sıkıştırır. Onun kalbinin daraltılıp sıkış-

(47) Kur'anı Kerim, Dehr, 30

(48) Kur'anı Kerim, En'am, 125

tırılması Allah'ın onun sapıklığa düşmesini dilemesidir. O halde burada istidlâl (akıl yürütme) vardır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: «Allah onlara ahirette bir nasib vermemeyi diliyor. Onlar için çok acıklı bir azab vardır.» (49) Allah'ın iradesi ahirette onlara bir nasib vermemek ve onları küfür üzere bırakmaktır. Kâfirin ahirette bir nasibi olmaz.

Şu görüş ileri sürülebilir: Küfür üzerine bırakılmaları olmaksızın bu olabilir. Bu da Allah'ın onları İslâm'a tevfik kılmasıdır. Buna karşı şöyle deriz: Bu görüşün sizden sadır olması doğru değildir. Zira size göre Allah her kâfiri İslâm'a muvaffak kılmıştır. Yine size göre Allah kullarının iyiliğine olan aslahı (en iyi olan) işler. Onları İslâm'a muvaffak kılmazsa, onları küfür üzerine bırakır ve onların dalâletini dilemiş olur. İcma böyle olup buna dalâlet etmektedir.

Ümmet, Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz, sözünde icma etmiştir. Bu icma'da ne bir reddeden ne de bir engel olan yoktur. Ümmetin icmaı, eşyadan meydana gelenin Allah'ın dilemesiyle olduğuna, meydana gelmiyenin de Allah'ın o şeyin hudûsunu dilemediğinden hasıl olmadığına delildir. Meydana gelen çirkinlikler ve masiyetler Allah'ın dilemesiyle hasıl olur.

Mu'tezile'ye göre Allah İblis'in küfrünü dilememiştir. O takdirde onun meydana gelmemesi gerekli idi. Aynı şekilde her kâfirin küfrünün de böyle olması gerekirdi. Allah dilemediği halde bunlar nasıl oluyor? Yine onlara göre Allah İblis'in imanını dilemiştir. Ama bu gerçekleşmemiştir. Bütün bunlar ümme-

---

(49) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 176

tin icmaına hilaf olan hususlardır. Allah İblis'in küfrünü, bütün kâfirlerin küfrünü dilemiştir, fakat onların imanlarını dilememiştir. Bu söylediklerimiz delillerden bazılarıdır.

Zâbirâşâiyye (*) adını taşıyan Mu'tezile'den bir sınıf yukarıdaki ifadeye razı olmayıp şöyle demektedir: «Allah'tan meşietin nefyi caiz değildir. Çünkü o zât sıfatıdır. Allah'tan zât sıfatının nefyi caiz değildir. Nitekim şöyle denmez: O'nun kudreti yoktur, O' ilim sahibi değildir, ama şöyle demek gerekir; O'nun dilediği olur, olmamasını dilediği olmaz.»

Buna cevabımız: Ümmet sizin zikrettiğiniz hilafında icma etmiştir. Aynı şekilde Allah'ın kitabı sizin zikrettiğinizin karşıtını beyan etmektedir. «Allah size kolaylık diler, size zorluk dilemez.» (50)

«Meşiet zât sıfatlarındandır. Zât sıfatın Allah'tan nefyi caiz olmaz» tarzındaki şüphelerine karşı diyeceğimiz şudur: Hâdis olmayan bir tek meşietle dileyen Allah Teâlâ'dan meşietin nefyi burada yoktur. O'ndan bunun nefyedilmesi düşünülemez. Fakat O bir insandan imanı dilerse o kimse hakkında meşieti küfrü icadetmez. Bu gerçekte meşietin nefyi değil, ama özel bir şahıs hakkında meşietin eserinin nefyidir. Burada fiil sıfatlardaki gibi Allah hakkında bir noksanlık isbatı ve herhangi başka bir eksikliz söz konusu değildir.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre zât ve fiil sıfatları müsavidir, eşittir. Sünnet taraftarlarınca Allah Teâlâ

(*) Zâbirâşâiyye konusunda Mezheplerin Beyânı bahsindeki bilgiye bkz.

(50) Kur'anı Kerim, Bakara, 158

zât sıfatlarıyla kâdîm olduğu gibi fiil sıfatlarıyla da ezelîdir.

Bunlara ek olarak şunlar da söylenebilir: Kâfire merhamet etmedi, rızık vermedi ve yaratmadı da... Bunlarda, O'ndan fiil sıfatının nefyi, O'nun hakkında noksanlık isbatı —kudret ve ilim sıfatının aksine— yok mudur? Zira Allah hakkında bir şeyin nefyi O'nun hakkında bir noksanlığın isbatıdır. Burada söz konusu olan cehalet ve âcizliktir. Oysa böyle bir kanaat yanlıştır.

Ayrıca Zâbirâşâiyye'nin görüşü de bozuktur. Bunlar ma'düm'u (yokluk) meşiete dahil etmişler ve meşietin zahir olarak eseri haline getirmişlerdir. Böylece bu görüşle ma'düm meşietin eserlerine kabiliyetli bir şey haline geliyor. Bu kanaat düşünürlerin icmaıyla bâtıldır.

Sünnet ve Cemaat Ehlinden bazı müteahhirleri, Zabiraşaiye'nin bu meseledeki görüşüne özellikle yanlış anlamadan dolayı meyleder buldum. Bunlar için vâki olan onlar için de vuku bulmuştur. Söz konusu mesele Zâbirâşâiyye'nin alâmetlerindendir.

Kıble Ehlinin icmaıyla Allah'ı acizlikle vasıflamalarının bâtıl oluşuna aklî delil şudur: Biz Allah Tealâ'nın bir insanın imanını dilemesi ve o insanın iman etmemesi aynı şekilde bir insanın küfrünü dilememesi ve fakat o insanın küfür etmesini söylediğimizde, Allah'ın mülkünde dilemediği meydana gelir. Oysa O'nun mülkünde ancak Allah'ın dilediği olur.

Yukarıdaki görüş gerçekten düşünürlere göre Allah'ın aczini icabettiren bir durumdur. Zira biz hayattan biliriz ki bir insanın istediği olmaz veya istemediği

hasıl olursa böyle bir kimse acizdir. Bu acizlik delillerinin en hususilerindendir. Eğer bu görüşü benimsiyenler bu dediklerimizi reddederler ve bu acizlik delili değildir, kanaatini ileri sürerlerse biz bunun sakat ve yanlış bir red ve engelleme olduğunu belirtiriz. Çünkü bu gerçeği inkârdır ve bu inkâr insanı sofistler mezhebine götürür.

Şu itirazı ileri sürebilirler:

Allah'ın, cebr ve kahr olarak, onların iman etmelerine dilediği tarzda gücü yeter, o dilediğini yapmaya kadirdir. Bu takdirde acizlikle vasıflanmış olmaz mı? Zorla onları imana getirmeye güç sahibidir.

Cevabımız: Onların ihtiyarı olmaksızın cebr, zorlama yoluyla Allah'ın onlarda imanı yaratması ve ihtiyari olarak iman etmeleri için korkutmayla Allah'ın onları icbar etmesi nasıl olur? Onların seçimi olmaksızın Allah'ın onlarda imanı yaratmasıyla o kimseler yönünden bir inanç hasıl olmaz. Buna iman denmez. Çünkü zorlamayla olmuştur. Ayrıca korkutmakla da istenen imanı seçme, kulun iradesine dayanan iman meydana gelmez. Fakat onlar kendi istekleriyle korkutulmuş olsalar bile iman etmemişlerdir. Şu kadar var ki Allah onlar için seçme, ihtiyar tarikiyle imanı dilemiştir, ama imana gelmemişlerdir. O kâfirden küfrü dilememekle birlikte kâfir kendi ihtiyarını, cüz'i iradesini kullanarak küfür etmiştir.

Şu görüşleri ileri sürebilirler:

«Allah, iman etmediği halde iman etmeyi ve vazgeçmediği halde küfürden sakınmayı kâfire emretmedi mi? Ayrıca yapmadığı halde taatleri, kaçınmadığı halde maasiyetlerden uzak durmayı Allah mü'mine emretmedi mi? Ve sonra bunlar Allah'a acizlik getirmiyor mu? Ki emir emredilenden bir şey is-

temektedir, nehy de yasaklanandan sakınmayı taleb etmekdir. Kâfirden iman etmesini istemek ve onun da iman etmemesi, Allah'a acizlik isnadı olmuyor mu? Sonra Allah'ın zulüm ve sefihlikle vasıflanması konusunda bir başka yönden onun kâfire inanmakla emredip ondan küfrü dilemesi size göre ondan bir şeyi yasaklaması, bununla birlikte o şeyi ondan yapmakla istemesi, bir nevi sefih (hikmete uygun olmayan iş) olmuyor mu?... Bir kimsenin kölesine bir şey emredip aksini istemesi ve onu bir şeyden men edip aksini dilemesi hikmetsiz bir iş olur. Allah kâfirden küfrü diliyor, İblis O'ndan küfrü, kâfir küfrü istiyor. Öte yandan peygamberler, salihler, mü'minler O'ndan iman diliyorlar. Bu takdirde peygamberlerin salihlerin ve takva sahiplerinin dileği Allah'ın meşietine ters düşüyor, muhtelif oluyor. İblis'in ve kâfir'in dileği ise Allah'ın dilemesine uygun oluyor. Bu fasiddir, sakattır. Özetini verdiğimiz bu itirazı Gaylan Dımeşkî Ebü Hanife'ye yapmıştır.

Buna cevabımız aşağıdaki gibidir:

Kâfir'e iman etmekle emredip ondan küfrü dilemesi ve onda küfrün var olması halinde, Allah'a acizlik gelmez. Aynı şekilde ondan küfrü nehyetmesi ve ondan küfrü dileyip kâfirin de küfre saplanması durumunda da Allah'a acizlik gelmez. Ama ondan iman etmesini dilediği, ona iman etmekle emrettiği ve o da iman etmediği takdirde —O'na küfrü yasakladığı halde— ona acizlik gelir.

Onların «bir şeyle emrediyor, ama onun aksini diliyor, bir şeyi yasaklıyor, ama o yasaklananın yapılmasını istiyor» şeklindeki sözlerine «biz onlar menedilmiştir, bize göre bunlar himketsiz işler değildir» deriz.

Yaşadığımız dünyada da bunlar yasaklanmış, reddedilmiştir ve hikmetsiz işlerden sayılır, insanlar bunları sefihden sayarlar. Çünkü emredilen bir şeyin aksi istenmektedir.» dediklerinde cevabımız şöyle olur: «Bu bize göre hikmetsiz iş değildir» «Hikmetsiz olan nedir?» diye sorarlarsa cevabımız: «bunun açıklanmasında bize ihtiyaç yoktur. Ama bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli şöyle demiştir: «Sefih hikmetten yoksun olan fiildir. Allah'ın fiillerinin hikmetten boş ve yoksun olduğu düşünülmez. Ancak kulların fiillerinin hikmeti üzerinde dururuz. İnsanın fiilini sefihle, hikmetsizlikle nitelemek bizim için mümkündür. Ama Allah'ın fiilini hikmetsizlikle vasıflamak mümkün değildir.

Bazı Sünnet ve Cemaat Ehli de sefih'i şöyle açıklamıştır: Fiillerin sefih olanı onların mahzurlusudur. Zira hikmet onların yani mahzurlu olanların üzerinde durmayı bize imkân vermez. Hikmet nedir, var mıdır, yok mudur? Ama her mahzurlu olan sefihtir. Mahzurlu olma sefihin delilidir. Allah'ın fiillerini mahzurlu olarak nitelemek imkânsızdır, akıl dışıdır. Dolayısıyla O'nun fiilleri sefih yani hikmetsiz olamaz.

Bundan dolayı biz deriz ki: Allah Teâlâ bazı şeylerle emretmiştir. Bununla beraber o şeyler henüz yoktur. O Firavn'e iman etmekle emretmiştir. Fakat O biliyor ki onun imanı yoktur, vücud bulmamış ve bulmayacaktır. Aynı şekilde Allah insanı yaratıyor, ona hayır ve rızık veriyor, bununla beraber o bilir ki o insan düşünmeye başlayınca O'na (Allah'a) küfredecek ve O'nu tahkir edecektir. Buna benzer şeyler yaşadığımız hayatta hikmetsiz işlerden sayılır. Fakat kulların fiillerinin hikmeti üzerinde durduğumuz

tarzda Allah'ın fiilleri hikmetsiz sayılmaz. Ayrıca biz Allah'ın fiillerinin hikmeti üzerinde durmayız ve bunlara vâkıf ta olamayız. Çünkü insanın fiili mahzurlu olabilir ama Allah'ın fiili mahzurlu olamaz.

«Masiyeti dilemesi ve sonra onu cezalandırması zulümdür.» görüşlerine gelince; bu hususta diyeceğimiz şunlardır: «Bu sizin dediğiniz gibi değildir. Zulüm mahzurlu olanı almak, kabul etmektir. Allah hakkında bunu düşünmek yakışık olmaz, doğru değildir. Zira hırsızlık ve kısas olarak elin kesilmesi zulüm değildir, ama haksız olarak kesilmesi zulümdür. Oysa kesme bir tek fiildir. Birinde zulüm diğerinde değildir. Aynı şekilde yüce Allah bütün kullarını onlar suç işlemedikleri halde öldürüyor. Bu da her ne kadar zorunlu olsa da Allah tarafından işlenen bir zulüm değildir. Allah'ın bütün hayvanlara elem vermesi de O'nun tarafından işlenen bir zulüm olarak kabul edilmez.

«Herhangi bir suç işlemeksizin onlara acı veriliyor ama ahirette bunun karşılığı olarak sevap alacaktır» görüşüne bizim cevabımız şöyledir:

«Hayvanlar suç işlemeksizin acı çekiyorlar. Bunun karşılığında onlar ahirette sevap almıyacaklardır. Bunlar koyun, deve ve sığırdır.

«Onlar «bize göre ahirette karşılık alacaklardır» derlese biz de şöyle deriz: Acı çekmeksizin sevap almaları gerekirdi. Allah acı çektirmeden sevap verebilirdi. Fakat şu misal konuya açıklık getirmektedir: Mükâfatlandıran kimse için bir fayda olmaksızın, sadece acı çektirdikten sonra iyi davranmak, böyle yapan (mükâfatlandıran) hakkında zulüm ve ahmaklık sayılır. Bununla birlikte Allah hakkında böyle bir

şey akla gelmez. Zira zulüm ve ahmaklık mahzurlu olanıdır.

«Hikmetsiz işi başkasından dileyen sefihdir, böndür» derlerse; «Hayır böyle değildir» deriz ve «başkasından hareket etmesini isteyen hareket edici değildir» diye ilâve ederiz.

«Eğer Allah insanın günahını diliyorsa, kul bu günahı işlemede Allah'a itaat edici olmaktadır. Çünkü başkasının kendisinden istediğini yerine getiren kişi, istek sahibine itaat edici olur.» görüşünü ileri sürenlere:

«Bu yasaklama olmazsa böyledir, ama bir şeyden yasaklanırsa böyle olmaz. Allah günahlardan nehyetmiştir. Günahları işlemekle Allah'a itaat edilmiş olunmaz.

«Allah'ın meşieti iblis'in meşietine uyum göstermiş, peygamberler ve salihlerin meşietine muhalefet etmiştir» tarzındaki görüşleri mevzuunda şöyle deriz: «Bu böyle değildir. Allah iblisten ve kâfirden, kafirin küfrünü dilemelerini irade etmiştir. Yine Allah peygamberlerden ve salihlerden kâfirin imanını dilemelerini istemiştir. Bunların tamamı Allah'ın meşietiyle arzu ettiklerini dilemişlerdir.

Onlar ayrıca nasslarla görüşlerine delil getirmişlerdir: «Bir de Allah'a ortak koşanlar şöyle dediler. «Allah dileseydi, ne biz, ne de atalarımız kendisinden başka hiç bir şeye tapmazdık; O'nun emri dışında hiç bir şeyi haram kılmazdık;» Kendilerinden evvelkiler de böyle yaptılar...» (51) Yani sözlerinde yalanlıyanların dediğine benzer sözler söylediler. Ayrıca Al-

(51) Kur'anı Kerim, Nahl, 35

lah şöyle buyurmaktadır: «Allah'a ortak koşanlar şöyle diyecekler: «Eğer Allah dileseydi ne biz müşrik olurduk...» «Bunlardan öncekiler de böyle tekzib etmişlerdir.» «Siz yalnız kendi zannınıza tabi olup yalan söylemektesiniz.» (52)

Bu ayetten alınan kısımlardan anlaşıldığına göre onlar zanlarına tabi olmaktadırlar. Ve dediklerini yalanlamaktadırlar.

Bu iddiayı biz şöyle cevaplandırırız: Okuduğumuz ayetler Allah'ın onların küfrünü dilediğini belirtiyor. Fakat öte yandan Allah «Eğer Rabbin dileseydi, yer yüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederlerdi» (53) Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik, fakat benden şu söz gerçekleşti: «Muhakkakki cehennemi bütün cinlerle ve insanlarla dolduracağım.» (54) buyurulmaktadır. Biz de bu nassları ileri süreriz. Şöyle ki eğer Allah onların iman etmelerini dileseydi, ihtiyarî olarak iman ederlerdi, ama onların imanlarını dilememiştir. Ayrıca onların sözünü ettiği birinci ayette onların yalanlamaları yoktur, fakat bunların daha öncekilerin sözlerini söylediklerinin beyanı vardır. Böylece ayette onların delillerinin ibtalı bulunmakta, tekzibleri bulunmamaktadır. Yani Allah'ın meşietinin onların küfrünü dilemesi onlardan azabı kaldırıcı olamaz. Onların bahsettiği ikinci ayetle de davalarına delil yoktur. Allah onların söz sarfettikleri konuda yalan söylediklerini beyan etmiyor, ancak «onlardan öncekiler de böyle tekzib etmişlerdir» buyuruyor. Yani onlar kendilerinden öncekiler gibi peygamberleri

---

(52) Kur'anı Kerim, En'am, 148

(53) Kur'anı Kerim, Yûnus, 99

(54) Kur'anı Kerim, Secde, 13

yalanlamışlardır, pek çok hususta Resulleri tekzib etmişler, ama konuştukları hususta değil. Zira peygamberler onları söylediklerini terke davet etmiyorlar. Allah daha iyisini bilir ama manâ şöyle olabilir: Evvelkiler gibi kâfirler imanı terk hususunda bununla delil getiriyorlardı. Onlar imana davet hususunda peygamberleri yalanlıyorlardı. Bu durum şu ayetlerle birlik arzediyor: «Bir de dediler ki: «Şu davarların karınlarında bulunan yavrular sırf erkeklerimiz için halaldır, kadınlarımıza haram edilmiştir...» (55) Bu ayetten «Sizde kitap ve hüccetten bir şey varsa onu bize çıkarın, getirin, siz yanlız kendi zannınıza tabi olup yalan söylemektesiniz.» (56) ayetine kadar olan Kur'an metni de bunlardan bahseder. Onlar zanna uyup, bu sözde değil, ama çoğunlukla söylediklerinde yalan söylüyorlardı. Zira «Kendilerinden öncekiler de tekzib etmişlerdir» ayeti buna işaret ediyor.

Meşietle irade'nin, muhabbetle rızanın arasındaki farka bir başka delil, Lûgat ehlinin icmaıdır. Çünkü bir insan bir başkasına eziyet verdiği zaman özür dilerse özrü kabul edilir ve o takdirde «falan falandan razı oldu» denip «falan falandan diledi» istedi veya falan falandan irade etti» denmez. Bir insan bir diğerine öfkelenip öldürmesi veya vurmayı kasdetse o zaman, «falan falanı öldürmek veya vurmak istedi» denir, ama «falan falanı öldürmeyi veya vurmayı razı oldu» denmez. Muhabbet de bir şeyi güzel, iyi bulmaktır. Falan, tatlıyı, rahatı, övgüyü sever denir. Meşiet ve irade bunun hilâfınadır. Şöyle söylenir: Falan, elinde kangren olunca, elini kesmeyi ister ve onu ira-

---

(55) Kur'anı Kerim, En'am, 139

(56) Kur'anı Kerim, En'am, 146

de eder, fakat onu sevmez ve razı olmaz. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (S.A.V.) ölümünü isteyen ve dileyen kimse hakkında küfür işlemesinden korkulur, ama Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatına razı olursa o kimse hakkında her hangi bir şeyden korkulmaz. Ve günah işlememiş olur. Allah şöyle buyurmaktadır:

«Allah kullarının küfrüne razı olmaz» (57) «Allah fesad çıkarmaya razı olmaz.» (58)

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî «Kullarının küfrüne razı olmaz» ayetini, «Mü'min kullarından razı olmaz», Fesadı mü'minler için razı olmaz şeklinde anlıyor, fakat bu delilsiz olarak umumi kelâmı hususi kelâma hamletmektir. Mutlakın mutlakla kayıtlanması neshdir. Zira mutlak, nefsiyle değil hükmüyle mukayyedin zıddıdır.» Allah fesat çıkarmaya razı olmaz» ayetinde herhangi birinin zikri geçmiyor. Bu Allah'ın kitabına ilâve olur ki bu nesh'e denktir.

İrade ve meşiet nedir? sorusuna cevabımız: İrade ve meşiet rıza ve muhabbetten başka bir şeydir. Şu kadar var ki bazı kimseler meşiet acizliği, unutmayı nefyeden ve varlığı gerektiren, gazabı nefyetmeyen şey görüşündedirler. Rıza ve muhabbet ise gazabın nefyeden şey olup varlığı gerektirmez.

Muhabbette güzel ve iyi bulma vardır. Ama bütün bunlarla birlikte en iyisini Allah bilir.

MES'ELE 19

Kelâm:

Sünnet ve Cemaat Ehlinin kelâm meselesindeki

---

(57) Kur'anı Kerim, Zümer, 7

(58) Kur'anı Kerim, Bakara, 205

inancı şudur: Allah Tealâ kelâmla mütekellimdir, konuşandır. O, bütün sıfatlarıyla olduğu gibi kelâmıyla da kadîmdir. Kelâmı yaratılmamıştır ve sonradan meydana gelmemiştir.

Mu'tezile, Havâric, Mürcie, Rafızîler ve Mücebbire Allah'ın Kelâmının yaratılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mücebbireden olan Cehm ve Bişr el-Merîsî de aynı görüştedirler.

Bununla birlikte onun cisim veya araz olup olmaması hususunda kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bir kısmı cisimdir derken, bir kısmı da arazdır deyip Allah ile veya Levh-i Mahfuz'da kaimdir, görüşünü savunmuştur. Bazıları Allah ile kaimdir, bazıları Levh-i Mahfuz'la kaimdir, demişlerdir. Bunlar mezheplerinin beyanı olarak ele alınınca bu konuda hayrette kalmış görünüyorlar ve beyandan aciz kaldıkları anlaşılıyor. Bunun için aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

Aralarında Muhammed b. Heysam'ın da bulunduğu Kerramiyye şöyle demiştir: Allah'ın kelâm'ı kadîmdir. Fakat söz yaratılmamış olarak hâdistir. Allah ile kâimdir. Bunlar Kelâm ile konuşmaya kudreti kasdetmişlerdir. Onların görüşlerinin özeti Allah'ın kelâmı hâdistir, sonradan meydana gelmiştir. Zira kelâma güçlü olan (kâdir) mütekellim (konuşan) değildir. Kelâm'a güçlü olmak kelâm olmaz. Nitekim harekete güçlü, kuvvetli olmak hareket değildir.

Hişam b. el-Hakem (199/814) ise «Allah'ın kelâm'ı vardır.» deyip «O'nun mahlûk olup olmadığını söyleyemem» demiştir.

Bazı Hadîs Ehlinin de görüşü olan yukarıdaki Hişam'ın kanaatini Ebû Abdullah el-Belhî ile Abdullah

b. el-Mübarek'in de izhar ettikleri rivayet olunur. Bunlar «Kelâm yaratılmıştır veya yaratılmamıştır sözüne ihtiyaç yoktur» demişlerdir.

Bu, öncekilerin ve sonrakilerin üzerinde konuştukları büyük ve ince bir meseledir. Söz konusu meseleye Râşid Halifeler de girmişlerdir. Halife Me'mun Kur'an'ın yaratılmış olduğunu benimseyip insanları bunu kabule mecbur ederken Vâsıkbillâh ta aynı yolu takib etmiştir. Halife Me'mun'un Muhammed b. Mukatil er-Razi ile Bişr el-Merisi arasında huzurunda cereyan eden münazaradan sonra bu kanaatinden rücu ettiği rivayet olunur. Bişr el-Merisi mağlub olmuştu ve sonunda Me'mun'un emriyle köprü üzerinde idam edilmiştir. «Bu hadise, Me'mu'nun Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünden döndüğüne delildir. Zira münazara ikisi arasında Allah Kelâmı'nın yaratık olup olmaması hususunda cereyan etmiştir.» diyenler vardır.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre; söz, (kelâm) kendisine dilsizlik ve sükutun gerektiği şeydir. Buna şunu da ilâve edenler olmuştur: Kelâm dilsizlik ve sükûtu nefyeden, işitilen şeydir. Bazıları ise Kelâm'ı dilsizlik ve sükûtun kendisine gerekli olduğu anlamlı, işitilen söz şeklinde tanımlamışlardır.

Kur'an'ı mahlûk kabul edenler; Kelâm'ı düzenli harfler ve heceler olarak kabul etmişlerdir. Yaşadığımız dünyada da bu böyle olduğu gibi gâibte de aynı şekildedir. Ancak Mu'tezile ve Mücebbire bu Kelâm Allah'da kadîm değildir, ama Levh-i Mahfuzda veya mütekellimde (konuşan) kaim olur demişlerdir.

Mürcie ise böyle anlaşılan Kelâm'ı Allah ile kâim kabul etmiştir.

Kerramiyye'ye göre Allah'ın Kelâm'ı hadîstir. Bu Kelâm düzenli harfler, heceler olup Allah ile kaimdir.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre Kelâm dilsizlik ve süküta münafidir, anlaşılan, işitilen sözdür.

Birisinin şöyle demesi mümkün değildir: İnsan bir sözü işitir, onu anlamaz, çünkü o, onun anlayışına göre olmasa da, anlaşılırdır. Nitekim insanlar o sözü işitmezler, ama o işitilirdir.

Tarif olarak Mu'tezile ve diğerlerinin ortaya koydukları bâtıldır ve meçhuldur. Zira harflerin düzenliliği tasavvur edilemez. Harfler gerçekte muhtelif seslerden ibarettir. Meselâ kâf harfi sesi küçük dilde, ha harfi sesi gırtlaktan, be harfi sesi de dudakta meydana gelir. Bunun için «harfler» adını almışlardır. Zira harf, cânib, yan demektir. Sözünü ettiğimiz harfler ses itibariyle meydana gelmeleri yönünden ağız harfleridirler. Allah seslerin ve bütün hadislerin yaratıcısıdır. Ses; bekâsı, devamlılığı düşünülemeyen bir arazdır, onun kendiliğinden düzenli, dizili hale gelmesi de tasavvur edilemez. Seslerin hece olması da aynı şekilde tasavvur edilemez. Çünkü onlar da arazdırlar. Diğer taraftan kesinti ancak cisimlerde tasavvur olunur. Oysa harfler sestirler. Böylece şu sözleri batıl olur: «(Kelâm) dizili, düzenli harfler ve kesik, kopuk seslerdir, yani hecelerdir. Bu da bilinmeyen özel bir kesinti ile olur. Onun açıklanması mümkün değildir.» Bunlar bir yana tanımlama doğru olmuyor. Zira onların iddialarına göre davul ve gök gürlemesi sesleri dizili harfler ve kesintili heceli seslerdir. Oysa tanımlama meçhul bir tarifle batıldır. Zira tarif, tanıtmak, bildirmek içindir. Bilinmeyenle bilinmeyeni tanıtma bâtıl-

dır. Bu belki bildirme tanıtma olmayıp tam bir ahmaklıktır.

«Yaşadığımız dünyada ancak ses işitilmektedir» derlerse «Hayır böyle değildir, Kelâm ve ses işitilmektedir» deriz.

«Ses olmaksızın Kelâm mümkün değildir» iddiasını ileri sürerlerse «sözün (kelâm) varlığının şartı ne ses, ne de özel bir bünye değildir. Fakat Kelâm'ın şartı, bâki olan zatın varlığıdır.» deriz ve ilâve ederiz. «Eğer Kelâm ihtiyarî ise hayat şartı aranır, eğer Kelâm ihtiyarî değilse hayat şartı yoktur.» Cansızların Kelâmı konusunda —Eğer ihtiyarî ise— Allah onlarda hayatı yaratmıştır. Eğer ihtiyarî değilse, o zaman hayat olmaksızın vuku bulması muhtemeldir. Çünkü hayat, seçmenin (ihtiyar) şartıdır. Fakat ses ve özel bünye Kelâm'ın varlığı için şart değildir. Bu kuralı bütün sıfatlara uygulayabiliriz. İlim için dimağ, kalb ve özel bünyenin varlığı şart değildir. Fakat ilim için devam eden (bakî) bir zât ve hayat gereklidir. Müşahede dünyasında ilim için kalbi, dimağı ve özel bir bünyesi olan zât gerekli olsa da; Allah'ın âlim olduğunu söyleriz, ama O'nun böyle vasıflara ihtiyacı yoktur. Bu vasıflar dünyada mümkün olarak, yani zorunlu olmayarak vardırlar, fakat şart olarak yokturlar. Allah Tealâ âdetini o şekilde icra eder ki kul ancak vasıta ve âletle fiilini yapar. Eğer onlara göre Kelâm'ın tarifi böyle ise bunun Allah hakkında isbatı yakışık olmaz. O takdirde onlara göre Allah gerçekten mütekellim olmayıp, başkasında Kelâm'ın yaratıcısı ve icad edicisi olması dolayısı ile mecazi olarak mütekellim ismini alır ve bu fiiliyle Kelâm sahibi

olur. Bu bir başkasını bina yapmakla emredip (bâni) bina yapan ismini alan gibi mütekellim (konuşan) adını alır.

Kerramiyye'ye göre Allah Teâlâ gerçekten hâdis ve kendisinde kâim bir Kelâm'la konuşandır. Onlar Allah'ın zatında eşyanın hüdusunu tecviz ederler.

Mu'tezile, Mücebbire, Cehmiyye ve Merisiyye'nin bu meseledeki şüphesi onların sıfatlar hakkındaki şüphelerinden ibarettir. Biz bu şüpheyi sıfatlar meselesinde ortadan kaldırmıştık.

Söz konusu meselede bir başka özel şüphe şudur: Kur'an, yaratığın niteliklerinden olan başlangıç, son ve kısımlara sahip olına gibi vasıflara sahiptir. Ayrıca bir kısım ayetler diğer bir kısmını neshetmiş Kur'an, Levh-i Mahfuz'dan dünya semaına indirilmiştir. Bunlar ancak onun mahlûk olduğunu akla getiriyor. Aynı şekilde Kur'an harflerden ibaret olup Arapçadır, içinde İbranice kelimeler de vardır. Bütün bunlar yaratıkların nitelikleridir. Kur'an diğer taraftan yazılır, okunur, ezberlenir, dinlenir, bir yerden diğer bir yere nakledilir. Bunlarda mahlûkların vasıflarındandır. Ayrıca Allah şöyle buyurmaktadır:

«Biz onu Arapça bir Kur'an yaptık» (59) «Rablerinden kendilerine gelen her yeni ihtarı hep eğlenerek dinliyorlar.» (60) «Orada açık ayetlerle İbrahim'in makamı vardır.» (61) «Bunlar Kur'an'ın esasıdır. Diğer bir kısım ayetler de vardır ki müteşabihtir.» (62)

---

(59) Kur'anı Kerim, Zuhruf, 3

(60) Kur'anı Kerim, Enbiya, 2

(61) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 97

(62) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 7

Benzemek sonradan meydana gelmenin alâmetlerindendir.

Bunun için O'na «yeni bir ihtar» adı verilmiştir. Yani sonradan olmuştur. Ayrıca Allah Kur'an'ı Arapça yaptığını beyan etmiştir. Yapma lugat yönünden yaratma, icadetme anlamındadır...

Keramiler ve Hanbelîler, «Kur'an mahlûk değildir ama hâdistir, ona mahlük demek sözlerin kötüsüdür, ihdas ile hudüs tasavvur olunabilir, fakat ihdassız hüdüs imkânsızdır.» görüşündedirler. Ayrıca onlar görüşlerine şöyle açıklık getirirler. «Kur'an muhdes olmayan hadistir» Bunların şüpheleri şu ayetten ileri gelmektedir. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya (A.S.) şöyle buyurmuştur: «Asa'nı bırak!» (64) Hz. Musa (A.S.) ve âsa yoktur. Ayrıca «Adem Rabbine asî oldu da şaşırdı.» (65) buyurulmuştur. Ama Hz. Adem (A.S.) de isyan da yoktur. Fakat bunu Hz. Musa'yı, asa'yı ve elinde asa olduğu halde yarattıktan sonra Hz. Musa'ya (A.S.) söylemiş olması gerektiğini ileri sürüyorlar. Aynı şekilde «Adem Rabbine asi oldu» nun da Hz. Adem (A.S.) yaratıldıktan sonra Hz. Adem'e (A.S.) söylenmiş olması gerekir. Bu Kelâm'ın Allah'da hudüsünden başka bir şey değildir. Fakat bununla birlikte Allah ezelde Kelâm'a kadir idi.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin delili:

Sünnet ve Cemaat Ehlinin delili şudur: «Biz bir şeyi dilediğimiz zaman ona sözümüz sadece şöyle de-

---

(63) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 7

(64) Kur'anı Kerim, Neml, 10

(65) Kur'anı Kerim, Tahâ, 121

mektir: «Ol!» o da hemen oluverir.» (66) Yani olmasını dilediğimizde ile «kün» ol kelâmıyla eşyayı yarattığını haber veriyor. Eğer Kelâm'ı mahlûk olsaydı bunun da bir başka Kelâm'la, o da bir başka Kelâm'la... yaratık olması gerekir ki bu sonsuza kadar böyle devam eder. Bu ise Allah'ın hiç bir şey yaratmadığına kadar gider. Bu ayet bize gösteriyor ki O'nun Kelâm'ı mahlûk değildir.

Şu şekilde bir görüş ileri sürebilirler: «Bu tekvin'in (yaratma) sür'atini ifade etmektedir. Eşya Allah'ın Kelâmıyla değil O'nun yaratmasıyla (icad) var olmaktadır. Ayrıca söz konusu ayet Allah'ın Kelâmı'nın ezelî olmadığını göstermektedir. Çünkü sözün iradeden sonra olduğunu isbat etmektedir.» Biz bir şeyi dilediğimiz zaman ona sözümüz sadece şöyle demektir: «Ol! o da hemen oluverir.» Bu şu demektir. Bir şeyin olmasını dilediğimizde ona «Ol» deriz, o da olur.»

Bu görüşe cevabımız: «Size göre eşya Allah'ın yaratmasıyla var olmaz. Zira size göre icad (yaratma) mevcudun (varlığın) aynidir. Ondan başkası değildir. Böylece bu ayet sizin aleyhinize bir delil olmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ «Ol!» sözüyle eşyanın varlığa çıktığını haber veriyor. Bu ise gerçekte mevcud olandır. Bize göre Allah Kelâmı'yla hâdis eşyayı icadeder. Aynı zamanda fiiliyle de yaratır. Gerçekte mucid (yaratıcı) olan O'dur.

«Bahis mevzuu ayet icadın (yaratmanın) sür'atini ifade ediyor, ama bu Kelâm'ladır ve bu aynı zamanda Kelâm ve sözün iradeden sonra olduğunu gösterir» sözleri hususunda görüşümüz şudur: «Allah'ın

(66) Kur'anı Kerim, Nahl, 40

iradesi ve Kelâm'ı hâdis değildir. Ayrıca onlardan birinin diğerine tekaddümü, birinin diğerinin önüne geçmesi düşünülmez. Çünkü onlar birbirlerinden ayrı ayrı değillerdir, birliktedirler. Dolayısıyla tekaddüm akla gelmez.

Söz konusu meselede akli delil şudur: Allah kendi zâtı için Kelâm'ı isbat etmekte ve şöyle buyurmaktadır.

«Allah, Musa'ya (A.S.) hitab etti.» (67) Nihayet oraya varınca, bereketli yerdeki vadinin sağ kıyısından, ağaç tarafından şöyle nida edildi: «Ey Musa! Gerçekten ben Alemlerin Rabbi olan Allah'ım.» (68)

Allah'ın Kelâm'ı ya hâdistir, veya onunla kâim muhdestir, veyahut başka bir şeyde kâim muhdes olur. Bu durumların aksi olarak ta ya hâdis ve muhdes olmayıp ezelidir veya başkasında yarattığı bir Kelâm'la Allah mütekellimdir. Allah'ın kendisinde kâim olan ve başkasında yarattığı bir Kelâm'la konuşan olması caiz değildir. Zira başkasında kâim bir sıfatla mevsuf olmak Allah'a imkânsızdır. Bir zâtla kâim her sıfat yalnız o zatı niteleyip başkasını vasıflamaz. Allah hareketi bir zatta yarattığı zaman yalnız o zât hareketle vasıflanır, Allah vasıflanmaz. Beyaz ve siyah sıfatları da böyledir. O halde başkasında bulunan hâdis bir Kelâm sıfatıyla Allah'ın mütekellim (konuşan) olması mümkün değildir. O'nun kendisiyle kâim hâdis veya muhdes bir Kelâm ile konuşan olması da caiz değildir.

Mu'tezile ve Cehmiyye'ye göre Kelâm Allah ile

---

(67) Kur'anı Kerim, Nisa, 164

(68) Kur'anı Kerim, Kasas, 30

kâim değildir. Çünkü onlara göre Allah halislere mahal olamaz.

Kerramiyye'ye göre ise, Allah hadislere mahal olmakla birlikte Kelâm onunla kâimdir. Yukarıda açıkladığımız gibi bunların görüşü yanlıştır. Zira kadîm; üzerinde tegayyur (değişme) tasavvur edilmiyendir. O her hal ve ahvalde sıfatlarıyla Vacibü'l-Vücuddur. Bu, O'nun Kelâmı'nın ezeli olduğunu gösterir. Öte yandan ihdassız hudüs imkân dahilinde değildir. O halde bu görüş mümkün o lmayıp onlar da sözün mahlûk olduğunu söylemiyorlar. Netice olarak Kelâm'ın hâdis olmayıp ezelî olduğu ortaya çıkıyor.

Şu şekilde bir itiraz ileri sürebilirler: «Bize göre Allah gerçekte mütekellin değildir. O Kelâm'ı kendisinden başkasında yaratmakla mecaz olarak mütekellimdir. O'nun konuşan olması imkânsızdır. Zira Kelâm (söz) dizili harfler ve hecelerden ibarettir. Bu ise ancak cinsinde tasavvur olunur, oysa Allah Teâlâ cisim değildir.»

Bu iddiaya cevabımız şudur: Allah zâtı için bir çok ayette Kelâm'ının olduğunu isbat etmiştir. Bu medh (övgü) sıfatlarındandır. Ve gerçekten medhedilen O'dur. O halde böyle bir inanç gerekli ve mümkün olmaktadır. Yani o mütekellimdir. Öte yandan daha önce belirttiğimiz gibi Kelâm (söz) anlaşılan, dinlenen, işitilen ve dilsizlik ve sükûta zıt olan şeydir. Bu mânada Kelâm Allah hakkında geçerlidir, doğrudur. Bu onların «Allah mecaz olarak mütekellimdir» görüşlerine de cevabdır. Kelâm hakikatına, gerçek anlamına hamledilir, mecaz anlamına hamledilmez.

Allah'ın mütekellim olduğuna bir başka delil; O'-

nun emredici, nehyedici, haber verici olmasıdır. Bütün bu işler ancak mütekellim olanlardan tasavvur edilir. Öte yandan zattan Kelâm'ın nefyedilmesi noksanlık alâmetlerindendir. Böyle bir şeyin varlığını kabul dilsizliğe, sükûta veya cehalete kadar gider. Dilsizlik ve cehaletin eksiklik olduğunda şüphe yoktur, daimi sükût ta böyledir. Zira yaşanan dünyada devamlı sükût (konuşmamak) noksanlıktır. Böyle birisi Kelâm'daki acizlikten veya bozukluktan dolayı sükût eder, konuşmaz. O kimsenin böylece emredici, yasaklayıcı ve haber verici olması mümkün değildir. Bunlar eksiklik sebeplerinden olup Allah hakkında bunlar düşünülemez.

Mu'tezile, Cehmiyye, Merisiyye ve diğerlerinin Allah'ın Kelâmı'nın mahlûk olmasıyla ilgili şüphelerinden kurtulmak çok kolaydır. Oysa onlar bu konuda kitap yazmışlardır. Biz burada az bir şey zikrederek onların şüphelerini reddedeceğiz.

Onların dedikleri şudur: «Allah'ın Kelâm'ı sûrelerden oluşan, başlangıcı ve sonu olan, kısımları bulunan bir Kelâm'dır.»

Biz buna karşılık şöyle deriz: «Allah'ın Kelâm'ı (sıfat) zâtıyla kâimdir. Her konuşanın sözü de aynı şekildedir. Başlangıcı, sonu, sayısı ve kısımları olan sureler gerçekte Allah'ın Kelâm'ı olmayıp, Allah'ın tanzim ettiği nazmlardır. Bunlar Allah'ın Kelâm'ına delâlet ederler, O'nun Kelâmı'nın eseridirler. Nitekim İmrü'l-Kays'ın nazmı da onun Kelâmı'na delâlet eder:

Sevgilinin ve durağının hatırasına durup ağlıyalım,

Dehûl ile Havmel arasındaki Sıkti'l-Liva'da.

İmrü'l-Kays'ın bu şiiri O'nun Kelâmı'na (sıfat)

işarettir. Ama onun Kelâmı değildir. Onun kendisinde bulunan Kelâm sıfatı değildir. Her hatibin hutbesi her mektup gönderenin mektubu da böyledir. Yukarıdaki manzume İmrü'l-Kays'ın sözüne delâlettir. Ama bizzat onun Kelâmı, sıfatı değildir. O sıfat ondan ayrılmaz. Fakat bu şiir ondaki Kelâm sıfatının eseridir, onun bir belgesidir.

Allah ile kâim olan da bir tek şey olup onun parçaları, kısımları ve sayıları, başlangıcı ve sonu yoktur. Kelâm sıfatı bir tek olup Allah ile kâimdir. Allah Kelâmı ile kadîm ve Kelâmı ile bâkidir.

Eğer «Bu manzume nedir?» derlerse; onun izahı için bize ihtiyaç yoktur» deriz. Yukarıda açıkladığımız gibi O' Allah'ın nazım haline getirdiği bir manzumedir. Allah'ın nazmı onun fiilidir. Allah fiiliyle kadîmdir. İleride beyan edeceğimiz gibi bu Ehli Sünnet ve'l-Cemaatin inancıdır.

«Bu manzume mahlûk mudur, yoksa mahlûk değil midir?» şeklinde bir soru yöneltilirse; «Allah'tan başka olan her şey yaratılmıştır. Bu da Allah'tan başka olan bir şeydir. Fakat o Allah'ın sıfatı değildir, öyleyse yaratılmıştır, mahlûktur» deriz.

«Onu hangi yerde yaratmıştır?» sorusuna cevabımız şöyledir: «Bunun açıklaması konusunda bize ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte muhtemeldir ki onu Levh'de yaratmıştır, Melek'de yaratmış olması da ihtimal dahilindedir. Bu manzum Allah'ın kitabı, Kur'an adını taşır. O Kur'an Allah'ın Kelâm sıfatından ayrı olan bir şeydir. Fakat o Kur'an Allah'ın Kelâm sıfatına delâlet eder. Söz konusu manzumeye mecaz yoluyla Allah'ın Kelâmı'na delâlet edici olduğundan Allah'ın Kelâm'ı (Kelamullah) denir.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre insanın Kelâmı onun zâtıyla kâim olup dilsizliğe ve sükûta zıt olan işitilip anlaşılan sözdür.

İbn Ravendî şu görüştedir: İnsanın Kelâm'ı, kalbiyle kâim ve lisanıyla söylediğidir. Bu, Kelâm'ın ifadesidir, fakat bizzat Kelâm'ın (sıfat olarak) kendisi değildir. Buna mecaz olarak Kelâm denir. Bu görüş aynı zamanda Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'den nakledilen bir kısım Eş'arilerin de fikridir. Oysa bunun yanlış olduğu açıktır. Bunun yanlışlığının izahında girmeye hacet yoktur. Zira kalble bir şeyi düşünme hali Kelâm'ın zıddı olup insanın vasfıdır. Bu sükût halidir. Bu halde olan kimseye sükût eden, konuşmayan kimse denir. Bunun Kelâm olmadığı ortadadır. Söz konusu kimsede Kelâm sıfatı vardır, ama o bir an için düşünmekte, konuşmamaktadır. Böyle bir kimse için Kelâm sıfatı yoktur diyemeyiz, vardır ama konuşmamaktadır.

Nesh Hükümde vâki olur. Bu bizzat Kelâm üzerine değil, fakat Kelâm ile Allah'ın koyduğu hükümdür. Söz konusu nesh fıkıh usulünde açıkladığımız gibi hüküm müddetini beyandır. Allah her zaman dilediği gibi hüküm verir. Nesh bizzat manzum olan Kur'an'da talaffuz olarak vaki olmuştur. Örneği şudur: Yaşlı erkek ve yaşlı kadın zina ettikleri zaman Allah'tan bir ceza olmak üzere onları recmediniz, Allah azizdir, hakimdir, «bu Allah'ın kitabında okunanlardandı.» diyen Hz. Ömer'den (R.A.) rivayet edildiği gibi kulların kalblerinden tilavetin hıfzı kaldırılması şeklinde olmuştur.

Bizzat Allah'ın Kelâm'ına gelince: O'nun üzerinde nesh olmamıştır, zira bu imkânsızdır.

Levh-i Mahfuz'dan dünya göğüne, dünya göğünden yer yüzüne inzâline gelince; bu da söz konusu manzum'u (Kur'an) içine alır. «Ha, mîm, açıklayıcı Kur'an hakkı için, gerçekten biz, O'nu, mübarek bir gecede indirdik.» (69) Burada kitab münzel (indirilen) olarak belirtiliyor. Kitab bu manzum'un ismidir. Zira kitab yazılmış olanın adıdır, manzum'da yazılmış olandır. Bu manzum'un inzâl'a delâlet etmesi sebebiyle Allah'ın Kelâm'ına inzâl adı verilebilir.

Harfler'e gelince; Harfler Allah'ın Kelâm'ından değildir. Daha önce açıkladığımız gibi insanların Kelâm'ı harflere tahsis edilmemiştir. Nasıl olur da Yüce Allah'ın Kelâm'ı harflere tahsis edilir? Fakat durum şudur; Harfler bir anlam üzerine manzuma, lafza aittir. Bu manzum lafız da harflerle yazılır ve bütün düşünürlere göre yaratılmış olan bu harflerle okunur.

Ancak Hadis Ehli ve Sofiyye'den bir topluluk şu görüşe sahip olmuşlardır: «Harfler mahlûk (yaratılmış) değillerdir.» Onlar bug örüşü; Allah'ın kelâmının mahlûk oluşu görüşünden kaçınıp bu hususta az düşünmek ve halkı da bundan uzak tutmak için benimsemişlerdir. Zira halk harfler ile Allah kelâmı arasında ayırım yapacak güçte değildir.» Bütün bunlarla birlikte bize göre bu hususta söz söylemeyi, düşünmeyi men etmek tam bir hatadır. Yapılması gereken, halkın harfler üzerinde konuşmasını yasaklamaktır. Madem ki kelâm ile harfler arasında ayırım yapmıyorlar, harflerin mahlûk olup olmadığının münakaşasını halk yapmasın. Bununla birlikte onlar, halka Allah'ın kelâmının mahlûk olmadığına inanmayı emrediyorlar.

---

(69) Kur'anı Kerim, Duhan, 1-3

Harflerin yaratık olduğuna delil şudur: Harfler gerçekte ağızın kısımlarıdır, yanlarıdır. Ağızın bu kısımlarından meydana gelen seslere harf adı verilir. Ağızın kısımları ve sesler ise yaratıktırlar. Kâğıt üzerine yazılan şeye harf denir, Zira bu yazılan şey söz konusu harflere delâlet eder. Boya da böyledir, o da imal edilmiş mahlûktur.

Arapça ve İbranice'ye gelince: Bunlar manzumun sıfatıdırlar. Allah'ın kelâmının sıfatı değillerdir. Çünkü Allah'ın kelâmı ne Arapça ve ne de İbranice değildir. Zira Arapça ve İbranice lisanlar cümlesindendir. Oysa Allah'ın kelâmı lugatlerden bir lugat değildir. Belki Allah'ın kelâmını gösteren bu manzum kelâm Arapçadır. Ve o da Kur'an'dır. Tevrat ise İbranice'dir, o da manzumdur. Bir yerden başka bir yere nakil ise manzum olan kitab için söz konusudur. Allah'ın kelâmı için böyle bir şey düşünülmez. Allah'ın kelâmı kelâm olarak ondan ayrılmaz. O'nun zatıyla kâim bir sıfattır.

Bu inanca karşı olanlar şöyle demektedirler: «O yazılıyor, ezberleniyor, okunuyor ve işitilip dinleniyor.» Biz bu konuda şöyle deriz: «Allah kelâmı mushaflarımızda yazılı, kalblerimizde ezberlenmiş, kulaklarımızla işitilmiş ve dillerimizle okunmuştur. Bunlardan hiç birine hulûl etmemiş, girmemiştir. O Yüce Allah'ın zatıyla kâimdir. İnsanların kelâmı konusunda da aynı şeyleri söyleriz. O da kâğıda yazılır, lisanla okunur, kalble ezberlenir, kulakla işitilir. Kelâm'ın yazıya geçirilişi, kelâma delâlet eden şeyi yazmaktır, yazıyla kelâm yazılmış olur... Allah kelâmı olan manzum Kur'an'ın yazılışı da onun kelâmının yazılmasıdır. Böylece de manzumun yazılmasıyla Allah'ın kelâmı yazılı hale getirilmiştir. Bu mecaz olmayıp gerçek-

tir. Zira kelâmın (sözün) yazılması ancak bu biçimde olur.

Bununla birlikte kelâm (sıfat olarak) mütekellimin (konuşan) zatıyla birlikte olup ondan ayrılmaz.

Hıfza gelince (ezberleme): Kelâmın ezberlenmesi söz olan şeyin hıfzedilmesidir. Bu manzum haldedir. Böyle kelâmın hıfzıyla onun hâfızı olunur. Şöyle denir: Düzenlediği şiiri ezberlediği zaman, falan falanın sözünü ezberledi denir. Allah Teâlâ'nın tanzim ettiği manzum kelâmı birisi ezberlerse o kimse, bu hıfzıyla onun kelâmının hafızı olur. Bu da mecaz olmayıp gerçektir. Zira kelâmın ezberlenmesi ancak böyle olur.

Okumak (tilâvet) kelâma delâlet eden şeyin okunmasıyla olur. Bu da konuşanın tanzim ettiği düzenli sözdür. Onun kelâmını okumakla o kişi okuyucu olur ve şöyle denir; Falan falanın sözünü okudu. Bu, sözü gösteren düzenli, anlamlı kelâmı okuduğundadadır. Bir kimse Allah kelâmını gösteren manzumu okuduğunda onun kelâmının okuyucusu olur. Bu da hakiki şekilde olup mecaz değildir. Çünkü kelâmın okunuşu ancak böyledir.

Konuşan olmaksızın kelâmın işitilmesi de kelâma delâlet eden düzenli sözün işitilmesi biçimindedir. Mütekellim olmaksızın bir kimse bir insanın şiir ve hutbesini dinlese şöyle denir: Falan falanın sözünü dinledi. Eğer Allah'ın kelâmı olan Kur'an'ı bir okuyucudan dinlerse bu takdirde Allah kelâmının dinleyicisi olur. Bu da gerçek olup mecaz değildir. Zira konuşan olmaksızın kelâmın işitilmesi ancak böyle olur.

Hz. Musa (A.S.) Allah Teâlâ'dan vasıtasız Allah kelâmını konuşanın kelâmını, ses ve harf olmaksızın

Allah'dan başka olan kelâmını işitmesi konusunda; Allah belki Hz. Musa'ya (A.S.) lâtif yaratması ve kemâl kudretiyle zatıyla kâim kelâmını işittirmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Musa (A.S.) da onu işitmiş ve anlamıştır.

Şöyle bir itiraz olabilir: «Allah Teâlâ Musa'yı (A. S.) çağırmıştır. Çağırma «Ey Musa» demekten ibarettir. Bunun için ses gereklidir. Kur'an'da Allah Teâlâ «Ey Musa» diye seslenildi.» (70) buyurmaktadır.

Bu itiraza cevabımız şöyledir: Seslenme, çağırma kelâmın bir türüdür. Kelâm sesten müstağnidir, ona muhtaç değildir. Ses bu hususta bir fazlalıktır. Söz sese tahsis edilemez, ama konuşana tahsis edilir. Ses konuşana aittir, onunla ilgisi vardır. O halde seste işitmeye ait bir şey yoktur, fakat ses olsun olmasın kelâm (söz) işitilir. Kısaca sesin ilgisi sözle olmayıp konuşanladır.

«Allah Teâlâ'nın kitabında sesin işitildiğini gösteren delil vardır, zira Allah şöyle buyurmaktadır, «Oraya gelince, kutlu yerdeki vâdinin sağ yanındaki ağaç cihetinden: «Ey Musa! Şüphesiz ben Alemlerin Rabbi olan Allah'ım» (71) diye seslenildi.» Ağaçtan seslenme, ağaçta sesin yaratılmasıyla ancak gerçekleşir, o halde ağaç cihetinden ses işitilmiştir.» görüşünü ileri sürenlere şöyle cevap veririz:

«Bu böyle değildir, eğer böyle olsaydı, ağaç —Allah bir yana— mütekellim, konuşan ve kelâm —Allah bir yana— ağaçla kâim bir sıfat olurdu. Oysa Allah Teâla, zatının mütekellim olduğunu bildirmiştir.

---

(70) Kur'anı Kerim, Tahâ, 11

(71) Kur'anı Kerim, Kasas, 30

Öyleyse yukarıdaki görüşü ileri sürmek doğru değildir.. «Vadinin sağ yanındaki ağaç cihetinden... seslenildi.» ayetinin mânası —Allah daha iyisini bilir— şöyle olabilir: Allah vadinin sağ tarafındaki ağacın yanında bulunan Hz. Musa'ya (A.S.) kelâmını işittirdi. Sanki o, ağacın yanında olduğundan, ağaç cihetinden geliyor gibi sesi işitmiştir.

Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli şu görüştedir: Okuyucunun okuması esnasında Allah'ın kelâmını işittirmesi ihtimal dahilindedir. Bu takdirde aynı anda hem Allah'ın kelâmı hem de konuşanın sözüne şahidlik edilir. Zira Allah'ın kelâmı bâkidir. Okuyucunun okuması halinde onu işitmek mümkündür. Bu Hz. Musa'nın (A.S.) işitmesinin aksine olarak, Eş'ari'nin görüşünden biridir. Çünkü O, beşer kelâmı vasıta olmaksızın Allah'ın kelâmını işitmiştir. Biz insan sözünü bir araçla işitiyoruz. Bu takdirde onunla (Hz. Musa A.S.) bizim aramızda fark vardır. Burada insan kelâmı Allah kelâmına muhaliftir. Zira insan kelâmı bir başkasından işitildiği zaman bu şekilde işitilmez, ama birinci tarz üzere yani vasıtayla işitilir. Zira insan sözü araz olup baki değildir, sürekli kalmaz.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin çoğunluğu birinci görüvtedir. Yani okuyucunun okuması esnasında Allah kelâmını işittirebilir. Çünkü o daha açıktır, kalbler onu kabul eder. Bununla birlikte, bütün Kur'an hakkında biz onunla manzum olan elimizdeki kitabın anlaşıldığını, Allah Teâlâ'nın kelâmı sıfatının anlaşılmadığını söylüyoruz.

Alimlerin görüşü şöyledir: Kur'an'ı Hz. Ebu Bekir (R.A.), sonra Hz. Osman (R.A.) toplamıştır. Onların Kur'an'la irade ettikleri Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman'-

ın va'z ettikleri nazm veya onların topladıkları surelerdir. Zira Kur'an Allah'ın tanzim ettiği manzûmdur, sureler Allah'ın bir araya topladıklarıdır. Cebrail (A.S.) âyet ve sûreleri Hz. Peygamber'e indirir, ona şu âyet şu sûrenin, şu sûre falan sûreden sonradır diye açıklardı. Fakat âyet ve sûreler insanların nezdinde dağınık vaziyetteydi. Bazısı şunda, bazısı bunda bulunuyordu. Hz. Ebu Bekir (R.A.) bunları Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatından sonra topladı, daha sonra Hz. Osman (R.A.) bunun mushaf halinde yazılmasını ve Hz. Ebu Bekir'in (R.A.) topladığı mushafla karşılaştırarak bu mushafları İslâm ülkelerinin çeşitli bölgelerine gönderdi. Kur'an kıraat ve tilâvet üzerine ve bu manzum üzerine vaki olur. Şöyle denir: Karae, yakrau, Kur'ânen ve Kırâaten... Durum böyle olunca, herhangi birisinin «Kur'an mahlûk değildir» şeklinde söz sarfetmesi gerekmez. Fakat şöyle demesi icabeder: Kur'an Allah kelâmıdır. Allah Kelâmı mahlûk değildir. (Kur'an ile Allah kelâmı arasındaki ince ve nazik farka dikkat gerekir) Bunu mutlak olarak söyler, Kur'an mahlûk değildir, derse bu güzeldir ve zararı yoktur. Bununla birlikte Kur'an'ın okunması, lafzı mahlûktur. Kur'an hakkında mutlak olarak konuşmak Allah kelâmına gider.

Bir kısım Hadisciler ve Fakihler, «Biz Kur'an'ın lafzının mahlûk olduğunu söyleyemeyiz» derler. Bunlar Kur'an hakkında, lafzının ve tilâvetinin yaratılmış olmasını kabul etmemişlerdir. Onlar bunu, halkın lafız ile söylenen söz (melfuz) arasında ayırın yapamayacağı için kabul ettiler. Onlar Kur'an'ın yaratık olup olmaması meselesine insanlar düşmeyinceye kadar konuyla ilgilenmediler. Şüphesiz lâfız mahlûktur, zira insanın fiilidir, ki o da Allah'ın yaratığıdır. Onlar itham edilmesin ama bu onlara karma-

şık gelmiştir. Fakat onların amacının bizim zikrettiğimiz olduğu umulur. Allah şöyle buyurmaktadır: «Kur'an'ı Arapça okunan bir kitap olarak kılmışızdır.» (72)

Burada manzum olan Kur'an kasdedilmekte, Allah kelâmı sıfat olarak söz konusu edilmemektedir. Yine aynı şekilde şu ayet te Kur'an'a gitmekte, ona delâlet etmekte, Allah'ın kelâmına delâlet etmemektedir. «Rablerinden gelen her yeni ihtarı mutlaka, gönülleri gaflet içinde eğlenerek dinlerler.» (73) veya hükümlere gider, onlar söz konusudur. Onda kitabın temeli olan kesin anlamlı (muhkem) ayetler vardır, diğerleri de çeşitli anlamlıdırlar. (Müteşabih)...» (74) Burada da kasdolunan manzum Kur'an olup Allah Teâlâ'nın kelâmı değildir. Bu ayetlerde söz Kur'an'a gidip Allah Kelâmına (sıfat) gitmemektedir.

Kerramiyye'nin şüphesi akıl dışıdır, imkânsızdır. Yaratma olmaksızın oluş mümkün değildir. Aynı şekilde Allah'ın zâtı hadislere yer olmaz. Eğer hadisler O'na hulûl ederlerse hadislerle değişme meydana gelir. Oysa kâim değişme kabul etmez. Öyleyse bu imkân haricidir. Onların Hz. Musa (A.S.) ve asa olmadığı halde; Allah'ın Hz. Musa'ya (A.S.) «Asanı koyver.» (75) buyurması konusundaki görüşlerine cevabımız şöyledir:

Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli şu görüştedir: Allah kadîm, ezelî mütekellimdir. O kelâmıyla kadîm-

---

(72) Kur'anı Kerim, Zuhruf, 3

(73) Kur'anı Kerim, Enbiya, 2

(74) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 7

(75) Kur'anı Kerim, Araf, 117

dir. Ve onun kelâmı bir tektir. Bir tek kelâmla çeşitli zamanlarda insanlarla konuşur ve kelâmının başlangıcı ve sonu da yoktur.

O, Hz. Musa'ya (A.S.) ezelî kelâmıyla yarattıktan sonra «Deyneğini at» (76) buyurmuştur.

«Bu nasıl olur» derlerse; «O'nun kelâmı için keyfiyet yoktur, nitekim O'nun zatının da keyfiyeti yoktur, bunların keyfiyetini bilmek, insan aklının, gücünün dışındadır. Keyfiyeti olmayan bir şeyin niteliğinden soru sormak akla aykırıdır» biçiminde cevaplandırırız.

Aşağıdaki tarzda bir iddia ileri sürebilirler:

Kelâmı haber verme, haber alma ve istekten ibarettir. Allah Teâlâ'nın haber vermesi şu ayetteki gibidir: «Adem, Rabbine baş kaldırdı.» (77) O'nun talebi Hz. Musa (A.S.) ile ilgili şu ayette geçtiği biçimdedir: «Deyneğini at!» (78) Allah'ın haber alması ise «Sağ elindeki nedir, Ey Musa!» (79) ayetinde olduğu şekildedir. Buna göre haber verme, haber alma ve istek hâdis olduğu halde nasıl olur da Kelâm hadis olmaz? Zira Hz. Adem'in (A.S.) isyanından, Adem ve isyan olmadığı halde haber vermesi, mümkün değildir. Musa'ya asasını bırakması emrediliyor, oysa ne Musa, ne asa yoktur. Aynı şekilde Musa'ya «Sağ elindeki nedir?» deniyor, fakat «sağ el» yoktur.»

---

(76) Kur'anı Kerim, Neml 10

(77) Kur'anı Kerim, Tahâ 121

(78) Kur'anı Kerim, Neml, 10

(79) Kur'anı Kerim, Tahâ, 17

Buna karşı bizim görüşümüz şudur: «Kelâm kendisiyle birlikte dilsizlik ve sükûtun gerekli olduğu şeydir. Yukarıda açıkladığımız gibi o işitilir ve anlaşılır olandır. Bu böyle olunca Allah Teâlâ sabittir, ezelidir, hâdis değildir. Kelâm ile haber verme, haber alma ve taleb meydana gelir. Allah kelâmıyla kadîmdir. Hz. Adem'in (A.S.) başkaldırdığından haber veren kelâmı bir tektir. Hz. Musa'ya (A.S.) asasını bırakmasını emreden ve ona «Ey Musa, sağ elindeki nedir.» (80) diyen Allah'ın kelâmıdır.

Bunların görüşlerine rağmen, kelâm haber verme, haber alma ve istekten ibaret değildir. Söz konusu olan bu görüş bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehline aittir.

Sünnet ehlinden bir kısmı ise şu kanaate sahiptir: Kelâm; haber verme, haber alma ve talebtir, fakat Allah Teâlâ bir tek ve kadîm kelâmıyla ezelde, gelecekte ve halde haber verir, haber sorar ve emreder. O ezelde şunlardan haber vermiştir: O noksan sıfatlardan uzak olup Meleklerin ve Cebrail'in Rabbidir. O zatının birliğini kesin olarak bildirmiştir. Hz. Adem'in (A.S.) isyanından ezelde değil ama ezeli kelâmıyla haber vermiştir, O'nun kelâmı bir tektir. O aynı zamanda Cennette ezeli kelâmıyla mü'minlerle konuşacaktır. Bu izahını yaptığımız görüş de bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehline aittir. Adı geçen görüşlerden her biri eksik ve zayıf olmakla birlikte iyidir.

Şu şekilde bir soru sorabilirler: «Allah'ın ezeli olarak mütekellim olduğunu söylediğiniz gibi O'nun ezeli olarak konuşturucu olduğunu da söyler misiniz?»

---

(80) Kur'anı Kerim, Tahâ, 17

Cevabımız: Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli şöyle demiştir: Allah ezeli olarak konuşan olduğu gibi konuşturandır da. Bu görüşü Eş'ari benimsemiştir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinden bir topluluk ise şu kanaati ortaya koymuştur: Allah ezeli olarak konuşandır, ezeli olarak konuşturan değildir, fakat kadim kelâmıyla varlığından sonra dilediğini konuşturmuştur. Söz konusu kanaati Ebû Muhammed Abdullah b. Saidü'l-Kattân izhar etmiştir. «Ezeli olarak konuşturandır» diyene karşı, O Allah insanları izafet yoluyla konuşturmuştur» demiştir. Sünnet ve Cemaat Ehlinin çoğunluğu Abdullah b. Saidü'l-Kattân'ın görüşünü kabul etmiştir. Sözünü ettiğimiz bu mesele, meselelerin en incesidir. Biz bunu Sünnet ve Cemaat Ehli mezhbine göre, vakur, düşünen ve insaflı her Sünni'nin anlayacağı bir açıklama ile izah ettik.

MES'ELE 20

Tekvin (Yaratma):

Sünnet ve Cemaat Ehli şu inançtadır: Tekvin (yaratma) ve icad, hâdis olmayan Allah'ın sıfatıdır, İlim ve kudret gibi ezelîdir. Mükevven (yaratılan) ve mevcud (var olma) Tekvin'den başkadır. Aynı şekilde Tahlik ve Halk hâdis olmayan, Allah'ın ezeli sıfatıdır. Halk (yaratma) mahlûktan (yaratılan) başkadır. Rahmet, İhsan, Rızık ve Mağfiret gibi bütün fiil sıfatları Allah'ındır.

Mu'tezile (çoğunluğu) şu inançtadır: Allah'ın diğer sıfatları olmadığı gibi söz konusu sıfatları da yoktur» Onlar icad ve mevcud birdir, aynı şekilde rahmet ve merhum (rahmet edilen) da birdir, demiş-

lerdir. Eş'ariyye —çoğunlukla— Mu'tezile'nin görüşündedir. Onlara göre;

Fiil sıfatlar Allah'ın (zât) sıfatlarından değildir. Fiil ve mef'ûl (yapılan iş) birdir. Oysa Fiil mef'ûlden başkadır, ayrıdır. Fiil sıfatlar konusunda yukarıdaki görüşü benimseyen Eş'ariyye'nin çoğunluğu ilim, hayat gibi zât sıfatlar konusunda bizim görüşümüzdedir.

Kerramiyye ve onlardan Muhammed b. Heysam'ın görüşü şöyledir: Tekvin, mükevvenden, icad mevcuddan başkadır, ayrıdır, Rahmet de böyledir. Bunlar, Allah'ın sıfatlarıdır. Ancak hâdistirler ve onun zâtıyla kâimdirler.

Aralarında Bişr b. El-Mu'temir (210/825), Muammer Harun Reşid zamanı (170 - 183/789-809) ve Ebu'l-Huzeyl'in bulunduğu Mu'tezile'den bir topluluk şunu ileri sürmüştür: Tekvin mükevvenden başkadır, bir şeyin halkı (yaratılması) o şeyden başkadır. Ancak Bişr şunu ilâve etmşitir: Halk mahlûktan öncedir. Ebu'l-Hüzeyl «Halk mahlûkla birlikte» derken Muammer şu görüşü savunmuştur: Halk mahlûkla birliktedir. Halk bir başka yaratmayla, yaratılanla beraberdir. Ve bu sonsuza kadar böyle devam edip gider. Bunlara göre halk ve tekvin hâdistirler, sonradan olurlar.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre halk ve tekvin ezelî olup hadis değildir. Mükevven ve mahlûk sonradan meydana gelmiştir. Tekvin mükevvenden öncedir. Allah Teâlâ diğer bütün sıfatlarıyla kadîm olduğu gibi Tekvin ve İcadıyla da kadîmdir. Bu Eş'arî'nin eserler kaleme aldığı büyük bir meseledir. Ben, bahis konusu meselede Eş'arî'nin eserlerinden defter büyüklüğünde birini gördüm. Orada Horasan'dan Ha-

dis Ehlinden bir topluluk için önemli olduğunu zikrediyor. Bunlar; Tekvin'in mükevvenden ayrı olduğunu kabul etmişlerdir. Oysa icad mevcuddan ayrıdır, icad kadîmdir.

Sözünü ettiğimiz meseleyi Şeyh Ebû Mansur Maturidi Mu'tezile ile birlikte zikretmiş ve Sünnet ve Cemaat Ehlinin mezhebini icad mevcuddan başkadır, icad hâdis değildir, ama ezelidir diyerek düzeltmiştir. O Eş'ari'den daha üstündür. Ebû Hanife ve ashabının mezhebi de budur.

Eş'arî'nin görüşlerinin en hatalısı söz konusu meseledeedir. O şöyle demektedir: Tekvin ve mukevven birdir. Yaşanan hayatta fiil mef'ûl'un kendisidir. Zira insanın fiili yaşadığı işin kendisidir. İnsan mutlak mef'ûl'un kaynağıdır. Bu durum gâibte de aynıdır. Orada da mef'ûl fiilin kendisidir. Çünkü, kırılan olmaksızın kırma, vurulan olmaksızın vurma gibi, mevcud olmaksızın icad mümkün değildir. O halde biz icadın kıdemini kabul edersek mevcudatın (varlıklar) da kıdemini kabul etmiş oluruz. Bu ise Tevhid'e aykırıdır. Şu halde icadın kıdemi görüşü mümkün değildir. Siz icadın (var etme) hudüsünü (sonradan oluşu) kabul etmiyorsunuz? Zorunlu olarak, icâd ile mevcudun ayni olduğu açıktır. Zira Allah icâda kudreti olmakla vasıflanmıştır. İcad kadim olsaydı onun üzerine kudreti olmakla vasıflanmazdı. Bu takdirde kudret inancı bâtıl olur. Şöyle denmez: O kelâma kâdirdir, ama işitme ve görmeye gücü yetmez. Bunlar gösterir ki icad kadîm değildir. İcad kadim olmayınca O'nun sıfatı olmaz.

Kerramiyye ile birlikte açıklayacağımız gibi icadın hudusuna (sonradan oluş) herhangi bir yol yoktur.

Kerramiyye de yukarıdakilerin görüşündedir: Onlara göre, icadın kıdemi görüşüne yer olmadığı gibi, onun nefyine de gerek yoktur. Zira Allah Teâlâ kudretiyle bütün varlıkların mûcididir, yaratıcısıdır. Bu takdirde icad hâdis olur ama muhdes olmaz. Çünkü o zaman başka bir icad yine başka bir icar gerekir. Ve bu sonsuza kadar devam eder. O halde zorunlu olarak deriz ki: İcad muhdes olmaksızın hâdistir. Bunlara göre Allah ezelde halk'a (yaratma) kudret sahibidir. Eş'arî'ye göre ise, Allah yarattığı anda hâlik olur. Fakat bu O'nunla kâim manasına değildir. Nitekim ma'bud olması da yarattığı ve kulları yarattıktan sonradır. O'nun ma'bud olması kendinde kâim bir sıfattan dolayı değil başkasında bulunan bir manâdan dolayıdır. Bu tarz bir kanaat hata değildir. Ama bu onların şüpheleridir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin inancına gelince: Onlar şu ayete dayanırlar: «Oysa ben onları ne göklerin ve yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurdum.» (81) Halk (yaratma) mahlûka izafe olunmakla birlikte halk mahlûktan ayrı kılınmıştır. Yaratma ve yaratılan ayrılmıştır.

İkinci olarak Allah haber verdi ki göklerin ve yerin yaratılmasında onları bulundurmadı, bununla birlikte gökler ve yer onları gördüler. Yani onlar göklerin ve yerin icadında hazır olmadılar.

Şöyle diyebilirler: Bunun anlamı; gökleri ve yeri yarattığı anda onları bulundurmadı, çünkü yaratma fiilinde hazır bulundurma düşünülemez. Gösterme ancak mahlûkta, yaratılmışta akla gelir. Zira müşahede etme; hazır olma ve yakın olma demektir. Bu ancak

(81) Kur'anı Kerim, Kehf, 51

gözle görülen şeylerde tasavvur olunur.» Öyleyse burada kasdolunan bizim beyan ettiğimizdir.

Buna cevaben deriz ki sizin söylediğiniz husus, hazır bulundurmayı Allah'ın zikrettiğnden başka bir şeye izafe etmektir. Oysa Allah Teâlâ göklerin ve yerin yaratılışında onları hazır bulundurmadığını haber veriyor. Siz ise Allah'ın onlara gökleri göstermediğini söylüyorsunuz. Bu te'vil olmaz, belki değiştirme ve nesh olur ki bu da fâsiddir.

Onların; Yaratma, fiilin kendisidir, bunda hazır bulundurma imkânsızdır, görüşleri hakkında inancımız şudur: Fiilden işhâdı (hazır bulundurma) nefyetmek imkânsız değildir. Allah Teâlâ fiilden işhadı nefyetmiştir. Zira Allah yaratmayı yaratığa izafe ettiğinde halkı (yaratma) mahlûkun (yaratık) gayri, yani yaratmayı yarattıktan başka ve ayrı kılmıştır.

«Şeyi kendisine izafe etmek mümkündür.» Biz ona şah damarından daha yakınız.» (82) buyurulmaktadır. Burada Habl, verîd'in kendisidir, aynidir» iddiasında bulunduklarında cevabımız şöyledir:

«Bu, sözde gerçeğin aksi olan bir şeydir. Aynı zamanda insanlar arasında alışılmış olanın da aksinedir. Bunun hamli ancak delille mümkün olur. Şu kadar var ki habl (damar) verîd'in (şah damarı) ayni değildir. Verid, habl'in sıfatıdır. Mavsuf (nitelenen) vasfa (niteleme) izafe ediliyor. el-Mescidü'l-Camî (Cami mescid) denildiği gibi...

Allah'ın şu ayetiyle delil getirenler vardır: «Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, sözümüz sadece

---

(82) Kur'anı Kerim, Kaf, 16

ona «Ol» dememizdir ve hemen olur.» (83) Allah Teâla eşyayı sözle yarattığını haber vermektedir. Öyleyse bu gösterir ki Tekvin Mükevvenden başka ve ayrıdır. Daha önce beyan ettiğimiz gibi Allah'ın sözü ezelidir, kadîmdir. Her ne kadar bu hususta Mu'tezile ve Kerramiyye bize muhalefet edip, Eş'ariyye muvafakat göstermekle birlikte bu böyledir. Allah'ın sözü kadîmdir. Ayette geçen Tekvin'in mükevvenden ayrı oluşu keyfiyeti, Mu'tezilenin tümünün ve Eş'ari'yenin aleyhine bir delildir. Tekvin, yaratıktan başka olan Allah'ın sıfatıdır ve Eş'ariyyeye rağmen Tekvin Allah'ın kadîm bir sıfatıdır.

«Bu icadın sür'atini gösterir, yaratmanın hızını belirtir, derlerse «Evet» böyledir, ama «Bunda tekvin'in yaratıktan ayrı bir şey olduğuna delil vardır. Zira kelâm, yaratılmış cevherler ve fiillerden ibaret mahlûkattan başka bir şey olan Allah kelâmıdır. Söz konusu olan budur,» deriz.

Ayrıca şöyle bir görüş ileri sürebilirler: «Size göre Tekvin sözdür. O halde sözdür derseniz fiilleri inkâr etmiş olursunuz, oysa bu sizin mezhebiniz, itikadınız değildir.»

Buna cevabımız şudur: «Allah Teâlâ ona «Ol» der, onu irade eder, yaratır. Onun varlığını diler. İşte bu mükevvenin, mevcudun gayridir, ondan ayrıdır. Allah'ın kelâmı, fiili, irade ve dilemesi vardır. Bu meselede akla uygun delil şudur: Ümmet Allah'ın fiilinde icma etmiştir. Ve yine Ümmet alemi yaratanın, cisimleri icad edenin Allah Teâlâ olduğunda da icma etmiştir. Allah'ın kitabında Allah'ın fiiline pek çok de-

(83) Kur'anı Kerim, Nahl, 40

lil vardır. «Doğrusu Rabbinin yakalaması amansızdır.» (84) «O'nun yakalaması da şiddetli ve elimdir.» (85)

«Kâfirler istemese de Allah nurunu mutlaka tamamlayacaktır.» (86) «Dirilten de, öldüren de Allah'tır.» (87)

Kur'an başlangıcından sonuna kadar Allah'ın fiiline ait delillerle doludur. Allah'ın fâil olduğuna dair inançta olmak vacibdir. Zira bu medh (övme) ve tazim (ululama) sebeplerindendir. Bunun karşıtı yerme ve küçültme sebeplerinden olur.

Biz O Faildir, dediğimizde, daha yukarıda sıfatların isbatında açıkladığımız gibi, O'nun için fiil sabit olur. Çünkü yaratma olmaksızın hudûs (oluş) meydana gelmiş olmaz. O halde Allah'ın âlemin yaratıcısı olduğu inancı vacibdir, gereklidir ve ihdas (yaratma) da O'na aittir. Eğer «Tekvin ve mükevven birdir, inancını benimsersek, üzerinde icma ettiğimiz bir şeyin zıddını kabullenmiş olur, ikrâr edip söylediğimizi inkâr etmiş oluruz. Aslında bunda fiilin inkârı vardır. Oysa icmâ, tekvin'in mükevvenden (yaratık) başka olduğunu göstermektedir.

«Görünür âlemde fiil mef'ûlün aynıdır. Görünmeyen âlemde de durum böyledir.» derlerse şunları söyleriz:

«Görünür âlem delilimizdir. Zira bu dünyada fiil fâ-

---

(84) Kur'anı Kerim, Buruç, 12

(85) Kur'anı Kerim, Hûd, 102

(86) Kur'anı Kerim, Tevbe, 32

(87) Kur'anı Kerim, Âli İmrân, 156

ille kâimdir, gaibde de aynı durum, fiilin fâille kâim olması gerekir. Ancak yukarıda açıkladığımız gibi, emir olduğunda fiil fâille kâim değildir. Ayrıca şunu ilâve ederiz: Gerçekde şâhidde, görünür âlemde fiil Allah Teâlâ'nın mef'ûlüdür, yaptığıdır, yarattığıdır. Zira mef'ûl sonradan olandır, icad edilen, yaratılandır. Kulun fiilini yaratan, icadeden Allah Teâlâ'dır. Gerçekte o kulun fiilidir, ama gerçek anlamda Allah'ın yaratığı ve icadıdır. Şöyle denir: Kulun yaptığı onun fiili anlamına, onun işlediğidir.

«Alemin kıdemi görüşüne gideceğinden Tekvin Mükevvenin gayridir, inancı mümkün değildir.» iddiasını şöyle cevaplandırırız:

«Böyle değildir. Allah'ın hâdis olmayan bir tek fiili (sıfat) vardır. O bu fiiliyle vakti geldiğinde eşyayı yaratır. Nitekim Allah'ın bir tek kudreti vardır. O bu kudretiyle (sıfat) zamanı geldiğinde eşyayı icad eder. Bu cevabımız Eş'ariyye ve Kerramiyye'yedir.

Mu'tezile'ye gelince: Onlara göre Allah Teâlâ zâtıyla kadirdir. O kadîm, ezelî kudret sahibidir. Ve vaktî geldiğinde eşyayı yaratandır. Yine onların inançları şöyledir: İcad mevcud olmaksızın imkânsızdır. Evet bize göre ise icadı mevcud, yaratmayı varlık takibeder, varlıksız yaratma yoktur. Yani mevcud olmaksızın icad sıfatı bulunmaz.

«Size göre icad ezelidir, mevcud hadistir» görüşünü ileri sürerlerse; evet, ama icad, yani yaratma, mevcuddan, yani varlıktan boş değildir» deriz.

«İcadla birlikte mevcud'un da bulunması gerekir. Nitekim kırma ile kırılma birlikte olur.» derlerse, şöyle deriz:

«Bu icabetmez. Belki varlığın yaratmayı takibetmesi, takib edici olması gerekir; birlikte, aynı anda olmaları gerekmez. Kırmada da aynı durum söz konusudur. Kırılmanın kırmayı takiben olması icabeder. Kırma ile birlikte kırılmanın aynı anda olması gerekmez. Bu, onların iddiasıdır. Burada onlara yardım edemiyoruz, dayanakları kendi aleyhlerinedir.

«Tekvin kadîmdir dersek kudret sıfatı âtıl, hareketsiz, işsiz kalır.» iddiasını ileri sürerlerse bu hususta şunları söyleriz:

«Bu da sizin düşündüğünüz gibi değildir. Kudretsiz fiil mümkün değildir. Kelâm da kudret olmaksızın meydana gelmez. İşitme, görme ve icad da böyledir. Ancak kelâm kadîm ise, kudret te kadîmdir. Kelâm hâdis ise kudret te hâdistir. İşitme ve görme için de aynı durum söz konusudur. Allah'ın icad ve kelâmı hâdis olmadığı gibi kudreti de hâdis değildir.

Fiil'e (sıfat) kudreti yeter görüşüne gelince, bu sizin anladığınız gibi değildir. Fiil kâdirden mevcuddur. Fiil ezelî bir sıfattır. Kudret te ezelî bir sıfattır.

Şöyle bir görüş ortaya atabilirler: Fiil sıfatının zıddı olmadığından, onun Allah için isbatı imkânsızdır, ki biz fiil sıfatını Allah için zorunlu olarak kabul edelim. O halde kudret ve diğer zât sıfatlarının aksine Allah Teâlâ için fiil sıfatını kabul etmeyiz. Zira diğer sıfatların zıdları vardır ve bunların Allah hakkında isbatları imkânsızdır. Böylece biz bu sıfatları zorunlu olarak kabul ediyoruz. Meselâ kudretin zıddı acz'dır. İlmin zıddı cehalettir, görmenin karşıtı körlüktür, kelâmın karşıtı dilsizlik ve sükûttur. İşitmenin zıddı ise sağırlıktır. Zaruret yoluyla yaratıcının sıfatlarını bilmek, O'nun zâtını bilmek gibidir.»

Biz onlara; «sizin bu sorunuz temelsizdir» der ve ilâve ederiz: Zâti sıfatları bizim bilmemiz, Allah hakkında isbatı imkânsız olan zıdlarından dolayı değildir. Fakat biz onları zorunlu olarak tanımışızdır. Yani delillerle tanımışızdır. Bizim Allah'ın zâtını bilişimiz de O'nun zıddı olduğu için değildir. Çünkü zâtın zıddı yoktur. Zorunluluk, ilmin ve kudretin zıddının ondan nefyinde olup ilmin ve kudretin, O'nun için isbatında yoktur.

Bu sebepten Nazzam şöyle der: Ben Allah âlimdir derim. Bu; O cahil değildir, anlamınadır. Zorunlu deliller söz konusu sıfatların Allah için isbatını gerektirir, çünkü fiil (sıfat) kemâl bâbındandır. Fiil sıfatından vaz geçmek noksan ve küçültücü bâbtandır. Oysa Allah kemâl ve azamete müstehaktır. Öte yandan Allah Teâlâ'nın kitabı baştan sona Allah'ın fail ve fiili olduğunu gösterir.

Kerrâmiyye'ye gelince: Onlar Allah Teâlâ'nın fiil sıfatı olduğunu inkâr etmişlerdir. Fiil mef'ûl'den (yapılan iş) başkadır. Ama onlar şu görüştedirler: Fiil muhdes olmayan hadistir. Alemin hudûsunda zikrettiğimiz gibi ihdas olmaksızın hudüs imkânsızdır.

Onlar Allah Teâlâ'yı hadislere mahal yapmışlardır, bu O'nun zâtında değişme demektir. Oysa O'nun zâtı kadimdir. Kadim değişme kabul etmez. O Vâcibü'l-Vücûddur. Onların bu görüşü Tevhid'i nefyetmektir. Daha önce açıkladığımız gibi Allah Bir'dir.

«Tekvin mükevvenden başkadır, ama kevn'le (oluş) birliktedir, diyen kişi Tekvin'in hudûsunu söylemektedir.

Böyle bir inanç sahibine; Tekvin, Muhdes bir hâdis midir, yoksa muhdes olmayan bir hadis midir? sorusunu yöneltebiliriz.

«Muhdes olmayan hâdistir» derse ondan cevabı almışızdır. Ama «muhdes bir hâdistir» derse şunları söyleriz: Ne ile hâdis oldu?»

— Bir başka Tekvinle hâdis oldu, o da bir başkasıyla ve bu sonsuza kadar devam edip gider.

— Bu mümkün olmayan bir görüştür. Gerçekte ihdâs (yaratma) ezelî bir sıfattır.

— O Tekvinsiz ihdâs oldu.

— Bu görüş çelişkilidir. İhdâs tekvindir. Ben «Onu ihdâs ettim» derim. Zira ihdâs olmaksızın muhdesin ihdâsı câiz olursa, bu tarzda her muhdesin ihdâsı niçin caiz olmasın?

— Onu kudretle ihdâs etti.

— Bu ihdâsın ikrarıdır, kabulüdür. Eş'ariyye ve Heysamiyye ile söz konusu meselede bizim konuşmamız çoğu zaman böyledir.

Eş'ariler mezheplerinden dönmüyorlar, ama Heysamî'ler bizim bölgemizde öldürülmek korkusundan mezheplerinden vaz geçiyorlar.

Heysâmiyye; Kerrâmiyye ile Kaderiyye mezhebi arasındadır. Ben onların bu görüşten vaz geçtiklerine şahid oldum ve onları ilzâm edişime hayret ediyorlardı. Onları ilzâm ettiğim şeyden çıkarmak için onları titretiyordum. Ve buna güçleri yetmiyordu. Onları sustururken şöyle diyordum: Allah âlemi ihdâs etti mi? Bu görüşü kabule mecbur oluyorlardı. Ve ben şöyle diyordum : «Onun ihdası fiilidir, O'nu hudûsu inancına gerek yoktur. Çünkü o takdirde alemin kıdemine inanç gerekir. Oysa tekvin mükevvenden (varlık, alem) ayrıdır. Alem kadîm olamaz. O zaman şöyle diyorlardı: «Allah onu kudretiyle ihdâs etti.»

Neticede şunu söylüyordum : Öyleyse ihdası ikrar edip kabul ettiniz.

MES'ELE 21

Allah'ın görülmesi:

Sünnet ve Cemaat Ehli: Allah'ın görülmesi mümkündür, O ahirette herhangi bir keyfiyet, cihet ve sınırlama olmaksızın görülür. O'nun görülmesi bilinmesi gibidir. Zira görme bilmenin bir türüdür. O'nu gören ve görmüyen Allah'ın görülmesi meselesini haberlerle bilirler. Cennet ehli Allah'ı her iki dünyada kalbleriyle bildikleri gibi O'nu keyfiyet, sınırlama ve belirli bir yer tayini olmaksızın gözleriyle görürler.

Bununla birlikte Sünnet Ehli Cennete girmeden önce Kıyamet gününde Rü'yet'in vuku bulması hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin bir kısmı şu görüştedir: Müslüman ve kâfirlerin tümü Allah'ı görürler, ama bu kerem, lutf görülmesi olmayıp korkutma ve zorlama rü'yetidir.

Yine bazı Ehli Sünnet ve Cemaat mensubu «O'nu görmezler» kanaatindedir.

Dünyada Allah'ın görülmesi hususunda da anlaşmazlığa düşülmüştür. İbn Abbas (R.A.) şöyle demiştir: Allah dünyada görülür. Ama bu kerem ve lutf olarak değil, korkutma ve zorlama görülmesi şeklinde cereyan eder. O şöyle diyordu: Hz. Peygamber (S.A.V.) Allah'ı mirac gecesinde görmüştür. Öte yandan Hz. Aişe (R.A.): Allah dünyada görülmez, buyurmuş, Peygamber (S.A.V.) O'nu mirac gecesi görmedi, de-

miştir. Hz. Aişe (R.A.) Resulü Ekrem'den (S.A.V.) şu hadisi rivayet etmiştir: «Ben mirac gecesinde Allah'ı görmedim.»

Allah'ın Mleklerinin görülmesi mümkün ama keramet yoluyla değildir. Kerametle görülmeleri konusunda bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli «Olur», bir kısmı «Olmaz» demiştir.

İnsanın rüyasında Allah'ı görmesi konusunda Ehli Sünnet v'el-Cemaatın tümü, bu olabilir, ama Allah'ı nasıllıktan ve cihetten uzak olarak görmek şartıyla görüşündedir. Eğer Allah'ı mekândan münezzeh olarak görülmezse, bu Allah'ı görmek değildir.

Mu'tezile, Havâric, Rafizî'lerden Zeydiyye, Cehmiyye ve Mürci'enin çoğunluğu şu inançtadır: Allah'ın görülmesi imkânsızdır. O'nun zâtı görülmez. Ancak Mu'tezileden Dırar b. Amr ayrı görüşün sahibidir. O şu kanaattedir: Allah'ın görülmesi imkânsız değildir.

Hubbiyye, Kerrâmiyye, Mücessime ise şu itikadı benimsemişlerdir: Allah diğer yaratıkların görüldüğü gibi görülür.

Bizimle Mücessime ve Sofiyye'den Hubbiyye arasındaki anlaşmazlık; Allah'ın cisim olup olmaması hakkındadır. Biz bu hususstaki görüşümüzü daha önce açıkladık. Şimdi Allah'ın görülmesi ile ilgili konuda konuşacağız:

Allah'ın görülmesini kabul etmeyenlerin delili: Bir şeyin bir kısmı veya tümü görülür, bundan başkası imkânsızdır. Allah hakkında ise bunlar muhaldır. Böyle bir görülme Allah hakkında mümkün değildir. Rü'yet, gören ile görülen arasında ancak bir mesafeden mümkün olur. Görülen şey altı cihetten

birisinde bulunur. Oysa bu, Allah Teâlâ hakkında imkânsız bir şeydir. O halde onun görülmesi mümkün değildir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin delili nasslardır. Bunlardan birisi Allah'ın Hz. Musa'dan (A.S.) haber veren ayetidir.» Musa: «Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım» dedi. Allah: «Sen beni göremeyeceksin, ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de beni göreceksin.» (88) buyurdu.

Hz. Musa (A.S.) Allah Teâlâ'nın görülmesinin mümkün olduğuna itikad etmiştir. Allah onun inancını reddetmedi, ama «Beni göremeyeceksin» buyurdu. «Terânî» sözü onun itikadinin takriridir. Nitekim bir kimse «Cariyeni bana göster» dese, Cariye sahibi, «Onu göremezsin» der. Bu onun hakkında takrir olur, yani onu görmek mümkündür. Bir kimse diğerine «senin fiillerinden yok olanı bana göster» dese muhatab şöyle diyemez. «Onu göremezsin» Fakat herhalde şöyle der: Yok olanın (ma'dum) görülmesi imkânsızdır. Oysa Hz. Musâ'nın (A.S.) imkânsız olana itikad etmesi mümkün değildir.

«Allah «Len Terâhî - Sen Beni göremeyeceksin» sözüyle rü'yeti nefyetmiştir. Çünkü len kelimesi te'yid kelimesidir. O halde bu rü'yetin nefyinin te'yidi olmaktadır», tarzındaki yoruma cevabımız şöyledir:

«Allah Teâlâ Rü'yeti, ilmince bilinen «Eğer (dağ) yerinde kalırsa, Sen Beni göreceksin» (89) şeklinde ayette geçen şarta bağlamıştır. Oysa dağ yerinde kalmamıştır. Gerçekleşmiyen bir şarta bir şeyin bağ-

---

(88) Kur'anı Kerim, Arâf, 143

(89) Kur'anı Kerim, Arâf, 143

lanması nefyin takririnden başka bir şey değildir, yorumunu yapanlara da şunları söyleriz:

«Evet bu nefyin takriridir. Ama bu, dünyada söz konusudur. Ahirette geçerli değildir. Hz. Musâ (A.S.) dünyada Allah'ı (C.C.) görmemiştir. Fakat ahirette görecektir. Zaten sizin söylediğiniz bu hususta rü'yete bir başka delildir. Zira rü'yet mümkün olmasaydı, gerçekleşmiyen bir şarta bağlı kılınmazdı. Meydana gelmiyen bir şeyi bir başka meydana gelmiyene bağlamak mümkün değildir. Kâfirlerin cennete girmesi gibi gerçekleşmiyecek bir şarta bağlı kılmak, meydana gelmiyecek bir şartın vücuduna imkânsız olanı bağlamaktır. Zira cennete girmek varlığı mümkün olan bir şeydir. Ama meydana gelmiyecek veya olması imkânsız bir şartın varlığına bağlamak mutlak akılsızlıktır.

Hz. Musa'ya (A.S.) rü'yeti haram kılmıştır. Zira bizzat kelâmıyla ona ikramda bulunmuştur. Bu nimetin şükrü ve başka büyük nimet taleb etmemesi karşılığında onun hayatını sona erdirmesi vacibdir. Buna Allah'ın kitabında delil vardır: «Ey Musâ! Verdiklerime ve sözümle seni insanlar arasından seçtim, sana verdiğimi al ve şükret» (90) dedi.

O halde dünyada Allah'ı görmek ihtimal dahilinde değildir. Şu ayette buna delil vardır: «Ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sende beni göreceksin» buyurdu. Rabbi dağa teveccüh edince onu yerle bir etti ve Musâ da baygın düştü.» (91)

---

(90) Kur'anı Kerim, Arâf, 144

(91) Kur'anı Kerim, A'raf, 143

«Hz. Musâ (A.S.) istediğinden ve amelinden tevbe etti.» Sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim, dedi. Onun itikadından tevbe etmesi, itikadının batıl olduğunu gösterir, şeklindeki akıl yürütmeye karşı görüşümüz şöyledir:

«Hz. Musa (A.S.) itikadından değil, sorusundan tevbe etmiştir. Allah Teâlâ onun itikadına değil, sorusuna cevab vermiştir. Sual hata idi, ona vacib olan şükürle meşgul olmasıydı, ki Allah ona nimet ve ihsan vermiştir. O vakitsiz rü'yet istemiş, oysa Allah'ı görmek cennet nimetleri üzerine ziyade bir nimettir. Bu ancak ahirette tasavvur olunabilir. Hz. Musa (A.S.) Allah'ı kerem, lütuf ve nimet olarak görmek istemiştir. Bundan tevbe etti. Bununla birlikte insanlar arasında, korkuyla karşılaştıkları zaman, günah işlemeksizin belâdan korkarak Allah Teâlâ'ya tevbe etmek adet halindedir.

Ehli Sünnet v'el-Cemaatın şu ayetle delil getirenleri vardır: «O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.» (93)

Zâtına nazarı isbat edilmiştir. Nazar (bakma) ve rü'yet (görme) eşittir. Zira «falana baktım» sözüyle «onu gördüm» sözü arasında fark yoktur. Şöyle derler: Falana gittim, ona baktım ve falana gittim, onu gördüm. Bakmada görmeden daha fazla olarak görülen hakkında düşünme vardır.

Bize karşı olanlar aşağıdaki ayetler üzerinde değişik yorumlar yapabilirler ve şöyle diyebilirler: Nazarla bekleme zikredilip murad edilmiştir. «Çekişip

---

(93) Kur'anı Kerim, A'raf, 143

(93) Kur'anı Kerim, Kıyamet, 23

dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek çığlığı beklerler.» (94) ayetinde olduğu gibi. Nazarla itibar zikredilip murad edilmiştir. «Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına bir bakmazlar mı?» (95) ayetindeki gibi... Nazarla rahmet ve re'fet zikredilip murad edilmiştir: «Allah onlara kıyamet günü hitab etmiyecek, onlara bakmıyacak...» (96) ayetinde «Merhamet etmiyecek» anlamında olduğu gibi. Onunla rü'yet te zikredilip murad edilir, ama niçin burada rü'yet anlamına olduğunu söylüyorsunuz?

Bu açıklamaya cevabımız şu şekildedir:

Nazarın mutlak manası rü'yete gider. «Falan falana baktı» dendiğinde görme anlaşılır. Yukarıdaki ayette de rü'yetten başkası irade edilmemiştir. (...)

Kıyamet günü hali iyi olan kazanan, hali kötü olan da kaybedendir. Rabbine bakmakla, hali iyi olan kazanan vasfedilmiştir. Kıyamet günü hali güzel olana uygun ve lâyık olan, bir şey bekleyen ve bir şeey değer veren değil de Rabbine bakıcı olmaktır. Burada re'fet'e, rahmete hamletmek doğru olmaz. Kulun Allah hakkında intizarda bulunması imkânsızdır. «Şuna baktım» denir. Nazar (bakma) ile murad rü'yettir, görmedir. Bir insana merhamet eden kimse ona bakar ve hakkında düşünür. Aynı şekilde bir şeye itibar eden de ona bakar ve onun hakkında düşünür. Aynı tarzda bir şey bekleyen de daima ona doğru bakar. O halde bütün bunlarda söz konusu olan nazardır, bakmadır, rü'yettir, görmedir.

---

(94) Kur'anı Kerim, Yâsin, 49

(95) Kur'anı Kerim, Gasiye, 17

(96) Kur'anı Kerim, Âli İmrân, 77

Şöyle bir yorum getirebilirler: «Ayette size delil yoktur. Zira insan bir şeye bakabilir ve onu göremez. Falan dağa baktı, ama görmedi, hilâle baktı yine görmedi, denir.»

«Buna karşılığımız şudur: Bu söylediğiniz alışılmış (mutad) değildir. Nazar (bakma) görmeden sonra ancak düşünmedir.

«Hilâle baktı onu görmedi» denmez. Birisi böyle demiş olsa o kimse yanlış konuşmuş olur, ama şöyle denir: «Göğe baktı hilâli gördü, semaya baktı hilâli görmedi» denir.

Rü'yet meselesinde «İyi davrananlara daima daha iyisi ve üstünü verilir.» (*) ayetiyle delil getirenler de vardır. Tefsirde denen şudur: Müslümanlar Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed O'nun elçisidir, diyenler için daha iyisi vardır. Ve bu Cennettir. Ayette geçen «ziyade» ise Cennette mü'minlerin Allah'ı görmeleridir. Dahhâk b. Muzahim'in Ebu Musa el-Eş'ari'den, onun da Resul-ü Ekrem'den (S.A.V.) rivayeti böyledir. İshak b. Rahuye de tefsirinde Hz. Ebu Bekir'den (R.A.) aynı rivayeti yapmıştır. Huzeyfe b. Yeman, ziyadenin Allah Teâlâ'yı görmek olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'den (S.A.V.) şöyle rivayet edilmiştir: «Mü'minler Cennet'e girince Allah Teâlâ onlara şöyle buyurur: Size bu büyük nimeti verdim, bundan daha büyük nimeti geriye bıraktım, sakladım. O zaman mü'minler: Bize her nimeti verdin, bize sakladığın nedir?» derler. O vakit Allah Teâlâ onlara görünür ve tecelli eder, mü'minler O'na bakarlar. Bu aralarında İshak b. Rahuye'nin de bulunduğu Hadis Eh-

(*) Kur'anı Kerim, Yûnus, 26

linden bir topluluğun zikrettiği sahih bir hadistir ve ziyadenin Allah Teâlâ'yı görmek olduğuna delildir.

«Ziyadenin mağfiret ve rıdvan (rıza) olduğu rivayet olunmuştur» yorumunu yapanlara bizim izahımız şöyle olur:

«Sahih olan bizim rivayet ettiğimizdir. Zira bu Hz. Peygamber'den (S.A.V.) ve bazı Sahabeden (R.A.) rivayet edilmiştir. Mağfiret ve rıdvan nimetten öncedir. Ziyade nimetler üzerine olmaz. Ziyade her yönden nimetlerden ayrı bir şeydir. Ama Allah Tâlâ'yı görmek nimetlerden sonraya ertelenirse bu takdirde nimetler üzerine ziyade olur. Şu kadar var ki bu konuda Sahabenin ihtilafı, Allah hakkında rü'yeti imkânsız görmemeleri, rü'yetin vuku bulacağına bir başka delildir.

«Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin...» (98) ayetiyle de rü'yete delil getirenler olmuştur. Söz konusu ayette kavuşma ve görme isbat edilmiştir. Kavuşma ve görme birdir. Bir kimse bir diğerini gördüğünde ona kavuştu denir, bu da gösterir ki görme mümkündür.»

«O'na kavuştukları gün mü'minlere yapılacak dirlik temennileri «selâm» (99) demek olacaktır. Ayetine baş vuranlar da olmuştur. Burada söz konusu olan kavuşma görmedir. On kadar Sahabi (R.A.) Hz. Resûl-ü Ekrem'den (S.A.V.) şu rivayeti yapmışlardır: «Ay'ı on beşinde gördüğünüz gibi Ahirette Rabbınızı göreceksiniz O'nun rü'yetinde itişip kakışarak birbi-

---

(97) Kur'anı Kerim, Yûnus, 26

(98) Kur'anı Kerim, Kehf, 110

(99) Kur'anı Kerim, Ahzâb, 44

rinize zarar vrmezsiniz. (*) Bu hususta hadis rivayet edenler arasında, Ebû Hureyre, Cerir b. Abdullah, Ebû Sâid el-Hûdrî ve diğerleri (R.A.) vardır. Ebû Musa El-Eş'arî, Ubey b. Ka'b, Suheyb, Câbir b. Abdullah, Ka'b b. Ucre, Enes b. Mâlik ve diğerleri Hz. Peygamber'den (S.A.V.) şu hadisi nakletmiştir: «Cennetlikler Cennette Allah Teâlâ'yı göreceklerdir» İbnu Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Resûl-ü Ekrem (S.A.V.) «Rabbim bana kendini göster, Sana bakayım» (100) ayetini okuyunca şöyle buyurmuştur: Allah Hz. Musa'ya (A.S.) vahyetti ki sen beni göremezsin beni gören canlı ölür, kuru kırılır, yaş parçalanır, beni ancak gözleri ölmeyen, cesedleri çürümeyen Cennet ehli görür.

Bu hadis Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Mirac gecesinde Allah'ı gördüğünü göstermektedir. Hz. Resûl-ü Ekrem'den (S.A.V.) Rü'yeti rivayet eden Sahabe (R.A.) Allah'ı görmenin cevazı üzerinde icma etmiş ve «Ziyade»yi rü'yetle tefsir etmiştir. İbn Ömer (R.A.) de böyle rivayet ediyordu. Kısaca aralarında Hz. Aişe'nin de (R.A.) bulunduğu Sahabe Allah'ı görmenin mümkün olduğunda icma etmiştir.

Şöyle bir görüş ortaya atabilirler:

Allah'ın görülmesinin mümkün olması ilim konusudur. Haber-i Vahid ilim icabettirmez, öyleyse bu konuda ona tutunmak doğru değildir. İcma iddiası da yerinde olmaz. Zira rü'yetin cevabı herkesten değil, ama bazılarından rivayet edilmiştir.

Buna mukabelemiz şöyle olur: Onlar fetvalarını

(*) Sahih-i Buhari, c. 4, s. 283, Kahire (Sind Haşiyeli) Sahih-i Müslim, A. Davudoğlu Terc. c. 2, s. 661. İst. 1974

(100) Kur'anı Kerim, A'raf, 143

verip halk arasında bunu ifşa etmişlerdir. Bununla birlikte herhangi bir kimsenin bize kadar gelen bir inkârı yoktur, bu icmaa delâlet eder. Sonra rü'yet hadisinin meşhur olduğunu söyleriz. Meşhur hadis fakihlerce kabul edilir. Söz konusu hadis te böyledir. Bize göre de meşhur hadis, fıkıh usulünde zikrettiğimiz üzere mütevatır kadar olmasa da o gibi ilim ifade ve icabettirir.

Sözünü ettiğimiz konuda akli delil, Allah'ın var, bâki ve bilinir olmasıdır. Diğer bilinen devamlı varlıklar gibi O'nun görülmesi imkânsız değildir. Şüphesiz Allah Teâlâ vardır ve malûmdur. Zira bizim hasımlarımız onun malûm ve bâki olduğunu ikrâr ediyorlar. Bununla birlikte rü'yet normal olarak özel bir organca vuku bulan bir bilgi edinme türüdür. Bu organ söz konusu ilim için şart değildir. Nitekim insan, Allah'ı kalb ile bilir, ama şüphesiz bu bilginin meydana gelmesi için adı geçen organ şart değildir. O organ olmasa da o ilim mevcuttur. Bütün varlıkların bu tür bilgiye girmeleri böyle olursa bâki, mevcud olan Allah'ın da bu ilme dahil olması icabeder. Nitekim, koklama, dokunma, tadma ve işitmenin aksine diğer şeyler başka bir ilme girerlerken Allah bu tür bilgilere dahil olmaz. Zira her varlık bu tür ilimlere girmezler. Bu sadece bütün varlığı değil, özel bir varlığa da taalluk eder. Çünkü işitme kelâmla ilgilidir. Koklama, kokularla, tadına yemekle, sıcaklık, soğukluk ve dokunma yumuşaklık ve sertlikle ilgilidir. Rü'yet ise ancak varlıkla ilgilidir. O halde her varlığı ilgilendiren mutlak ilim gibidir.

Arazla ilgili Sünnet ve Cemaat Ehlinin kanaati şudur: Arazın bekâsı olmasa da, onun vücudu esnasında görülmesi mümkündür.

Bir kısmı aşağıdaki kanaati benimsemiştir:

Arazlar görülmez, zira rü'yetin taalluk etmesi için bekâ gereklidir. Oysa bize göre arazların bâki olması imkânsızdır. Buna göre, birincilerin inancına göre rü'yet varlığa, ikincilere göre ise varlığa ve bekâya taalluk ediyor.

Buna karşılık şu görüşü ileri sürebilirler:

Biz rü'yetin yalnız mevcuda taalluk ettiğini söylemiyor, ama mevcudla birlikte renge taalluk ettiğini kabul ediyoruz.

Zira renkler görme ile idrak edilir. Nitekim işitme ile sesler, koklama ile kokular, tatma ile tatlar, dokunma ile sertlik, yumuşaklık algılanır. Oysa Allah Teâlâ renk sahibi değildir, o halde O' görme ile idrak edilmez.

Biz bu hususta şöyle deriz:

Bu tanımlama her şeyde yapılmaz. Şöyle demeyiz: Rü'yetle renkler algılanır, işitme ile sesler idrâk edilir. Ama şunu deriz: Rü'yetle varlıklar idrâk edilir, işitme ile kelâm algılanır.

«Niçin bunu söylüyorsunuz? Biz bu tanımlamayı reddetmiyor, ama tarif bize göre bizim yaptığımızdır» derlerse cevabımız şöyledir: «Biz bunu söylüyoruz, çünkü Rü'yet vücuddan başka özel bir sıfata taalluk etse idi, diğer duyular gibi her mevcuda taalluk etmezdi. Mutlak ilim gibi her mevcuda taalluk etmesi onun ancak vücuda taalluk ettiğini gösterir.

«Bu böyledir, çünkü her varlık renklidir. Bunun için diğer duyuların hilâfına görme her varlığa taalluk eder.» iddiasını ileri sürerlerse; görüşümüzü şu tarzda açıklarız:

«Sizin dediğiniz gibi değildir iş... Her varlık renk sahibi değildir. Zira suyun rengi yoktur, toprak ta böyle renksizdir. Hava da aynı durumdadır. Bu şeyler görülürler. Eğer her mevcuda taalluk ediyorsa o takdirde diğer bir sıfata değil de vücuda taalluk ettiği anlaşılır. Bununla birlikte eşya mutlak ilim gibi sıfatlardan boş değildir.

Şunları söyleyebilirler: Rü'yet (görme) sadece vücuda değil, onunla birlikte başka bir şeye taalluk eder. Görme mekâna, yöne, mukabeleye taallukta bulunur. Gören kimsenin görülen şeyin hizasında, karşısında, görülen şeyin de görene göre bir yönde olması gerekir. Oysa bu Allah Teâlâ hakkında imkânsızdır. Öyleyse onun görülmesi muhaldir. Ve bunun için dokunma dokunanın dokunmasına ve her mevcuda taalluk etmekle birlikte, O'nun hakkında dokunma mümkün değildir. Söz konusu olan dokunma Allah Teâlâ hakkında muhaldir. Dokunma için söylediğimiz, görme için de geçerli olup Allah'a temas edilmediği gibi o aynı zamanda görülmez.

Bu konuda biz şöyle deriz: Görme yön ve hizaya taalluk etmez sadece, ama olduğu gibi görülen şeye taalluk eder. Eğer şey bir cihette ise o cihette görülür, eğer bir yönde değilse, o zaman yönsüz olarak görülür. Zira görme başka bir şeyle değil ama mevcudla ilgili mutlak ilim gibi bir bilgi türüdür.

Eğer şey bir yanda, tarafta ise yan ve taraf yoluyla görülür. Eğer böyle değilse yan ve tarafın yardımıyla görülmez. Şu kadar var ki yan ve tarafın cihetle yakın ilgisi vardır. Biz daha yukarıda cihetle ilgili anlayışımızı ortaya koymuştuk. Fakat bir şey olduğu gibi görülür. Allah Teâlâ için cihet düşünülmez.

O herhangi bir cihette görülmez. Nitekim ona cihet tayin edilmeyince, o herhangi bir cihette olarak bilinmez, ama cihet, yön tayin etmeksizin bilinir.

Rü'yeti kabul etmeyenlerin aklına şu tarzda bir fikir gelebilir: Sizin bu söylediklerinizin gâib hakkında rü'yetin isbatı olup şahidde olanın hilafınadır. Bu görüşünüz rü'yet konusunda mümkün ise her şeyde imkân dahilinde olur ki bunun bâtıl olduğu açıktır. Şöyle denir: Allah Teâlâ bu dünyadaki cisimlerin hilafına bir cisimdir, o aynı zamanda bu alemdekilerin aksine müteharriktir. Bunlar batıl ise yukarıda görme ile ilgili söylenen de batıldır.

Özetini verdiğimiz iddia sahiplerine cevabımız şöyledir: Mesele böyle sizin ileri sürdüğünüz gibi değildir. Alemde her şey olduğu gibi görülür. Ancak alemde cihette olan şey yalnız cihette görülür. Alemde bir yönde bulunmayan bir şey olsa, onu cihette olmadan görürsün. Bu söylediklerimiz rü'yetin vücudla ilgili olduğunu başka bir şeyle alakalı olmadığını, mutlak ilim gibi rü'yet için her hangi bir şart bulunmadığını ortaya koyuyor. Bu kudretin vücud ve hayata taalluk edişi gibidir. Ayrıca şâhid alemde kâdir olan ancak cisimdir. Gâib alemde ise onun cisim olduğuna hükmedilmez. Zira kudretin cisme taalluk etmesi cisim mevcut ve hayat sahibi olduğundan dolayıdır. Cicim burada bir fasıldan ibarettir. Görünür alemdeki güç ve hayat sahibi cisimden hareketle kıyas yapıp görünmez alem hakkında fikir yürütülmez.

Allah Teâlâ yukarıdan, aşağıdan, önden arkadan, sağdan soldan nasıl görülür? Bu türlerden rü'yetin çıkması muhal değil midir?» sorusuna cevabımızı özetliyoruz:

«Gerçekte bu ilk soruya dönüştür. Yani görülenin bir yönde olması keyfiyetine... Biz buna cevabımızı vermiştik. Bununla birlikte tekrar ederiz: Söz konusu altı yönde görülen şey, herhangi bir yönde bulunan şeydir. Oysa Allah Teâlâ için herhangi bir cihette olma bahis konusu olmadığından o bu altı yönden görülmez. Allah bize zâtını dilediği ve istediği biçimde gösterecektir. Biz O'nu dünyada göremiyoruz. Ahirette ise dilediği vakitte istediğine zâtını gösterecektir.

Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehlinin idrâk anlayışı şöyledir: Allah idrâk edilmez, ama görülür. Abdullah b. Said el-Kattân ve Ebû Mansur el-Mâturidî'nin bu hususta görüşleri şudur:

İdrâk ihata'yı gerektirir. Onlar şu ayetle delil getirmişlerdir: «Gözler O'nu idrâk etmez, O' bütün gözleri idrâk eder, O, latiftir, haberdardır.» (101)

Bir kısım Ehli Sünnet ve'l-Cemaat mensubu ise; «O gözle idrâk edilir, zira görme gözle idrâktir» görüşünü benimsemiştir. Falan falanı gördü demek gözüyle görmesiyle idrâk etti demektir. «Gözler onu idrâk etmez.» O bütün gözleri idrâk eder...» âyetini dünyaya tatbik etmişlerdir. Zira ayetin siyakı hal-i hazır duruma işaret etmektir. «İşte Rabbiniz Allah budur. O'ndan başka ilâh yoktur. Her şeyin yaratanıdır. Öyleyse O'na kulluk edin, O her şeye vekildir. Gözler O'nu idrâk etmez. O bütün gözleri idrâk eder, O latiftir, haberdardır.» (102)

Bir kısım arkadaşımız görme ile ilgili onların

(101) Kur'anı Kerim, En'am, 103

(102) Kur'anı Kerim, En'am, 102-103

şüphelerini batıl kılmışlardır: Bu alemde gören kimse ancak bir cihetten görmekle birlikte Allah Teâlâ bize cihet olmaksızın tecelli edip görünecektir. Çünkü Allah için cihet söz konusu değildir. Böylece o bir yönde olmadan görülecektir.

Ben nazar ilminde reis olan ve Buhara'ya gelen bir tacirle bu meselede münazara ettim, yukarıdaki sözü ona söyleyerek onu susturdum. O kimse Allah'ın görülmeyeceğine inanıyordu. Bu ilzam karşısında hayrette kaldı, çıkış yolu da bulamadı. Ancak bütün bunlarla birlikte Mu'tezile'nin tümü Allah'ın görülmesini inkâr ediyor, bu görüşü benimseyen kimseye biz yukarıdaki sözle ilzam ederiz. Biz zaten onların bu meseledeki ihtilaflarını zikrettik. Sonra onların görüşleri ilimle ibtal edilmiştir.

Alemde bir şey ancak cihette olmakla bilinir. Fakat Allah'ın bir yönde olmadığı da malûmdur. Çünkü O'nun için cihet söz konusu değildir, yoktur. Durum bundan ibarettir.

Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

MES'ELE 22

İsim ve İsimlenme:

Sünnet ve Cemaat Ehli; İsim ve müsemma birdir, tesmiye (isim verme) müsemmadan (isimlenen) başkadır, ayrıdır demiştir. Bir kısım Sünnet Ehlinin görüşü şudur: İsim isimlenenin ayni olmadığı gibi gayri de değildir. Tesmiye, ad verme ise adlanandan başkadır. Sözünü ettiğimiz bu görüş Abdullah b. Said b. Küllâb el-Kattân'a aittir.

Mu'tezile; isim müsemmadan başkadır görüşünü benimserken Havaric'in tümü, Zeydiyye ve Mürcie'nin pek çoğu da ayni görüşe sahip çıkmıştır. Sıfatlar hakkında da ayni şeyi söyleyip «İsim ancak O'na verdiğimiz addır» demişlerdir. Sıfat konusunda da «Sıfat ona verdiğimiz vasıftır.» kanaatini izhar etmişlerdir.

Onlar Allah'ın sıfatları konusunda bu görüşü benimserlerken az önce Allah'in ismi mevzuunda belirttiğimiz gibi Allah'tan başkasının sıfatları hakkında ihtilaf etmişlerdir. Allah'tan başkasının ismi hususunda şöyle demişlerdir: İsim O'na verdiğimiz addır. Mu'tezile bidatcilerinin ve onlara uyanların anlayışı budur. Onların delilini şöyle anlatmak mümkündür. Allah'ın hadislerde rivayet edilen isimleri söz konusu olduğundan icma etmişizdir. Allah bir tektir, ama bizim O'nu isimlendirmemiz çoktur. Bu durum gösterir ki ad ve adlanan ayrı şeylerdir. İnsanda böyle bir olup onun Zeyd, Ebu Amr ve Ebu Abdullah gibi isimleri vardır. İnsan bir tek olduğu halde ona isimler verilir. O halde isim ancak adlandırmadan ibarettir.

Düşünen, tefekkür eden, insaf eden kimse kesin olarak bilir ki isim verme ve isimlenenden başka bir şey yoktur. Bir kimse Zeyd derse ancak isimlendirme ve Zeyd'in zâtı söz konusudur.

İbn Küllâb'ın görüşüne göre sıfatlarda vasıf, sıfat ve mevsûf vardır. Biz beyan ettik ki, vasıf mevsuftan başkadır. Sıfat ise mevsuf'un ne ayni ne de gayri değildir. Burada da tesmiye, isim ve müsemmâ ayni durumdadır. Tesmiyenin müsemmadan başka olması gerekir. İsim ise müsemmanın ne aynı ne de gayrı değildir.

Bütün bunlar şöyle diyorlar: Gerçekte isimler Al-

lah'ın sıfatlarıdır. Şöyle ki; Allah, ilmi vardır, anlamına alimdir, aynı şekilde O kadirdir. Kudret ve ilim Allah'ın sıfatlarıdır.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin anlayışının açıklaması şöyledir: Bizi ve her düşünürü kabule zorlayan delil; İsmin müsemma ile aynı olduğudur. Zira İnsanlar Allah'a ibadet etmek, onu birlemek, ona tazimde bulunmak, tekbir ve tehlil getirmekle emrolunmuşlardır. Eğer isim isimlenenden ayrı olsaydı, bu hata olurdu. Allah şöyle buyurmaktadır: «Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koymayın...» (103) «Ey insanlar! Rabbinize hürmetsizlikten sakının...» (104) «Rabbinizden bağışlanma dileyin ki doğrusu o çok bağışlayandır.» (105)

Bütün düşünürler ismi müsemma kılmışlar ve şöyle demişlerdir: Zeyd'i gördük, Zeyd'e selâm verdik, Cafer'e vurdum... Ayrıca Cenabı Allah bir başka ayette şöyle buyurmuştur: «Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin...» (106)

«Bunlar isim vermeden ibarettir.» derlerse görüşümüzü şu tarzda açıklarız: «Böyle değildir. Bu belki tesmiye ve müsemmadır. İsim vermeden yalnız isim tasavvur edilir, sonra müsemma olur. İsimlenen ancak tesmiye ile müsemma olur. Müsemma isimdir. Sen «Ahmed'i gördüm» dediğinde Ahmed, sıfatın hilafına, müsemmanın aynı olan isimdir. Zira sıfatlar mevsuf-

---

(103) Kur'anı Kerim, Nisâ, 36

(104) Kur'anı Kerim, Nisâ, 1

(105) Kur'anı Kerim, Nûh, 10

(106) Kur'anı Kerim, Nâide, 38

ların ayni değillerdir. Allah sıfatlara iman etmekle birlikte, onlara ibadeti emretmedi.

«Allah'ın ilmine ibadet ediyorum» diyen kimse hata işler. Aynı tarzda Zeyd'in ilmini gördüm diyen kişi Zeyd'i görücü olmaz. O halde sıfatın mevsufun (nitelenen) aynı olmadığı anlaşılır. Netice olarak bazı kimselerin düşündüğü gibi isim sıfat değildir. Bununla birlikte Allah daha iyisini bilir.

İKİNCİ BÖLÜM

MES'ELE 23

Peygamber gönderme:

Tevhid Ehli: «Peygamber gönderme aklen caizdir, Allah Teâlâ Nebiler ve Resuller göndermiştir, Peygamberleri kabul etmek şer'an vacibtir» inancındadır.

Hind bilginlerinden Sümeniyye; «Peygamberler gönderme, aklen caiz değildir» anlayışındadır. Onlar bütün Peygamberleri inkâr etmişlerdir. Ama bazıları aklen caiz olduğunu söyleyip sadece Hz. Adem'in (A.S.) Peygamberliğini kabul etmişlerdir. Onlardan bir kısmı da Hz. Adem'in (A.S.) risaletiyle birlikte, Hz. İbrahim'in (A.S.) risaletini kabul edip diğer Peygamberlerinkini inkâr etmişlerdir.

Hind bilginlerinden Brahmanlar ise Hz. Nûh, Hz. İbrahim ve Hz. İdris'in (A.S.) nübüvvetlerine inanıp diğerlerine inanmamışlardır. Bundan dolayı bunlara «Berahime» adı verilmiştir. Onlar şöyle derler: «Biz Adem evladından değiliz, Adem bizden sonradır, o bizim ülkemize inmiş ve orada ölmüştür.»

Bazı peygamberlerin risaletini inkâr eden hakkındaki hüküm Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Peygamberliğini inkâr eden Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili hüküm gibidir. Şimdi asıl olarak Peygamberliği inkâr eden ve onu aklen caiz ve mümkün görmeyenle görüşeceğiz.

Peygamberliği inkâr edenlerin delili şudur: Peygamber göndermek hikmetsiz bir iştir. Peygamber Allah'ın emriyle aklın güzel gördüğünü çirkin yapsa veya aklın çirkin kabul ettiğini güzel bulsa (Husun ve Kubuh) bu Allah'ın sefihle (hikmetsiz iş) vasıflanmasıdır. Zira aklın fena bulduğunu iyi görmek veya aklın iyi bulduğunu fena kabul etmek bönlüktür, ahmaklıktır. Burada çelişkili deliller ortaya konmaktadır. Akıl hasen (güzel) ve kabihi (çirkin) bilmede şeriatın delillerindendir. Haber de delildir. Haber akla çelişkili gelirse şeriatın delilleri tenakuzlu olur. Bu takdirde şeriatın sahibi hikmetsiz iş yapmakla vasıflanır. Peygamber aklın iyi gördüğünü güzel bulmak, çirkin gördüğünü fena bulmakta olduğundan Peygamber göndermede yarar yoktur. Kendisinde yarar olmayan bir şeyle meşgul olmak da bir nevi ahmaklıktır.

Peygamber, Allah'ın onu ne ile gönderdiğini bilir mi? Eğer mucizelerle gönderdiğini bilir ise, bu takdirde mucizelerin mucize olduğunu nasıl bilir? Bunu ancak akıl ile bilir. Eğer bunu akıl ile bilirse o zaman Peygamber göndermeye ihtiyaç yoktur. Böylece eşyayı tanımanın akılla olduğu kabul edilmiş olur.

Dinler ehlinin delili; Dünyada Peygamber göndermenin mezmunı (yerilmiş) olmadığı, aksine övülmüş olduğudur. Zira melikler halka lisanları üzere değil de, elçilerin lisanıyla emirde bulunurlar. Çünkü

hükümdarın kelâmı ta'zim yönünden bir tanedir. Normal olarak ta'zimde o bir sondur. Bu bakımdan Allah'ın Resuller göndermesi ve kullarına elçilerin lisaniyle emretmesi övgüye değer olup yergiye layık değildir. Allah Teâlâ bütün kullarıyla konuşmaz. O'nun kelâmı ta'zimde, ululukta bir nihayettir, zirvedir. Herkes ta'zimi gerçekleştiremez. Bununla birlikte insanlar yaratıcılarını bilmeye muhtaçtırlar. Fakat herkes yaratıcıyı tanımaya muktedir değildir, çünkü herkes marifet yolunu tam olarak bilmez. Öyleyse marifet yollarını açıklayan bir Peygamber gereklidir. O onları bu konuda düşünmeye teşvik eder.

Peygamber göndermeyi kabul etmeyenlerin aklın bu hususta yeterli olduğunu söylemeleri yerinde değildir. Oysa gerçek böyle değildir. Akıl ibadetlerin keyfiyetini ve miktarlarını bilemez, gösteremez. Kul ise Mevlâsına hizmete muhtaçtır. Aynı şekilde akıl zulümlerde, hâdiselerde ve cezalarda şer'i ahkâmı gösteremez. Akıl kulları koruma, zalimleri zulümden men etmede bir şey yapamaz. O halde insanları idare eden bir yol göstericiye, seyise ihtiyaç vardır. Bu rehber insanları idarede cezalara muktedir olur ki akılla söz konusu cezaların miktarı bilinmez. Bunun için düşünürler cezaların, tedbirlerin mikdarı konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Düşünürler tedbirlerde ve hükümlerde akıllarıyla ihtilaf etmişler ve böylece birbirlerine düşmüşlerdir. İnsanlar terkedilmiş ve akılları üzere bırakılmış olsa, kul olmaktan çıkarlar, onlardan kulluk alâmeti kalkar. Öyleyse insanlar hakkında Allah tarafından, kulluklarını gösterebilmeleri için, emirler, cezalar, yasaklar ve ibadetler gerklidir. O halde Peygamber gönderme aklen güzel bir şeydir.

Şey aklın çirkin yaptığını fena yapmaktan veya

onun güzel yaptığını iyi yapmaktan boş değildir, şeklindeki kanaatlerine gelince: Bu mümkün değildir. Zira akıl çirkin kılıcı ve güzel yapıcı değildir. Ama akıl haseni ve kabihi (güzel ve çirkin) bilir, tanır. Peygamberler lisanıyla çirkin ve güzel kılan Allah'tır.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin bir kısmına göre akıl ilimdir. İlim bir şeyi güzel kılmadığı gibi çirkin de yapmaz. (zat ve yapı olarak) Bu görüşü benimseyenler arasında Eş'ari'de vardır. Son anlayış ayni zamanda Mu'tezilenin çoğunluğunun da anlayışıdır. (*) Sünnet ve Cemaat Ehline göre akıl lâtif, nûrani bir cisimdir. Kulak ve göz gibi ilim aracıdır. İlim vasıtası bir şeyi güzel kılmadığı gibi çirkin de yapmaz. O halde sözünü ettiğimz bu karşı görüş fâsd bir kelâmdır.

«Peygamber, Resûl olduğunu ne ile bilir?» sözlerini şöyle cevaplandırırız: Onun ne ile ve nasıl Peygamber olduğunu bildiği şey bütün ondan gizli olan şeylerdir. Bu delillerden bir kısmını bundan önce zikrettik. Söz konusu delilleri düşünen kimse bilir.

«Peygamber aklın çirkin kıldığını güzel kabul eder» iddiasını ileri sürerlerse «Böyle değildir» deriz. Buna karşılık «Suçsuz hayvanları boğazlamakta aklen ceza ve çirkinlik vardır, aynı şekilde tavafta koşmak, safa ve merve arasında sa'y etmek, gayesiz ve yararsız olup aklen çirkindir» derlerse buna şu cevabı veririz: «Aklın fena yapıcı olmaya lâyık olmadığını belirttik. Öte yandan hayvanları boğazlamaya onların mâliki olan Allah tarafından izin verilmiştir. Hay-

---

(*) Mutezîle eşyanın iyi ve kötü olduğunun akılla bilineceği inancındadır. Bu konuda Eş'ariyye ile aralarında tam bir anlaşmazlık vardır.

vanları bizzat öldüren Allah olup bu çirkin bir şey değildir. Aynı şekilde hayvanları Allah'ın izniyle bir başkası boğazlarsa gerçekten öldüren o olup bu fena bir şey sayılmaz. Eğer bunu reddederlerse (gerçekten öldürenin Allah olduğunu) o takdirde de bu doğru olmaz. Ancak Allah'ı inkâr etmiş olurlar. Bizim buradaki sözümüz, Allah'ı tanıyan, ikrar eden kimse iledir.»

«Dünya hayatına kıyasla Peygamber gönderme mümkün değildir. Çünkü dünyada elçi, elçi gönderenin cinsindendir, Allah hakkında böyle bir düşünce imkânsızdır» şeklinde bir kanaat ortaya atabilirler.

Buna karşılığımız şöyledir: «Peygamberin (Elçi) Peygamber gönderenin cinsinden olması gerekmez, fakat Resûlün Risâleti tebliğe ehil olması icabeder. Bu aynı cinsten olmaya taalluk etmeyen bir husus olup dünyada bunun böyle olması tesadüfen, mümkün olarak vuku bulmuştur. Şart olarak vâki olmamıştır.»

Peygamber göndermeyi kabul etmiyenler şu iddiayı yapabilirler: «Peygamber gönderme Allah'ın ilmiyle bağdaşır değildir. Çünkü bu iş insanlar hakkında yararlı görülmemektedir. Bi'set insanları zarara sokmaktadır. Allah Peygamber göndermekte, ona kimse inanmamakta, belki yalanlamakta, bu takdirde Peygamber gönderme kullar hakkında yarar değil, zarar getirmektedir. Çünkü böyle bir durum, peygambere inanmama durumu, insanların cezalanmasına sebep olmaktadır. Netice olarak; kendisine yarar olmayan, aksine insana zararı dokunan bir şeyi kullar için yapmak hikmetsiz bir iştir.»

Bu iddiaya cevabımız şöyledir:

«Söyledikleri onların görüşlerine göre akılla bâtıldır. Allah kullarına akıl vermiştir. Bununla birlikte bazıları buna (akıla) inanmamaktadır. Böylece akıl verme bu kimseler hakkında yararlı olmamakta ama zararlı olmaktadır. Buna rağmen akıl verme hikmetsiz, ahmaklık olarak görülmemektedir. Çünkü o toptan faydalıdır. Bu böyle olduğu gibi aynı şekilde Allah hiç kimsenin faydalanmadığı meyveli ağaçlar yaratmıştır. Yine Allah yer yüzünde hayvanlardan zararlı olanlar da yaratmıştır. Ama bütün bunlar hikmetsiz değildir. Gerçekte söz konusu benzer işler bunların hikmetsiz olmadığını gösterir. Sefih, ahmaklık, Allah'ın haram kıldığını yapmaktır. Allah hakkında hikmetsiz iş akla gelmez, tahakkuk etmez.

MES'ELE 24

Hz. Âdem'in (A.S.) Peygamberliği:

Kıble Ehlinin tamamı, Hz. Adem'in (A.S.) Peygamber olduğunda ittifak halindedir.

Bir kısım Mu'tezilenin inancı; Onun Peygamber olmadığı şeklindedir. Onlara göre Allah Alem'i yarattığı zaman kendilerine Peygamber olarak gönderilmesi için henüz insanlar yoktur. Eğer o peygamber olduysa, bu çocuklara sahip olduktan sonra olmuştur. Adem çocuklara sahip olmadan Allah'a isyan etmiştir. Oysa âsi bir kimse Peygamber olmaz. Mu'tezilenin bu hususta dayanağı Allah'ın Adem hakkında isyan ettiğini haber vermiş olmasıdır. Böyle bir durum peygamberlerin sıfatlarına uygun değildir. Zira onlar icma ile büyük günahlardan uzaktırlar. Mu'tezileye göre peygamberler bütün günahlardan masundurlar.

Kıble Ehlinin tamamının görüşüne göre Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Allah Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini birbirinin soyundan olarak âlemler için tercih etti, Allah işitendir, bilendir.» (1) Peygamber halkın tamamı bir yana, tercih edilendir, seçilendir. O âlemlerin arasından tercih edilmiştir. Bu hal onun için bir sıfattır. Hz. Adem (A.S.) kendisiyle Hz. Nuh (A.S.) arasında tercihte bir yerdedir. Hz. Nuh (A.S.) ise Resullerdendir. Öyleyse o da nebidir.

«Allah Teâlâ hepsi peygamber olmadıkları halde, İbrahim ailesi ve İmrân ailesini tercih etmiş olmuyor mu?» şeklindeki sorularına cevabımız şu şekildedir:

«Söz konusu ailelerde Resûller vardı. Hz. İsmail ve Hz. İshak Hz. İbrahim (A.S.) ailesinden olup her ikisi nebi idiler. Ayni şekilde Hz. Musa (A.S.) İmran ailesindendi. Hz. Musa (A.S.) Resûl olduğu gibi bu aileden başka resûller de vardı. Ama O bununla söz konusu aileden Resûl olanları dilemiştir. Genel olanla özel olan dilenmiş ve zikredilmiştir.

Hz. Adem'in (A.S.) oğulları ve kızları vardı, şer'î hükümlere ihtiyaç hasıl oluyordu, dolayısiyle bir Resûl gerekliydi. O böylece çocuklarının küçüklüğünde risalete tayin edilmişti. Ayrıca onunla birlikte Hz. Havva (R.A.) vardı, ikisi birlikte ahkâma ihtiyaçları oluyordu. Bundan dolayı da bir peygamber gerekliydi. O bunun için de risalete tayin edilmişti. Zira Hz. Âdem (A.S.) onların en iyisi idi. Gerçekte Allah kadınlardan peygamber göndermemiştir.

«Hz. Adem (A.S.) isyandan dolayı risalete lâyık değildi» şeklindeki anlayışlarına karşılığımız şudur:

---

(1) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 33-34

«Hz. Adem'in (A.S.) isyanı nisyandır (unutma). Bu konuda Allah şöyle buyuruyor: «And olsun ki daha önce Adem'e ahd vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık.» (2) Bu ayak sürçmesidir. Küçük günah olup büyük günah değildir. O bununla peygamberliğe lâyık olmaktan çıkmaz. Zira peygamberler çok küçük günahlardan, ayak sürçmelerinden masûm değildirler. Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar.» (3)

«İsyandan önce peygamber değildi, zira hakkında Resûl olması için o vakit hiç kimse yoktu.» deyişlerini şöyle cevaplandırırız:

«Hayır, onunla birlikte Hz. Havva (R.A.) vardı. O peygambere muhtaçtı, ayrıca kendisi de Resûle ihtiyaç duyuyordu. Her ikisi birden ahkâma muhtaç idiler.

MES'ELE 25

Peygamberliğin isbatı:

Brahmanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi Peygamberlerin bazısını kabul edip bazısını kabul etmeyenlere delilimiz şöyle dememizdir: Bazı Peygamberlerin risaleti onların Peygamberliğini gösteren, gerektiren delillerle sabit olmuştur. Öyleyse biz onlara soruyoruz? Size göre onların Peygamberliği ne ile sabittir? «Eğer bilmiyoruz» diye cevap verirlerse, O hal-

---

(2) Kur'anı Kerim, Tahâ, 115

(3) Kur'anı Kerim, Fetih, 2

de siz bütün Peygamberlerin Risaletini inkâr ediyorsunuz!» deriz.

— Mucizelerden başka olan delillerle... ki bu deliller diğerlerinin Peygamberliğini isbat eder. Bunlar yaratığın benzerini getirmekten aciz kaldığı şeylerdir. Bunları Peygamber getirirse O'nun Resül olduğu bilinir. Gerçekte, söz konusu mucizeleri, Peygamberin davasının doğruluğunu göstermek için yaratan Allah'tır. Mucizelerle isbat olan onların Peygamberlikleridir.

— Size göre onların nübüvvetinin isbatı ne iledir?

— Bilmeyiz.

— O halde bütün Peygamberlerin nübüvvetini inkâr ediyorsunuz.

— Onların Peygamberlikleri mucizelerden başka olan deliller iledir.

— Bunun açıklanması gerekir.

— Açıklamayız.

— Açıklamaya güçlü müsünüz?

— Hayır.

O halde bu kişiler her Peygamberin risaletini inkâr etmişlerdir. Çünkü Peygamberin nübüvvetini isbat eden delil gereklidir.

— Bunu açıklamaya gücümüz vardır, ama açıklamayız.

— Siz söylediğinizi yalanlıyorsunuz, eğer muktedir iseniz, izah ederdiniz. Zira beyanda size bir zarar yoktur, ayrıca gizlemede bir yarar da yoktur. Faydası olmayan ve aksine zararı olan bir şeyle meşgul olan kimse icma ile sefihtir, böndür, ahmaktır.

— Mütevatır haberlerle bildik.

— Diğer Peygamberlerin Peygamber olduğuna

dair haberler tevatüren gelmiştir. Yani onların Peygamber oldukları mütevatır haberlerle sabittir ve Peygamberlikleri delillerle veya delilsiz isbat olunmuştur.

Risaletin delilsiz sabit olması tasavvur olunmazsa bu takdirde delillerle sübutu (mümkün) olur. Söz konusu deliller ancak mucizelerdir. Her Peygamberin risaleti onun elinde zahir olan mucizelerle isbat olunmuştur. Hz. Musa'nın (A.S.) mucizeleri; Asa ve Beyaz el ve diğerleri idi. Hz. İsa'nın (A.S.) mucizeleri; ölüleri diriltmek, hastaları iyileştirmek ve başkalarıydı. Hz. Muhammed'in (S.A.V.) mucizâtının, en büyüğü, Kur'an'dır. Zira bütün Araplar fesahatlarıyla onun bir benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Allah Teâlâ onlara bir benzerini getirmekte, davette bulunmuştur: «De ki eğer doğru söylüyen kimseler iseniz bu ikisinden (Tevrat ve Kur'an) daha doğru bir kitap getirin. Allah tarafından da ben ona uyayım!..» (4) «Haydi Kur'an gibi bir söz getirsinler eğer doğru söyliyenlerse...» (5) Onlar bundan aciz kalmışlar, o zaman Allah onlara, sûre getirmeleri çağrısında bulunmuştur. «Yoksa Kur'an'ı kendisi uydurdu mu, diyor müşrikler? O halde şöyle de: «Haydin onun gibi uydurma on sure getirin ve bunun için Allah'tan başka gücünüzün yettiğini de çağırın. Eğer doğru söylüyorsanız bunu yaparsınız.» (6)

Onlar bundan da aciz kalmışlar, o vakit Allah bunlara bir tek sûre getirmeleri davetinde bulunmuştur: «Kulumuza indirdiğimiz Kur'an'dan şüphede iseniz,

---

(4) Kur'anı Kerim, Kasas, 149

(5) Kur'anı Kerim, Tûr, 34

(6) Kur'anı Kerim, Hûd, 13

haydi siz de onun benzerinden bir süre getirin ve Allah'tan başka şahidlerinizi de yardıma çağırın, şayet sözünüzde sadık kimseler iseniz...» (7) Neticede onlar bundan da aciz kalmışlardır.

Mucizeler peygamberlerin risalet davalarının doğruluğuna bir delildir. Bunlar insan gücünün üzerindeki hadiselerdir. Böylece bilinir ki mucizenin yaratıcısı Allah'tır. Onu peygamberin davasının doğruluğuna bir delil olarak ortaya kor, yaratır. Her topluluk, millet Peygamberinden doğru olmasının delillerini kendisinden istemiştir. Allah peygamberden istediklerini vermek suretiyle onu teyide davet etmiştir. Allah peygambere kavminin istediğini verdiği zaman bu Allah tarafından peygamberin doğru oluşunun delili olmuştur. Çünkü Allah yalancıyı te'yid etmez, doğrulamaz.

— «Size göre dalâlette bırakma Allah tarafından caiz olduğundan, kulları sapıtmak için yalancının elinde mucizeler göstermek niçin aciz ve mümkün olmasın?»

— «Bu size göre caiz değildir, çünkü aklen çirkindir, fenadır. Bize göre câizdir. Çünkü bu, dalâlette bırakma iradesi ve dalâlet fiilini yaratmadır, yaratma ise ancak Allah'ın fiilidir.

Dalâlete, sapıklığa çağırmaya gelince; bu Allah tarafından değildir. Bu sapıklığa düşürmeye çağırma gibidir. Böylece söz konusu mesele anlaşılmaz hale geliyor ki bu caiz değildir. Şu kadar var ki Allah şüphesiz peygamber göndermeye güç, kudret sahibidir. İnsanlara peygamberleri tanımak vacibdir, gerekli-

(7) Kur'anı Kerim, Bakara, 23

dir. Onları tanıma yolu mucizelerden başkası değildir. Mucizeler yalancının elinde zahir olsaydı, insanların peygamberleri bilip tanıması tasavvur olunmazdı. O zaman Allah Peygamber göndermeye kudreti olmakla vasıflanmazdı. O halde yalancının elinde mucizelerin zuhur etmesi tasavvur edilmez.

— Arabların Kur'an'ın benzerini veya bir kısmının benzerini getirmekten aciz oluşlarını ne ile bildiniz? Umulur ki onun benzerini getirirler.

— Eğer getirmiş olsalardı, meydanda olurdu veya bir kısım kâfirler bunu ortaya çıkarırlardı. Zira Rum, Türk ve Hindler bize muhaliftirler. Arablardan birisi Kur'an'ın benzerini getirseydi, adı geçenler bunu ortaya korlardı. Öyleyse hiç kimse ortaya çıkarmadığına göre Arapların Kur'an'ın benzerini getiremedikleri anlaşılır.

— Arapların buna güçleri vardır da yapmamışlardır.

— Bu doğru değildir. Araplar onu yok etmede mal ve canlarıyla içtenlikle çalıştılar. Bu yolla onu yok etmeye güçleri yetseydi bunu yaparlardı. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) ayı ikiye bölmesi, az yemekle kalabalık topluluğu doyurması, koyun, deve, kurt ve kelerin onunla konuşması, omuzları arasındaki nübüvvet mührü bulunması, insanlardan korunması, başının üzerinde bir bulut'un olması, Bahira Rahibi ve Yahudi, Hıristiyan bir topluluğun peygamberliğine şehadet etmesi, O'nun mucizelerindendir. Ayrıca ona uyanların ziyade oluşu, kıyamete kadar şöhretinin devam etmesi, düşünürlere gizli olmayan ümmetinde kerametlerin zahir olması, yalancıda bir araya gelmesi mümkün olmayan güzel ahlâka sahip bulunma-

sı — ki onda güzel ahlâk açık idi, hatta toptan halkı affetmişti — mucizeleri olup bütün kötü işlerden kaçınmada, lisanını muhafazada şöhret sahibiydi. Bütün bu doğru alâmetler gerçekten yalancının alâmetleri değildir.

— Hz. Muhammed (S.A.V.) halkın en fasihi olduğundan onun ortaya koyduğu nazma başka birisi benzer getirmeye muktedir olamamıştır.

— Eğer o halkın en fasihi idiyse, bu onun hakkında bir mucize olurdu. Çünkü o bu fesahata öğrenimsiz ve çalışmasız, kavminden uzak kalmadan sahip olmuş olurdu. Ama şu kadar var ki en fasih olan kimse bir nazım ortaya koyunca bir başkası onun yaptığının bütününe benzer getiremezse hiç olmazsa bir kısmına benzer getirebilir. Oysa Kur'an'a karşı çıkanlar onun bir suresine bile benzer getiremediler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MES'ELE 26

İnsanların fiilleri:

Sünnet ve Cemaat Ehli kulların fiilerinin Allah'ın yaratığı ve işi olduğu inancındadır. Söz konusu fiillerin mucidi, muhdisi ve münşii Allah Teâlâ'dır. Gerçekte fail insandır, kuldur. Çünkü hâdis (ihtiyar) seçme ve kudret ile fiil insandan hasıl olmaktadır. Bu şekliyle insanın fiilidir. Onun bu fiili Allah'ın fiilinden başkadır. Allah'ın fiili, şeyin kendini, zâtını yaratma gibi icaddır, ihdastır, yaratmadır, yoktan var etmedir. Fiil kul için fiildir ama onda icad, yaratma yoktur.

Bütün Kaderiyye, bir kısım Şiâ ve Havaric'in çoğunluğu; insanların fiilleri onların icadlarıyla var olmuşlardır, Allah tarafından bir icad, var etme yoktur, görüşündedirler.

Bunlardan bir kısmı; bahis konusu fiiller Allah'ın onları bilmesi anlamına O'nun yaratmasıdır, demiştir. Onların nasıl ve ne zaman, hangi ölçü üzerine var olacaklarını Allah bilir. Ancak bunlardan İbrahim Nazzam; fiillerin Allah'ın mahlûku olduğunu kabul etmemiştir.

Mücebbire —genellikle— şu inançtadır: Onların mucidi, var edicisi Allah'tır. Yani kulun fiilleri Allah'ın işi ve yapmasıdır. Kul ise faildir. Fakat kulun fiili insanın tahrikiyle ağacın hareket etmesi gibidir. Allah'ın fiili kulun fiilinden başkadır.

Cehmiyye, «Gerçekte kulun hareketleri Allah'ın fiilidir, insanların fiili yoktur» inancındadır.

Eş'ariyenin görüşü şudur: İnsanların fiillerinin yoktan var edicisi (mucid) Allah Teâlâ'dır. Aynı şekilde onların yaratıcısı da (hâlik) O'dur. Allah'ın fiili insanın fiilinden başka değildir. Aksine Allah'ın fiili insanın fiilinin aynıdır. Nitekim zatlar hakkında, Allah'ın zâtı varetmesi onun aynıdır, demektedir. Ona göre icad (varetme) ve mevcud (varlık) birdir. Burada da aynı şeyi söylemiştir. Fakat bu fiil insanın kesbidir. Kesb ise hadis bir kudretle meydana gelir.

Kaderiyyenin ve onlara uyanların görüşünün anlamı şudur: Allah şöyle buyurmaktadır: «Yaratanların en güzeli olan Allah ne uludur.» (1) O haber vermiştir ki Yaratıcıların en güzlidir. Öyleyse bu ayet bize Allah'tan başka yaratıcı olduğunu gösteriyor. Çünkü Allah yaratanların en güzelidir. «Aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz.» (2) Bu ayette «Yalan» olan «İfk'i» insanların yarattıklarını haber veriyor. Sözde ve fiillerde hilâf birdir.

«Yarattığı her şeyi güzel yaratan...» (3) Bu ayette yarattığını en güzel yapan olduğunu belirtiyor. O halde çirkin olan şeyin O'nun yaratmasından

---

(1) Kur'anı Kerim, Mü'minun, 14

(2) Kur'anı Kerim, Ankebut, 17

(3) Kur'anı Kerim, Secde, 32/7

olmadığı gösteriliyor. Küfür ve masiyet çirkin olup O'nun yarattıklarından değildir. Ayrıca Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: «Onlardan bir takımı Kitapta olmadığı halde kitabdan zannedersiniz diye dillerini eğip bükerler. O, Allah katından olmadığı halde «Allah katındandır» derler, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.» (4)

İcma ile kul fâildir, çünkü oturan odur. Öldüren (katil) odur. Oturma ve öldürme fiili insandan hâsıl olmaktadır. Ancak ortada bir fiil vardır. O halde fiil kuldan hasıl oluyorsa Allah'dan hasıl olmaz. Bu takdirde ağacın hareketinin hilâfı Allah'ın değildir. Çünkü hareket ağacındır, ama tahrik başkasındandır. Burada ise hareket insandandır. Tahrik de (hareket ettirme) insandan olup Allah'tan değildir. Kısaca insan hadis kudretiyle hareket eder, O kendini hareket ettirendir, muharriktir.

Mücebbire'nin inancına gelince: Onlar şu ayetlere dayanırlar: «O her şeyin yaratanıdır.» (5) «Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.» (6) Fiiller şeydirler. Onların yaratıcısı O'dur. Yaratma (halk) varetmedir, icaddır. «Sizi de yaptıklarınız da Allah yaratmıştır.» (7) ayetiyle ameller Allah'ın yaratığı olmaktadır. Arazlar cisimlerden daha incedir. Sonra Allah'tan başka hiç kimse cisim yaratmaya güç sahibi değildir. Bu durum arazlar için de söz konusudur. Fiil-

---

(4) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 3/78

(5) Kur'anı Kerim, En'am, 102

(6) Kur'anı Kerim, Saffâf, 96/137

(7) Kur'anı Kerim, Saffat, 37/96

lerin mucidi, var edicisi Allah olunca hareketlerin mucidi de O olur. O halde kul ağaç durumundadır.

Eş'ari'nin görüşünü Tekvin meselesinde söz konusu yapmıştık. Ona göre tekvin mükevvenin aynidir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşünü ise aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür: Onların dayandığı ilk ayet şu olmuştur: «Her şeyi yaratan Allah'tır.» (8) Fiil şeydir. O halde onun yaratıcısı Allah Teâlâ olur.

— Allah Teâlâ şeydir, fakat o mahlûk değildir. Fiillerin de böyle olması uzak değildir. Size göre Allah'ın sıfatları ve fiilleri de aynı durumdadır.

— Allah fiilleri ve sıfatlarıyla bu nassın kapsamına girmez. Nitekim «Falan her canlıyı vurur» dndiğinde, lûgat yönünden bilinen bir vurucu bu sözün şümulüne girmez. Allah'ın da sıfatları ve fiilleriyle yaratığa dahil olması imkânsızdır. Buna göre o bu kelâmın kapsamına girmez. Öte yandan kulun fiillerinin yaratık olması icma ile akla aykırı değildir. O halde insanın fiilleri söz konusu nasssın kapsamına eşya gibi girer. Böylece fiillerimizin nefislerimiz gibi Allah'ın yaratıkları olduğu ortaya çıkar. Çünkü Allah «Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.» (9) buyurmaktadır.

— Yukarıdaki ayette, onların put olarak yonttuklarının yaratıcısının Allah olduğu irade edilmiştir. Zira daha önce şöyle buyurulmuştur: «İbrahim onlara şöyle söyledi: «Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsu-

---

(8) Kur'anı Kerim, Ra'd, 13/16

(9) Kur'anı Kerim, Saffat, 96

nuz? Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.» (10)

— Sizin anladığınız gibi değildir. Aksine onun mânası —Allah daha iyisini bilir— mutlak her amel üzerinde vaki olur. Yonttuklarınıza mı tapıyorsunuz, oysa sizi de amellerinizi de Allah yaratmıştır. Öte yandan putun amel olarak yarattığı bir şey görülmemiştir. Allah Teâlâ ayrıca şöyle buyurmaktadır: «Sizler sözlerinizi gizleseniz de açıklasanız da birdir, O kalblerde olanı bilir. Yaratan bilmez olur mu? O lâtiftir, haberdardır.» (11)

Bu gizliyi de açığı da yaratan olup hepsini bilir anlamındadır. Zira mezkûr, sözün gizlisinden ve açığından öncedir. O halde yaratma buna gider.

— Sözün gizlisi ve açığı bundan önce zikredilmişlerdi. Söyleyen mezkûrdur. Buna göre buradan murad söyleyendir.

— Hayır buradan maksad sözdür. Zira «Yaratan bilmez olur mu?» (12) buyurulmaktadır. Bu, gizliyi ve açığı yaratan hepsini bilmez olur mu demektir. Bununla O'nun muradı gizliyi ve açığı bilen olduğunu açıklamaktır. Bunu ayetin devamı göstermektedir, «O kalblerde olanı bilir.» (13)

Bundan başka Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerini-

---

(10) Kur'anı Kerim, Saffât, 95-96

(11) Kur'anı Kerim, Mülk, 13-14

(12) Kur'anı Kerim, Mülk, 14

(13) Kur'anı Kerim, Mülk, 13

zin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindendir...» (14)

Burada değişik diller ve renklerin yaratıcısı olduğunu Allah beyan etmektedir. Yukarıda ise sözün yaratıcısı olduğunun açıklaması vardır.

— Sizin okuduğunuz ayetler birbirine muhalefet ediyor, «Yaratanların en güzeli Allah'ın şânı ne yücedir.» (15) ayetine gelince: Bundan maksadın yapanların, sânî'lerin en güzeli demek olduğudur. Zira Allah'ın yaratması onun fiili ve yapmasıdır. Allah'tan başka sâni' ve fail vardır. Ancak Allah'ın yapması ve fiili cisimleri ve arazları var etmesidir. İnsanın fiil ve yapması ise icad, varetme değildir. O halde yukarıdaki ayette «Yaratanların en güzeli»nden murad «yapanların en güzeli, sânii ve faillerin en güzeli»dir. Öyleyse kula, insana halik (yaratıcı) ismini vermek caizdir.

— Bu, Kaderiyye mezhebinin, fiilin icadının kula ait olduğuna inandığını akla getiriyor. Fiil kula izafe edildiğinden onun icadının da kula izafesinin caiz olacağı onların delilidir. Bu hususta şu cahiliyye şiirini misal verirler:

Sen yarattığını kurtarırsın
Ama bazıları yaratır, sonra kurtarmaz.

Ayrıca bunlar şu ayetleri de ele alıp kendilerine göre yorumlarlar: Allah Teâlâ Hz. İsa'ya (A.S.) şöyle buyurmuştur: «Sen çamurdan kuş gibi bir şey yapmıştın.» (16) Bunun manası ilâhlar nazariyesine sa-

(14) Kur'anı Kerim, Rûm, 22

(15) Kur'anı Kerim, Mü'minun, 14

(16) Kur'anı Kerim, Maide, 110

hib olan kimse için yaratanların en güzeli olur. Nitekim Allah Hz. İbrahim'den (A.S.) haber verirken şöyle buyurmaktadır: «O da onların tanrılarına yönelip: «Sundukları yemekleri yemiyor musunuz?» (17) Bunların iddialarına göre onlar ilâh olmasalar da... demektir.

Allah, Hz. Musa'nın (A.S.) Samiri'ye kitabından haber verirken şöyle buyurmuştur: «Durup üzerinde titrediğin Tanrına bak...» (18) Onlar bunlara ek olarak şöyle diyebilirler:

— Hâlikten murad takdir edendir. Gerçekte halk (yaratma) lûgatte takdirden ibarettir. Nitekim şair:

Sen yarattığını kurtarırsın
Ama bazıları yaratır, sonra kurtarmaz, demiştir.

Burada takdir ettiğin anlamınadır. Buna göre fiillerin mucidinin Allah olduğunu kabul edenlere delil yoktur.

Bütün bu iddialara karşılığımız aşağıdaki tarzdadır.

Durum sizin dediğiniz gibi değildir: Aksine halk (yaratma) fiil ve yapmadır. «Yarattığını kurtarırsın» şeklindeki şairin sözü «Yaptığını» anlamındadır. Burada takdir etti anlamı yoktur. Buna delil, çocuğu, yaratılmasından sonra zikretmiş olduğudur. Ayrıca buna Kur'an'dan delil; «De ki: Göklerin ve yerin Rabbi kimdir? Allah'tır, de! O'nu bırakıp, kendilerine bir fayda ve zararı olmayan dostlar mı edindiniz? de «Kör

(17) Kur'anı Kerim, Saffât, 91
(18) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 97

ile gören bir olur mu? Veya karanlıkla aydınlık bir midir? de; yoksa Allah'a, Allah gibi yaratması olan ortaklar buldular da, yaratmaları birbirine mi benzettiler...» (19) ayetidir. «Aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz» (20) ayetine gelince; Buradaki yaratma yalan söyleme anlamınadır. Zira yaratma fiildir. Bu takdirde manası —Allah daha iyisini bilir— «Aslı olmayan söz uyduruyor, yalan söylüyorsunuz»dur. Yalan işledin ile yalan söyledin, lûgat yönünden birdir. «Yarattığı her şeyi güzel yaratan» (21) ayeti hakkında şunları söyleriz: Allah'ın yarattığı şey O'nun yaratığı olduğundan güzeldir. Ancak yasak ve mahzurlu oluşu yönünden çirkindir. «O Allah katından olmadığı halde «Allah katındandır» derler.» (22) Bununla Yahudilerden elleriyle kitap yazıp ilâveler yapan, yalan söylüyenler murad ediliyor. Onlar Allah katında (kitabından) olmadığı halde Allah'ın kitabındandır, diyorlardı.

Ayâtın manası bu olup onlar için delil değildir. Söz konusu bu nasslar Mücebbire'ye karşı bizim için delil olmaktadır. Allah Teâlâ «Sizi de amelinizi de Allah yaratmıştır» (23) buyurmakta, amellerinizi Allah'ın yaratığı yapmaktadır. Böylece hem amellerimiz gerçekleşmekte hem de Allah'ın yaratması tahakkuk etmektedir. Ayni şekilde şu ayette; «Sizler sözlerinizi gizleseniz de açıklasanız da birdir. O kalblerde olanı bilir. Yaratan bilmez olur mu? O, latiftir

---

(19) Kur'anı Kerim, Ra'd, 16

(20) Kur'anı Kerim, Ankebût, 17

(21) Kur'anı Kerim, Secde, 7

(22) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 78

(23) Kur'anı Kerim, Saffât, 96

haberdardır.» (24) Sözü bize izafe etmiş, sonra onu 'Allah'ın mahlûku yapmıştır. «Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindendir...» (25) ayetinde Allah dilleri bize izafe etmiştir. Ama bu O'nun mahlûkudur. Öyleyse bizim fiilimiz Allah'ın yaratığıdır. Bu nasslar bizden hasıl olan fiillerin bizdeki hâdis kudretle meydana geldiğini göstermektedir ve bu fiiller 'Allah'ın mahlûklarıdırlar. Bahsettiğimiz nasslar bütün hasımların aleyhinde delillerdir. Allah kitabının pek çok yerinde fiilleri bize izâfe ve nisbet etmiştir. Şu ayetler bunlardan birkaçıdır:

«Yaptıklarına karşılık olarak» (26) «Siz bir kimseyi öldürmüş ve bunu birbirinize atmıştınız...» (27) «Namaza kalktığınızda...» (28) Bu şekilde Allah bir çok fiili bize yasaklayıp birçoğunu da emretmiştir. Şu halde bunların bizim fiilimiz olması gerekir. Bunun da Allah'ın hidayeti, meşieti ve iradesi ile olması icabeder.

Oturmayı yaratma (icad) Allah'ın fiilidir, oturma ise hâdis kudretle insandan hasıl olur mânasına kulun fiilidir. Böylece fiil Allah'ın yaratmasıyla (icad) var olur. Allah'ın fiili icaddır. Oturmayı yaratmadır, var etmedir, oturma ise kulun fiilidir.

Sözünü ettiğimiz meselede aklî delil şudur: İnsanların fiillerinin Allah'ın kudretinin kapsamına gir-

---

(24) Kur'anı Kerim, Mülk, 13-14
(25) Kur'anı Kerim, Rûm, 22
(26) Kur'anı Kerim, Secde, 17
(27) Kur'anı Kerim, Bakara, 72
(28) Kur'anı Kerim, Maide, 6

mesi imkânsız değildir. Bu fiiller Allah'ın kudreti dahilindedir. Bütün bilgilerde de durum aynidir. İnsanların bilgisi dahiline girmeyen şeyin Allah'ın ilmine girmediği düşünülmez. O halde fiillerin Allah'ın kudreti dahilinde girmesi imkânsız değilse. —Ki Allah'ın kudreti sonsuzdur— bilgilerin, ilmi sonsuz olan Allah'ın ilmi dahiline girdiği gibi fiiller de Allah'ın kudreti tahtına girer. Şüphesiz bu fiiller insanların kudreti kapsamına da girerler. Zaten fiillerin kulun kudreti altında meydana gelişi bizim muarızlarımızın inancıdır. Bize göre de bu böyledir. Fakat kulun kudreti Allah'ın kudretinden başkadır. İnsanların kudreti altında olmayan şeyin Allah'ın kudreti altında girmemesi imkânsızdır. Eğer Allah'ın kudreti kapsamına giriyorsa Allah cisimlerde olduğu gibi o şeyin mucidi (yaratıcı) olur.

— Sizin söylediğiniz imkânsızdır, böyle bir görüş mümkün değildir. Zira siz bir tek fiili hem Allah'ın hem insanın mefûlü yapıyorsunuz. Bir tek fiil iki failin mef'ûlü olması doğru olmaz. Bu akla aykırıdır. Eğer sadece insanın mef'ûlüdür derseniz, o takdirde Allah'ın da işidir, demeniz doğru olmaz. Çünkü Kaderiyye'nin görüşü benimsenmiş olur. Eğer sadece Allah'ın işidir derseniz, o zaman kulun da işidir demek uygun düşmez. Çünkü böyle demekle Mücebbire ve Eş'ari'nin görüşlerini kabul etmek gerekir. Eğer insanın mef'ûlüdür demeyip ama kulun makdûrudur denirse, bu takdirde bir tek fiil iki kâdirin makdûru olur ki bu da imkânsızdır. Zira bu sadece insanlar hakkında imkânsız olduğu gibi Allah ve insan hakkında da mümkün değildir. Zira size göre iki fâilin mef'ûlü ve iki kâdirin makdûrudur.

— Bu niçin imkânsız olsun?

— İki kul hakkında da imkânsız olur.

— Böyle değildir.

— Bir tek fiilin, iki fâilin mef'ülü ve iki kâdirin makdüru olması tasavvur olunamaz.

— Bu olmaz, imkânsız olduğundan değil, ama insanın başkasında yaratması mümkün olmadığından olmaz. Fakat Allah başkasında yaratır. Cisimleri, nabız ve titreme hareketleri gibi insanın ihtiyarı olmayan arazları yaratan O'dur. Bunu belirttiktean sonra şöyle deriz: Bir tek bilgi iki alimin bilgisi olması, ayni şekilde bir tek görülen şeyin iki gören tarafından görülmesi caiz ve mümkün olursa niçin fiil iki failinin mef'ülü ve iki kâdir'in makdüru olmasın. Diğer bir cevap olarak şöyle deriz: Zorunlu delil bunu gerektirir. Zira insanın cevherleri yaratma gücü yoktur. Arazlar cevherlerden daha incedir. İnsanın cevherleri yaratma gücü yoksa, fâil olduğu halde arazları yaratma gücü de yoktur. O halde icadı Allah'a fiili de insana izafe ve nisbet etmek icabeder. Çünkü fiil, bize göre, Allah'ın yaratması olup kulun yaratması değildir. Ama kulun fiilidir. Fiil mef'ülden (yapılan iş) başkadır. Bu meydana gelen iş Allah'ın fiili olmaz. Ama Allah'ın fiili, kulun fiilinden başka bir şey olan icaddır, yaratmadır. Oturma onun mef'ûlüdür, yarattığıdır. Ama ona ait bir fiil değildir. Oturma kulun fiilidir ama onun yaratmasıyla değildir. Netice; Bir tek şeyin iki fâilin mef'ülü olduğu iddiası yerinde değildir.

— Bu doğru değildir. Zira düşünürler fiilin kulun yapmış olduğu iş olduğunda icma etmişler, hatta masdar (Mef'ül-u Mutlak) mutlak mef'ül'dür, demişlerdir. Eğer siz bunu reddederseniz kudret konusunda fiilin iki güç sahibinin makdûru (yapabileceği iş) olması da reddolunmaz.

— Böyle sizin anladığınız gibi değildir. Fiil mef'ûlden başkadır. Fiil insanın mef'ûlü olsaydı onu yapmak için başka bir fiile ihtiyacı olurdu. Araplar masdar'a mef'ûlü mutlak adını, onunla diğer mef'ûller arasında ayırım yapmak için vermişlerdir.

— Kudret konusunda red, engel yoktur.

— Evet, ama Allah fiilinin icadına, insan ise işlemesine güç sahibidir. Allah'ın icadı kadimdir. Allah söz konusu fiili ezeli yaratma (icad) ve kudretiyle var eder. Kul ayni fiili hâdis kudretiyle işler. Buna göre insanın fiili Allah'ın fiilinden başkadır.

Söz konusu iki kudretten her biri, bu fiilde eserlerini göstermeleri anlamına fiile taalluk ederler. Bir tek şeyde iki kudretin eserlerinin zahir olması caizdir. Bir kişi iki helâk edicinin helâk etmesiyle yok olur. Kulun fiiliyle öldürülmüş, Allah'ın öldürmesiyle de ölmüş olur. Eğer insan fiillerinin yaratıcısı olsa, bu sonsuza kadar gider ve bu hususta hüküm belirlenmiş olur. Oysa sonsuz hakkında hüküm belirtmek mümkün değildir. Biz bunu söyledikten sonra insanın fiilini yaratmasıyla icadettiğini kabul etsek bile onun icadı da (yaratma) fiildir. Bu da bir başka icada muhtaçtır ve böyle devam ederek sonsuza kadar sürer gider.

— Kudretle fiili yaratır.

— Evet, ama O'nun icadı fiildir. Biz bunu Tekvin meselesinde zikr ettik. Yaratıcı (Mucid) olması gereken Allah'tır. O'nun fiili kâdim olup o da icaddır.

— Sizin görüşünüz mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ kullarına taatleri emredip, masiyetleri yasaklamıştır. Eğer insanların fiillerinin yaratıcısı (mucid) Allah olsaydı, insanın tahsiline gücü yetmediği şey

onun için Allah tarafından emir, çekinmeye gücü yetmediği de ona Allah tarafından nehy (yasak) olmuş olurdu. Oysa bu imkânsızdır, akla aykırıdır. Yani Allah'ın bizzat kendi fiiliyle kullarına bir şey emir, aynı şekilde O'nun kendi fiiliyle bir şey yasak oluyor. Zira size göre insanların fiilleri Allah'ın fiilleridir. Çünkü fiilin icada taalluku onun husule gelmesine taallukundan daha açıktır. Şu kadar var ki —eğer Allah mucid ise— zorunlu hareketlerin hasıl olduğu gibi kula gerçekten fiil diye bir şey kalmaz. Nitekim bu hareketlere emir caiz olmadığı gibi nehy de caiz değildir, aksine bunlar imkânsızdır. Ayni şekilde Allah'ın yarattığı kulun fiilleri için de bu söz konusudur. Bu durum insanlar için Allah'a karşı bir hüccet olmaya kadar gider. Onlar kıyamet gününde şöyle diyebilirler: Biz iman edemedik, zira fiillerimizi Sen yarattın.» Bu konudaki onların hücceti peygamberleri terk konusundakinden daha açıktır. Zira Allah peygamberler göndermseydi onlar şöyle diyeceklerdi : Biz iman edemedik, çünkü akıllarımızla âlemin bir yaratıcısı olduğunu bilemedik.» Fiiller konusunda acizlik daha açıktır, belirgindir. Peygamberler konusunda az çok kudret tasavvur olunabilir, ama burada tasavvur edilmez. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Peygamberlerden sonra, insanların Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için, müjdeci ve uyarıcı peygamberlerden bir kısmını daha önce sana anlatmış, bir kısmını da anlatmamıştık...» (29)

Netice olarak küfür ve masiyetler eğer Allah'ın icadıyla meydana geliyorsa, o zaman küfür ve masiyetler Allah'a izafe ve nisbet edilir. Oysa bunların Al-

---

(29) Kur'anı Kerim, Nisâ, 165

lah'a izafetleri imkânsızdır, muhaldir. Onların şüpheleri bunlardır.

— Zorunlu deliller fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu gerektiriyor. Biz bunlardan ikisini zikrettik. Onlardan her biri zaruri delildir. Aynı tarzda Allah'ın kitabı da bunu icabettirir. Kur'an'dan okuduğumuz ayetler buna delildir. Zira insanlar gerçekten fiillerin gerçeğine vâkıf değillerdir. Bundan dolayı düşünürler onun vücudunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bazıları fiillerin varlığını inkâr etmiştir. Gerçekten insanın vakıf olmadığı şeyin ondan meydana gelmesi imkânsızdır, demişlerdir. Öyle ki insan mahiyet olarak fiilini bilmiyorsa —her ne kadar onun varlığını biliyorsa da— ondan fiilin vücudu tasavvur olunmaz. Eğer o mucid olsaydı dilediğini yaratması, var etmesi gerekirdi. Bununla birlikte o yorulmamak, zor karşısında kalmamak ister. Halbuki Yaratıcının durumu böyle değildir. Şu halde bu deliller size gösteriyor ki fiillerin yaratıcısı Allah'tır.

Yaratmada Allah'a ortak koşma şeklindeki iddialarına gelince : Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Sizi gökten ve yerden Allah'tan başka bir yaratan mı rızıklandırır? (30) «Yoksa Allah'a, Allah gibi yaratması olan ortaklar buldular da, yaratmaları birbirine mi benzettiler?» (31) Buna göre Allah yaratmada kendine ortak olduğunu nefyetmiştir. Oysa onlar, Allah'a şerik, ortak koşmaktadırlar. Mecûsiler Allah'a yaratmada bir ortak koşmaktadırlar. Oysa bunların inançları Mecûsilerinkinden daha şiddetlidir. Bunlar için Hz. Peygamber (S.A.V.) bunlar hak-

(30) Kur'anı Kerim, Fatır, 3

(31) Kur'anı Kerim, Râd, 16

kında «Kaderiyye bu ümmetin Mecûsisidir» buyurmuştur. (*)

Onların «Fiil insanın güç yetiremiyeceği emir, aynı şekilde kaçınamıyacağı yasak olabilir.» tarzındaki inançları hakkında şunları deriz:

«Bu sizin anladığınız gibi değildir. Allah, sağlam organları olan insana sözkonusu fiili yapması için emreder, ayni şekildeki insana yapmasını yasaklar, Allah fiil için sağlam organları olan kimsede sürekli olarak, kesintisiz fiilleri yaratır. Bu kimse de böylece her durumda fâil olmuş olur. Bu fâil olma hali ya hareket şeklinde veya sükûn şeklinde olur insan ya hareketin veya sükûtun faili olur. Böylece o irade dışı hareketlerin aksine emredileni yapmaya, nehyedilenden de kaçmaya kâdir olur, güç sahibi olur. Ama o irade dışı hareketleri yapmaya ve onlardan kaçınmaya kâdir değildir.

Onların kıyamet gününde insanların Allah'a karşı hücceti olur tarzındaki ikinci şüphesine cevabımız da yukarıdaki gibidir. İş buna gitmez, der ve şunları ilâve ederiz:

Allah Teâlâ insanların fiillerini sürekli olarak yaratır. İnsanların bu hususta Allah'a hüccetleri olmaz. Şu kadar var ki bir kimsenin Allah ile hüccetin olması düşünülmez. Çünkü kulun Mevlâsı ile hücceti olmaz. Peygamberlerin gönderilmesi hakkında zikredilen burada zikredilmez. Ama şu var ki eğer peygamberler göndermemiş olsaydı insanların Allah'a hüccetı olurdu. Bununla birlikte bu Arapların adeti üzere zikredilmiştir: Buna benzer durumlarda insanlar bir-

(*) el-Aclûnî, Keşfu'l-Hufâ c. 2, s. 91, Beyrut 1352

birlerine hüccette bulunurlar. O halde peygamberlerin gönderilmesi beyanın ziyadesi ve kullardan zorluğu kaldırmak içindir.

Onların üçüncü şüpheleri hakkında şunları söyleriz:

Kul kendi fiilinden yasaklanır, kendi fiiliyle emredilir. İnsan Allah'ın fiiliyle emredilmez. Yine O'nun fiilinden nehyedilmez. Zira icad, yaratma Allah'ın fiili olup insan bununla emredilmemiş ve bundan yasaklanmamıştır. Aksine insan yaptığına emredilip ve ondan nehyedilmiştir. Bu da onun hâdis kudretiyle, ihtiyar ve iradesiyle, Allah'ın icadı ve yaratmasıyla var olan fiilidir.

«Yaratıcı Allah olursa sözünü ettiğimiz fiil ve zorunlu fiil eşit olur, aralarında fark bulunmaz.» Bu Mücebbirenin şüphesidir. Oysa gerçek onların dediği gibi değildir. Çünkü zorunlu fiil kulun kudreti ve iradesi olmaksızın meydana gelir. Sözünü ettiğimiz fiil ise insanın kudreti ve iradesiyle hasıl olur. Öyleyse bu ikisi nasıl bir olur?

Dördüncü şüpheye gelince; bu hususta görüşümüzü şöyle açıklarız: Küfrün ve masiyetin, küfür ve masiyet olmayan bir hareket olması hasebiyle Yaratıcısı Allah'tır. Onların sadece hareket olması haysiyetiyle yaratıcısı Allah'tır. Ama bunun aksine onlar mahzurludur. Küfürdür ve masiyettir. Allah onları bu yönden varetmez, ama onları mahzurlu kılar ve yasaklar. Yine bu yönden onların Allah'ın icadı altına girmesi imkânsız olur. Çünkü Allah'ın mahzurlu kılması ve yasaklamasıyla çirkin olurlar. Ve onun nehyi yaratmasına dahil olmaz. Zira o kadimdir. Buna göre bu fiil, küfür ve masiyet olduğundan Allah'a

nisbet edilmez, kula nisbet edilir. Bundan dolayı biz Fıkıh'ta (el-Furü') şöyle dedik: Bir tek fiilin iki yönü ve çeşitil yönleri vardır. Hatta şunları söyledk: Bozuk ve kötü nikâhta bir bakıma helâl, iyi taraf vardır, aynı şekilde hayızlının boşanması ve gasbedilıniş arazide namaz da böyledir, iyi yönleri bulunur. «Mu'tezile»nin kıyasına göre bir tek fiilin muhtelif yönlerinin bulunması mümkün değildir.

Fiillerin başkasıyla kâim manâlardan dolayı cihetleri, yönleri muhtelif olur, bununla birlikte Allah en iyisini bilir.

MES'ELE 27

Fiillerin Kısımları:

Sünnet ve Cemaat Ehli ile düşünürler topluluğu muhdes fiillerin zorunlu ve isteğe bağlı olarak iki tür olduğu inancındadırlar. 1 — **Zorunlu (zaruri)**, 2 — **İsteğe bağlı (ihtiyarî)** Zorunlu fiil için hayat, kudret ve seçme (ihtiyar) şart değildir, ama ihtiyarî fiil için hayat, kudret ve ihtiyar şarttır. Bununla birlikte bütün bunların yaratıcısı Allah'tır. Ancak söz konusu fiiller kendisinde var olduğu nesneye nisbet ve izâfe edilir. Nabız hareketi zorunlu fiildir. Ayni şekilde titreyerek hareket eden kimsenin organının hareketi de böyledir.

Güneş, ay ve yılıdzların hareketleri de zarûrî hareketlerdir. Bunlar o varlıklara izâfe edilir. Allah şöyle buyurmaktadır: «Her biri bir yörüngede yürür.» (32) Su da Allah'ın kendisinde akmasını yaratmasıy-

(32) Kur'anı Kerim, Enbiya, 33

la akar gider. «Su aktı» denir. Ateş, Allah'ın onda yakmayı yaratmasıyla yakar. Bunlar da zarûrî fiillerdir. İnsan bir şişeyi kırdığında şişe kırılır. Burada kırılma zarûrî fiil olup, kırma ihtiyarî fiildir. Müshil ilâçlarda zorunlu fiillere örnektir. Allah bütün bunların mucidi ve yaratıcısıdır. Allah buyuruyor: «Ondan oniki pınar fışkırdı.» (33) «Hemen deniz ikiye ayrıldı,» her parçası yüce bir dağ gibiydi.» (34)

Bir kısım cahil Eş'ariler ve kendini bilmezler şu görüştedir: Onlara göre sadece ihtiyarî fiil vardır. Oysa bu sofistlerin inkârı gibi fâhiş bir inkârdır. Eşeğin bir yerden başka bir yere intikali gibi su da bir mekândan başka bir mekâna akmakta, intikal etmektedir.

Bunların iddiası ayni zamanda Allah'ın kitabını inkâr, onu kabul etmemektir. Bununla birlikte daha iyisini Allah bilir.

MES'ELE 28

Tevellûd veya Tevlid, Doğma veya Doğurma:

Sünnet ve Cemaat Ehli fiillerin doğurmasını, başka bir fiil meydana getirmesini kabul etmez. Cehm, Mücebbire'nin tümü, Mu'tezile'den Hişam b. El-Hakem de ayni görüşü benimsemiştir.

Mu'tezile'nin ve Kaderiyye'nin hepsi; fiillerin başka fiiller doğurduğuna inanır.

Mu'tezileden Dırâr; fiillerin başka fiiller doğurdu-

(33) Kur'anı Kerim, Bakara, 60

(34) Kur'anı Kerim, Şuara, 63

ğunu kabul edip, fâilin fiilinden sonra bir fiil daha meydana gelince, bu fiil hem kulun hem de Allah'ın fiilidir, demiştir. O böylece fiil hakkında en azını söylüyor.

Mu'tezile görüşüne sahip olanların tamamı şu inançtadır: İnsanın fiillerinden doğan fiil kişinin fiilidir.

Mu'tezilî Muammer'in Görüşü

Mu'tezile'den Muammer'in inancı şu tarzdadır: Fiilden doğan şey ne Allah'ın ne de insanın fiili değildir, ama o fiil onu hasıl eden araçların fiilidir. Tevellüd gerçekte mecaz'dır, fakat başka fiillerden sonra meydana gelince, buna, söz konusu fiil sebebiyle bu fiillerden hasıl olduğundan ilk fiilden doğma diye isim verilir. Bunun örneği şudur: Bir adam birine ok atar, ok ona isabet eder, onu yaralar ve acı çekerek o kişi ölür.

Tevlîd Meselesinin Münakaşası

Sünnet ve Cemaat Ehline göre ok'un gitmesi, o insana ulaşması, isabet ettiği bedeni yaralaması, bundan sonra acıların meydana gelmesi, bütün bunlar Allah'ın işi olup O'nun yaratmasıyladır. Bu fiillerin sebebi O'nun fiilidir. Meydana gelen ölüm, söz konusu fiillerden sonra sebep yoluyla oku atana yüklenir, o ancak sebeb yoluyla kâtil olur. Sünnet ve Cemaat Ehline göre öldürmenin gerçeği böyle anlaşılmıştır.

Mu'tezile'ye göre, oku atanın oku atmasından sonra hasıl olan bu fiiller onun fiilinden doğmuştur, yani oku atanın fiilinden doğması sebebiyle sözü edilen fiillerin faili ok atandır.

Muammer'e göre bu fiiller, yani ok'un gidişi, varışı ve yaralama ok'un fiilidir. Taşın atıldığında yuvarlanması, dağın tepesinden vadinin ortasına kadar gitmesi de böyledir. Oysa, bütün bunlar, taşın yuvarlanması Allah'ın yaratmasıyladır. Söz konusu fiiller insanın fiili değildir. İnsana ait olan fiil onunla birlikte, onunla kâim olan harekettir. Hatta bir kimse diğer bir insana ok atsa ve bu ok o kimseye isabet edip o insan bir müddet sonra acılardan ölse, Sünnet ve Cemaat Ehline göre ok atan kimse ancak ok atma vaktinde kâtil sayılır.

Çünkü onun fiili onunla kâim olan harekettir. Bundan dolayı biz şöyle deriz: O kimse yaralanmadan sonra tekfir olunsa, bir ay sonra bu yaralı kimse ölse, öldürülme hataen olsa bile söz konusu tekfir sahihtir. Aynı şekilde bir müslüman bir av hayvanına ok atsa ve hemen dinden çıksa, yani irtidad etse, ok ta av hayvanına atıcısı mürted olduğu halde isabet etse ve av hayvanı bundan dolayı ölse bu hayvanın etini yemek helâldir. O av hayvanını bir mürted veya mecûsî vurmuş olsa ve hemen bu kişi müslümanlığı kabul etse, müslüman olduğu halde bu kişinin attığı ok isabet etse ve hayvan da ölse, bu takdirde o hayvanın eti yenmez. Ayrıca bu kişi o hayvanın öldüreni, ok atılan hayvan da hayatın kendisinden gitmesiyle öldürülmüş kabul edilir. Mu'tezile'ye göre ruh'un çıkışı halinde o kimse kâtil sayılır. Mu'tezile'nin bu meselelerdeki cevabının Muammer'inkinin hilâfı olsa gerekir. Çünkü Muammer'e göre sözü edilen fiilleri insan işlememiştir. Bu fiiller aynı zamanda Allah'ın fiilleri de değildir. Çünkü bunlar ok'la kâim olup Allah ile kâim değildir. Kısaca bu fiiller ok'un fiili olup ne Allah'ın ne de insanın fiili değildir.

Mu'tezile'nin büyük çoğunluğunun görüşüne gö-

re söz konusu fiillerin varlığına sebeb bir önceki fiildir. Hatta atıcı daha kuvvetli olursa, okun gidişi daha büyük ve yaralaması daha şiddetli olur. Taşın yuvarlanmasının da uzun ve çok olması bu kabildendir. Öyleyse bu fiiller ilk fiil sebebiyle hasıl oluyor, o halde ilk fiilin sahibine aittir. Bu anlamdan dolayı meydana gelen helâkın söz konusu fiiller sebebiyle olduğu ve o kimse helâk edici kabul edilir. Eğer bu doğan fiiller o kimseye fiil kabul edilmezse, sonra onun için fiil olmadığı bir anda biz atıcıyı katil kabul etsek, yani öldürülenden hayatın çıkıp gittiği bir vakitte o kişinin katilliğini ilân etsek, biz o kişiyi kendisinin maktûlu olmayan birinin kâtili yapmış oluruz. Sonra bu, kendisiyle hareketin kâim olma vaktidir ki bu da muhaldir.

Netice olarak, maktûl veya katilsiz bir insan kâtil yapılmaktadır.

Mu'tezilî Cafer b. Harb'in Görüşü

Mu'tezile'den Cafer b. Harb'in şunları söylediği hikâye edilmiştir: Bir kimse bir müslümana ok atsa, bu ok ona isabet edip delip geçse ve bir başkasına da isabet etse ve her ikisi birden ölseler, ok atan kişi birinci kimse hakkında bu işi kasden yapan, ikincisi hakkında ise yanlışlıkla yapan kişi olarak kabul edilir. Çünkü ok atanın ilk fiilinden sonra fiiller hasıl olmasaydı, o kimsenin kasıdlı ve hatalı olması mümkün değildi, zira bir tek fiil hem kasd, hem de hata ile nitelenmez.

Sünnet ve Cemaat Ehli'nin Görüşünün İzahı

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşünün izahı şöyledir: Ademoğlunun fiili kendisiyle kâim olan hareketlerdir. İnsanın fiili onun sıfatıdır. Ondan ayrılması

imkânsızdır. Çünkü sıfatın mevsuftan (nitelenen) ayrılması düşünülemez. O halde insanın fiili onunla kâim hareketlerden ibarettir. Diğer sözünü ettiğimiz fiiller ise insanla kâim değildir, aksine diğer eşya ile kâimdirler. Böylece bu fiiller onun, insanın fiili olmaz. Görmez misin ki söz konusu fiiller, insandan fiil hâsıl olmadığı bir vakitte meydana gelir, şöyle ki; Birisi diğer bir insana ok atar ve hemen sonra üzerine ateş düşer yanarsa, daha sonra atılan ok ta bir hayvana isabet edip onu öldürürse, bütün fiiller ok atan insandan fiil hasıl olmasının düşünülmediği bir vakitte meydana gelir.

Bütün bunlar gösteriyor ki adı geçen fiiller o insana ait değildir. Çünkü fiil; insanın kendisinden kaçınabildiği, çekinebildiği, idare edebildiği şeydir. İnsan herhangi bir şekilde, geçmemesini, gitmemesini istese bile, okun geçmemesine, gitmemesine güç yetiremiyor, ona hâkim olamıyor.

Aynı biçimde taşı attığında, onun yuvarlanmasını istemese de taş yuvarlanır, yani insan dilediğini sabit tutamaz. İnsan taşın bir miktar yuvarlanmasını istese, bu isteğini de yerine getiremez. Öyleyse söz konusu fiiller insana ait değildir. Aksine bu fiilleri Allah yaratmaktadır. Zira sözünü ettiğimiz fiiller, ilk fiilden sonra meydana gelebildiği gibi bazan da meydana gelmez. Ok atmadan ve isabetten sonra elemle birlikte hayvan telef olabilir. Bazan da ilk fiilin varlığından ve sübûtundan sonra elem de olmaz, hayvan da telef olmaz. Bu durum bütün hallerde ayni örnek üzerinedir. Birinde ölüm vâki oluyor, diğerinde olmuyor. O halde bahse konu fiillerin fâili insandan başkası olup, insan değildir.

Onlar; «İlk fiil bahis konusu fiillerin sebebidir» demektedirler.

Bu görüşe cevabımız şudur: Evet, hükmen bu böyledir. Allah âdetini böyle icra etmektedir; ok atıldığında gider, taş yuvarlandığında yuvarlanır. İlk fiilin bu fiillerin sebebi olması hükmendir. Sözünü ettiğimiz fiillerin var edicisi Allah'tır. İnsan o fiillerin fâili değildir. Alım, satım, nikâh gibi diğer sebepler de böyle şer'an hükümlerin sebepleridir.

— Faildeki kuvvetin artmasıyla bu fiiller artar, eksilmesiyle eksilir.»

— Allah âdetini, sünnetini böyle icra eder. Nitekim okun gidişi hafifliğiyle artar.

Cafer b. Harb'in müslümanı delip geçen ve başkasına isabet eden ok hakkında söyledikleriyle ilgili görüşümüz şöyledir: Katl, öldürme kul ile kâim olan harekettir. Bu Allah'ın hedefte helâkı, yok olmayı yaratmasıyla onun helâkına bir sebep olur. Bu helâk olma ilk hareketten sonra Allah'ın diğer fiilleri yaratmasıyla vuku bulur. Eğer bir tek hedefin helâk olması için bir sebep olursa, bu bir tek fiil olur. Eğer iki hedefin helâk olması için bir sebep varsa, fiil iki tane olur. Burada iki hedefin helâkı için bir sebep varsa hükmen iki fiil vardır. Ama gerçekte bu tek fiildir. Bu dediklerimiz her şeyde geçerlidir, her şeye lâzımdır. Onlara göre bu fiillerle diğer fiiller meydana gelir. İnsan gerçekten bir tek fiille kasden ve hataen iki fiilin faili olur. Bize göre ise insan hükmen, kasıtlı ve hatalı olarak iki fiilin faili olur. Bununla birlikte en iyisini Allah bilir.

MES'ELE 29

Kudretin Fiille Birlikte Oluşu: Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehli; fiil için kudretin fiilden önce olmayıp fiille birlikte olduğu inancındadır. Zira

kudretin bekâsı yoktur, devam etmez. Bu ve diğr her meselede Ehl-i Sünnet v'el-Cemaatın reisi Ebu Hanife'dir. Çünkü Sünnet ve Cemaat Ehli mezhebinin bütünü Ebû Hanife'den rivayet olunmuştur.

İbn Küllâb ve Eş'arî

Ebu'l-Hasen el-Eş'ari ve Ebu Muhammed Abdullah b. Sâid el-Kattân (İbn Küllâb) kudretin fiille birlikte oluşu görüşündedirler. Adı geçen iki bilgin Sünnet ve Cemaat Ehli ile birliktedir. Ayrıca Mücebbire'den Bişr el-Merisî, Mu'tezile'den el-Huseyn en-Neccâr el-Basrî ile Hişam b. el-Hakem de yukarıdaki inançtaydılar. Ancak Ebû Hanife şunları söylüyordu: Taat kuvveti masiyet için, masiyet kuvveti de taat için geçerli ve uygundur. Bu görüşü İbn Küllâb ile birlikte, aralarında Ebu Sehl el-Kalânısî ve oğlu Ebu Said'in de bulunduğu Eş'ari'yeden bir topluluk benimsemiştir.

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, el-Hüseyn el-Neccâr ve el-Merisî'nin görüşleri şöyledir: Taat kuvveti masiyet için, masiyet gücü de taat için geçerli ve uygun değildir. Aksine bunlardan birisi tevfik, diğeri hızlândır. (Kolaylaştırma ve terketme)

Kaderiyye, Mu'tezile, Havâric ve bir kısım Ravâfid ile aralarında Hişam ve İbn Heysam'ında bulunduğu Kaderiyye'den Müşebbihe; istitaa (güç) fiilden öncedir, görüşünü kabul etmişlerdir.

Bir kısım Mu'tezile; kuvvet bir müddet kalır, diğer arazlar da böyle bir müddet kalıp devam ederler, inancındadır.

Bir kısmı da «Kuvvetin ve arazların devam etmiyeceği» görüşündedir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşünün İzahı

Horasan ve Irak'ta fakih arkadaşlarımızın çoğu şöyle diyorlar; İstitaanın, insanın gücünün, fiilden önce oluşu inancı Mu'tezile mezhebinin tam bir hatasıdır. Gücün fiilden önce oluşunu benimseyen kişi, şüphesiz kulun fiillerinin var edicisi olduğunu da benimser. Kudret fiilden öncedir diyen kişi; tahsili, elde edilmesi vüs'atinde olmayan fiile kul memur olmaz, demektedir. Bunu söyleyene şöyle denir: Bu seni ibtal ediyor. Çünkü fiillerin var edicsi Allah'tır, fakat şöyle denmez; Allah insanda fiili yaratmazsa, insan fiile güçlü olmuş olur. Bu takdirde o vüs'atinde olmayana memur olmuş olur. Bu böyle olunca şunu söylemeye mecbur olunur: Fiilin var edicisi insandır. O halde yukarıdaki görüşlerden birini kabul etmek diğerini kabul etmekle birdir. Birini benimseyen diğerini de benimsemiş olur.

Onların görüşlerinin mahiyeti şudur: «Oraya yol bulabilen insana, Allah için Kâbe'yi haccetmek gereklidir.» (35) Edasına gücü olana hac farzdır, istitaanın edadan önce oluşu isbat edilmiştir. Aynı şekilde Allah «Allah'a karşı gelmekten gücünüz yettiği kadar sakının.» (36) buyurmaktadır. Allah, gücümüzün yetmesinden sonra takva ile emretmektedir. Bu ayetler; istitaanın fiilden önce olduğunu göstermekte, isbat etmektedir. Zaten düşünürler güçsüz bir kimseye fiil emrolunamıyacağında icma halindedirler. Aynı tarzda Allah Teâlâ, âcize yapmaktan âciz olduğu fiili emretmemiştir. Kör olan kimseye de görmesi emredilmemiştir. Eğer Allah kullarına fiiller emrediyorsa, emrin sahih olması için insanların fiilden önce o fiile güç

(35) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 97

(36) Kur'anı Kerim, Tegâbun, 16

sahibi olmaları gerekir. Havâs, Avam ve hatta hayvanlar gücün fiilden önce olduğuna inanırlar. Hatta her konuşabilen «Ben fersahlarca yürüyebilirim, şu yükü kaldırabilirim, şu nehri atlayarak geçebilirim» der. Eşek bile engel olmayınca küçük nehri geçebileceğini bilir.

Kudretin Fiille Birlikte Oluşunun Münakaşası Nakli ve Aklî Deliller

Sünnet ve Cemaat Ehlinin inancı ise şöyledir: «Sen doğrusu benim yaptıklarıma dayanamazsın, dedi.» (37) Bu ayette onun dayanamayacağından, gücünün yetmiyeceğinden haber verilmiştir.

O kendisiyle birlikte güç olmazsa, dayanamaz, güç yetiremez. Başka bir yerde «Artık yol da bulamamaktadırlar.» (38) Onlara hidayet yolunu tutmaya güçlerinin yetmiyeceğinden haber verilmekte, böylece istitaa nefyedilmektedir.

— «Burada kasdolunan onlara bu fiilin ağır geldiğini belirtmektir. İş yapma gücü olsa da «falan bu ağırlığı taşıyamaz» denir. Yürüme gücü olsa da «falan bu yolu alamaz» denir. Yani bu ona ağır gelir demektir. Burada murad budur. Delillerini zikrettiğimiz gibi bu tür konuşmalar insanlar arasında alışkanlık halindedir.»

— Bu söz söylendiği zaman, iş yapma organlarının yokluğundan dolayı asıl olarak o işe gücünün yetmiyeceği murad edilir ve daha önceden böyle bir işe kuvvetinin olmaması dolayısı ile böyle kişinin güçsüzlüğü belirtilir. Ancak insanlar arasında bu tür sözleri sarfettikleri zamanki adet fiil için vasıtaların geçerli-

(37) Kur'anı Kerim, Kehf, 67

(38) Kur'anı Kerim, İsrâ, 48

liğini ortaya koymaktadır. Çünkü halk kitlesi kuvvet kavramına vakıf değildir. «Oraya yol bulabilen insana, Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir.» (39) Mekke'ye kadar olan mesafeyi almak, katetmek için vasıtası olana hac gereklidir. Hz. Peygamber'den (S. A.V.) rivayet edilen şudur: İstitaa (güç) azık ve binektir. Ümmet te buradaki istitaadan maksadın azık, binek, beden sağlığı ve yol güvenliği olduğunda icma etmiştir. Bu vasıflar fiilden öncedir. Bunların üzerine istitaa ismi söylenir. «Allah'a karşı gelmekten gücünüz yettiği kadar sakının.» (40) ayeti konusunda da ayni şeyleri söyleriz. «Kendilerini helâk ederek, «Gücümüz yetseydi sizinle beraber çıkardık» diye Allah'a yemin edeceklerdir.» (41) Onların bu ayetle delil getirmelerine cevabımız da aynidir. Bu ayette söz konusu olan fiil vasıtaların sağlamlığıdır. Bunlarla fiile güçlü olunur. Allah sünnetini, adetini böyle yürürlüğe kor. İş yapma esnasında Allah'ın insana güç vermesiyle, organların sağlamlığıyla birlikte fiile insanın gücü olur. İleride açıklıyacağımız gibi insan fiile güçlü olmaktan ve fiili işlemekten hâli, boş değildir. Okuduğumuz ayetten murad kuvvettir, güçtür, ağırlık değildir. Çünkü Hz. Musa'nın (A.S.) elde etmesine gücü olmadığı sabır yoktur ki ayetten murad ağırlık olsun. Kâfirlere de hidayet yoluna girmek ağır değildir. Onlar organlarıyla hidayet fiillerini işlemeye güç sahibidirler.

Buna benzer yerde ağırlığa hamledilmez, ancak fiil vasıtaları söz konusu olursa ağırlığa hamledilir.

---

(39) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 97

(40) Kur'anı Kerim, Tegabûn, 16

(41) Kur'anı Kerim, Tevbe, 42

Bu amel sahibine uygun düşmez. O halde buradaki amaç, bizim anlattıklarımızdır.

Gücün fiilden önce oluşunun bâtıl olduğuna aklî delil şudur: Diri olanın fail olmaması düşünülemez. Aksine o her halde fâildir, İş yapandır. O bu fâil oluşunu istitaa ile, kuvvet ile ortaya kor. Kuvvet te daima fiille birliktedir. Bunu belirttikten sonra konuyu biraz daha açmak için şunları söyleriz: Bir kimse ayakta iken kıyam (ayakta durma) fiilinin fâilidir. O kişi kıyamı terkederse, onu oturma için terkeder. O takdirde oturma fiilinin failidir. Eğer yatarsa o zaman oturmayı terketmiştir. Yatma da bir fiildir. Yeme de buna benzerdir. Yemeyi imsak adına terkeder. Böylece daimi olarak insan bir fiil için diğer bir fiili terkeder. Hareket yerini sükûna terkeder, sükûn da yerini harekete bırakır. Sükûn hareket gibi fiildir. Oturma sükûn olduğu gibi kıyam da sükûndur. Bunların her ikisi de fiillerdir. Ancak hareket intikal fiili olup sükûn karar fiildir. O halde kudretin fiili geçmesi, fiilden önce olması düşünülemez.

— Sizin anlattığınız gibi değildir. Ayağı bağlı kişi bize göre yürümeye güç sahibidir, ama yürüyemez. Uyuyan ve baygın kişi de fiil yapmaya kâdirdir. Fakat bunlardan ihtiyari olarak fiil sadır olmaz. Buna göre kudret mevcuttur ama fiil yoktur.

— Ayağı bağlı kişi ayakta olsun, oturur olsun, onun kudreti fiiliyle birliktedir. Bu kudretle ondan söz konusu ayakta durma veya oturma fiili hasıl olur. O halde güç fiilden önce değildir.

— Onların «bize göre o yürümeye kâdirdir» deyişlerine de şu cevabı veririz:

— Bu dediğimiz doğru değildir. Kudretle birlikte kıyam ve oturma mevcud ise; aynı kudretle birlikte yürümenin var olması tasavvur olunmaz. Ama kıyam

ve oturmanın yerine yürüme gelirse, bu kudretin yürümeyle birlikte olması uygun olur. Fakat kıyam var olmakla birlikte yürümeye kadir olmak, yani bu ikisi bir arada olmaz. Hem ayakta durmak hem yürümek bir arada bulunmaz. Zira ayakta durma kıyamla ictima etmez. Çünkü yürümek intikaldir, kıyam ise istikrardır. Biri harekettir, diğeri sükûndur.

— Baygın veya uyuyan kişi fiile güç sahibidir, ama bunların fiili yoktur.

— Uyuyan ve baygın kişinin fiil yapmaya güç ve kuvveti —uyku ve baygınlık halinde iken— yoktur. Bu kişiler fiil vasıtalarında meydana gelen zayıflıktan dolayı ölü gibidirler. Onların azaları ölünün organları gibidir. Ama'nın (kör) gözü ölünün gözünden farksızdır. Ama'nın görme gücü, ölününkü gibi yoktur. Baygın ve uyuyan kişinin organları da ölünün azaları gibidir. Bunların her birinin fiile güç ve kuvvetleri yoktur.

Çünkü baygın ve uyuyanın azalarında gevşeme ve yumuşama hasıl olmuştur. Bu haldeyken onlardan hareket ettirme tasavvur olunmamakla birlikte bu hal onlardan uzaklaşınca şüphesiz onların fiil yapmaları geri döner, tekrar fâil olurlar.

— Her durumda organları, fiil yapmaya uygun olan hayat sahibi insan fail olduğu halde, niçin kudret her türlü fiilden önce değildir diyorsunuz?

— O fiilden hâli olmadıkça onun fiilden önce olması ve onu geçmesi imkânsızdır.

— Kudret olmaksızın ondan fiil nasıl meydana gelir? Çünkü irâdi fiil ancak güç sahibinden düşünülür.

— Fiil, kudret olmaksızın düşünülmez, zira kudret fiille birliktedir.

— Mevcud, var olan bir kudretle mi, yoksa ma'dum, yok olan bir kudretle mi?

— Var olan bir kudretle.

— O halde kudretin fiilden önce olduğunu kabul ettiniz, çünkü şey, varlığa çıkışı anında mevcud değildir.

— Fiilin var oluş hali, kudretin var oluş halidir, zira kudret fiil ile birliktedir.

— Şey var oluş halinde mevcut değildir.

— Nitekim mevcut olmadığı gibi yok, madûm da değildir. Çünkü var oluş hali vücud ile adem (yokluk) arasında orta bir haldir. Ama fiil de mevcut değildir. Fiil ve kudret birlikte vardırlar. O halde vücud, var oluş kudrete bağlıdır. Kudretten bu kadarı kulun fiilinin var oluşu için yeterlidir. Çünkü icad, var etme kuldan olmayıp Allah Teâlâ'dandır. Öyle ise fiilden önce var olan bir kudrete ihtiyaç yoktur.

Sonra «kudret bâki kalmaz, devam etmez» diyene şunları söyleriz: Sana göre kudret bulunur fiil bulunmaz, fiil var olur, ama kudret yoktur. Oysa bu, görüşlerin en sakatı ve en kötüsüdür. Kudretin devamlılığını kabul edenin görüşü de batıldır. Zira kudret arazdır, arazların bekâsı, sürekliliği daha yukarıda açıkladığımız gibi imkânsızdır. Şu kadar varki fiilden önce olan kudretin fiile taalluku yoktur, çünkü henüz fiil yoktur. Öyleyse fiilden önce kudretin var oluşu bir manâ ifade etmez. O halde onun fiilden önce oluşu şart değildir.

— Kudret fiille birlikte olsaydı, fiilden âciz olan kimseye bu, fiile bir emir olurdu. Allah bununla hük-

metmemiştir. Düşünürler de kudretin fiille birlikte olmadığı düşüncesindedirler.

— Sizin anlayışınız doğru değildir. Sünnet ve Cemaat Ehlinin âmmesine göre taat gücü masiyet için, masiyet gücü de taat için uygun ve geçerlidir. Bir şeyle emredilen hayat sahibi insan kudretten boş değildir. Buna göre emir, fiile gücü olana yöneliktir.

«İki fiilin birinin gücü, fiilin hilâfı olan bir fiile uygun olur, görüşünü benimseyene şöyle deriz: Bu âcize bir emir değildir. Allah ona kudreti, eğer azaları sağlam ise, fiil halinde verir. Allah âdetini böyle icra etmektedir. O halde sağlam organlar, Allah'ın âdet olarak vermesiyle fiil halinde gücün varlığı için istitaa, güç yerine geçmektedir.

— «Şunu yapabiliriz, bunu yapamayız» dememizden, düşünürler kudretin fiilden önce olduğunda icma etmişlerdir.

— Hz. Musa'nın (A.S.) arkadaşı ona şöyle diyor: «Sen doğrusu benim yaptıklarıma dayanamazsın» (42) Hz. Musa (A.S.) arkadaşına cevap vermemiştir. O halde düşünürler arasında nasıl icma vardır? Ayrıca bu, onların hayvanlar bile gücün fiilden önce olduğunu bilirler anlayışına cevaptır. «Hz. Musa (A.S.) arkadaşıyla birlikte bilemedi de eşek bildi.» Bu sözlerin en çirkini ve en bozuğudur. Bir başka cevap da şudur: Umuma göre kişi, fiilin gücü olan istitaanın ne olduğunu bilmez, çünkü o hissedilir değildir. Bundan dolayı bir kısım düşünürler istitaanın sağlam organlardan başka olduğunu kabul etmişlerdir. Umuma göre ise istitaa sağlam azalardır. Bu takdirde onların

---

(42) Kur'anı Kerim, Kehf, 67

görüşü kudretin fiilden önce oluşuna gider. Oysa istitaa fiilin kuvvetidir ve fiilin kuvveti hissedilmez. Bundan dolayı bir kısım düşünür onu inkâr etmiştir. Hissedilmeyen şeyin vücudu ancak eseriyle bilinir. Onun eseri fiildir, istitaa ancak fiille bilinir.

— Fiille bilinir ama fiilden önce bilinir. Nitekim ateş dumanla bilinir ama ondan öncedir. Biz kuvvete uygun vasıtalarla bunu biliriz. Siz de kuvvete delâletinden dolayı kudret makamında vasıtaların uygun oluşunu ikâme etmediniz mi?

— Fiilin vücudu, ondan önceki kudretin vücuduna delalet etmez. Aksine fiilin kudretle birlikte oluşuna gösterir. Daha yukarıda açıkladığımız gibi bu dumanın hilâfınadır. Duman kendisiyle birlikte ateşin varlığını gösterir. Bununla birlikte daha önce ateşin var olduğuna delalet eder, çünkü o cisim olup bekâsı, devamlılığı vardır.

— Biz bunu fiile uygun vasıtalarla öğrendik.

— Vasıtaların, organların uygunluğu hissedilir değildir. Bu selâhiyet, uygunluk da ancak fiille bilinir.

— Siz organların sağlamlığını kuvvet makamına koydunuz?

— Bunu böyle yaptık. Zira organların sağlamlığına delâlet eden filler bulduk. Çünkü bize göre diri olan fiilden boş kalmaz.

— Sağlam azâlar görülür ve gözlenir.

— Sağlamlık (selâmet) görülmez ve gözlenmez. Bunun için bazı düşünürler; organlardan başka bir şey yoktur demişlerdir.

MES'ELE 30

Kudretin iki fiile uygun oluşu:

Sünnet ve Cemaat Ehline göre; her fiilin kudretinin bir başka fiil için de geçerli ve uygun olduğunu daha önce zikretmiştik. Bu; bedel, yerine geçme, sıra yoluyla olup devamlılık, süreklilik yoluyla değildir. Sözü edilen görüşü bir kısım Eş'ariyye ile Şeyh Ebû Mansur Mâturîdî Semerkandî ve İbn Küllâb kabul etmiştir. Buna göre fiilin yerine bir başka fiil gelmektedir. Kudret sürekli kalış yoluyla değil de bedel yoluyla bir başka fiile yeterli ve geçerli olmaktadır.

Kudretin Bir Fiile Uygun Oluşunu kabul Edenler

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, el-Hüseyn el-Neccâr ve el-Merîsî'ye göre, kudret iki fiile yeterli ve geçerli değildir. Ancak bir fiile uygundur.

Onların görüşünün mahiyeti, yönü şöyle izah edilebilir: Taat gücü Allah'ın tevfiki ve doğru olana başarı vermesidir. Ma'siyet kuvveti, terketme ve ihmaldir. Ma'siyet gücünün, günaha olan kuvvetin Allah'tan tevfik ve başarı olması doğru olmaz. Ayni şekilde taat gücünün de ihmal ve terketme olması akla uygun değildir. O halde bunlardan birisinin diğerine yeterli ve uygun olması doğru değildir. Bunların kabul ettikleri esaslara göre bu doğrudur. Çünkü onların çoğunluğuna göre fiil ve mef'ûl birdir. Fakat aynı zamanda bu görüş; fiil mef'ulden başkadır, diyen için de doğrudur. Zira iki fiilden birinin kudreti, Allah'tan tevfik ve tesdid, diğer kuvveti vermesi de hizlan ve ihmal olmaktadır. Şu halde bunlardan bunu şuna, şunu da buna itlak etmek câiz değildir. Biri diğerinin yerine geçemez.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşünün İzahı

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşünün vechesi ise şöyledir. Taât hareketten ibarettir. Masiyet de böyledir. Ancak bunlardan birisi mahzurludur ve yasaktır, diğeri mendûbdur, emredilmiştir. Veya mubahtır. Kudret, sadece hareket olması haysiyetiyle onun var oluşunun sebebidir. Bütün hareketler ayni, bir tek cinstendir.

Hareketin kudreti, zorunlu olarak bedel yoluyla kendi cinsinden bir başka harekete yeterli ve uygundur. Çünkü söz konusu olan cinsten harekettir. Kudret ise bu hareketin sebebinden başka bir şey değildir.

Onlar; «İki hareketten birine kuvvet verilmesi tevfik, diğerine güç verilmesi ise hızlân oluyor» diyorlar.

Biz buna karşı şöyle diyoruz: Hareket olma yönünden ikisi arasında fark yoktur. Ancak fark, mahzurlu olma ve mendub olma yönünden olur.

MES'ELE 31

Güç Yetmiyen İşi Teklif:

İnsanlar güç yetmiyeni teklif konusunda ihtilâf etmişlerdir. İstitaa fiille birlikte diyenler bunun câiz olduğunu ortaya atarken istitaanın fiilden önce oluşunu kabul edenler bunun câiz olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Bazılarının bu hususta dedikleri şunlardır: Böyle bir söz hatadır. Fakat anlaşmazlık insanın güç yetiremiyeceği iştedir. Güç yetmiyen iş hususunda anlaşmazlık yoktur, buna teklif câiz değildir. Ki bu da tekellüftür. Bunların sözlerinden anlaşılan; güç yetmiyeni teklif, insanın güç yetiremediğini tekliftir, güç yetmiyen işle güç yetirilemiyen işin aynı olduğudur.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin büyük çoğunluğunun inancı, bu hususta görüş beyan etmenin saçmalık olduğu şeklindedir. Allah'ın teklifi konusunda, Allah hakkında teklif'in caiz olup olmaması tarzında konuşmak yakışık olmaz. Fiillerden mümkün olan; zorluk, güçlük tasavvuru olmakla birlikte, güçlüğü olmayan fiildir. Mümkün olmayan fiil ise üzerinde güçlük olan ve mahzurlu olan fiildir. Allah hakkında böyle bir düşünceye sahip olmak aklî ve mantıkî değildir. Onun fiilini caiz ve mümkün olmamakla nitelemek doğru olmaz. O halde bu tarz bir söz sarfetmek te yanlıştır.

— Allah kullarına güç yetiremediklerini teklif etmiş midir?

Bir kısım Ehli Sünnet mensubunun buna cevabı şöyledir: Allah bir bakıma güç yetirilemiyen işi teklif etmiştir, bir bakıma etmemiştir. Zira fiil halinde, fiile gücü olmayana fiil yapmayı emretmiştir. Fakat bununla birlikte, fiil için uygun organı olmayan kimseye de fiil emretmemiştir. Eş'ari'nin görüşü bu tarzdadır. Bu hususta Allah «Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler» (43) buyurmaktadır. Güç yetme, organlar, araçlar yönündendir. Zira halk ancak bunları tanır. Dolayısiyle hitab hem âmmeye ham de üst tabakayadır, havassadır.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin umumunun görüşü ise şöyledir: Allah kişiye gücünün yetmediğini teklif etmez, ancak gücünün yettiğini teklif eder. Fiile muha-

---

(43) Kur'anı Kerim, Bakara, 286

tab olan herhangi bir durumda hem kudret ve kuvvetten, hem de fiilin kendisinden boş değildir. İş yapmakla fiille karşı karşıya olan gerçek bunlardan hâli olmaz.

— Allah hakkında, kula güç yetmiyeni veya güç yetiremediğini teklif etmek mûhal değil midir?

— Bu suale cevab vermek için bize niçin ihtiyaç duyuluyor? deyip ilâve ederiz: Muhâl değildir. Zira hadislerde rivayet edilen hususlar vardır: Kıyamet gününde resim yapanın resme can vermesi, düğüm yapılmıyacak kadar küçük iki kılın düğümlenmesi teklif olunur. Bunlar güç yetirilemiyenin teklifidir.

MES'ELE 32

Lutf Konusu : Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehli ile bunlarl birlikte istitaa fiille beraberdir görüşünde olanlar, lutf konusunda şöyle demişlerdir : Allah Teâlâ kullarının ihtiyar ve itaatla hepsinin iman etmesi için haklarında daha fazla lutf göstermeye kadirdir. Bu Allah'ın onların imanlarını dilemesidir. Yani Allah lutf göstererek insanların hepsini imana getirmeye güç sahibidir.

Mu'tezile

Mu'tezile ve gücün fiilden önce olduğunu benimsiyenler lutf konusunda şu görüşe sahiptirler : Allah buna kâdir değildir, ama onlara kuvvet ve kuvvet vasıtalarından muhtaç olduklarının hepsini verir.

Sözünü ettiğimiz mesele lutf meselesi diye isimlenir. Bu mesele bir yandan istitaa diğer yandan başka bir meseleye bağlıdır. Bunu şöyle bir soru ile açа-

lım : Allah kâfirlerin imanını dilemiş midir? Bize göre Allah kâfirlerin imanını diler, onlara göre dilemez. Lutf konusunun bir başka meselenin kolu, bir başka meseleye bağlı oluşu, Allah Teâlâ'ya bir şey vacib olup olmadığı meselesinde düğümlenir.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre Allah'a hiç bir şey vacib değildir. O'na hiç bir şey gerekmez.

Mu'tezile, Kaderiyye ve Râfızîlere göre Allah'a gerekli olan, vacib olan şeyler vardır, onlara göre Kullar için aslah olanı, en iyi ve faydalı olanı yapması Allah'a vacibdir, gereklidir. Bunlara göre, insanların hayrına ve faydasına olan bir şeyde kullara engel olan bir şeyin bulunması kabul edilmez, doğru değildir.

Allah'ın yukarıdaki Ehl-i Sünnet'in inancını doğrulayan ayeti şudur: «Biz dilesek herkese hidayet verirdik.» (44) Buna göre Allah'ın kudreti sonsuzdur, ona bir nihayet yoktur. Fakat onların dediklerine bakılırsa, Allah'ın kudretinin sonu vardır. Böyle bir inanç ise mutlak küfürdür.

MES'ELE 33

Salah - Aslah Konusu :

Sünnet ve Cemaat Ehli; Allah'a hiç bir surette bir şeyin vacib olmıyacağı, gerekmiyeceği inancındadır.

Kaderiyye, Mu'tezile ve Ravâfiz; Allah'ın kulları için onların salâhına, faydasına olan şeyi yapması vacibdir, gereklidir, derler.

Bunların bir kısmı şu görüşü ileri sürmüştür: Kulların aslâhına, onların daha çok faydasına olan şey-

(44) Kur'anı Kerim, Secde, 13

leri yapması Allah'a vacibdir. Yine onların büyük çoğunluğuna göre aslâh değilde sâlih olan gereklidir. Hatta şöyle demişlerdir: Bütün insanların imanını dilemesi, onlara inanma gücü ve hayır kuvveti vermesi Allah'a vacibdir. İnsanlara acı verdiği, onları cezalandırdığı, mihnetlerle imtihan ettiği hususlarda, kullarına sevap vermesi Allah'a icabeder, gereklidir. Allah'ın hiç bir kimseyi günahsız azabetmesi caiz olmaz. O'nun kullarına rızık vermesi zorunludur, ayrıca insanları hidayete götürmeli, onları dalâlette bırakmamalıdır. Bunlar Allah'a gereken işlerdir.

Bize göre Allah'a hiç bir şey gerekmez, O'na hiç bir şey vacib değildir. O dilediğine acı çektirir ve yine dilediğine sevap vermeksizin sıkıntılarla imtihan eder. Bu hususta bizimle onlar arasında pek çok mesele vardır.

Mu'tezile'nin Görüşü

Onların görüşlerinin yönü şudur: Allah Teâlâ kerimdir, cömerttir. İkrâmına, cömertliğine nihayet yoktur. Kullarına aslah olanı, en iyi ve faydalı olanı vermezse, bunu onlardan mahrum etmiş olur. Vermemek, mahrum bırakmak cimriliktir. Oysa Allah hakkında cimrilik düşünülmez.

Eğer Allah, insanlara karşılık vermeksizin, onları cezalandırsa ve suçları olmaksızın onlara elem verse, bu Allah hakkında zulüm olur. Çünkü onlara, suçsuz ve cezayı hak etmedikleri halde zarar vermektedir. Bu durum düşünürlere göre zulümdür. Faydasız acı çektirme, ahmaklıktır, hikmetsiz ve boş iştir. Sevab için olmayan ve ceza yolu bulunmayan acı çektirmenin faydası yoktur. Bu görüşün sahipleri şu ayeti delil olarak kullanıyorlar: «Yer yüzünde yaşayan bü-

tün canlıların rızkını vermek Allah'a mahsustur.» (45) Bu ayette rızık vermeyi Allah kendisine vacip kılmıştır. Zira «alâ» kelimesi icab anlamınadır. Ayrıca şu ayet te vardır. «Oraya yol bulabilen insana, Allah için Kâbe'yi hac etmesi gereklidir.» (46) Burada da söz konusu olan icabtır. Allah'a gerekli olmaktır. Ümmet, kulları için Allah'ın hayırlı olanı yapması icabettiğinde icma etmiştir. Allah'ı tanıyan her neslin dilinde bu cereyan etmiş, söylenmiştir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşü

Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın inancının mahiyeti ise şöyledir: Sünnet ehli şu ayetlere dayanır: «O, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola eriştirir.» (47) «Allah'ın saptırdığını yola getirecek yoktur.» (48). Söz konusu âyetlerde Alalı kullarını saptırdığını bildiriyor, bu ise onlara zarar vermektir. Öyleyse anlamı verilen âyetler bize gösteriyor ki Allah kullarının faydasına olmayan şeyi yapabilir. Bu hususta şöyle buyurulmaktadır: «Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz...» (49) Bunlar Allah'ın, kulları hakkında küfür ve zararı dilediğini gösteren nasslardır. Ama kullar da bunu isterler. Söz konusu iki âyet salah taraftarlarının bütün iddialarını ibtal eder. Ve onlara te'vil kapılarını da kapatır. Ancak onlar şunu diyebilirler: Allah'ın saptırması insanı sapık olarak bulmasıdır. Yani sapıklık, dalâlet insanın kendindendir, kendi fii-

---

(45) Kur'anı Kerim, Hûd, 6
(46) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 97
(47) Kur'anı Kerim, Nahl, 93
(48) Kur'anı Kerim, A'raf. 186
(49) Kur'anı Kerim, İnsan, 30

lidir. Oysa onların bu sözleri de yanlıştır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «O, dilediğini saptırır...» (50). Bu âyetin açık anlamına göre «Allah, dilediğini sapık olarak bulur» demek doğru değildir, O, saptırmadıkça onu sapık olarak bulmaz. Yine Allah: «Allah'ın saptırdığını yola getirecek yoktur» buyurmaktadır. (51) Burada da sapık olarak bulduğunun yol göstericisi anlamı çıkmaz. Dalâleti yaratan Allah'tır, onu kendisine mal eden insandır. «Yer yüzündeki bütün canlıların rızkını vermek Allah'a mahsustur.» (52)

Bu âyetteki «alâ» kelimesi mevzu yönünden icab için olmayıp ulûvv, yücelik içindir. Eğer kendisinden aşağıdaki hakkında taatı farz kılıcı olursa o takdirde kanun koyma yönünden vucûb, gereklilik gösterir. Bu da lûgat yönünden değildir. Allah Teâlâ hakkında vücûba delâlet etmez. Nitekim ifade edildiği gibi kendisinden aşağıdaki bir kimseye taatı farz kılıcı olunca, kanun koyma yönünden —Lûgat yönünden değil— vücûb ifade eder, ama bu, lûgat olarak, bir işin yapılmasını istemektir. Aşağıdan, alttan birisinin üstteki hakkında vücûba delâlet etmez, çünkü vücûb hükmi bir durumdur. Bu ise üzerine vacib olan kişi vacib olanı yerine getirdiği zaman övgüye lâyık olur; terkeder, yapmazsa, o zaman da cezalanır, işkenceye maruz kalır. Böyle bir şey Allah hakkında imkânsızdır. Vücûb anlayışı onun hakkında tasavvur edilmez. Fakat Allah Teâlâ kullarına rızık vermeyi va'd etmektedir. O va'dine muhalefet etmez, bu muhaldir.

— Allah'ın va'dine muhalefet etmemesi vacib anlamındadır, belki bundan da kuvvetlidir.

---

(50) Kurr'anı Kerim, Nahl, 93

(51) Kur'anı Kerim, A'raf, 186

(52) Kur'anı Kerim, Hûd, 6

— Böyle değildir. Çünkü O'nun hakkında vücûb muhaldir. Siz, O kulları için aslah olanı yapar diyorsunuz. Oysa aslah fasiddir ve muhaldir, çünkü sonlu, nihayeti olan bir şey değildir. Allah aslahı yapar dediğiniz halde O insanlar hakkında aslahı yerine getirmemiştir. Bu durum size göre cimriliktir. Halbuki kulları hakkında aslahı yapmamak Allah hakkında cimrilik değildir. Zira cimrilik vacibi yapmamak, reddetmektir. Oysa açıkladığımız gibi Allah Teâlâ'ya hiç bir şey gerekmez. Bunun için; güzelliği, olgunluğu, güzel sesi, sağlam organları ve orta miktarı vermemekle o cimrilikle vasıflanmaz.

— Onlara bu sayılan nimetleri vermemesi onların faydasınadır. Salâhları bundadır.

— Fesad malûmdur, bilinir; Salâh, fayda meçhuldür, bilinmez. Ayrıca salâh anlayışı, kâfirin yaratılması, diri tutulması, rızıklanması ve tehlikelerden korunması ile yıkılmıştır. Bunlar kâfire ulaştığı halde o küfrediyor. Bütün bunlarda salâh, yarar yoktur. Aynı şekilde O suçsuz hayvana acı çektirmeyi hükmetmiştir ve bunun karşısında hayvanın sevabı da yoktur. Bu imkânsız olmayıp bunda da salâh, fayda yoktur.

— Hayvan bundan karşılık, sevab alır.

— Hayvanların, köpeklerin bundan bir sevabı yoktur. Haşereler, yırtıcılar, arslanlar da ayni durumdadır.

Eğer bu görüşü reddederlerse, kabul etmeyişlerinin bozuk olduğu açıktır. Zira ahirette sevab sadece cennettedir. Hayvanlar için Cennet olmayıp, onlar haşrolunup sonra toprak olacaklardır. Hayvanlar cen-

nete girmiyeceklerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış, eni gökler ve yer kadar olan cennete koşun...» (53) Takva, küfürden korkma anlamına, hayvanlarda, haşerelerde ve yırtıcı hayvanlarda yoktur. Şu kadar var ki sevablanan hayvanın acı çekmesinde salâh yoktur. Aksine salâh acı çekme olmaksızın sevab almadadır. Gerçekte ise geçmiş bir suç olmaksızın ve uygun bir nimet bulunmaksızın acı çektirme, azab verme hikmetsiz bir iştir.

Adet olarak, azab çekene bir yarar sağlamaksızın sevab için azab verme saçma bir şeydir. Ayni şekilde hizmet götürülene bir yarar sağlamaksızın mükâfat için hizmet isteği de böyledir. Bununla birlikte Allah Teâlâ böyle hükmetmiştir. Allah'ın, gerçekten, hikmetsiz iş yapmadığı malûmdur. Buna karşılık hikmetsiz iş mahzurlu olanın alınması, haram, yasak olanın yapılmasıdır.

— Geçmiş bir suç olmaksızın azabetme zulümdür.

— Böyle değildir. Zulüm; haram, mahzurlu olandır. Allah bütün kullarının geçmiş bir suçları olmamakla birlikte ölümlerine hükmetmiştir. Geçmiş suçları olmadığı halde deve, sığır, koyun gibi hayvanların da kesilmesi böyledir.

— Ümmet, Allah'ın kulları hakkında yaptığının hepsinin hayır olduğunda icma etmiştir.

— Bu Allah'ı ta'zim için —üst tabaka bir yana— bir kısım halk arasında dolaşan, söylenen sözdür. Biz

---

(53) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 133

işittiğimiz bu sözü kabul edemiyoruz. Ayrıca havassın inkâr ettiği avamın sözü onlara delil olmaz.

— Sapıttırma nedir?

— Sapıtma fiilini yaratmak ve sapıtmayı dilemektir. Bütün bu meseleler irade meselesine bağlıdır. Bunu da şöyle ifade ederiz: Allah Teâlâ insanların hayır olsun, şer olsun, zarar ve yarar türünden bütün fiillerini irade eder, diler... ve Allah daha iyisini bilir.

MES'ELE 34

Hikmetli İş:

Sünnet ve Cemaat Ehli yukarıdaki meseleye bağlı bir başka meselenin de şu olduğunu belirtmiştir: Allah âlemi dilediği anda yaratmıştır ve onun yaratması bir illetten dolayı değildir.

Mu'tezîle

Mu'tezile'nin bu hususta inancı şöyle özetlenir: Allah'ın yaratmasının bir illetten dolayı olmaması mümkün değildir, bir sebebe dayalı olarak O yaratmıştır. Onlara göre Allah'ın bir fiil yapması bir hikmetten dolayıdır. Hikmeti de; fiilinde başkası için yarar olan iş biçiminde anlarlar.

Mu'tezile mensupları; Allah hakîmdir, hakîm ancak menfaat için fiil yapar. Onlar bütün meselelerini bu anlayışa dayarlar. Hatta şu iddiayı da ileri sürerler: Allah'ın sapıtma fiilini yapması mümkün değildir, O'nun bir kimsenin küfrünü ve isyanını dilemesi caiz olmaz, O'nun için caiz olan kulların ancak aslahına olan şeyi yapmasıdır. Ayrıca geçmiş bir sebep ve uygun bir menfaat olmaksızın Allah'ın birisine azab

etmesi de caiz değildir. Çocuklara ve hayvanlara azab çektirmesi ancak geri bırakılmış bir yarardan dolayıdır.

Sünnet ve Cemaat Ehli

Bize göre Allah dilediğini yapar, istediğine hükmeder. Onun üzerinde hiç kimsenin hücceti, velâyeti ve yasaklaması yoktur. O hakîmdir. Bize göre hakim kendisi ve başkasının yararı için fiil yaratan değildir, ama hakim san'atı hikmet dolu olan, yaptığında hikmet olandır. Allah kullarına azab verir; çocuklar, akılsızlar ve hayvanlar gibi geçmiş günahları olmadan yarattıklarını çeşitli sıkıntılarla imtihan eder. Bunlarda hiç kimseye yarar yoktur. Onlara ahirette sevap verse de, burada onlara faydası yoktur. Azab görmede, acı çekmede kimseye menfaat bulunmaz. Suç olmadan nimet vermedeki menfaat da azab çektirmeden başka bir şey değildir. Mükâfattan sonraki azab çektirme bir yönden zarar verme, bir yönden de yarar sağlamadır. Kişiyi ilmiyle yaratması ve yaşatması, aklı başına gelince o kişinin kâfir olması zarar vermeye örnektir. Bunda yarar yoktur. İblis'i yaratıp onu bırakması, devam ettirmesi hiç kimsenin menfaatına değildir, aksine bunda zarar vardır.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre; zulüm, yalan ve va'dinden (mükâfat) dönme Allah hakkında muhaldir. Onlara göre de bu caiz değildir : Allah'ın vaîd'den (cezadan) dönmesi, va'dinden vaz geçmesi olmayıp belki lütuftur, keremdir, fazldır. Hatta şöyle deriz : Allah tehdit eder, sonra lütuf, kerem ve fazl olarak affeder. Şunu da deriz : Allah'ın vaidinde sadık olduğunu söylemek caiz değildir, ama O va'dinde sâdıktır. Bu mecazî olup yalan ve doğruluk mazide olur, geçmişte aranır.

MES'ELE 35

Büyük Günah İşliyenler: Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehli günahkârlar hakkında şu inançtadır: Büyük günah işliyenler tevbe etmeden bu dünyadan gitseler de cehennemde temelli kalmazlar. Allah'ın onlar hakkında bir iradesi vardır. Dilerse bir şefaatcının şefaatıyla onları affeder. Günahkârları ateşe atmayıp cennete kor, veya bir şefaatcının şefaati olmaksızın günah sahiplerini affederek cennete kor. Eğer dilerse cehenneme sokar. Orada onları dilediği kadar tuttuktan sonra çıkarır, bir şefaat edenin şefaatıyla veya şefaat eden olmaksızın cennete kor. Onları hiç cehenneme koymaz da...

Küçük günah işleyenlere gelince; Onların küçük günahları hasenâtla, iyi işlerle affolur. Hasenât beş vakit namaz ve diğer güzel amellerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir...» (54)

Bişr el-Merisi'nin kanaatine göre büyük günahlardan kaçınmakla bunlar (küçük günahlar) affolunmaz.

Mu'tezile

Mu'tezile ve Kaderiyye hepsi birden şu inanca sahip olmuşlardır: Büyük günah işleyenler tevbesiz ölürlerse kâfirler gibi cehennemde ebedî olarak kalırlar. Fakat azabları kâfirlerin azabları gibi olmayıp asilerin azabı gibidir. Bunlara göre büyük günah sahibi imandan çıkmış, küfre de girmemiştir. Bu inan-

---

(54) Kur'an Kerim, Hûd, 114

ca; el-Menziletü beyne'l-Menzileteyn, iki makam arasında bir makam adı verilir. Yani imanla küfür arasında bir yer anlamınadır. Onlar bütün insanlardan bu inançlarıyla ayrıldıklarından kendilerine Mu'tezile adı verilmiştir. Mu'tezile ayrıca büyük günah sahibi müslimdir, ama mümin değildir, demiştir.

Onlara göre küçük günahlar büyük günahlardan sakınmakla affolunur. Onların büyük günah sahiplerinin müslüman olup mümin olmadıkları inancını Rafiziler de benimsemiştir.

Havaric

Havaric'in bu hususta ki inancı şudur : Büyük ve küçük günah sahipleri tevbesiz giderlerse cehennemde ebedî kalırlar ve kâfirlerin azabıyla azablanırlar. Zira bunlara göre küçük veya büyük günahtan birini irtikâb eden, işleyen kâfir olur.

Mürcie

Bir kısım Mürcie ve bunlardan Mukâtil b. Süleyman şu görüştedir : Dünyadan tevbe etmeden gitmiş olsa da, küçük ve büyük günahları işlemiş bulunsa da mümin ateşe atılmaz. Ancak zulümlerin hakkı ondan alındıktan sonra Cennet'e girer.

Mürcie'nin büyük çoğunluğu Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın görüşündedir.

Cebriyye

Cehm b. Safvan şöyle demiştir : Allah Teâlâ dilerse ebediyen itaat edenleri cezalandırır, yine dilerse asileri ve kâfirleri Cennete kor. Kısaca kulları hakkında hüküm O'na aittir.

Mürcie'den Gaylan ve İbn Şimr şu kanaati benim-

semişlerdir: Allah dilerse ebedî olarak asilere azab eder, dilerse onların hepsini affeder ve cennete kor. Günahlardan birini affederse hepsini affeder, eğer birine azab ederse hepsine azab eder.

Mürcie'nin Görüşünün İzahı

Mürcie'nin görüşünün izahı şöyledir: Mürcie aşağıdaki ayetlere dayanır: «Ey Muhammed! de ki: «Ey kendilerine karşı tutumsuz davranan kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, merhametlidir.» (55)

«Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştirir.» (56) İnsanlara yasak edilen büyük günahlar küfürdür. Fakat ona «büyük günahlar» adını vermiştir. Çünkü küfür büyüktür ve pek çok insanın küfrüdür. Bazı kıraatlarda «Size yasak edilen büyük günah» şeklinde çoğul değil de tekil olarak okunmuştur.

Hz. Peygamber (S.A.V.) «Allah'tan başka ilâh yoktur» diyen cennete girer, buyurmuştur. (*) Hz. Ömer (R.A.) «İnsanlar buna güvenip teslim olmuştur» demiştir... ve Hz. Peygamber (S.A.V.) şunu söylemiştir: «İçtenlikle ve inanarak Allah'tan başka ilâh yoktur» diyen cennete girer» Naklettiğimiz bu nasslar müminin ateşe girmiyeceğini gösterir. Çünkü taatler, ameller küfürle birlikte değerlendirilmez. Günahlar da böyle imanla beraber değerlendirilmelidir. Ameller

---

(55) Kur'anı Kerim, Zümer, 53

(56) Kur'anı Kerim, Nisa, 31

(*) Krş.: Sahih-i Buharî, c. 4, s. 289 Bkz. Münâvî, Feyzu'l-Kadîr c. 6, s. 189

cennete derece kazanmaya sebeptir. İman ise cennete girmenin sebebidir.

Cennete girmeksizin orada derece almak düşünülemez. Cennete girme sebebi bulunmayınca derecelere nail olma sebebi bir işe yaramayıp yarar sağlamaz. Böylece taatlerin değeri olmaz. Günahlar da Cehennemde derecelerin sebebidir. Küfür ise cehenneme girme sebebidir. Cehennemdeki derecelerin oluşu da ancak cehenneme girişle meydana gelir. Cehenneme giriş sebebi bulunmayınca oradaki derecelerin meydana gelişi de düşünülemez. Yani bir değeri olmaz. Zira iman küfür halinde yapılan her günahın itibarını düşürür. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «İnkâr edenler, eğer savaştan vazgeçerlerse, onlara geçmişlerinin bağışlanacağını söyle...» (57)

İmanın islâm halindeyken işlenen günahın değerini düşürmesi daha yerindedir. Reddetmek, yasaklamak kabul etmekten daha kolaydır. İslâm halinde bulunan günahlar daha hafiftir. Çünkü günahlardan sonra günah işliyende iman bulunur. Küfür halinde onda bulunan günahları reddetmek kaldırmak gerekir, günahların bir manâ ifade etmemesi icabeder.

Havaric ve Mu'tezîle'nin Görüşünün İzahı

Havaric ve Mu'tezile'nin inancının da şöyle takdim etmek mümkündür: Onların dayandıkları âyet şudur: «Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar, zaten onlar çılgın aleve atılacaklardır.» (58) Bu âyetle yetim malı yiyenlerin ateş yedikleri, cehenneme atılacakları beyan edilmekte ve ondan çıkışın zikredilmediği görül-

(57) Kur'anı Kerim, Enfâl, 38

(58) Kur'anı Kerim, Nisa, 10

mektedir. Ayrıca «Kim Allah'a ve Peygamberine baş kaldırır ve yasaklarını aşarsa, onu temelli kalacağı cehenneme sokar...» (59) buyurulmaktadır. Cehennemde ebedî kalma isyan ve Allah'ın hadlerini aşma ile gerekmektedir. Her âsi de Allah'ın (C.C.) koyduğu kanunları aşandır. O isyan ile Allah'ın emrine karşı gelmektedir. Nitekim küfür ile de Allah'ın emrine muhalefet edilir. Aynı şekilde birisi Allah'a ve bütün peygamberlerine iman edip te bir tek nebi'ye iman etmezse temelli cehennemde kalır. Oysa bu kimse Allah Teâlâ'ya küfretmemiş ama emirlerinden birine karşı gelmiştir ve bununla birlikte cehennemde ebediyen kalır. İblis'in durumu da böyledir. O Allah'ın Hz. Adem'e (A.S.) secde emrine muhalefet edip uymamış ve temelli cehennemde kalması icabetmiştir. Bütün bunlardan anlaşılan şudur: Allah'ın emrine karşı gelen Allah'ın düşmanıdır. O'nun düşmanı cennete giremez. Zira orası dostlarının yurdu olup düşmanlarının durağı değildir.

Havaric ayrıca şunu da söylemiştir: İsyan eden kişi, Allah'ın bir tekliğine ve bütün sıfatlarına inansa da Peygamberler içinden birine inanmayan insan gibi isyanıyla küfre girer.

Mu'tezile mensuplarının dedikleri şunlardır: Söz konusu kişi imandan çıkma durumundadır. Zira mü'minlerin yolunu benimsememiştir. Fakat kâfir de olmamıştır, çünkü imanı terketmemiştir, aksine henüz imana bağlıdır, ondan kopmamıştır. Mu'tezile'nin küçük günah konusundaki anlayışı şöyledir: Bir kimse Allah'ın emrini terkedip, yasağını işlemezse, Allah bu kişiden küçük günahları kaldıracağını beyan etmiştir. «Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız,

---

(59) Kur'anı Kerim, Nisa, 14

kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz.» (60) Küçük günahlar, büyük günahlardan kaçınmakla örtülmüş hale gelmektedir. Böylece küçük günahlara girilmemiş gibi olunmaktadır

Cebriyye'nin Görüşünün İzahı

Cehm b. Safvan'ın görüş tarzı şudur: İnsanlar Allah Teâlâ'nın kullarıdır. Mülk O'nun mülküdür. O mülkünde ve kulları hakkında dilediğini yapar.

Gaylan ve ona uyanların görüşü Cehm'inkine yakındır, ancak onlar şöyle derler: Allah bir günahkârı affederse, günaha ve kullukta eşit olduklarından her günahkârı affeder. Yine bu anlamda bir günah sahibini cezalandırırsa her günah işleyeni cezalandırır.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşünün İzahı ve İddialara Cevaplar

Sünnet ve Cemaat Ehlinin inancı ise şöyledir: Onlar şu ayetten hareket ederler: «Ey inananlar! Yürekten tevbe ederek Allah'a dönün ki, Rabbiniz kötülüklerinizi örtsün, sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koysun...» (61) Bu âyette iman ismi günahkâra ıtlak olunmuş, verilmiştir. Tevbe günahtan vaz geçip, Allah'a dönmedir. Allah'ın tevbe ile emretmesi günahın önceliğine, önce oluşuna delildir. Böylece «Rabbiniz günahlarınızı örtsün» (62) buyurmuştur.

Günah olmadan günahı tekfir etmek akıl dışıdır. Yukarıdaki âyet insanın günahla kâfir olmadığını ve imandan çıkmadığını bize gösteriyor. Bu Havâric'e

---

(60) Kur'anı Kerim, Nisa, 31

(61) Kur'anı Kerim, Tahrim, 8

(62) Kur'anı Kerim, Tahrim, 8

ve bütün Mu'tezile'ye karşı bir delildir. Fakat bununla birlikte şu görüşü benimseyen Mu'tezile bundan müstesnadır: Söz konusu günah küçük günah olup bununla imandan çıkılmaz. Zira bunları söyleyen Mu'tezile mensuplarına göre küçük günahlar affolunur ve bunun için tekfir etmeye, tevbeye ihtiyaç yoktur. Halbuki bu görüşe, bize göre, imkân yoktur. Burada bütün günahlar söz konusudur. Ayrıca Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Ey Muhammed! Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur; kendinin, inanmış erkek ve kadınların, günahlarının bağışlanmasını dile...» (63) Burada Allah günahkârları mü'minler olarak isimlendirmiştir ve Peygamberine mü'min erkek ve kadınların günahlarının bağışlanması için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. O halde bu, insanın günah işlemekle imandan çıkmadığını ve kâfir olmadığını göstermektedir. Şu âyetle delil getirenler de vardır: «Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar...» (64)

Bu âyette ortak koşmanın (şirk) bağışlanmıyacağı bildirilmektedir. Bununla amaç tevbe etmemektir, tevbesiz olarak gitmektir. Ama tevbeden sonra bağışlanma konusunda Kıble Ehlinin icmaı vardır. Ayrıca bundan başkasının bağışlanacağı —eğer Allah dilerse— haber verilmektedir. Bununla maksadın da tevbe etmeden gitmek olduğudur. Oysa Mu'tezile'ye göre tevbesiz günahlardan bağışlanma düşünülemez. Bize göre bağışlanma konusunda ortak koşma ile günahlar arasında bir fark vardır, ama onlara göre bu ikisi ara-

---

(63) Kur'anı Kerim, Muhammed, 19

(64) Kur'anı Kerim, Nisa, 48

sında fark yoktur. Her ikisi de (şirk ve günah) ancak tevbe ile bağışlanır.

— Büyük günahlar şirk koşma anlamına olduğu gibi her günah için de bu durum söz konusudur. Zira bunda Allah'ın emrettiğine aykırılık vardır. Nitekim bir kimse İslâm'ın şartlarını kabul edip, peygamberi inkâr ederse kâfir olur ve cehenneme gider. Burada şirk yoktur. Bunlar hatalardır ve şirk te hata ve nisyan olarak meydana gelen şeydir.

— Şüphesiz, büyük günah olmakla birlikte, her günah Allah Teâlâ'ya ortak koşma değildir, bundan başkadır. İnsan şehvetinin nefsine galebe çalmasıyla günah işler, Allah'ın emrine muhalefet kasdıyla bunu yapmaz. Bununla birlikte o, günah işlemekle beraber Allah'ın büyüklüğüne inanır, O'na ta'zimde bulunur ve O'nun emir ve yasaklarını tanır. Müşrik ise, başkasını Allah'a ortak koşan, Allah'a olan tazimini terkeden kimsedir. Zira Uluhiyete başkasını sokmak ihanettir. Uluhiyete başkasını ortak koşan ile peygamberi, İslâm'ın bir esasını veya kesin olarak sübûtu farz olan bir farzı kabul etmeyerek inkâr eden nasıl eşit olur? Allah'a ortak koşma, Allah Teâlâ'yı ta'zimi terktir. Bu, ya onu yalanlamakla veya onun büyüklüğüne inanmamak ve İlâhlığına karşı gelmekle olur. İman cennete girme sebebi olup taatler derecelere nail olma sebepleridir. Masiyetler ise cehenneme girme sebepleridir. İmanı ve taatı olan ve bir kısım yasaklardan çekinen kişinin bazı günahları işlemesi sebebiyle cehennemde temelli kalması muhaldir, akla aykırıdır, zira bunda imanı, taatleri bir kısım yasaklardan çekinmeyi ibtal vardır. Öyleyse bunların hepsinin değerlendirilmesi gerekir. Külle itibar icabeder. Onların görüşleri aklen imkânsızdır, saçmadır.

Allah'ın büyüklüğüne ve birliğine inanan bu kim-

senin küfrü konusunda da hüküm aynıdır. Allah'ın emirlerine tutunmaya, yasaklarından kaçınmaya ve İslâm'ın bütün şartlarına inanmakla birlikte bir kimsenin küfrünü cevaz vermek akla aykırıdır.

Zira bunda yüce olanın ilgâsı, ortadan kaldırılması ve aşağı olanın ise değerlenişi vardır. Görmezmisin ki bir insanın kölesi, hizmetcisi, efendisine köleliği kabul ederek emirlerini yerine getirip yasak ettiklerinden kaçınsa ve fakat tembellikten, uykudan veya oyunla meşgul olmaktan dolayı emrine uymasa, kölenin isyanına itibar gerekmediği gibi köleliğini kabulü ile emirlere imtisale, uymaya ve yasaklardan kaçınmaya olan itikadını ilga etmek, ortadan kaldırmak icabetmez. Yukarıda isyan eden, günah işleyen imanlı kul ile bu kölenin durumu aynidir. Peygamberi veya İslâm'ın bir rüknünü inkâr eden kimseye benzemez. Bu kimse, uluhiyete itikadı bir yana, ta'zimi terketmiştir. Aksine İlâhlığı kabulünde çelişkilidir. Zira kul, Mevlâsının Peygamberlerine inanan, onlara ta'zimde bulunan ve Mevlâsının Şeriatını kabul eden kimsedir. Bunlardan birini inkâr ederse kulluktan çıkar ve Uluhiyyeti inkâr eder duruma düşer. Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Fakat, inanıp yararlı işler işliyenler, işte onlar da yaratıkların en iyileridirler. Onların Rableri katındaki mükâfatı, içinde temelli ve sonsuz kalacakları, içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleridir...» (65) Büyük günah sahibi, küçük günah sahibi ve günahı olmayan kişi arasında ayırım yoktur. Yine Allah «Allah onlara dediklerine karşılık, temelli kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler verdi...» (66) buyurmaktadır. Böylece; Cenneti, sözün karşılığı, se-

---

(65) Kur'anı Kerim, Beyyine, 7-8

(66) Kur'anı Kerim, Mâide, 85

vabı kılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (S.A.V.) «Allah'tan başka ilâh yoktur diyen cennete girer» buyurmuştur.

Yukarıda kaydettiğimiz nasslar Mürcie'ye karşı bizim delillerimizdir ki bunlarla Havaric ve Mu'tezile de delil getirmişlerdir. Allah Teâlâ kasden mümini öldürmenin cehenneme gireceğini haber vermiştir. Aynı şekilde peygamberine isyan edeni de Allah ateşe sokar. Yetim malını yiyende ayırım gözetilmeksizin cehenneme girer.

— Bunlardan murad kâfirlerdir.

— Bu doğru değildir. Zira o cehenneme girmeyi; öldürmeye, yetim malı yemeye, küfür olarak değil de zulüm olarak bağlamıştır. Ayrıca Cehennem'e girme; öldürme ve yetim malı yemenin dışında, küfürle de olur.

— Her iki hususla cehenneme girme olur.

— Böyle değildir. Kâfir cehenneme; günahlarla, isyanlarla değil küfür sebebiyle girer. Allah'ın her iki husus yönünden değil de birisi (küfür) yönünden cehenneme girişinden dolayı onun (kâfirin) cehennemdeki derecelerini artırır.

— Niçin genel olanın (âmın) delil olduğunu söylüyorsunuz? Her genel olan özel olana (husus) muhtemeldir. İhtimalli ise hüccet olmaz.

— Genel olan umum yönünden hüccet olmazsa hâs olan da husus yönünden delil olmaz. Çünkü bununla genel olan zikredilip murad edilir. Ayni şekilde her söz hüccet olmamak icabeder. Ve her söz için hüküm bulunmaz. Zira her söz mecaza muhtemeldir. Eğer bir bunu kabullenirsek, o zaman iş sözün konulmuş olduğu anlamın kaldırılmasına kadar gider. Oysa söz (kelâm) anlatım ve ifade için va'zedilmiştir. Böylece konu değişir ve mevzu ibtal olur. Gerçekte

ise bu, bütün düşünürlerce yanlıştır. Başka anlama geldiğine dair delil getirilse bile her söz hakiki anlamına götürülür. Ayrıca her sözün delâlet ettiği manâ genel, umumî olanına götürülür, zira genel manâ, o sözün hakikat, gerçek anlamıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: «...Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarfetmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele... Bunlar cehennem ateşinde kızdırıldığı gün, alınları, böğürleri ve sırtları onlarla dağlanacak, bu kendiniz için biriktirdiğiniz, biriktirdiğinizi tadın denecek.» (67)

Zekâtı reddetmek, ateşe atılmanın sebebi kılınmıştır. Ayrıca Allah şöyle buyurur: «...Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir...» (68) «Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar...» (69) Bu iki âyet, Mürcie'nin dediğinin hilâfına, günahların imanla birlikte değerlendirilmiş olduğunu gösteriyor. Ayni tarzda isyan edenlerin azab görmeleri konusunda Hz. Peygamber'den (S.A.V.) ve Sahabeden (R.A.) pek çok hadis vardır. Eğer bunlar toplansa yirmi kadar olur. Bunlardan birisi şu haberdir: «Mü'minlerden bir topluluk cehennemden çıkıp cennete girer ve bunların alınlarında «cehennemlikler. (*) Bu hadisi reddeden kişinin küfre düşmesinden Allah'tan alınlarındaki alâmetin kaldırılmasını isterler. «Bu hadisi reddeden kişinin küfre düşmesinden korkulur. Zira bu dünyada, efendisini tanıyan, emirlerine uyan ve yasaklarından kaçınan suçlu kölenin cezalanması normaldir. Bu ebedî olarak değil, zaman zaman olur. Af ile faziletli davranmak, affetmek arzu

---

(67) Kur'anı Kerim, Tevbe, 34-35.

(68) Kur'anı Kerim, Hûd, 114.

(69) Kur'anı Kerim, Nisa, 48.

(*) S. Buhari, c. 4, s. 137-139

edilir, ümid edilir. Böyle bir fiilin kulları hakkında Allah Teâlâ'dan hasıl olması uzak ihtimal değildir. O da kullarını affedebilir. Bunlara delâlet eden ayetler eksik değildir.»

Havaric ve Mu'tezile'nin iddialarına nassla cevap konusunda şöyle deriz: Bu nasslarda ebedî kalmanın (tebîd) zikri yoktur. Ama sadece kalmanın (hulûd) zikri vardır. Hulûd (kalma) kalmadan (Meks) ibarettir. Allah Teâlâ mü'minlerin günahkârlarını ateşe atabilir, orada onlardan bazılarının kalmalarını uzatabilir, günahkârları cehenneme atmayabilir, onları ateşe atmadan affedebilir ve cennete koyabilir. Bunlara delâlet eden ayetler eksik değildir: «Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar...» (70)

«Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar, zaten onlar çılgın aleve atılacaklardır.» (71)

— Burada insanların zikri vardır.

— Mü'min mutlak olarak asi değildir. Çünkü o asıl olana itaatkârdır. O Allah'ın vahdaniyyetini, sıfatlarını, Peygamberlerini, Meleklerini ve dinin bütün rükünlerini kabul eden kişidir. İkrâr, emirlere itaatı, yasaklardan kaçınmayı icabettirir. Mü'min ikrâr sahibidir... O halde mü'mine mutlak isyandadır denemez, mutlak âsi kâfirdir. Yukarıda kasdedilen kâfirdir.

— ..... Allah daha iyisini bilir.

— Biz, okuduğumuz âyetlere göre; âsi, günahkâr mü'min cehenneme atılabilir ve atılmıyabilir, diyoruz. Daha yukarıdada açıkladığımız gibi vaîdi terk kerem-

---

(70) Kur'anı Kerim, Nisa, 48.

(71) Kur'anıKerim, Nisa, 10.

dir. Allah Teâlâ gerçekte kerîmdir. O vaîd'i (ceza) terk ile fazl, kerem ve lutf gösterir.

Birisi şöyle demiştir:

Tehdît veya söz verdiğimde;
Sözümü yerine getirir, tehdidimden cayarım.

Ka'b b. Züheyr de;

Haber aldım: Allah'ın Resulü beni tehdit etmiş.
Allah'ın Resulü hakkında af umulur, demiştir.

Hz. Peygamber (S.A.V.) bunu inkâr etmemiştir. Zaten âdeti hata edeni affetmek idi.

— Ehl-i Sünnet'in karşısında olanların; «Masiyete gitmek, günah işlemek; Allah'ın emrine muhalefet etmektir» deyişleri konusunda şunları söyleriz:

— Böyle değildir. Allah'ın emrine muhalefet için günah amaçlanmıyor. Allah'a muhalefet de söz konusu olmuyor. Belki şehvetten dolayı günah isteği doğuyor. Bunun için, nefsinin eğilim gösterdiği konuda günahkâr istiyerek isyan etmiyor, ancak şehveti onu günaha davet ediyor. İradî, ihtiyarî bir hareketten ziyade; şehvânî, nefsanî, bir hareket söz konusu oluyor. Şehvanî hisler günahkâra galip geliyor. Bu durum inanç yönünden Allah'ın emrine muhalefet etmek değildir. Eğer o muhalif olsaydı, Allah'ın emrini yerine getirmemek, veya haram kıldığından kaçınmamak şeklinde fiilen muhalif olurdu. Bunları şehvanî duyguların esiri olarak değil de, kendi irade ve ihtiyarının neticesi olarak fiilen yapar, böylece gerçek muhalif olurdu. Bu tarz günah işlemekle o İslâm esaslarından veya peygamberlerden birini inkâr edici manâsında münkir sayılmaz. Belki hatalı, unutkan ve mecbur kalmış sayılabilir. Bu niteliklerde olan kişi kâfir olmaz.

Onların iddiaları şudur: İnsan Allah'a muhalif olmakla, günah işlemekle Allah'ın düşmanı olur.

Bu iddia da yanlıştır. Aksine bu günahkâr Al-

lah'ın dostudur. Zira Allah'ı sever, onun için mücadele eder, O'nun düşmanlarıyla savaş yapar, bu uğurda canını verir. Böyle bir kişi nasıl Allah'ın düşmanı olur? Fasıklar, günahkârlar fısk, günah işlemekle birlikte eğer sünnî mü'min iseler nasıl Allah'ın düşmanı sayılırlar? Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Ey Muhammed, de ki; Allah'ı seviyorsanız bana uyun, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah affeder, merhamet eder.» (72) Allah Teâlâ haber veriyor ki insan, yanlız imanla Allah'ın dostu oluyor. Ayni şekilde günahlarla birlikte de Allah insanı kendine dost kılıyor. Zira Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor : «Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.» (73) Gelecekte günahların bağışlanmasıyla sevgiyi isbat etmiştir. Günahla dostluk yan yanadır.

İblis olayına gelince : Bu hususta görüşümüz şudur : İblis, kibir ve gururundan dolayı küfredip, Allah'a tazimi, saygıyı terketmiştir. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur : «İblis kaçındı, büyüklük taslad ı.» (74) Ayrıca İblis hakkında bir başka âyette şöyle buyurulmaktadır : «Allah : Ey İblis! Kudretimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir? Böbürlendin mi? Yoksa gururlandın mı? dedi. İblis : «Ben ondan üstünüm. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.» (75) Buna göre İblis Allah'a ta'zimi terketmiş ve onun hakkında; «O hakîm değildir, emrettiğinde hata eder» inancına saplanmıştır. Oysa bu, Ulûhiyyette Allah'ı tanımazlıktır. İblis böylece küfretmiştir. Onun küfrü emredileni terkten dolayı değildir.

---

(72) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 31.

(73) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 31.

(74) Kur'anı Kerim, Bakara, 34.

(75) Kur'anı Kerim, Sad, 75-76.

Mürcie'nin; «Ey Muhammed! De ki : Ey kendilerine karşı tutumsuz davranan kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O bağışlayandır, merhametlidir.» (76) Bu âyet hakkındaki görüşüne cevabımız şöyledir :

Bu âyette size hüccet yoktur, der ve ilâve ederiz : Allah Teâlâ bütün günahları affeder ama bunu cezadan önce mi, yoksa cezadan sonra mı yapar? Ayette bu konuda bir açıklık yoktur. Ayetlerden bizim okuduklarımız cezadan sonra affedeceğini gösteriyor. Mürcie'nin başka âyetlerle delil getirmesine de cevabımız bu tarzdadır.

— Hz. Peygamber (S.A.V.) cennete girmeyi sadece şehadet getirmeye bağlamıştır.

— Evet, buna bağlıdır ama hangi vakittedir? Azabdan önce mi yoksa sonra mı? Başka hadislerde azabdan sonra bunun olabileceği beyan edilmiştir. Ancak Allah'ın affetmesiyle azabdan önce de cennete girmek mümkündür.

— Günahlardan ve küfürden sonra iman bütün bunları kaldırır, yok eder. Halbuki günahların değerini kaldıran iman, günahlardan önce bulunursa daha iyidir.

— İman günahları, küfrü yok eder, kaldırır. Çünkü o kimse imanla beraber küfürden ve bütün günahlardan tevbe eder. İmanla birlikte günahlardan tevbe etmiş ise, günahlardan bir şey kalmaz.

— Küfürden sonra iman etmiş, küfürden tevbe

(76) Kur'anı Kerim, Zumer, 53.

etmiş ama günahlardan tevbe etmemiş ise, bu kimsenin günahları şu ayet gereğince bağışlanmıştır. «İnkâr edenler, eğer savaştan vaz geçerlerse, onlara geçmişlerinin bağışlanacağını söyle...» (77)

— Bu, bütün günahlardan ve küfürden mutlak olarak tevbe eden kimse için bir va'ddir. Kâfirlerin imanı böyle olur. Ayet buna hamledilir.

Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli şöyle demiştir: Bu, küfürle bâtıl olandır. Zira küfürden sonra iman küfrü ibtâl eder, bununla birlikte küfrün daha önceki değerini ortadan kaldırmaz.

— Taatler küfürle birlikte yarar sağlamaz. O halde masiyetler, günahlar imanla birlikte zarar vermez.

— Allah'ın, onlar küfür halindeyken, onlara izin vermediği hususlar taat sayılmaz. Nitekim o cünüb'e ve hayızlı'ya namaz için izin vermemiştir. Taat, ancak izin ile taat olur. Masiyetlere gelince; bunlar imanla birlikte olsalar da maasiyettirler, günahtırlar. Taatler küfürle birlikte yarar sağlamıyorsa, gerçekten taat olmadıklarındandır. Günahların da imanla birlikte zarar vermemeleri, hakikaten maasiyet olduklarındandır. Çünkü iman başka, günah başkadır.

— Cehenneme girme sebebi küfürdür. Cehennemde derecelerin vukuunun sebebi ise günahlardır.

— Küfür ebedi olarak cehenneme girme sebebidir. Günahlar ebedi olarak cehenneme girmede derecelerin sebebidir. Mü'minin günahları ise belirli bir zaman için cehenneme girme sebebidir. Biz bunları daha önce nasslarla öğrendik.

---

(77) Kur'anı Kerim, Enfâl, 38.

Cehm b. Safvan'ın iddialarına gelince, bunlar temelsizdir, bâtıldır. Mülk Allah'ındır, insanlar ise O'nun kullarıdır. O insanlar hakkında dilediğini yapar, fakat günah olmaksızın azab etmiyeceğini va'd etmiştir. O va'dinden dönmez. Aynı şekilde mü'mini bir zaman, bir müddet azab etmekle tehdit etmiştir. Bununla birlikte mü'mini ateşte temelli bırakmaz. O'nun va'dinden cayması muhaldir. Allah mü'mini bir müddet, ama kâfiri ebedi olarak azabetmeyi va'detmiştir. Fakat mü'mini affedip azab etmiyebilir. Çünkü vaîd'i (ceza, tehdit) terk keremdir. Kâfirler hakkında ise; —af, bağışlama, kerem olsa bile— af ve bağışlama yoktur.

Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Biz dilesek herkese hidayet verirdik, fakat cehennemi tamamen cin ve insanlarla dolduracağıma dair Benden söz çıkmıştır.» (*) Ayet Allah'ın kâfirlere bağışta bulunmayacağını haber veriyor, bu ise ancak adalettir. Onların ceza görmesi ilâhî adalet gereğidir.

MES'ELE 36

Büyük günahlardan sakınma:

Mu'tezile; büyük günahlardan sakınmanın küçük günahların bağışlanmasının sebebi olacağını ileri sürerken; Sünnet ve Cemaat Ehli, bunun böyle olmadığını söylemiştir.

Mu'tezile

Mu'tezile'nin görüşü şu tarzdadır: Onlar şu âyeti dayanak kabul ederler: «Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şe-

(*) Kur'an-ı Kerim, Secde, 13.

refli bi ryere yerleştiririz.» (78) Bu âyet bu konudadır ve açık olan şudur ki Allah, küfür üzerine ve günahlardan her büyüğüne vaki olan küfrü bağışlamayı dilemektedir.

Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehlinin inanç tarzı ise şöyledir: «Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir...» (79)

Bizimle onlar arasındaki icmaya göre iyilikler büyük günahları gidermez. Müslim'in hadis mecmuasının başında Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivayet edilen hadis de bunu teyid ediyor. Eğer küçük günahlar büyük günahlardan sakınmakla bağışlanmış olsaydı seyyielerin, kötülüklerin hasenâtla, iyiliklerle giderilmesi düşünülmezdi:

— Yukarıdaki ayetin anlamı büyük ve küçük bütün günahlara gider. Şu kadar var ki büyük günahlardan sakınma iyiliktir. Ama neticede büyük günahlar küçükleri, kötülükleri giderir.

— Eğer büyük günahlardan sakınma küçük günahların bağışlanmasını gerektirseydi, küfürden kaçınma küçük günahların bağışlanmasına daha uygun olurdu. Oysa böyle değildir. Büyük günahlar da küçüklerin bağışlanmasına gerekli değildir.

— Her büyük günahdan sakınma günahların bağışlanmasını gerektirir. Ama, siz bazı büyük günahlardan sakınmadan bahsediyorsunuz. Sakınma her büyük günahdan ise küçüklerin bağışlanmasını gerektirir. Ama şöyle bir akıl yürütme açıkca temelsizdir, bozuktur. Bazı büyük günahlardan sakınma küçüklerin bağışlanmasını icabettirir, bu doğru değildir.

— Daha yukarıda belirttiğimiz gibi âyetle delil

---

(78) Kur'anı Kerim, Nisa, 31.

getirme doğru değildir. Zira o âyetten murad küfürdür. Küfür ise, gerçekte yasak olanlar da büyük günahtır. Allah günahları örteceğini beyan etmiştir. Fakat ne zaman kaldıracağını açıklamamıştır. Bize göre O şüphesiz örtecektir.

Bununla kasdedilen bütün büyük günahlar olsa gerektir. Ama ne zaman kusurları örteceği açık değildir. Kelâm ise vakittedir.

Bu konuda tekfir'in aslına gelince; bir kısım arkadaşlarımız bu konuda varid olan hadislerle delil getirmişlerdir, ama buna itirazlar vaki olmuştur. Dolayısı ile bununla delil getirme sağlam değildir. Buna göre âyette bunlara delil bulunmadığından bizim görüşümüzün doğruluğu ortaya çıkıyor. Çünkü küçük günah ta büyük gibi günahtır, ama kendisinden daha büyüğü karşısında küçüktür. Fakat Allah'ın haram kıldığı her şey kendi zatında büyük günahtır. O halde bu dünyada bazısından sakınmakla bazısının bağışlanması gerekmez. Eğer kişi bütün küçük günahları terketse de sadece bir büyük günah işlese onun hesabını verir ve yine büyük günahları işlemese ve bütün küçük günahları yapsa bu takdirde küçüklerle muaheze olunur. Çünkü bütün küçük günahlar bir büyük günaha benzer, belki iki küçük günah bir büyük günaha benzer.

— Büyük günahlardan sakınma hasenedir.

— Bu sizin anladığınız gibi değildir. İyilikle burada kasdedilen ibadettir. Tefsirde hasenâtın beş vakit namaz olduğu belirtilmektedir. Büyük günahlardan sakınma ibadet sayılmaz. Çünkü bir amaç ve seçme (ihtiyar) olmaksızın büyük günahlardan sakınma hâsıl olmaktadır. Kişinin şehveti emretmekle birlikte

---

(79) Kur'anı Kerim, Hûd, 114.

zinadan sakınması, eşiyle münasebette bulunduğundan dolayı vuku bulmaktadır. Oysa eşiyle münasebette bulunma ibadet değildir. Seyyiât, kusurlar ibadetlerle düşer ve sonra biz onlara şunu soralım: Büyük günahlarla bağışlanan küçük günah nedir, hangisidir? ve bağışlanmayan büyük günah nedir? Onlar bunun beyanından âciz kalırlar.

— Dünyada ceza olan büyük günahtır, olmayan değildir.

— Bu görüş temelsizdir, batıldır: İçki içmede ceza vardır; bevl, kan içmede ve domuz eti yemede ceza yoktur. Aynı şekilde malı gizli almada ceza vardır, ama açıktan almada ceza yoktur. Halbuki bevl içme içki içmeden, suçta açıklık gizlilikten daha çirkindir. Kadının küfründe ceza yoktur, ama zina yapmasında recm, taşlama vardır. Yetimin malından bir dirhem vasînin yemesinde ceza yok iken, on dirhem çalmasında ceza vardır. Oysa birincisi daha çirkin ve kötüdür. Ama yetimin malını yemekle âhiretde ceza vardır. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar, zâten onlar çılgın aleve atılacaklardır.» (80) Dünyadaki cezalar günahların, suçların büyüklüğünü göstermez. Onların görüşleri dünyadaki cezaların büyük günahı gösterdiği şeklindedir, oysa böyle değildir.

— Günahların bir kısmının küçük, bir kısmının da büyük olduğunda ittifak halindeyiz. Buna Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hadisleri delâlet etmektedir. Israr ile küçük günah, küçüklükten çıkar büyük olur. İstiğfar ile de büyük günah kalmaz. Hırslanmak büyük günahlardandır, bunda icma vardır.

---

(80) Kur'anı Kerim, Nisa, 10.

Hatta siz; küçük günahlar iyiliklerle bağışlanır, büyük günahlar böyle değildir, hac müstesna, zira onunla bütün günahlar bağışlanır, dediniz. Böylece Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivayet olunmuştur.

Bizim söylediğimiz «eğer bunda cehalet, bilgisizlik varsa» şeklindedir. Ama bununla da görüş hüküm belirtmek mümkündür. Zira bu dünya ahkâmını ilgilendiren bir hüküm değildir, bununla birlikte bu husus Allah'a havale edilmiştir. Allah Teâlâ idadetlerle gelen bir kişiyi ahirette küçük günahlarından dolayı azab etmez. Ama size göre cehaletle görüş, hüküm mümkün değildir: zira bu dünya ahkâmını ilgilendiren hükümlerdendir. Birisi mü'minlerin fakirlerine bir şey verirse, bu büyük günah sahibinden bir şey gidermez ama küçük günah sahibini pâklar. Büyük günah sahibinin arkasında namaz caiz değildir. Ama küçük günah sahibinin arkasından caizdir. Her hüküm mü'minlere hastır, büyük günah sahibi hakkında sabit olmayıp küçük günah sahibi hakkında sabittir. Küçük günah işliyenin tevbeye çağrılmayıp büyük günah işliyenin çağrılması ve buna mecbur dahi edilmesi de böyledir. Büyük günah işleyene düşmanlık gerekir ve ona yakın olunmamalıdır, küçük günah işleyene de dostluk gerekir ki o bundan vaz geçsin. Bu iki hususta temyiz gereklidir.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre, Allah'ın birisinin günahını bağışlaması, bir başkasının aynı günahını bağışlamaması imkânsızdır. Gaylaniyye fırkası bunun aksi görüşündedir. Allah'ın bağışlaması fazl ve keremdir. Nitekim O'nun dünyada nimetler vermesi de böyle lutf, fazl ve keremdir. Bazısına vermek, bazısına vermemek, bu mümkün değildir, Allah hakkında düşünülemez.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMAN ve İSLÂM

MES'ELE 37

İman :
Sünnet ve Cemaat Ehli

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, iman'ın lügatta kesin olarak tasdik olduğunu kabul etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : Her ne kadar doğru söylüyorsak da sen bize inanmazsın.» (1) Bu, sen bizi tasdik edici değilsin, demektir. İman lügatta tasdik olunca şeriatta da tasdik olması gerekir. Şeriatta iman, kalp ve dil ile tasdiktir, bu da itikaddır. Uluhiyet, ilâhlık Allah Teâlâ'ya aittir. O'ndan başka ilâh yoktur. «Hiç bir şey O'nun benzeri değildir.» (2) Biz O'nun azametine, bütün sıfatlarına itikad ediyoruz. Allah'ın katından gönderilen peygamberlere kalble inanıyoruz. İslâm'ın, bütün şartlarına itikad edip bütün bunları dilimizle ikrâr ediyor söylüyoruz. O halde iman; dil ile ikrâr, kalb ile itikad ve hepsini birden tasdiktir.

Mürcie

Mürcie'nin iman konusunda on kadar görüşü vardır :

---

(1) Kur'anı Kerim, Yusuf, 17.
(2) Kur'anı Kerim, Sûrâ, 11.

Bir kısmı; iman, yalnız Allah'ı bilmektir, tanımaktır demiştir.

Bir kısmı da insan Allah'ı bilmekle birlikte onu ikrar etmektir, demiştir. Mürcie'nin bu hususta dediği çoktur, bunların anılmasında biz yarar görmüyoruz.

Havaric

Havaric bizim kabul ettiğimiz gibi, iman kalb ile itikad, dil ile ikrardır deyip buna bütün günahlardan sakınmayı ilâve etmiştir.

Mu'tezile

Mu'tezile ve Rafizîler de bizim imanı tanımladığımız gibi kalble itikad, dille ikrar şeklinde tarif edip, büyük günahlardan sakınmayı buna eklemişlerdir.

Kerrâmiyye; iman mücerred ikrârdır, demiştir.

Eş'arî; İman kalble tasdiktir, bu sadece itikaddır, görüşündedir.

Şâfiî ve bir kısım Hadis Ehli; Taatler imandandır, iman söz ve ameldir demişlerdir. Fakat bununla birlikte imanın taatler olmadan da iman olduğunu belirtmişler ve taatleri terk eden birisinin kâfir olmadığını söylemişlerdir. Sanki onlar taatlerin tâbî olma yönünden imandan olduğunu benimsemiş gibidirler.

Sünnet ve Cemaat Ehli de bu görüştedir.

Diğer İtikâdî Mezheplerin Görüşlerinin İzahı

Havaric, Mu'tezile ve Rafizilerin görüş tarzları Allah'ın şu ayetine dayanır:

«Onlar, Allah'ın yanında başka tanrı tutup ona yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Bunları yapan günaha girmiş olur. Kıyamet günü azabı kat kat olur, orada al-

çaltılarak temelli kalır.» (3) Temelli kalma büyük günah işlemekle gerekmektedir. Nitekim şirk koşmakla da icabeder. O halde büyük günahlardan sakınma imandan sayılmaktadır. Bundan önceki meselede de beyan ettiğimiz gibi nasslar büyük günahlardan çekinmenin ve maasiyet işlememenin imandan sayıldığını göstermektedir. Hz. Peygamber de (S.A.V.) şöyle buyurmaktadır: İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadette bulunmak, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hac etmektir. Ayrıca O (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «İslâm beş şey üzerine bina kılınmıştır. Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak, haccetmek.» (*) O ibadetleri İslâm'dan kılmıştır. Onları terketmek küfür olur. O halde ibadetleri terketmekten sakınmak imandan sayılmaktadır, yani bu ibadetlerin terki büyük günahtır. Hz. Peygamber (S.A.V.) «Zina eden mü'min olduğu halde zina yapmaz; hırsız mü'min olduğu halde hırsızlık yapmaz» buyurmuştur. (**)

Mürcie'nin Görüşünün İzahı

Mürcie'nin görüş tarzı ise aşağıdaki gibidir: Marifet, bilme imandır. Zira Allah yahudilerin niteliği hakkında şöyle buyurmaktadır: «Allah hiç bir insana bir şey indirmemiştir, demekle Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler...» (4)

Tefsir Ehlinin üzerinde icma ettiği bunun anlamı; «Allah'ı doğru bir marifetle bilemediler»dir.

---

(3) Kur'anı Kerim, Furkan, 68-69.

(4) Kur'anı Kerim, En'am, 91.

(*) Sahih-i Buharî c. 1, s. 10-11

(**) Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. 2, s. 364

Kadr, şeyin takdiri ve mikdarını bilmedir. Küfür O'nun marifetini terketmek, iman ise O'nu bilmektir, tanımaktır. Bütün deliller Allah'ı bilmeyi gerektiriyor. Alem hakkında nazar, Kur'an'a göre vacibdir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına bir bakmazlar mı?» (5) Buna benzer âyetler Allah'ın bilinmesi içindir. Hz. Peygamber (S.A.V.) «Nefsini bilen Rabbini bilir» (*) buyurmuştur. İnsan Rabbini tanımazsa, O'na ibadet etmeyi takdir edemez. Peygamberlerini, Meleklerini, Dirilişi, Kitapları tanıyamaz. Öyleyse insan her şeyden önce Allah'ı bilmeye muhtaçtır. Buna göre Allah'ı bilmek (Marifetu'llah) imanda asıldır.

Kerramiyye'nin Görüşünün İzahı

Kerrâmiyye'nin görüşü; Onlar şu ayetlere dayanırlar: «Allah'a ve bize gönderilene ..... inandık, deyin» (6) «...Rabbimiz! İnandık, bizi de şahidlerden yaz. Rabbimizin bizi iyi milletle birlikte bulundurmasını umarken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım? Allah onlara dediklerine karşılık, temelli kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler verdi. Bu iyi davrananların mükâfatıdır.» (7) Allah bu âyetlerde imanı mücerred söz kılmıştır.

Aynı şekilde Hz. Peygamber (S.A.V.) «Allah'tan başka ilâh yoktur diyen cennete girer» buyurmuştur. Bir başka hadiste; «İnsanlarla Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar savaşmakla emrolundum, de-

---

(5) Kur'anı Kerim, Gaşıye, 17.

(6) Kur'anı Kerim, Bakara, 136.

(7) Kur'anı Kerim, Maide, 84-85.

(*) Aclûnî, A.g.e. c. 2, s. 262

miştir.(**) Hz. Peygamber (S.A.V.) insanları söze çağırmakla memur idi. Buna göre insanlara vacib olan sözden başkası değildir. Zira teklif kalbin amelinedir. Ki bu gelmeyen, hazır olmayan itikaddır. Çünkü kalb, değiştirmek, mecbur kılmak için insanın elinde değildir. Bundan dolayı sevgide kadınlar arasında eşitlik gerekmemiştir. Zira sevgi kalbin amelidir, işidir; ama eşitlik, adalet sözde ve iştedir. Aynı şekilde hakim (kadı) hâsımlar arasında adaletle emrolunmuştur. Hakime kalbin eğilimlerinde adalet yapması gerekmez, ama fiillerde ve sözlerde âdil olması icabeder. Bunun için Hz. Peygamber (S.A.V.) münafıklara İslâmın hükümlerini uyguluyordu, ancak bu münafıklar kâfir idiler. Bizim zamanımızda da kim münafık ise kâfirdir. Çünkü bu kişinin söylediği yalandır, bu kimse söylediğinden sonra döner. Allah bunlar hakkında şunu buyurur: «Onların yalan söylediklerine Allah şahiddir.» (8) Netice olarak, söylediğini yalanlamadığı ve alay etmediği takdirde söz imandır, münafık ise söylediğini yalanlar ve alay eder.

Eş'arî'nin Görüşünün İzahı

Eş'arî'nin görüşü Mürcie için zikrettiklerimizdir. Buna ilâveten şunlar söylenebilir: Beyan ettiğimiz gibi Allah Teâlâ'yı bilmek şüphesiz farzdır, gereklidir. Dinin şartlarını bilmek ancak Allah'ı tanımakla olur. Ayrıca kalbin itikad ettiğini açığa vurmak (izhar) diğer vacibler gibi şer'an vacibdir. Bunun için konuşmaya gücü olmayan kişinin imanı sahih kabul edilmiştir, Söz, konuşma imanın bir parçası cüzü olsaydı konumaya gücü olmayanın, konuşmayanın imanı sahih

(**) Sahih-i Buharî c. 1, s. 13

(8) Kur'anı Kerim, Tevbe, 107.

olmazdı. Zira imanın bir kısmının o kimse için hükmü olmazdı. Aynı şekilde küfür söylemeye zorlanan kimse, eğer itikad sahibi ise, mü'mindir. Bunlar gösterir ki iman itikaddır; açığa vurmak, izhar etmek ise bir farzdır. Okuduğumuz nasslar itikadın vacib olduğunu gösterir. Allah Teâlâ mü'min olduğunu haber vermekle insana emretmiştir. İnsan ise daha önce var olan bir şeyden ancak haber verebilir. Öyle ise nasslar itikadın iman olduğunu belirtiyorlar.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşünü İzahı

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşü; zikrettiğimiz gibi, iman tasdiktir, şeklindedir. Tasdik kalble olduğu gibi lisanla da olur. Lisanla olanı daha açıktır. Bunların her ikisi, kalb ve lisan, imanın birer rüknü oluyor. İman bunların ancak her ikisiyle birlikte bulunur. Ancak zaruret ve aciz hali başkadır, bu takdirde birisiyle yetinilir. Aciz, organdan dolayı, âciz kaldığı bir işle mükellef değildir. Bunun için dilsizin imanı sahihtir ve küfür söylemeye zorlanan kişinin imanı da bâkidir, gitmemiştir.

İkrâr olmaksızın itikaddan acizlik tasavvur olunsaydı ikrârla yetinilirdi, ancak tasavvur olunmamıştır. Zira akıllı kişinin itikada gücünün yetmiyeceği düşünülmemiştir. Teklif te zaten akıllı kişiye yöneliktir. Nasslarda bizim bu görüşümüze delâlet etmektedir. Bunlar Kerramiyye ve Mürcie'ye taalluk eden hususlardır. Cenab-ı Hak ayrıca şöyle buyurmaktadır: «Ey Muhammed! Bedeviler: «İnandık» dediler, de ki: «İnanmadınız ama islâm olduk deyin; inanç henüz gönüllerinize yerleşmedi.» (9) Allah Teâlâ onları itikad etmedikce mü'min kabul etmemiştir. Bunda teklifin

(9) Kur'anı Kerim, Hucurât, 14.

itikad hakkında sabit olduğuna delâlet vardır. İtikad ona makdurdur. Ayrıca bunda imanın sözle olduğuna da delil vardır. Çünkü «İnanç henüz gönüllerinize yerleşmedi» buyuruluyor. İmanın olması için kalblere girmesinin tasavvuru gereklidir. Bu sadece dil ile söylenen iman değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Kalbi imanla dolu olduğu halde, zor altında olanın dışında, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazab vardır, büyük azab da onlar içindir.» (10) Bunun manâsı; inandıktan sonra Allah'a küfredip, gönlünü küfre açanlara Allah'tan bir gazab ve büyük bir azab vardır, ama kalbi imanla dolu olup zorlanan kişiler bundan müstesnadır. Allah Teâlâ lisanla ve kalble söylemeyi küfür saymış, ama zorlama anında sözle küfredip kalble küfretmiyeni affetmiştir. Zira zorlama tasavvur edilir, fakat itikadda tasavvur edilmez, itikad zorlamaya rağmen değişmez. Küfür kalb ve lisanla olduğundan İslâm da söz ve itikaddır. Zira küfür imanı terktir. Küfürde ve imanda hilâf eşittir. İmanın itikad olduğunu söyleyen kişi, küfrün itikadı terk olduğunu söyler.

Teklifin itikada varid olmadığını ileri sürüp bunun insanların gücü dışında olduğunu söyleyen Kerramiyye'nin görüşü doğru değildir. Aksine itikad insanların gücü dahilindedir. Bunun için namaz, oruç ve haccın cevazı kalbin akdine bağlanmıştır, ki bu da niyyettir. İnsanlar bunlarla mükelleftirler. Bütün bunlardan dolayı itikad insanlara güçleri, vüsâdleri ölçüsünde, diğer fiillerde olduğu gibi, vacibtir, gereklidir. Taatlerin imandan olduğunu kabul eden bizim rivayet ettiğimiz hadislerle delil getirir, zira Hz. Peygamber (S.A.V.) bütün ibadetleri İslâm'dan saymıştır.

---

(10) Kur'anı Kerim, Nahl, 106.

Havaric ve Mu'tezile'ye cevabı bundan önceki meselede zikrettik. Hulûd'dan (kalma) murad uzun kalmadır. Bizim görüşümüz budur. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) ibadetleri İslâmdan saymasına gelince; bunda onlara delil yoktur. Zira bir şey başka bir şeyden, ya tâbî olarak veya ondan bir parça şeklinde asıl olarak, ondan sayılabilir. Boynuz asıl olarak öküzün ve koçundur. İbadetlerin İslâmdan oluşu ise teb'andır, tâbî olaraktır.

Ayetler ve hadisler bunun böyle olduğunu gösteriyor. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Allah, onlara, dediklerine karşılık, temelli kalacakları içlerinden ırmaklar akan cennetler verdi. Bu, iyi davrananların mükâfatıdır.» (11)

Hz. Peygamber (S.A.V.) «Hâlis olarak Allah'tan başka ilâh yoktur diyen cennete girer» buyurmuştur. Ümmet, kişinin bu ibadetleri yapmadan önce Hz. Peygamber'in (S.A.V.) onun İslâmıyla hükmettiğinde icma etmiştir. Ayrıca bizim için şu hadis te vardır: «Zina eden mü'min olduğu halde zina etmez.» yani bu «dünyada ve ahirette nefsini Allah'ın azabından emin kılarak zina etmez», demektir. Aynı şekilde, «hırsız da nefsini bundan emin kılarak hırsızlık yapmaz.» Zira iman, lûgat yönünden tasdik olduğu gibi güven vermektir de... Buna delil; Hz. Peygamber'in (S.A.V.) «içtenlikle Allah'tan başka ilâh yoktur diyen cennete girer» buyurmasıdır.

Sahabe'den Ebû'd-Derdâ (R.A.) şöyle buyurmuştur: Zina etse de, hırsızlık yapsa da mı? Bunu üç defa tekrar etmiştir. Dördüncü defada Hz. Peygamber (S.A.V.) ;Ebû'd-Derdâ'nın hoşuna gitmemesine rağ-

---

(11) Kur'an'ı Kerim, Mâide 85

men şöyle buyurmuştur : «Zina yapmış olsa da, hırsızlık etmiş olsa da...»

Bu konuyla ilgili olarak Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşüne muhalif cevap çıkmıştır. Bununla birlikte şunları diyor ve buna başka bir şey ilâve etmiyoruz : Allah Teâlâ'yı tanımak, bilmek ve O'na ta'zimde bulunmak vacibdir. Allah'a itaat ve boyun eğmek gereklidir. Bütün bunları ikrar etmek zorunludur. Bunların hepsi imanı oluşturur. Aynı şekilde bütün Peygamberlere, dinin bütün şartlarına iman farzdır. Bu saydıklarımızın tümü bir tek imandır ve hepsi Cibril (A.S.) hadisinde toptan zikredilmiştir. Söz konusu hadiste Hz. Peygamber (S.A.V.) Cebrail'in (A.S.) iman ve İslâm hakındaki sorularına cevap verir. (*)

MES'ELE 38

İcmâlî ve Tafsîlî îmân :

Sünnet ve Cemaat Ehli; İcmâlî (toptan) iman vacibtir, Tafsîlî imana gerek yoktur, ancak imanın herhangi bir faslında karışıklık vakî olursa o zaman öğrenme, düşünme gerekir, görüşünü benimsemiştir. Kişinin şöyle demesi yeterlidir : «Allah birdir, ortağı yoktur. Muhammed O'nun kulu ve resûlüdür, O'nun Allah'tan haber verdiklerinin tümü haktır.» Bunların hepsine itikad ederse İslâmı sahih olur.

Mu'tezile; Tafsilî (ayrıntılı) imanı gerekli kabul etmiştir.

Eş'arî'den nakledilen de tafsilî imanı şart gördüğüdür.

(*) Sahih-i Buharî, c. 1, s. 18

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşünün İzahı

Ehl-i Sünnet v'el-Cemaatın ekserisinin zikrettiği, bu konuda doğru olandır. Yani icmâlî imanın vacib olduğudur. Zira Ümmet bunun üzerinde icma etmiştir. Sünnet ehli herkesin İslâmıyla hükmetmiştir. Çünkü halkın İslâmın rükünlerinin her birisi üzerinde derin ilmi yoktur. Hz. Peygamber'den (S.A.V.) nakledilen hadisler şu mealdedir: «Halis ve muhlis olarak Lâ İlâhe İllellah diyen cennete girer» Hz. Cebrail'in (A.S.) iman hakkındaki sorusuna verdiği cevabta; «İman, Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, ölümden sonra dirilişe, hayır ve şer olarak kaderin Allah'tan olduğuna inanmaktır» buyurmuştur. (*) Böylece iman icmâlî olarak icabetmiştir. Tafsilî olarak bütün rükünlere iman güçtür, mümkün değildir. Öyle ise bu gerekmez, vacib değildir, aksine icmâlî iman gereklidir, vacibdir. Hatta Ebû Hureyre'den (R.A.) şöyle rivayet edilmiştir: «Bir kimse Hz. Muhammed'e (S.A.V.), arab mı acem mi olduğunu düşünmeden iman ederse, o kimse gerçek olarak mü'mindir, ayını şekilde domuzu tanımadığı bilmediği halde, domuz etinin haramlığına inanırsa o kişinin İslâmı da tam olur.»

Eş'arî bu sözü Ebû Hanife'den rivayet ederek hatalı bulur. Oysa Eş'arî'nin dediği hatadır. Zira peygamberlere iman farzdır, Allah'ın haram kıldıklarına ve farz kıldıklarına da toptan iman farzdır. Hz. Muhammed'e (S.A.V.) iman farz olduğu gibi bütün peygamberlere de iman farzdır. Her peygamberin hangi kabileden, arabtan mı, acemden mi veya isminin, nesebinin, ne ve nasıl olduğunu bilmek gerekmez.» Eş'arî'nin yukarıda söylediği yanlıştır, bunda halkı ve daha çok havassı saptırma vardır.

(*) et-Tâc, Kâhire, 1381/1961, c. 1, s. 25

MES'ELE 39

Mukallid'in imanı:

Sünnet ve Cemaat Ehli; «Mukallid gerçekten mü'mindir, o da İslâmın bütün rükünlerine itikad etmiş ve bunları delilsiz ikrar etmiştir», inancındadır.

Mu'tezile, mukallid mü'min değildir, görüşündedir.

Eş'ari hakkında rivayetler çeşitlidir. Rivayetlerden sahih olanı onun mukallidi mü'min kabul ettiğidir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin mukallidi mü'min kabul etmesinin doğruluğuna delil; Ümmet bütünüyle halkın, avamın imanının sahih olduğuna hükmetmedir. Sahabe ((R.A.) de böyledir. Bu hükmün aksini savunan kişi bütün ümmete karşı gelmiş olur. Ümmetin icmaına karşı gelmek ise sapıklıktır ve bid'attır. Hidayet yoluna taklidle giren kimse delille o yola giren kişi gibidir ve maksûduna, amacına ulaşır. Bu, taklid ederek Mekke yoluna giren ve sonunda delil ile Mekke'ye varan insan gibidir.

MES'ELE 40

İmanın Artması, Eksilmesi:

Ehli Sünnet ve Cemaat'a göre; iman artmaz ve eksilmez.

Hadisciler ve Şafii'ye göre; iman artar, eksilir.

Hüseyn Neccâr; İman artar, fakat eksilmez, görüşündedir.

Bu anlaşmazlık zattadır, özdedir. Sıfatlara gelince: bu artar, eksilir. Çünkü bazısının imanı vasıf, nitelik yönünden bazısınınkinden daha mükemmeldir ve müminler bununla birbirlerine üstünlük sağlarlar. Birbirleri arasında faziletli olurlar. Hatta Ebû Hani-

fe'den (R.A.) şöyle rivayet olunmuştur : «İmanım Cebrail'in imanı gibidir, derim, fakat Cebrail'in (A.S.) imanına benzer diyemem. Zira benzerlik (misl) sıfatlarda eşitliği gerektirir. Benzetme kâf'ı bunu icabettirmez. (Ebu Hanife birinci cümlede kâf kullanırken, ikincide misl kelimesini kullanıyor.)

Hadis ashabı ibadetleri imandan sayıyorlar. Onlara göre imanda artma ve eksilme olur. Biz ise bunu tâbi olma yönünden kabul ediyoruz. Tâbilik geçince; öküzün, koçun ve ceylanın boynuzunun ayrılması gibi, şeyin zatından eksilme olmaz. Ancak bir parçanın ayrılmasıyla eksilme olur. Hadisciler hata etmişlerdir. Onlar bize tâbi olma meselesinde uyum göstermişler, hatta imanın ibadetler olmadan sahih olacağını kabul etmişlerdir. Tâbi olma geçince şeyin özünden bir şey eksilme olmaz. Aksine onun varlığıyla artabilir.

Hüseyn'in görüşü doğruya daha yakındır.

Biz netice olarak şöyle deriz : İman ibadetlerle zât yönünden değil, sıfat yönünden artar. Aynı şekilde başka vasıflarla da zât yönünden değil, sıfat yönünden artar.

MES'ELE 41

İman ve İslâm :

Sünnet ve Cemaat Ehli; İman İslâmdan, İslâm imandan ayrılmaz demiştir. Mü'min olan müslim, müslim olan da mü'mindir. İman lûgat yönünden İslâmdan başkadır. Nitekim içsiz dış, dışsız iç düşünülmediği gibi İslâmsız iman düşünülmez. Bununla birlikte iman ve İslâm ayrıdırlar. Zira iman tasdiktir, İslâm ise inkiyadtır, itaattır, boyun eğmedir, teslimiyet-

tir. Allah'ı ve Peygamberini tasdik eden müslim, Allah'a ve Resûlüne itaat edendir. Aynı şekilde Allah'a ve Resûlüne itaat eden, onları tasdik edendir.

Mu'tezile ve **Rafizi'lere** göre iman ve İslâm birbirinden ayrıdır. Bunlara göre büyük günah işleyen müslimdir, ama mü'min değildir. Hatta bir kimse mü'minlerin fakirlerine vasiyette bulunsa, bunlara göre, büyük günah işliyenler ve Ehli Sünnet ve Cemaata bir şey vermez, ancak Mu'tezile ve Şia'ya verir. Eğer müslümanların fakirlerine vasiyette bulunsa, bütün Kıble Ehlinin fakirlerine verir. Bu konu El-Menzile beyne'l-Menzileteyn meselesine bağlıdır. Allah en iyisini bilir.

MES'ELE 42

İman'ın yaratılmış olup olmaması :

İnsanlar imanın yaratılmış olup olmamasında anlaşmazlığı düşmüşlerdir. Söz konusu ihtilâf, insanların bütün fiillerinin Allah'ın mahlûku olmasını kabul etmeleriyle birlikte, Sünnet ve Cemaat Ehli arasındadır.

Buhara İmamlarının Görüşü

Bütün Buhara imamları şu görüştedir : Mutlak olarak iman Allah'ın mahlûkudur demek caiz değildir. Hatta onlardan bazıları imanın yaratılmışlığını kabul edenin arkasında namazın caiz olmadığında ittifak etmişlerdir. Bunlardan Şeyh İmam Ebû Bekr Muhammed el-Fazl, Şeyh İmam Ebû Muhammed İsmail b. el-Hüseyn ez-Zâhid, Şeyh İmâm Ebû Muhammed b. Hâmid, Şeyh Ebû Hafs es-Sefekverdi ve bağlıları ile Fergâna imamlarıdır. Bunlar bu konuda açıkca şiddetli davranmışlardır. Hatta imanın yaratılmış-

lığını kabul edeni ve bu hususta çekimser davrananı yasaklamışlardır.

Semerkand İmamlarının Görüşü

Bütün Semerkand Ehli ise imanın yaratılmış olduğunu kabul etmiş ve onu Allah'ın mahlûku demiştir. Bunlar imanın yaratık olduğunu kabul etmiyenleri cahillikle suçlamışlardır.

İman açık bir mahlûktur diyen şu tarzda bir izah yapmaktadır: Ehli Sünnet ve Cemaata göre iman; dil ile ikrar, kalb ile tasdiktir. Bu iki iş Allah'ın fiilidir, nitekim Allah'ın bütün fiilleri söz konusu bu iki fiilden farksızdır.

Diğer topluluğun görüşü ise şöyledir: Nuh b. Ebû Meryem el-Mervezî Ebû Hanife'den şunları rivayet eder: İmanın yaratılmış olduğunu benimseyen Kur'an'ında yaratılmış olduğunu benimsemiş olur. Oysa Kur'an'ın yaratılmışlığı görüşü temelsizdir, yanlıştır. Çünkü bu, Allah'ın kelâmının yaratılmışlığı meselesidir. İmanın yaratılmışlığı konusu da böyledir. Bunda, imanın yaratılmış olduğunu kabulün Allah'ın kelâmının yaratılmışlığını kabul olduğuna işaret vardır. Ve bu Allah'ın kelâmının yaratılmışlığı hakkındaki görüşe delildir. Oysa Allah kelâmıyla ezelî olup O hâdis ve muhdes değildir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Allah, Melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka tanrı olmadığına şahidlik etmişlerdir...» (12)

Lâ İlâhe İllellah diyen Allah'ın dediğini der. Kur'an okuyan Allah'ın söylediğini okur. Allah'ın Lâ İlâhe İllâ hû (O'ndan başka ilâh yoktur) sözü onun hakkında iman olmaktadır. İman mutlak olarak yaratıl-

(12) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 18.

mıştır diyen kişi, her ne kadar Kur'an insanın fiili olan okumada vâki oluyorsa da, Kur'an mahlûktur diyen gibi Allah'ın kelâmı yaratılmıştır demektedir. Kıraat Allah'ın kelâmı üzerinde olur. Allah'ın kelâmı Kur'an insan tarafından okunur. Ama buradan hareketle Kur'an yaratılmıştır, mahlûktur demek caiz değildir. Aynı şekilde iman yaratılmıştır demek te caiz olmaz. Biz de bu görüşü benimsiyoruz. Zira Ebû Hanife'nin (R.A.) mezhebi Nuh b. Ebû Meryem'in rivayet ettiğidir. Bunu bize şeyh imam babamız Ebu'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdulkerim (R.A.) adı geçen Nuh b. Ebû Meryem'den nakletmiştir.

Kur'an'ın lafzına gelince; Hadis Ehlinin çoğunluğu bu hususta şöyle demiştir: Onun mahlûk olduğunu söylemek gerekmez, aksine o mahlûk değildir. Harfler için de ayni görüşü savunarak; harflerin yaratılmış olduğunu söylemek icabetmez, demişlerdir. Onların bu söylemeleri çoğunluğun lâfız ile melfûz (söyleyen) harfler ile makrû (okunan şey) ve mektûb (yazılan şey) arasında ayırım yapamamalarından dolayıdır. Onların bu görüşleri neredeyse Allah'ın kelâmı mahlûktur demelerine varacaktı!..

Tevhid ilminden dolayı idrâkleri olan fakihlerimizin çoğunluğu şu görüşleri beyan etmişlerdir: Lâfız, söz, insanın fiilidir ve yaratılmıştır. Melfuz'a (söylenen) gelince o mahluk değildir. Harfler de Allah'ın yarattıklarıdır. Zira harf ağzın ve dilin yanları kısımlarıdır, canibleridir. Bunlardan dolayı harf ismini almışlardır.

Harfler bunların kavuşmasıyla meydana gelir. Kâf harfi küçük dilden çıkarken hâ harfi boğazdan çıkar. Kısaca harfler Allah'ın yarattıklarıdır, makrû (okunan) ise Allah'ın kelâmı olup mahlûk değildir.

Allah en iyisini bilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHİRET

MES'ELE 43

Diriliş (Ba's) :

Bütün Kıble ve Kitab Ehli Diriliş'in hak olduğunu kabul etmiştir.

Felsefe

Filozoflar, Allah'ı tanımakla birlikte, Diriliş'i olmaz demişlerdir, Müşrikler de Allah'ı ikrar etmekle beraber Diriliş'e inanmamışlardır. Ancak felsefeciler şunları da ileri sürmüşlerdir: Allah, beni Ademi öldürünce onlardan hayırlı olanın —ki bu filozofların ilmini bilendir— ruhunu rûhanî aleme çıkarır, o orada huzur ve rahatlık içinde olur. Kötü olanın ruhunu cismiyle bu cismânî âlemde karanlık içinde bırakır.

Nakli Deliller

Diriliş'in hak olduğuna dair Allah'ın kitabında pek çok nass vardır: «Şüphe götürmeyen kıyamet saati gelecek, Allah kabirlerde olanı diriltecektir.» (1) Ey Muhammed! De ki: «Onları ilk defa yaratan diriltecektir, O her türlü yaratmayı bilendir» (2)

---

(1) Kur'anı Kerim, Hacc, 7.

(2) Kur'anı Kerim, Yâsin, 79.

Ahiretin Varlığına Aklî Delil

Biz felsefecilere ve kâfirlere bu nasslarla delil getirmeyiz. Onlara başka delillerle konuşuruz: Biz onlara Peygamberimizin Peygamberliğini mucize delilleriyle isbat ettikten sonra Diriliş'i Allah'ın kitabıyla isbat ederiz. Onlara ayrıca aklî deliller getiririz: Bu delil şudur: Allah Teâlâ hakîmdir, âdildir. Biz dünyada hakîm ve âdil Allah'ın razı olmadığı şeyler görüyoruz. Bunlar bir kısım insanların diğerlerine zulüm ve haksızlık etmesi, çok kötü işlerle meşgul olma gibi şeylerdir. Hakîm ve adalet sahibi Allah bunların mülkünde cereyan etmesine, var olmasına razı değildir. Dünyada bunları def etmek kabil olmuyor. Öyleyse mazlûmun zâlimden hakkını alması, adaletin tecelli etmesi için bir zaman gereklidir, ayrıca kötü işlerle meşgul olan kişinin terbiye olacağı bir vakit icabeder, işte bu ahiret yurdundan başkası değildir.

Meleklerin, cinlerin ve insanların, yani bütün teklif sahiplerinin dirilmesi hususunda ihtilaf yoktur. Beniademin küçüğü, büyüğü, akıllısı, delisi hepsi dirilecektir. Fakat vahşi hayvanlar, hayvanlar ve haşereler —ki bunlara teklif yoktur— acaba bunlar haşr olunacaklar mı?

— Ehli Sünnet ve Cemaat haşrolunacaklar demiştir. Fakat bunların haşri bir karşılık için olmayacak, ama dirilecekler; Allah Teâlâ'nın sorularına cevap verdikten sonra toprak olacaklardır.

Bununla birlikte Ehl-i Sünnet'ten bazıları bunlar haşrolunmayacaklar demiştir.

Mu'tezile şu görüşü savunmuştur: Teklif sahibinin haşrolması gibi hayvanlar da devamlı kalmak üzere haşrolunurlar.

Bizimle Mu'tezile arasındaki bu anlaşmazlık bir

başka meseleye bağlıdır: O da; Allah, geçmiş bir suç ve uygun bir ceza olmaksızın, kullarından dilediğine azab eder mi, etmez mi, meselesidir. Mu'tezile'ye göre Allah bunu yapmaz. Böylece onlar hayvanların, vahşi hayvanların ve haşerelerin sevab alacağı görüşünü mecburen benimsiyorlar.

Sünnet ve Cemaat Ehli bu görüşü kabul etmiyorlar: Çünkü bize göre Allah başkasına değil; Ademoğluna amellerin karşılığı olarak cenneti va'detmiştir. Fakat bu va'd yoluyla olup istihkâk yoluyla değildir. Hayvanlar haşrolunmazlar diyen; haşrin sevab, ikab ve mükâfat için olduğunu söyliyendir. Oysa hayvanlar Ehli Sünnet'e göre, sevab, ikab ve mükâfata hak kazanmazlar. Böylece onlar cennete ve cehenneme girmezler. İşledikleri haksızlıktan dolayı cezalanmazlar, zira hayvanlar sâbi ve mecnûndan daha aşağıdır, küçük çocuk ve deli ise cezalanmazlar. Hayvanlar bu ikisinden daha evlâ olarak cezalanmazlar. Boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkını alacağı rivayet olunmuştur. Bu temsil yoluyla zikrolunmuştur. Bundan murad; boynuzlu ile kuvvetli, boynuzsuz ile ise zayıf olandır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın bu konuda dayandığı ayetler vardır: «Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer topluluk-turlar. Kitab'da biz hiç bir şeyi eksik bırakmadık, onlar sonra Rablerine toplanacaklardır.» (3) «Yabani hayvanlar bir araya toplatıldığı zaman.» (4)

Onlar haşrin lûgatte toplanma anlamına geldiğini belirtip şu ayeti davalarına delil getirebilirler: «Ki-

---

(3) Kur'anı Kerim, En'am, 38.

(4) Kur'anı Kerim, Tekvir, 5.

tab ehlinden inkârcı olanları ilk sürgünde (li evveli'l-Haşri) yurtlarından çıkaran O'dur. Oysa Ey inananlar! Çıkacaklarını sanmamıştınız...» (5) Buna göre haşr ba'se (diriliş) delâlet etmez... Bu onların görüşüdür. Oysa Katâde ve Tefsir Ehlinden rivayet olunan haşrden maksadın ba's olduğudur. Hayvanlar sûr üflendikten sonra toplanırlar. Bu husus İshâk b. Rahviye ve Abd b. Hamid'in tefsirlerinde rivayet olunmaktadır.

Ayrıca Dahhâk tefsirinde yabani hayvanların kıyamet gününde toplanacağını zikrediyor. Onlar Allah tarafından sorguya çekilip cevap verdikten sonra toprak olurlar. «O gün inkârcı keşki toprak olaydım der.» (6)

Dahhâk, görüşünün kabul edilmesi gereken ilk büyük bilginlerdendir.

Bu konuda bize Şeyh İmam Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdu'l-Kerim, Hz. Peygamber'e (S.A.V.) ulaşan şu hadisi rivayet etmiştir: «O'nun kulunu boş yere öldürene kıyamet günü o kul bu beni boş yere öldürdü» diye bağırır. Zira haşr ile kasdolunan kıyamet gününde toplanmak, bir araya gelmektir. Şöyle buyurulmaktadır: «Onlar sonra Rablerine toplanacaklardır.» (7) Haşr bu ayetteki gibi ancak kıyamet günündeki toplanmaya denir. Çünkü dünyada Rablerine toplanma yoktur, bu ancak ahirette olur. Dünyada pek çok insan mülk iddiasında bulunur, ama ahirette hiç kimse mülk iddiasında bulunamaz. Şu ka-

---

(5) Kur'anı Kerim, Hasır, 2.

(6) Kur'anı Kerim, Nebe, 40.

(7) Kur'anı Kerim, En'am, 38.

dar var ki bunlar mümkünlerdendir ve bu hususda hadisler vardır. Allah'ın kitabında olanlar da buna delildir. Boynuzsuz koyunun boynuzludan hakkını alması imkânsız değildir. Bunlar her ne kadar teklife muhatab olmasalar da biri diğerinden hakkını alabilir. Mümkün olduğu ölçüde şeriat sahibinin kelâmını hakikat manâsına götürmek gerekir. Kısas imkânsız olmadığından bu mümkündür.

Dirilişi kabul edene göre bu ulvî âlem süflî âlem gibi cismanîdir. Zira bu âlem de hem süflî hem ulvîdir. Çünkü cehennem süfli olup cennet ulvidir ve bunlardan her biri cismânidir. Bunlar nasslarla sabittir. Felsefecilerin söylediği karanlık bir cismâniliktir. Ben onların bozuk karıştırmalarını ve yakıcı uydurmalarını ayıkladım.

MES'ELE 44

Mizan :

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat: Mizan haktır, onunla kıyamet gününde Allah'ın dilediği tarzda ameller tartılır, demiştir.

Mu'tezîle

Mu'tezile mizanı inkâr eder, âmellerin tartılmasını imkânsız kabul eder. Zira onlara göre âmeller hareketlerdir, hareketlerin tartılması mümkün değildir. Çünkü âmeller Ehl-i Sünnet ve Kıble Ehlinin çoğunluğuna göre kalıcı değillerdir, öyle ise âmeller kalıcı olmadıklarına göre onların tartılması düşünülemez. Amellerin karşılığı cennette veya cehennemde derecelerdir. Bu ise ölçülemez. Mu'tezile'ye göre hasenât seyyiâtla birlikte olup iyiliklerin kötülüklerle tartılması bunların karşı karşıya getirilmesi tarzında bir

ölçme tasavvur olunamaz. Zira onlara göre iyilikler küçük günahları yok eder, giderir, büyük günahlarla birlikte ise hasenât kalıcı değildir. O halde âmellerin tartılması düşünülemez.

Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşü şu nasslara dayanır: «Kıyamet günü doğru teraziler, mizanlar kurarız, hiç bir kimse hiç bir haksızlığa uğratılmaz.» (8)

«Tartıları ağır gelen kimse hoş bir hayat içinde olacaktır. Tartıları hafif gelenler ise, onların yeri bir çukurdur.» (9)

— Tartıların konulmasıyla hüküm, adalet ve mazlûmun zâlimden hakkını almasını dilemiştir. Ayrıca tartıların ağırlığıyla zafer ve mutluluk kasdedilmiştir.

— Bu iddia sözün gerektirdiğinin aksinedir.

— Zikrettiğimiz delillerle biz buna hamlediyoruz.

— Her sözü hakikatına hamletmek icabeder. Eğer böyle yapılmazsa sözle kasdedilen geçip gider, yok olur, bu ise sözün bâtıl oluşuna gider.

— Amellerin tartılması imkânsızdır, sevab ölçülemez.

— Böyle değildir. Allah'ın mizanı yaratması mümkündür, bu mizanla amellerin tartılması gerçekleşir. Şu da var ki Allah fiilleri cisimler haline getirip öyle tartar.

— Hasenâtın seyyiâtla tartılarak karşı karşıya konması mümkün değildir, bu tahakkuk edemez.

---

(8) Kur'anı Kerim, Enbiya, 47.

(9) Kur'anı Kerim, Karie, 6-9.

— Bize göre tahakkuk eder, bu mümkündür, bu hususta hadisler vardır. Allah'ın kitabı buna delâlet etmekte olup buna iman gereklidir.

MES'ELE 45

Sırat:

Sünnet ve **Cemaat Ehli**; Sırat haktır, o cehennemin üzerinde bir köprüdür ve yaratığın üzerinden geçmesi mümkündür, görüşündedir. Ancak bir kısmı onu ateşin üzerine korken, bir kısmı cennete sokuyor. Sırat'ın keyfiyyeti hakkında hadisler vardır ve ona inanç vacibdir.

Mu'tezile, Rafiziler ve pek çok bid'atçi'ye göre sırat yoktur.

Sırat hakkında mevcut olan hadislerden bir kısmı meşhurdur. Meşhur hadis ise mütevâtır gibidir. Bu Sünnet ve Cemaat Ehline göre olup Fıkıh Usûlünde malûmdur.

Sırat'ın varlığına Allah'ın kitabından delil şudur: «Sizden cehenneme uğramıyacak yoktur. Bu, Rabbinin, yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız.» (10) Ayet herkesin ateşe uğrıyacağını haber veriyor. Bu cehennemdir. Çünkü bundan önce şöyle buyurulmaktadır: «Rabbine and olsun ki, biz onları mutlaka uydukları şeytanlarla beraber haşre-

(10) Kur'anı Kerim, Meryem, 71-72.

deceğiz; Sonra cehennemin yanında diz çöktürerek hazır bulunduracağız.» (11)

Vürûddan (gelmek, uğramak) murad; dühûldür, girmedir. Vürûdla, dühûl murad edilir. Nitekim onunla yakın olma da kasdedilir. Falan şehre girdiğinde, geldi denir ve yine yakın olduğunda... geldi denir. Bunlardan murad dühûldür, girmedir. Allah Teâlâ uğramadan, girmeden sonra «Sonra Biz, Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarırız.» (12) buyuruyor. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki vürûd cehenneme uğramadır. Onlar ise bunu yaklaşma olarak (kurbân) anlıyorlar. Oysa bu doğru değildir. Mü'minlerin oraya girmesi, uğraması ise ancak sırat üzerinde olur.

MES'ELE 46

Hesap :

Sünnet ve Cemaat Ehli; Kıyamet gününde Hesab'ın hak olduğunu kabul etmiştir.

Mu'tezile, Bit'atçilerin çoğunluğu, **Rafiziler** ve diğerleri hesap yoktur demişlerdir.

Sünnet ve **Cemaat Ehli** ayrıca âmel defterinin okunmasının hak olduğuna, meleklerin insanların iyiliklerini ve kötülüklerini bu defterlere yazdıklarına ve kıyamet gününde bunların okunacağına inanmıştır.

Mu'tezile, Rafiziler ve **Bid'atcilerin** ekserisi ne âmellerin yazılması ve ne de okunmasını kabul etmemişlerdir.

---

(11) Kur'anı Kerim, Meryem, 68.

(12) Kur'anı Kerim, Meryem, 72.

Bu konuda Hz. Peygamber (S.A.V.) ve Ashabından (R.A.) gelen pek çok hadis vardır. Ayrıca Sünnet ve Cemaat Ehlinin inancının sihhatine delil, Allah'ın kitabında âyetler vardır: «Amel defteri kendisine sağından verilen kimse, kolayca geçireceği bir hesaba çekilir...» (13) «Amel defteri kendisine arkasından verilen kimse; «mahvoldum» diye bağırır.» (14) Bir başka yerde şöyle buyurulur: «Kitabı sağından verilen «Alın kitabımı okuyun, doğrusu bir hesaplaşma ile karşılaşacağımı umuyordum, der.» Fakat kitabı kendisine solundan verilen kimse: «Kitabım keşki bana verilmeseydi...» (15) der. Söz konusu nasslarla amel defteri ve hesabın hak olduğu sabit oluyor. Ama bunların niteliği konusunda söylenecek çok şey vardır. Fakat bunun yeri buradan başka bir yerdir.

MES'ELE 47

Kevser Havzı:

Sünnet ve Cemaat Ehli; Kevser havzının hak olduğu inancındadır. Bu kevser havzı Hz. Peygamber için (S.A.V.) olup mü'minlerden Allah'ın dilediği kimseler bunun suyundan içerler.

Kevser havzı bir çok hadisle sabit olduğu gibi Allah'ın kitabında da buna delil vardır: «Ey Muhammed, Biz Sana kevser'i verdik.» (6) Tefsirde kevser'in kevser havzı olduğu belirtilmiştir.

---

(13) Kur'anı Kerim, İnsikak, 7-8.

(14) Kur'anı Kerim, İnsikak, 10-11.

(15) Kur'anı Kerim, Hâkka, 19 ve 25.

(6) Kur'anı Kerim, Kevser, 1.

Şefaat:

Büyük günah işleyenler için şefaati, Sünnet ve Cemaat Ehli kabul etmiştir: Resûller, Nebiler, âlimler ateşe atılmadan önce büyük günahları işleyenler için şefaatta bulunurlar. Bu takdirde Allah onları şefaatlerinden dolayı ateşe atmayıp cennete kor. Ateşe atıldıktan sonra da şefaatta bulunurlar, bu takdirde Allah büyük günah sahiplerini cehennemden çıkarıp cennetine kor. Bu konuda Hz. Peygamber'e (S.A.V.) ulaşan senedlerle imamlarımızdan pek çok hadis dinlemişizdir. Allah'ın kitabında şefaate dair âyetler şunlardır: «Onlar Allah'ın hoşnud olduğu kimseden başkasına şefaat edemezler.» (7) «O gün Rahman'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.» (8)

Mu'tezile ve **Rafiziler** bütün bunları (Kevser ve Şefaat) inkâr ederler ve şöyle derler: «Şefaat te, Havz de yoktur.» (*) Zira bunlara göre şefaat tahakkuk etmez. Çünkü büyük günah temelli ateşte kalmanın sebebidir. Küçük günah ise bağışlanmıştır. Bunlar Havz'ı inkâr ederler, çünkü haberlerden ancak mütevâtır olanı kabul ederler ve şöyle derler: «Kevser konusunda tefsirciler anlaşmazlık halindedir.» derler.

Tefsir ehlinin ç;oğunluğu Kevser'in kıyamet gününde Arasatta Havz'a dökülen cennette bir ırmak olduğunu kabul ederler. Bu imkânsız değildir. Çünkü bu konuda haberler vardır ve buna inanmak gerekir.

---

(7) Kur'anı Kerim, Enbiya, 28.

(8) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 109.

(*) A. Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik adlı eserinde s. 548, İst. 1979 Şiilerin şefaatı kabul ettiğini açıklıyor.

— Haberler mütevatır değildir, dolayısı ile ilim meydana gelmesine sebep olmaz.»

— Bu iddia ilim bahsiyle ilgilidir, ama onların bütün soruları her meselede böyledir, meselenin sabit olması haberlere dayanır. Oysa bazı haberler meşhurdur ve meşhur haberler ilim sebebidir. Bu konuda gelen haber imkânsız değildir ve Hz. Peygamber'e (S.A.V.) ulaşmaktadır. Hz. Resûl-ü Ekrem (S.A.V.)'e ulaşan haberlere inanmak gerekir. Kitab'ın (Kur'an) nassı buna delildir. Şu halde zorunlu olarak buna inanmak icabeder.

MES'ELE 48

Kabir Azabı:

Sünnet ve Cemaat Ehline göre; kâfirlere ve bazı mü'minlere kabir azabı vardır, haktır.

Mu'tezile ve **Rafiizlerin** ekserisi bunu inkâr etmiştir. (*)

Bir kısım ölüye kabir azabı olduğuna delil; «Onlar sabah, akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet çattığı gün, Firavnun adamlarını azabın en ağırına sokun, denir.» (9) âyetidir. Allah Firavunun adamlarının ateşe sunulacağını beyan ediyor. Kıyamet günü vuku bulduğunda ise onlara daha şiddetli azaba girmeleri söylenecektir. Bu âyet bize gösteriyor ki Firavunun adamlarına sunulan ateş kıyamet gününden öncedir.

---

(9) Kur'anı Kerim, Mu'mîn, 46.

(*) Mu'tezile'den Kâdî Abdu'l-Cabbâr 415/1024 kabir azabını inkâr etmediğini, onun subutunu, keyfiyetini, vaktini ve faydasını Şerh'inde uzunca anlatıyor. Serku Usul'il-Hamse, s. 730, Kahire 1384/1965.

Bu ise ancak kabirde olur, onlara başka bir zamanda ateşe atılmaz. Ayrıca Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Benim kitabımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur ve kıyamet gününde onu kör olarak haşrederiz.» (10)

Bir kısım müfessir şöyle bir açıklama getirmiştir: «Dar geçim» kabir azabıdır. Bunun böyle olması gerekir. Zira biz kâfirleri rahat bir yaşayış ve yüksek bir refah içinde görüyoruz. Kâfirlerin kıyamet gününden önce dar, sıkıntılı bir yaşayışta olmaları icabeder. Bu kabir azabıdır. Kıyamet gününde kör olarak haşredilme bunun üzerine atıftır.

— Ölünün azab görmesi muhaldir. Çünkü elem hayat sahibinde ancak hasıl olur. Elem bilgi ile olur, bilgi ise diri olanda bulunur.

— Sünnet ve Cemaat Ehline göre Allah onları diriltir, diri oldukları halde onlara azab verir.

— İhtilâf ölünün azab görmesi konusundadır. Bu hususta sizin iddianıza göre haberler vardır: Yakınlarının ağlamasıyla ölüye azab edildiği rivayet edilir.

— Bununla, bizim için, onun ölmüş olduğu belirtilmiştir. O bize göre ölü hükmündedir. Allah'ın ahkâmı karşısında da o ölüdür.

— Bu terkibin geçip gitmesi hayata münafidir, zıddır. Zira terkib geçince hayat sürüp gitmez, kalmaz. Terkib olmaksızın hayatın varlığı düşünülemez.

— Bu terkib hayat için şart değildir. Zira O bu terkibden başka bir terkibde hayatı sabit kılar.

— Hayat dünyadaki bu terkibin yok olmasıyla yok olur, gider.

---

(10) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 124.

— Elemin çokluğuyla terkib kaybolup gitmez. Ancak elemin şiddetinden terkib baki kalmakla birlikte, hayatın yok olduğunu, kaybolduğunu görürüz.

Kerrâmiyye, ölüye azab edilir görüşündedir.

Bir kısım arkadaşımız şu kanaattedir: Biz keyfiyetle meşgul olmayız, nasıl azab ettiğini araştırmayız. Fakat azab etme âyetlerle ve hadislerle sabittir. Bu konuda pek çok imamdan işittiğimiz hadisler vardır.

MES'ELE 49

Münker ve Nekir Sorgusu:

Kabirde Münker ve Nekir sorgusu Ehli Sünnet'e göre haktır. Münker ve Nekir, ölen kişiye Rabbini, dinini, peygamberini soran, iki melektir. Mü'min kişi bu sorulara cevap verir ama kâfir veremez. Bu hususta da hadisler pek çoktur. Söz konusu iki melek ölünün kabrine gelir, Allah ölüyü diriltir ve melekler sorularını yöneltirler.

Mu'tezile ve Bit'atçilerin çoğunluğu Münker ve Nekir sualini inkâr etmişlerdir.

MES'ELE 50

Cennet ve Cehennem:

Cennet ve Cehennem, Ehli Sünnete göre yaratılmışlardır. Cennet yüksektedir, Cehennem alçaktadır.

Mu'tezileye göre yaratılmamışlardır.

Cennet ve Cehennemin yaratılmış olduğuna delil; şu âyetlerdir: «Rabbinizin mağfiretine ve Allah'a kar-

şı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış, eni gökler ve yer kadar olan cennete koşun.» (11) «İnkâr edenler için hazırlanmış ateşten sakının.» (12) Bu âyetlerde cennet ve cehennemin hazır olduğu bildiriliyor. Hazırlama saklamadır, muhafaza etmedir. Bu da bir şeyi, bir işi hazır hale getirmedir. Ayrıca Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: «Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal... dedik.» (13) «Ey Adem! Doğrusu bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa bedbahd olursun. Doğrusu cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın, orada ne susarsın, ne de güneşin sıcağında kalırsın, dedik.» (14)

Cennetten çıkarsa bedbahd olacağı, cennette kaldığı müddetce acıkmayacağı, çıplak kalmayacağı, susamayacağı ve güneşin sıcağında kalmayacağı haber veriliyor. Bütün bunlar Adn cennetlerinin sıfatları olup dünya bahçelerinin nitelikleri değildir. Hz. Adem'in (A.S.) Adn cennetlerinde kaldığını bize gösteriyor.

— Eğer o Adn cennetlerinde olsaydı, çıkışı tasavvur edilmezdi. Zira cennete giren kişi oradan bir daha çıkmaz.

— Böyle değildir: Melekler cennete girerler ve çıkarlar, fakat oraya mükafat olarak giren bir daha çıkmaz.

Zira Allah Teâlâ Adn cennetlerini âmellerin karşılığı yapmış ve kullarına fazl ve kerem olarak temelli kalacakları yurtlar halinde hazırlamıştır.

---

(11) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 133.

(12) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 131.

(13) Kur'anı Kerim, Bakara, 35.

(14) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 117-119.

MES'ELE 51

Cennet ve Cehennemin Ebedîliği :

Kıble Ehlinin âmmesi cennet ve cehennemin helâk olmuyacağına, son bulmayacağına inanmışlardır: Cennetlikler ebedî olarak nimetlenirken, cehennemlikler de temelli olarak azab göreceklerdir.

Cehm b. Safvân; cennet ve cehennem helâk olur, son bulur görüşündedir.

Hişam b. el-Hakem şu iddiada bulunmuştur : Cehennemlikler cennetin haline dönüşürler, akılları başlarından gider, kendilerini kaybederler ve sarhoş, baygın hale gelirler...

Bütün bu iddialar Kur'an'a zıd görüşlerdir : Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Ama inanıp yararlı iş işleyenlerin konakları Firdevs cennetleridir. Orada temelli kalırlar, hiç ayrılmak istemezler.» (15) «İyi hareket edenin ecrini zayi etmeyiz. Doğrusu inanıp yararlı iş yapanlara, içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada altın bilezikler takınırlar, ince ve kalın ipeklerden yeşil elbiseler giyerek tahtları üzerinde otururlar. Ne güzel bir mükâfat ve ne güzel durak.» (16)

Bu ve Kur'an'dan diğer âyetler cennetliklerin temelli olarak nimetleneceklerini belirtmektedir.

MES'ELE 52

Öldürülen Kişinin Durumu :

Sünnet ve Cemaat Ehli, öldürülen eceliyle ölmüş-

---

(15) Kur'anı Kerim, Kehf, 107-108.

(16) Kur'anı Kerim, Kehf, 30-31.

tür, görüşündedir. Hastalık gibi öldürme (katl) ölümün sebebidir.

Mu'tezile, öldürmenin eceli kesme anlamında olduğunu kabul etmiştir. Yani eceli gelmeden ölmüştür demektedir.

Mu'tezilenin bu inancı temelsizdir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Her ümmet için belirli bir süre vardır; vakitleri dolunca ne bir saat gecikebilir ne de öne geçebilirler.» (17)

Öldürme diğer sebepler gibi ölümün sebebidir. Ölü de diğer sebeplerle öldüğü gibi eceliyle ölmüştür. Ecel ömrün sona ermesidir. Burada da ömür sona ermektedir. Fakat bu sona eriş birisinin öldürmesi sebebiyle olmaktadır.

MES'ELE 53

Nebilerin ve Resûllerin Günahsız Oluşu:

Sünnet ve Cemaat Ehli; Nebilerin ve Resûllerin büyük ve küçük günahlardan kasıd yoluyla masumdurlar, çok küçük hatalardan uzak değillerdir, onlardan hata ve unutma biçiminde günah vaki olmaz, inancındadır.

Mu'tezile

Bir kısım Mu'tezile'ye göre; peygamberler bütün büyük, küçük günahlardan ve çok küçük hatalardan uzaktırlar. Bu ayni zamanda bir kısım Semerkand imamlarının da mezhebidir. Onlar; peygamberlerin çok küçük hataları (Zellât) ve isyanları, efdal olanı terketmeleridir, demişlerdir.

---

(17) Kur'anı Kerim, Arâf, 34.

Bir kısım Mu'tezile ve Havâric'e göre Peygamberler büyük ve küçük günahlardan masum değillerdir. Bu bazı Mürcie'nin de inancıdır.

Eş'ari

Eş'arî Peygamberlerin bütün büyük ve küçük günahlardan masum oldukları gibi çok küçük hatalardan da masum olduklarını kabul etmiştir. Onların nübüvvetten önce günahları olur. Buna örnek Hz. Adem'in (A.S.) günahıdır. O ağacın meyvesini yemekten yasaklanmıştı, fakat onu yemişti. Bu, onun için bir büyük günahtır. Hatta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: «Adem Rabbine baş kaldırdı ve yolunu şaşırdı.» (18) Allah Teâlâ Hz. İbrahim kıssasında O'nun kavmine şöyle dediğini açıklamıştır: «İbrahim: Belki onun şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorsa onlara sorun, dedi.» (19) Oysa bunu yapan bizzat Hz. İbrahim'dir (A.S.) Yalan söylemek büyük günahtır.

Hz. Yusuf'un kıssasında Hz. Allah şöyle buyurmaktadır: «And olsun ki kadın Yusuf'a karşı istekli idi, Rabbinden bir işaret görmeseydi Yusuf'da onu isteyecekti...» (20)

Hz. Davud (A.S.) Kıssasında da ondan haber olarak şöyle buyuruyor: «...Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapanmış, tevbe etmiş Allah'a yönelmişti. Böylece onu bağışlamıştık...» (21) Oysa bağışlama günahtan sonra söz konusudur. Hz. Muham-

(18) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 121.
(19) Kur'anı Kerim, Enbiya, 63.
(20) Kur'anı Kerim, Yusuf, 24.
(21) Kur'anı Kerim, Sâd, 24-25.

med (S.A.V.) hakkında ise Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «...Kendinin, mü'min erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile...» (22) Bu âyette onun için günah isbat edilmektedir. Söz konusu günah hem küçük hem de büyük olabilir.

Peygamberlerin bütün günahlardan korunmuş olduğunu benimseyenlerin görüş biçimleri şöyledir: Allah Teâlâ Peygamberleri seçkinler ve hayırlılar kılmıştır. O şöyle buyurur: «Doğrusu onlar katımızda seçkin, iyi kimselerdendirler.» (23) «Allah, Adem'i ve Nuh'u seçti...» (24)

Peygamberlerden biri büyük günah işlemiş olsaydı, onlar seçkinler ve hayırlılardan olmazlardı. Onlardan birisinden bir büyük günah caiz olursa bütün büyük günahlar da caiz ve mümkün olur. Oysa büyük günah sahibi fasıktır, zalimdir, zarardadır. İftira hakkında şöyle buyurulmuştur: «...Onlar yoldan çıkmışlardır, fasıklardır.» (25) «...Yükü zulüm olan kimse ise hüsrana uğramıştır.» (26) İsyan ve hüsran, seçkinliğe ve iyi olmaya karşıdırlar, bunları yo k ederler. Küçük ve büyük günahlar da böyledirler, seçkinliğe ve hayırlılığa karşıttırlar. Daha büyükleri söz konusu olduğunda küçüktürler ama peygamberler hakkında küçük günah da caiz değildir. Ayni şekilde hata eden de asidir, günahkârdır. Bunun için hata ile adam öldürene keffâret icabeder ve böylece insanlar günahkâr olurlar. Bundan dolayı Hz. Peygamber (S.A.V.) Allah'tan ümmetini hata ve unutmadan dolayı mua-

---

(22) Kur'anı Kerim, Muhammed, 19.

(23) Kur'anı Kerim, Sâd, 47.

(24) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 33.

(25) Kur'anı Kerim, Nûr, 4.

(26) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 111.

heze etmemesini, sorumlu tutmamasını dilemiştir. «Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma.» (27) O'na bununla cevap verilmiştir. Nebiler ve Resûllerden buna benzer bir şeyin çıkması caiz değildir. Küçük ve büyük günah işlemeleri caiz olursa, büyük günah olan küfür de onlardan caiz olur. Ancak küfür büyük günahların en büyüğüdür.

Buna göre peygamberlerin büyük günahı işlemesi caiz olursa, yalan da onlardan mümkün olur, bu takdirde onların sözlerinin kabulü gerekmez. Sözleri kabul edilmeyince onların peygamber olarak gönderilmelerinde yarar yoktur. Hz. Adem'in (A.S.) isyanı peygamberlikten önce idi. O zaman o cennette olup peygamber değildi. O'nun peygamber oluşu cennetten çıkışından sonradır. O vakit o peygamber olarak seçilmiş, tayin edilmiş değildi. Hz. İbrahim (A.S.) de sözünde yalan söylemedi, ama o kelamında tariz yaptı, üstü kapalı söyledi. O şöyle demişti : «İbrahim : Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorsa onlara sorun, dedi.» (28) Bu, onu büyükleri yapmıştır, Konuşabiliyorsa onlara sorun, demekle büyüğün fiilini konuşma şartına bağlamaktadır. Oysa onun konuşması muhaldir. Bir şeyin olması imkânsızsa, muhale bağlanması yok mesabesindedir. Öyleyse bu da fiilin yok olmasıdır. Fakat onlar bunu anlayamadılar.

Hz. Yusuf'un (A.S.) isteğini de Allah delili, işareti görememesine bağlamıştır. «Rabbinden bir işaret...» (29) Bundan şu anlaşılır : Rabbinin işaretini görme-

(27) Kur'anı Kerim, Bakara, 286.

(28) Kur'anı Kerim, Enbiya, 63.

(29) Kur'anı Kerim, Yusuf, 24.

seydi, ama onu görmüştür ve istememiştir. Hz. Davud (A.S.) ve Hz. Muhammed'in (S.A.V.) olaylarının nübüvvetten önce olması muhtemeldir. Açık olan budur, Hz. Yusuf'un (A.S.) isteği de böyledir. Hz. Yusuf'un (A.S.) kardeşlerinin günahı da aynı biçimde nübüvvetten öncedir, onlar peygamber iseler bu hususta söz çoktur.

Bir kısmı; onların peygamber olduğu inancındadır.

Bazıları da; Onları peygamber kabul etmemiştir.

Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşü: Allah Teâlâ bazı peygamberlerden günah hasıl olduğunu beyan etmiştir. Onların günahları bir kasıd ve ihtiyar sonucu olması doğru değildir. Eğer böyle olursa onlardan yalanın çıkması hususunda emin olunmaz. Bu ise peygamberlikten kasdedilenin ortadan kalkmasına gider. Peygamberlerden kasden günah çıkarsa, insanlar onlardan nefret duyarlar. Böyle bir durum peygamber göndermedeki faydayı ortadan kaldırır. Ayrıca böyle bir iş, seçkin ve hayırlı kişinin işi olmaz. Zira Allah Teâlâ onları seçkinler ve hayırlılar kılmıştır. Fakat peygamberlerden yanılma, sürçme yoluyla çok küçük hatalar sadır olabilir. Bunlar hata, nisyan ve unutmadır. Hz. Adem (A.S.) bu yolla yasak ağacın meyvesinden almıştır. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: «And olsun ki daha önce Adem'e adh vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık.» (30)

Hz. Davud'un (A.S.) günahı konusunda bilginler arasında anlaşmazlık vardır.

---

(30) Kur'anı Kerim, Tâhâ, 115.

Alimlerin çoğunluğu şu görüştedir: Hz. Davud'un (A.S.) günahı, onun yanına giren iki hasımdan birine söylemiş olduğu sözdür. «Davud: And olsun ki senin dişi koyununu kendi dişi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur... demişti...» (31) Hz. Davud (A.S.) yanında zulmü sabit olmaksızın diğer hasmın sözünü haksızlık olarak isimlendirmiştir. O kişinin söylediği Hz. Davud'un (A.S.) yanında vuku bulduğundan o bu sözleri sarfetmiş ve bu da onun için hata olmuştur. Şu da rivayet olunmuştur: Hz. Davud (A.S.) evlenmek için bir kadına nişanlı idi. Bir başkası da bu kadına nişanlı idi. Hz. Davud'un (A.S.) eşleri vardı. Fakat o bu kadınla evlendi. Ama o, bu hususta kadının başkası ile sözlü olduğundan habersiz diğer adama eziyet verdiğini bilmiyordu veya bu işi o kişinin izni olmadan yapmıştı ve bundan dolayı azarlanmıştı.

Hz. Musa'nın (A.S.) günahı da böyledir. O'nun kıptiyi öldürmesi hata idi. O zulmü def etmek için bir yumruk atmış ve ölüme sebep olmuştu. Haksızlığı gidermek için vurma mubahtır, hatta vacibtir. Hz. Musa'ya göre bu onun için mubah olmuştur. Bunun mubah olması Allah'tan izin gelmeksizin olmuştur. Söz konusu günahın peygamberlikten önce olduğunu benimsiyenlerin görüşü doğru değildir. Zira Peygamber yaratıldığında peygamber olarak yaratılır. Nebi şeref anlamına nübüvvetten, haber manâsına nebe'den gelir. Nebi yaratıldığında şerefli olarak yaratılır. Bu husus Hz. Peygamber'den (S.A.V.) şöyle rivayet edilmiştir: «Ne zaman peygamber oldun? —Hz. Adem (A.S.) su ile toprak arasında iken Nebi idim.» Peygamber hakkında büyük günah düşünülemez. Çünkü bu şeref

---

(31) Kur'anı Kerim, Sad, 24.

ile çelişki olur. Büyük günah herhangi bir vakitte peygamber hakkında caiz olursa küfür de caiz olur ki bunun temelsiz olduğu açıktır. Böyle bir durum ayni zamanda peygamberlikten amaçlarının gitmesine sebep olur ve insanlar peygamberlerden uzaklaşırlar. Ayrıca nübüvvetten önce peygamberlerden yalan sadır olması da güven vermez ve hatta yalanla tecrübe edildiği görüşü de benimsenmez. Bu takdirde onlar yalanla suçlanırlar veya sözleri kabul edilmez. Zira yalanı sabit olanın, yalanla tecrübe edilenin doğruluğu kabul edilmez. Bu takdirde de risaletle kasdolunan elde edilmez, nübüvvetten gaye hasıl olmaz.

Hz. Yusuf'un (A.S.) kardeşlerine gelince; bir kısım âlimler onların nebi olmadıklarını söylemişlerdir. Eğer onlar peygamber değilseler bu takdirde günahlardan uzak olmaları mümkün değildir. Eğer peygamber idiyseler günahtan uzak olmaları şöyle bir ihtimal ile izah edilebilir : Onlar şunu demişlerdir : «Onu kurt yerse...» (32) Onlar bununla kuyu ile kurt'u üstü kapalı olarak söylemişlerdir. Zira kurtlarla insan helâk olduğu gibi kuyu ile de insan telef olur. Hz. Yusuf'u (A.S.) satmaları konusunda da şöyle bir ihtimal vardır : Bir zaman hür olarak satılması caizdir. Kuyuya atmalarına gelince; Allah'ın kitabında onu kuyuya attıkları konusunda bir şey yoktur, aksine bunu yapmaya dair ittifak ettikleri belirtilmektedir ve şöyle buyurulmaktadır : «Yusuf'u götürüp bir kuyunun derinliklerine bırakmayı kararlaştırdılar...» (33) Muhtemeldir ki onlar Yusuf'u kuyuya atmamışlardır. Fakat onu iyi korumadıklarından Yusuf kendisi kuyuya düşmüş-

(32) Kur'anı Kerim, Yusuf, 14.

(33) Kur'anı Kerim, Yusuf, 15.

tür veya şu da muhtemeldir : Onlar bu işleri yaparken haramı unutmuşlardır. Nitekim Allah Hz. Adem'in (A.S.) tahrimi unuttuğunu bildiriyor.

Peygamberin günahlarının efdal, en faziletli olanı terk etmek olduğunu ileri sürenin iddiası doğru değildir. Bu iddia gerek Hz. Adem ve gerekse Hz. Musa (A.S.) hakkında geçerli değildir. Zira Allah Teâlâ bu ikisinin günahlarından haber vermektedir. Bu görüşün doğru olmadığını şu husus ta ortaya kor : Her peygamber her zaman efdal olanı terkeder durumda olmuştur. Zira bu insanın bulunduğu bir haldir ki onun üstündeki hale insan henüz ulaşmamıştır. Başka bir deyişle daha faziletli durum insanın bulunduğu halden daha üstteki iyi hale ulaşmadığı durumdur. Eğer böyle anlaşılırsa, peygamber devamlı olarak günah halinde bulunur. Çünkü daha sonra yaşayacağı daha iyi hâli henüz yaşamamıştır.

— Allah Teâlâ Hz. Peygamber (S.A.V.) hakkında şöyle buyurmaktadır : «...And olsun eğer Allah'a ortak koşarsan işlerin şüphesiz boşa gider...» (34) Hz. Şuayb'ten (A.S.) haber verirken şöyle buyurulmuştur : «Rabbimizin dilemesi bir yana, dinimize dönmek bize yakışmaz...» (35) Yani küfre demektir. Bununla peygamberlerden ortak koşmanın tasavvur olunabileceği beyan edilmektedir. Büyük günahlar şirkten başkadır. Peygamberler büyük günahlar ve küfürden sakınmakla imtihan edilmişlerdir. Şayet onların buna güçleri yetmemiş olsaydı, bunlardan nehyolunmakla imtihan edilmeleri tasavvur olunmazdı.

---

(34) Kur'anı Kerim, Zümer, 65.

(35) Kur'anı Kerim, A'raf, 89.

— Ortak koşma, küfür ve büyük günahın peygamberlerden sadır olması imkânsızdır. Allah, insanlara hüccet olmaları için rahmet ve fazlıyla onları bunlardan korumuştur. Ayrıca insanların kalblerinin peygamberlerden uzaklaşmaması için Allah onları bütün insanlara üstün kılmıştır. Bu hususdaki delil şudur: «Seni pekiştirmemiş olsaydık, and olsun ki, az da olsa onlara meyledecektin.» (36)

Peygamberler hakkında şirk koşma muhal olduğundan şöyle buyurulmuştur: «... And olsun eğer Allah'a ortak koşarsan işlerin şüphesiz boşa gider...» (37) Ancak Allah Teâlâ onun ortak koşmamasını dilemiştir.

Hz. Şuayb (A.S.) şöyle demiştir: «...Rabbimizin dilemesi bir yana, dinimize dönmek bize yakışmaz...» (38) Ancak Allah Teâlâ dilememiştir.

— İmtihan, deneme peygamberler hakkında düşünüldüğünden gerçekleşir, vardır.

— Bu düşünülmüştür, ama Allah onları bundan korumuştur. Başkalarını da bundan koruyabilir, ancak biz bilmiyoruz.

MES'ELE 54

Şâkî ve Saîd: Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehli şaki saîd olur ve saîd de şakî olur inancındadır. Hatta şöyle demişlerdir: İblis

---

(36) Kur'anı Kerim, İsrâ, 74.

(37) Kur'anı Kerim, Zümer, 65.

(38) Kur'anı Kerim, A'raf, 89.

meleklerin reisi iken gerçekten saîd idi, o sonradan şakî olmuştur. Vahşi ve Ebu Sufyan müslüman olmadan önce gerçekten şakî idiler, sonradan müslümanlığı kabul edince saîd olmuşlardır.

Böylece her kâfir İslâmı kabul edince, şâkî iken sâid olur. Her müslüman da sâid iken şâkî olabilir. Küfür halindeyken Allah'ın düşmanı olan, İslâmı kabulden sonra Allah'ın dostu, sevgilisi olur. Aynı tarzda İslâm halindeyken Allah'ın dostu olan, küfür halinde Allah'ın düşmanı olur. Bütün bunlardan dolayı her mü'min «ben gerçekten hak olarak mü'minim» demelidir.

İbn Küllâb ve Eş'arî

Ebû Muhammed el-Kattân (İbn Küllâb) ve Ebu'l-Hasen el-Eşarî'nin görüşleri aşağıdaki gibidir:

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin ve Kattân'ın görüşüne göre; Şâkî saîd olmaz, aksi durum da söz konusu değildir. Yani sâid de şâkî olmaz. Fakat akibet için değerlendirme vardır itibar akibetedir, sonucadır. Hatta müslüman olarak ölen kişi başlangıç olarak saîd idi ve başlangıçta Allah'ın dostu idi. Kâfir olarak ölen kişi de başlangıç olarak kâfir idi ve başlangıçta Allah'ın düşmanıydı. Bundan dolayı onlar şöyle demişlerdir: Dinden dönen (mürted) Müslüman küfür üzere ölmedikçe onun âmellerinin iptal olmasıyla hükmolunmaz, hatta tekrar İslâma dönse âmelleri muteber sayılır. İbadetleri bâki kalır. Dinden çıkmadan önce haccetmiş olsa haccını iade etmesi gerekmez.

Ehli Sünnet ve Cemaata göre böyle dinden çıkan, irtidad eden kimsenin âmelleri ibtal olur ve haccını yeniden yapması gerekir.

Eş'arî'nin dediğine göre Şâfii ve bütün ashabı yukarıdaki görüştedir ve bundan dolayı o şöyle demiş-

tir: «Bir kimsenin ben inşallah mü'minim demesi caizdir. Bu mesele uyma, muvafakat meselesine bağlıdır.

Eş'arîyenin bu konudaki görüşü şöyledir:

«...İçinizden dinden dönüp kâfir olarak ölen olursa bunların işleri dünya ve âhirette boşa gitmiş olur...» (39) Allah Teâlâ bizzat dinden dönüşle âmellerin boşa gitmesine hükmetmemiştir. Aksine bunu dinden dönüş (irtidat) üzere ölüme bağlamıştır. O halde âmellerin boşa gitmesi bizzat dinden dönüşle icabetmez. Bunda ayni zamanda değerlendirmenin hâlde değil âkibette, nihayette olduğuna delil vardır. Onların itimad ettikleri hadis te vardır: Hz. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Sâid annesinin karnında iken sâid olmuştur, şâki de yine annesinin karnında şâki olmuştur.(*) Bu şu demektir: Allah bir kimsenin saadetine annesinin karnında iken hükmederse o kimse gerçekten sâid olur, annesinin karnında iken Allah'ın şekâvetle hükmettiği kimse ise gerçekten şâki olur. Müslüman olarak ölen kimse, Allah'ın, annesinin karnında iken saadetine hüküm verdiği kimsedir. Kâfir olarak ölen kimse de, Allah'ın, annesinin karnında şekavetle hükmettiği kimsedir. Yukarıdaki hadis değerlendirmenin akibette, sonda olduğunu gösteriyor. Şimdiki hâl mütevasıt haldir ve onda değerlendirme yoktur. Ancak biz hükümlerde şimdiki hâle değer veririz. Çünkü biz ancak zahire vâkıf oluruz ve biz zâhir üzerine hüküm vermekle emrolunmuşuzdur. Bundan dolayı dünyada münâfıklar hakkında bizim

---

(39) Kur'anı Kerim, Bakara, 217.

(*) S. Buhari, Tecrid-i Sarih Terc. c. 9, s. 17, c. 4, 553, c. 12, s. 223
S. Müslim, A. Davudoğlu Terc. c. 10, s. 613

hükmümüz müslümanlara uygulanan hükümlerdir. Ahiretteki saadet, mutluluk ve şekâvet, bedbahtlıkla ilgili hüküm ve söz Allah'ın ilmindedir. Hâlde kâfir olan, ama Allah'ın müslüman olarak öldüğünü bildiği kimse, Allah'ın ilminde saiddir. Şüphesiz bu kimse âhirette de Allah'ın ilminde saîddir. Ahirette saîd cennete giren kimsedir ve Allah'ın düşmanı olmayıp dostudur. Söz konusu hâldeki şekâvetin âhirette bir değeri yoktur. Nitekim Allah Teâlâ iblis hakkında şöyle buyurmaktadır: «İblisten başka bütün melekler secde etmişlerdi. O büyüklük taslamış ve inkârcılardan olmuştu.» (40) Burada onun kâfirlerden olduğu bildiriliyor.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin görüşü:

«Kim imanı inkâr ederse, şüphesiz âmelleri boşa gider.» (41) Amellerin boşa gitmesinin bizzat küfürle olduğuna hükmolunmuştur. Bu âyet, şimdiki durum değerlendirildiği gibi gelecek durumun da değerlendirileceğini bize gösteriyor. Biz her iki hâle itibar ederiz. Hz. Peygamber (S.A.V.) hakkında şöyle buyurulmuştur: «...And olsun, eğer Allah'a ortak koşarsan, işlerin şüphesiz boşa gider...» (42) Bu âyette Allah fiilin ibtalini bizzat ortak koşmaya (şirk) bağlamıştır. Amellerin bizzat dinden çıkışla (irtidat) ibtalinde bizim için hüccet vardır. Daha yukarıda okudukları âyet bu âyete ters düşmüyor. Zira biz âmeller dinden dönüşle ibtâl olur diyoruz. O hâlde ölümle birlikte olan dinden çıkışla (irtidat) da âmeller ibtâl olurlar.

---

(40) Kur'anı Kerim, Sâd, 73-74.

(41) Kur'anı Kerim, Maide, 5.

(42) Kur'anı Kerim, Zümer, 65.

— Dinden çıkış ve ölüm halinde âmel mümkün değildir. Zira bizzat dinden çıkışla âmeller ibtal olunca, ölüm halinde ibtal olması için geriye bir şey kalmaz. O halde bu iki hal için hüküm verme mümkün değildir. Biz bu iki hal (dinden çıkış ve ölüm) hususunda başka bir şekilde hareket ediyoruz: Mutlak'ı mukayyed'e haml ediyoruz, götürüyoruz. Bu takdirde bu âyetteki ölüm, ziyade olarak küfrün üzerine gidiyor.

— Hayır, sizin dediğiniz gibi olmayıp zorunluluk bir yana, birini diğeri üzerine bina kılmaksızın her iki âyetle âmel mümkündür. Biz her iki âyet hakkında beyanda bulunduk. Bunlardan birisi kişinin âmeli dinden çıkmasıyla ibtal olur, diğeri dinden çıkan kişinin âmeli ölüm halinde ibtâl olur. Bu ölüm hâli dinden çıkmayı takib eden ölüm halidir. Ölüm dinden çıkıştan hemen sonra olur. Zira burada Fe harfi vardır. Ve bu harf takib ifade eder. O halde dinden çıkma dolayısıyla âmellerin ibtali hakkındaki hükümde dinden çıkışı ölümün hemen takibetmesi gerekir ki bu ölüm halidir. Bunun faydası dinden çıkışa ölümden önce itibar edildiği gibi ölüm anında da itibar edilir, değer verilir. Şu âyetle delil getirenler vardır:

«Ama inanıp yararlı iş işleyene, mükâfat olarak güzel şeyler vardır...» (43) Burada dinden dönse de, inanıp güzel âmellerde bulunan kişiye güzel mükâfatın yani cennetin verileceği belirtiliyor. Bu yoruma ek olarak şöyle bir itiraz ileri sürebilirler: Bu o kimse için (iman ve amel sahibi) cennet hükmü değil midir? Oysa biz, sadece inanan bir kimsenin cennete gireceğini söylememe konusunda anlaşma halindeyiz. Bu husus Ebû Hanife'nin el-Fıkhü'l-Ekber'inde riva-

(43) Kur'anı Kerim, Kehf, 88.

yet edilmektedir. Buna göre, peygamberler, nebiler ve peygamberlerin kendisi için cennetliktir dediği kimseler dışındaki mü'minlerden birisi için bu cennetliktir demek caiz değildir. Fakat bu belirlenmeyen birisidir. Bu da genel bir sıfatla vasıflanan nekre (bilinmeyen) olduğu halde bir sıfatla nitelenmiştir. Söz konusu durum her mü'min üzerine vaki olabilir ve mü'minler cennetliktir denebilir, çünkü bunlar Allah'ın dostları ve seçtikleridirler. Söz her ne kadar bir mü'min için söylenmişse de bunu bütün mü'minlere yaymak mümkündür.

— Şüphesiz yukarıdaki âyet belirli olmayan bir mü'min hakkında nâzil olmuştur ve bizzat iman ile güzel âmel sahibini cennetlikten saymıştır.

— Bilinen belli bir mü'mine icma ile bu cennetliktir denmez.

— Eğer mü'min hâli üzere bâki kalırsa icma ile cennete girer. Fakat biz onun bu hali üzere kalacağını kesinlikle bilemeyiz. Böylece onun şüphesiz cennetlik olduğuna hükmedemeyiz. Ama şu haliyle cennetliktir. «O cennetliktir.» (44) demek sözü o kişi hakkında küfrü düşünmeyi gerektirmez. Fakat sadece o kişi cennetliktir demek icabetmez. Ama o kişi şu halini devam ettirerek bu sıfat üzere ölürse, cennete girer.

— Bu genel vasıflama olan nekre (bilinmeyen) halidir.

— Evet, böyledir ama bilindiği üzere tekin geneli, çoğun geneli değildir. Tek olanın genelleştirilmesi, çok olanın genelleştirilmesi değildir. O halde gerçekten bir kişi üzerine vâki olur.

---

(44) Krş. Ebû Hanife, El-Fıkhü'l Ekber. Aliyyü'l-Kârî Terc. (Y.V. Yavuz) s. 176-187, İst. 1979

Aklî Delil

Sünnet ve Cemaat Ehli'nin görüşüne aklî delil şudur: İnsan küfür halinde Allah'ı gerçekten tanımıyan ve onu inkâr edendir. Fakat Allah'ın ilminde onun mü'min olacağı ve iman üzere öleceği bilinmektedir. O halde Allah'ın ilminde bu gerçek (küfürden imana dönüş) değişmektedir. Ama bu gerçek Allah'ın ilminde değişse de onun değerleri değişmez. Yani küfür ve iman ayrı ayrı değerlendirilir, nitekim bu diğer hakikatlarda da böylece söz konusudur.

İnsanın nutfeden itibaren kan pıhtısı, bir çiğnem et, kemik ve et, sonra hayat sahibi diri, daha sonra ölümü ve en nihayet tekrar dirilişi, bütün bunlar Allah'ın ilmindedir. Söz konusu bütün bu gerçeklerin aslı ilga edilmekle birlikte hepsi muteberdir, bir değeri vardır, bunların biri diğerini ortadan kaldırmakla birlikte bir öncekinin değeri yoktur diye bir şey düşünülmez. Sözünü ettiğimiz iman ve küfür de böyledir.

O halde onların dedikleri gerçeklerin değerini, kıymetini düşürmekten ibarettir. Böyle bir anlayış sofistlerin görüşüne gider ki o da tam bir bilgisizliktir. Bundan dolayı, zâhir yönünden değil de gerçekten dünyada kâfirler hakkında onların hükümlerine itibar etmek gerekir. Mü'min hakkında da münafıkların aksine mü'minlerin hükümleriyle hüküm vermek icabeder. Münafıklara hakikat yönünden değil de zâhir yönünden mü'minlerin hükümleri uygulanır. Eğer bir kimse hâlinde gerçekten kâfir ise Allah'ın düşmanı olur, eğer iman ederse gerçekten Allah'ın dostu olur.

— Allah'ın ilminde ise bu küfrün ahiret hükümlerinde değeri olmaması gerekir, çünkü imanla değişecektir ve bu durumda olan kişi dünyadan imanla gidecektir. İman için de durum böyledir.

— Hâlde, şimdiki durumda o küfür muteberdir, geçerlidir. Çünkü o şimdiki halde cehennemliktir. Eğer sonra iman ederse cennetlik olur. Mü'min de böyledir. Bu husus onların geçerli, değerli saydıkları bir inceliktir, ama bu geçerli saymada, itibar vermede yarar yoktur, bunda hakikatı inkâr vardır. Bu değişiklikten (küfürden imana geçiş) dolayı «ben doğru olarak, gerçekten mü'minim» demek caiz olmasaydı, diri olan için de «ben diriyim» demek caiz olmazdı, aksine «ben inşallah diriyim» demek gerekirdi. O bundan daha evlâdır. Zira şüphesiz değişme olabilir, ama öte yandan Allah'tan başka her diri ölecektir. Aynı şekilde cennetlikten başkası da ölür. Söz konusu, değişme de olabilir ve olmayabilir. Kâfir de aynı tarzda iman edebilir ve etmeyebilir. (İhtimaller üzerine hüküm yürütülmez.)

— Bu meselede Sahabe (R.A.) anlaşmazlığa düşmüştür.

— İstisna ile (Ben inşallah mü'minim) görüş belirten dönüp bundan tevbe etmiştir, onun hatalı olduğu anlaşılmıştır. Hadis'e gelince, bu hususta bir kısmı şu açıklamayı yapmıştır: Hadis misak almaya mahmüldür. Sâid zürriyet üzerine misak alındığı günde iman eden kimsedir. Şâkî de o gün küfredendir. Zira bir kısım zürriyet, ruhlar şöyle demişlerdir: İtikadlarından dolayı «evet» diyenler sâidlerdir, bunlar dünyadan mü'min olarak giderler. Bir kısmı da korkularından dolayı «evet» demiştir. Bunlar şâkîler olup dünyadan kâfir olarak giderler. «Annenin karnından» murad Hz. Adem'in (A.S.) sırtıdır. Buna ana ismi verilmiştir, zira baba olması hasebiyle asıldır. Ana da asıldır. Karın isminin sırta mecaz yoluyla verilmesi caizdir.

İkinci olarak; sâid gerçekten Allah'ın yarattığı zaman mü'min olarak öleceğini hükmettiği kimsedir. Şâkî de gerçekten Allah'ın yarattığı zaman kâfir olarak öleceğini hükmettiği kimsedir. Nitekim Allah, babanın sırtında nutfeyi yarattığında onun diri olmasına hükmeder, fakat o şimdiki halde cansızdır.

Biz de izah ettiğimiz meselede bu durumdayız. «İblis inkârcılardan olmuştur.» (45) âyetiyle delil getirmeleri konusunda şunları söyleriz: Ayetteki «Kâne»den murad, «Sâra»dır, zira mecaz yoluyla «Kâne» (olmak, meydana gelmek) ile «Sâra» (hâl değiştirmek, olmak) zikredilir ve murad edilir. «Kâne» kelimesinde «Sâra» anlamı vardır. Ziyade olarak «Sâra» kelimesi bir şeyde gelecek zamanda sıfat icabettirir. «Kâne» kelimesi ise geçmiş ve gelecekte bunun sabit olmasını gerektirir. Eğer geçmiş zamanda sabit olursa, gelecekte de devam eder. O hâlde mecaz yoluyla «kâne»yi «sâra»ya itlak etmek caizdir. Nitekim arslan ismini mecaz yoluyla yiğit kişilere vermek caizdir. Biz de kelâmı ona hamletme gerektiğinde mecaz üzerine hamlediyoruz. Zira o geçmişte gerçekten kâfirlerden değildi, hâl değiştirerek inkârcılardan oldu veya o Allah'ın ilminde kâfirlerden idi.

---

(45) Kur'anı Kerim, Sâd, 74.

ALTINCI BÖLÜM

HİLAFET VEYA İMAMET

MES'ELE 55

Hilâfet.

Sünnet ve Cemaat Ehli; hükümlerin yürürlüğe konmasında, zalimi zulüm yapmadan yasaklamada ve mazlumun hakkını almada, risalet hakkında değil de de hükümleri tebliğ etmede, Hz. Ebu Bekr (R.A.) Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hâk halifesidir, inancındadır.

Bütün Râfiziler, bir kısım **Kaderiyye** ve **Mu'tezile;** Hz. Peygamber'den (S.A.V.) sonra halife Hz. Ali'dir (R.A.) demişlerdir.

Kaderiyye ve **Mu'tezile**'nin ekserisi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatın görüşündedir. Mürcie ve Havaric te aynı görüşü benimsemiştir.

Râfizilerin görüşü: Hz. Peygamberden (S.A.V.) şöyle bir rivayet vardır: O Hz. Ali (R.A.) için şöyle buyurmuştur: «Sen benim için, Hz. Musa (A.S.)'a göre Hz. Harun (A.S.) makamındasın, ancak benden sonra Peygamber yoktur.» (*) Bu hadise göre; Hz. Ali'nin (R.A.) Hz. Peygamber'in (S.A.V.) nübüvvetden baş-

---

(*) S. Buhari, c. 2, s. 300 (Sind Haşiyeli); S. Müslim c. 10, s. 243 (A. Davudoğlu Terc.)

ka konuda ortağı olması gerekiyor. Zira onu, nübüvvetten başka konuda, Hz. Musa'ya (A.S.) göre Hz. Harun'a (A.S.) benzetmiştir. Ama Hz. Harun (A.S.) nübüvvette ve velâyette Hz. Musa'ya (A.S.) ortaktı. Nübüvvetten başka konuda ona ortak olursa, vefatından sonra onun yerine geçmesi icabeder. Ayrıca Hz. Peygamber'den (S.A.V.) şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: «Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Yarabbi! Ona dost olana dost ol, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol, sevme...» (46) Böylece Hz. Peygamber (S.A.V.) kendisinin mevlâsı olduğu kimseye Hz. Ali'yi mevlâ yapmıştır. Bu husus nübüvvetten başka hususta Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in (S.A.V.) yerine geçeceğine delâlet eder. Hz. Muhammed (S.A.V.) dostlukta ve yerine geçmede Hz. Ali'yi (R.A.) diğer sahabeden (R.A.) ayırarak yerine koymuştur.

Râfizîler bu konuda makûl ve meşhûr olmayan hadîsleri kabul edip Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatından sonra Hz. Ali'nin (R.A.) nassla imam olduğunu ileri sürüyorlar. Bütün bunlar iddiadan ibarettir ve bu imamet konusunda Hz. Peygamber'e (S.A.V.) yalan isnadında bulunuyorlar. Bu hususta başka rivayetleri de vardır...

Kıble Ehlinin Görüşü: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: «Ey Muhammed! Bedevilerden geri kalmış olanlara de ki: Güçlü kuvvetli bir millete karşı, onlar müslüman olana kadar savaşmaya çağrılacaksınız, eğer itaat ederseniz Allah size güzel ecir verir.» (47) Güçlü kuvvetli bir milletten murad dinden döndüğü za-

---

(46) İbnu Hanbel, Müsned, 1/118-4/281

(47) Kur'anı Kerim, Feth, 16.

manki Beni Hanifedir. İbn Abbas'tan böyle rivayet edilmiştir, bunu Dahhâk tefsirinde nakletmiştir. Tefsirlerin pek çoğunda böyle rivayet edilmiştir.

Mukâtil Beni Hanife ile savaşan Hz. Ebu Bekr (R. A.) olup Hz. Resûlü Ekrem'in (S.A.V.) ashabıyla birlikte idi. Savaşa çıkmayı emreden Hz. Ebu Bekr idi. Allah ona itaat ederek savaşa çıkanı ecirli ve sevablı kılmış, itaat etmiyerek savaşa gitmiyeni de azabla haber vermiştir. Hak halifeye itaat eden sevab alacaktır. O halde bu âyet bize Hz. Ebu Bekr'in (R.A.) hak halife olduğunu gösteriyor.

Bu âyet hakkında şu yorumlar yapılıyor: Söz konusu âyet Farslar ve Bizanslılar hakkında nâzil olmuştur. Bu bazılarının görüşüdür. Cabir b. Abdullah'dan bu âyetin Sakif ve Hevâzin hakkında Hüneyn gününde indiği rivayet olunmuştur.

Râfizîler ise şöyle derler: Bu âyet Muaviye ile bağlıları hakkında inmiştir. Zira onlar Allah'ın şu âyetle müslümanları bütün kâfirlerle savaşa çağırdığını kabul etmiyorlardı: «Allah'a ve âhiret gününe... inanmıyanlarla savaşın.» (48) Her müslüman kâfirlerle savaşa çağırılmıştır. Kâfirlerle olan savaşa koşan kişi Allah'a itaat edicidir, bu savaştan yüz çeviren ise Allah'ın emrinden yüz çeviren olup Allah'ın emrinden yüz çevirmesinden dolayı azab görür.

Bu yorumlara karşı biz, Dahhâk'ın tefsirinde zikrettiğini söyleriz. Tâbiilerden makbul görüşlü Dahhâk'ın tefsirinde İbn Abbas'tan zikrettiği sahihtir. Cabir ve el-Hüseyn'den rivayet olunanın isnadı sahih değildir. Fakat bu, Hz. Ebu Bekr'in (R.A.) hilafetinin

(48) Kur'anı Kerim, Tevbe, 29.

takririni el-Hüseyn'den rivayet olunan tarzda rivayet ettiğimize muarız değildir. Zira Hz. Ömer (R.A.) Ebu Bekr'in (R.A.) halife yapmasıyla halife olmuştur. Hz. Ebu Bekr'in (R.A.) halife tayin etmesi Hz. Ömer'in (R.A.) halife oluşunun hak oluşunu gösterir. Ayette bunların rivayet ettiğinin sihhatine delâlet eden bir şey yoktur. Şöyle buyurulur: «Güçlü, kuvvetli bir millete karşı çağrılacaksınız...» (49) Burada çağıran açıklanmamıştır. Bundan Hevâzin ve Sakîf savaşı kasdedilse de böyledir. Daha iyi ve güzeli şöyle demek olurdu: Güçlü, kuvvetli bir millete karşı sizi çağırıyorum.

Buradan kasdedilenin Hz. Muaviye'nin (R.A.) Hz. Ali (R.A.) ile savaşı olduğu görüşlerine gelince bunun doğru olmadığını beyan ederiz. Bu, Râfîzî râvilerinin yalanıdır. Zira ümmetin âlimlerinden hiç biri bunu zikretmemiştir ve bu hususta onların dediğinin bâtıl olduğu açıktır. Bu husus kâfirlerle savaş hakkındadır. Hz. Muaviye ve bağlıları İslâm üzere idiler ve savaştan önce müslümandılar. Eğer zulüm olarak savaşla meşgul olduklarında küfürde bulundularsa, bu küfrü gerektirmez. Allah başka bir müslümanla zulüm olarak savaşan müslümanı mü'min kabul ediyor. «Eğer mü'minlerden iki takım birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltiniz, eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız...» (50) Hz. Ali de (R.A.) onlar hakkında küfür hükümlerini uygulamamış, hatta mallarını ganimet olarak almamış ve onları esir yapmamıştır.

---

(49) Kur'anı Kerim, Feth, 16.

(50) Kur'anı Kerim, Hucurât, 9.

— Allah her müslümanı kâfirlerle savaşa davet ediyor.

— Bu âyet, davetin Allah'tan değil de kulların yönünden olmasını gerektiriyor. Allah'tan davetin meydana gelmesi imkânsızdır. Zira Allah ezelî bir tek kelâm sıfatıyla mütekellimdir.

— Hadislerde Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Hz. Ali'yi (R.A.) vâsî tayin ettiği rivayet ediliyor. Vasiyet edilen kişi niyabetin, vekâletin cereyan ettiği her işde vasiyet edenin yerine geçer. Velâyette de nâiblik cereyan eder. Bunda da o, onun yerine geçer. Yakınlık, dostluk ve velâyet yönünden de Hz. Ali Hz. Resulü Ekrem'in (S.A.V.) yerine geçer.

— Vasilik sabit değildir. Zira bunu güvenilir, sika ravilerden hiç biri rivayet etmemiştir. Bu husus Rafizilerin zayıf yönlerindendir. Fakat şu kadar var ki şeriat yönünden vasiyet edenin varislerinden biri yerine geçer. Ama velâyet, hilâfet verasetle elde edilmez. Vasilikle de hak edilmez. Bu konuda doğru olan ilk cevabtır. Bu Rafizilerin vesveselerindendir. Bu da Hz. Ali'nin (R.A.) Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vasîsi olduğu iddialarıdır.

Kıble Ehlinin bir başka delili şudur: Hz. Peygamber (S.A.V.) hastalandığı zaman Hz. Ebu Bekr'e (R.A.) imametle emretmiş, din işinde onu yerine geçirmiştir. Bu, dünya işinde de onun yerine geçmedir. Bu hususta Hz. Ali'den (R.A.) rivayet edilen şudur: O, (Hz. Ali) Hz. Ebu Bekr (R.A.) hilâfetten kendini çıkarmalarını sahabeden istediği zaman şöyle demiştir. «Hz. Resulü Ekrem (S.A.V.) dinimiz için râzı olmuştur, biz dünyamız için senden râzı olmuyalım mı? Dinimiz derken Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Hz. Ebu Bekr'i namaz için imamete geçirişini kasdetmiştir.

Bir başka delil; Sahabenin (R.A.) icmaıdır. Onlar Hz. Ebu Bekr'in hilâfeti üzerinde icma etmişler, Hz. Ömer (R.A.) Ebu Bekr'e (R.A.) tâbi olmuş, biât etmiş, sonra Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tâbi olmuştur. Daha sonra sahabe ona tâbi olmuştur. Sahabenin icmaı hüccettir.

— İcma yoktur, zira Hz. Ali'nin ona tâbi olmadığı rivayet edilir.

— Açık olarak değil de; gizli olarak ona tâbi olmuş, biat etmiştir. Hz. Fatıma (R.A.) vefat edinceye kadar böyle devam etmiş, o vefat edince alenî olarak ona tâbi olmuş, biat etmiştir. Buna delil, bizim daha yukarıda zikrettiğimiz onun şu sözüdür. «Hz. Peygamber dinimiz için senden râzı olmuştur, biz dünyamız için râzı olmuyalım mı?»

— Hz. Ebû Bekr'den şöylə bir rivayet vardır: «Beni affediniz, beni affediniz, ben sizin hayırlınız değilim.» Böylece o kendisini hilâfete ehil görmemişti, çünkü affını istemişti ve yine haber vermiştir ki onların en iyisi değildir, oysa en iyi olma hilafet akdinde şarttır.

— Hilâfeti kabul ettiğinde o kendini hayırlı görmüş ve hilafeti reddetmemiştir. Ayni şekilde af taleb etmesi hilafet akdinin sihhatini gösterir. Çünkü af ancak akdin daha önce olmasından sonra düşünülür, af için daha önce akd gerekir.

«Ben sizin hayırlınız değilim» sözü O'nun onların en hayırlısı olduğunu gösterir. Zira insanların hayırlısı kendini onlardan hayırlı görmeyendir.

Hz. Peygamber (S.A.V.); «Beni Yunus b. Metta'ya (A.S.) üstün görmeyiniz» buyurdu. Ona «İnsanla-

rın hayırlısı kimdir sorulduğunda, «Yusuf b. en-Nebi (A.S.)» demiştir.

— Hz. Resulü Ekrem vefatından sonra Hz. Ali'yi halife tayin etmiştir.

— Nassla mı yoksa delâlet ile mi?

— Nass ile.

— Böyle değildir. Güvenilir râvilerden hiç biri bu hadisi rivayet etmemiştir. Sahabenin icmaı da bu sözün yalan olduğuna delâlet eder. Ayrıca Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatından sonra Medineli Ensar Sa'd b. Ubade'nin (R.A.) emir olmasını istiyerek Mekkeli muhacirlere şöyle demiştir: «Sizden bir emir, bizden bir emir olsun» Onlara Hz. Ebu Bekr (R.A.): «Hz. Peygamber'den (S.A.V.) şunu işittim: İmamlar Kureyştendir.» (*) Hz. Ali'nin imamete geçmesi için nass olsaydı Ensar böyle bir şeyle meşgul olmazdı. Ve sonra Hz. Ebu Bekr'in hilafeti üzerinde icma etmezdi. Sahabe Hz. Resul-ü Ekrem'e (S.A.V.) insanların en fazla itaat edenleriydi ve herhangi bir hilâfet üzerinde elbette icma etmezlerdi, ayrıca onların herhangi birinin hilâfeti üzerinde icmaları da düşünülemez. Zira Allah Teâlâ bu ümmeti hayırlı olmakla nitelemiştir: «Siz insanlar için çıkarılan hayırlı bir ümmetsiniz.» (51) Sahabe bütün ümmetin en hayırlısıdır. Onların Hz. Resûlü Ekrem'in (S.A.V.) emri hilafına icma etmeleri düşünülmez, zira bu masiyet olur.

— Hz. Peygamber (S.A.V.) kendisinden sonra Hz. Ali'yi (R.A.) delâlet yoluyla hâlife tayin etmiştir.

— Bu delâleti açıklayınız. Vâsîlik hadisini rivayet ederlerse bu sahabenin icmaına Hz. Peygamber'in

---

(51) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 110.

(*) Beyhaki, 8/144; Ebû Davud, 248; Münavi, Feyzü'l-Kadir c. 3, s. 189

(S.A.V.) hadisine ve beyan ettiğimiz Allah'ın (C.C.) âyetlerine aykırıdır. Bu delâlet iddiası ancak Râfizilerin Allah'ın Resûlüne yalan isnadlarını gösterir.

Eğer Allah'ın Resûlünün «Sen benim için Musa'ya göre Harun gibisin, ancak benden sonra peygamber yoktur» ve «Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır» hadislerini rivayet ederlerse diyeceğimiz şudur:

Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Hz. Ebû Bekr (R.A.)'i küçük imametle (namaz imamlığı) diğer sahabeden öne geçirmesi, takdimi, büyük imametle onu takdimine delildir. Zira birincisi din işidir, ikincisi dünya işidir ve din işi daha önemlidir. Din işinde imam olan dünya işinde de imam olur.

Ayrıca rivayet edilen hadislerde Hz. Ali'nin (R.A.) Hz. Resûlü Ekrem (S.A.V.)den sonra halife olduğuna delâlet etmez. Zira Hz. Ali'nin (R.A.) bütün işlerde Hz. Peygamber'e (S.A.V.) Hz. Musa'ya (A.S.) nisbetle Hz. Harun (A.S.) durumunda olmadığı biliniyor. Bu husus düşünülemiyor, ancak bazı işlerin murad edildiği anlaşılıyor ama bu bazı işler de meçhuldür, bilinmiyor. O halde bu hadisin murad edilene taalluku sahih olmuyor. Allah daha iyisini bilir, bundan maksad şu olsa gerektir: Hz. Musa'ya nisbetle Hz. Harun'un durumu, onun sahabenin büyük çoğunluğuyla gazveye gittiğinde ümmetin halini araştırma ve inayette bulunmadır. Nitekim Hz. Harun (A.S.) Hz. Musa (A.S.) Tûr dağına çıkınca ümmetin işleriyle uğraşmıştır. Hz. Peygamber (S.A.V.) gazveye çıkınca bazen İbn Ummu Mektûm (R.A.) bazan Hz. Osman (R.A.) ve bazan da bu ikisinden başkasını yerine vekil olarak bırakıyordu. Bazı kimseler Hz. Ali'yi (R.A.) tahrik ettiler ve

«Hz. Peygamber (S.A.V.) seni yerine vekil bırakmıyor, sanki sana buğzediyor gibidir» dediler. Bunu haber alan Hz. Resulû Ekrem (S.A.V.) Hz. Ali'yi yerine bırakarak yukarıdaki hadisi söylemiştir.

«Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır» hadisine gelince bunda da onlar için hüccet yoktur. Mevlâ ile sahib, yardımcı zikredilir ve murad edilir. «Kâfirlerin ise sâhibi yoktur.» (52) buyurulmaktadır. Mevlâ dost anlamınadır. «...Bilin ki Allah onun dostu, bundan başka Cebrail, iyi mü'minler ve melekler de yardımcısıdır.» (53) buyuruluyor. Burada mevlâ dost anlamınadır. Mevlâ ile azad eden ve azad edilen kasdedilir. Burada ise ne köle azad eden ve ne de azad edilen köle yoktur. Fakat mevlâ ile sahib, yardımcı, dost murad edilirse, bunlar hilâfete delâlet etmez.

MES'ELE 56

Hz. Ömer'in (R.A.) Hilâfeti :

Hz. Ebû Bekr'in (R.A.) hilâfeti sabit olunca Hz. Ömer'in (R.A.) hilâfeti sabit olur. Zira Hz. Ömer'i (R.A.) yerine halife tayin eden Hz. Ebû Bekr'dir. Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti sabit olunca, onun Hz. Ömer'i tayini de sabit olur.

Ayni şekilde sahabe onun üzerinde icma edip hiçbiri Hz. Ebû Bekr'in Hz. Ömer'i (R.A.) yerine halife tayin edişini reddetmemiştir.

— Ona cevap verip «Bize sert, katı kalbli birini halife bıraktı» dediler.

---

(52) Kur'anı Kerim, Muhammed, 11.

(53) Kur'anı Kerim, Tahrim, 4.

— Hz. Ebû Bekr (R.A.) onlara cevap vererek; «Size en hayırlınızı halife tayin ettim» dedi. Hz. Ebû Bekr (R.A.) onlara cevap verirken sustular. Ve sonra Hz. Ömer'in riayetinde, emrinde savaştılar emirlerini yerine getirdiler, hiç biri ona karşı gelmedi ve o hamdederek yaşadı ve şehid olarak öldü...

MES'ELE 57

Hz. Osman'ın (R.A.) Hilâfeti :

Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in (R.A.) hilâfetleri sabit olunca Hz. Osman'ın (R.A.) hilâfeti de sabit olur. Hz. Ömer (R.A.) ölüme yaklaşınca aralarında Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Abdurrahman b. Avf (R.A.) bulunan sahabeden beş kişi seçti.(*) Hilâfeti bunlara bırakarak aralarından herhangi birini seçmedi. Onlardan her birinde olanı zikretti, yani tayini onlardan birine bırakmada nefsi için bir özür buldu.

Hz. Ömer (R.A.) vefat edince onlardan ikisi hilâfetten vazgeçti. Buna girişmekten çekindiler. Geriye Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Abdurrahman b. Avf (R.A.) kaldı. Hz. Abdurrahman b. Avf (R.A.) da çekildi ve şöyle dedi : İkinizden birini hilâfete seçmem için bu işi bana havale edin, bırakın. Hz. Osman ve Hz. Ali (R.A.) bu işi ona bıraktılar. Sonra Hz. Abdurrahman b. Avf (R.A.) arkadaşlarını seçtiği takdirde seçimine razı olacağına dair her ikisinden ahd aldı ve sonra Hz. Ali'ye (R.A.) «Seni seçersem Allah'ın Kitabı, Resülul-

---

(*) Metinde beş kişi denmektedir. Oysa bunlar o zaman Aşere-i Mübeşşere'den olan altı kişidir : Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Abdurrahman b. Avf ve Hz. Sa'd b. Ebi Vakas.

lah'ın sünnet ve ondan sonraki iki halifenin sünnetiyle âmel edeceksin» dedi. Hz. Ali (R.A.) : «Gücümün yettiği ölçüde yaparım» karşılığını verdi. Daha sonra Hz. Osman'a (R.A.) Hz. Ali'ye (R.A.) söylediklerini tekrarladı: «Allah'ın kitabı, Resûlüllah'ın sünneti ve sonraki iki halifenin sünnetiyle âmel et» dedikten sonra hilâfeti Hz. Osman'a verdi. Sahabe ise Hz. Ömer ve Hz. Abdurrahman b. Avf'ın (R.A.) fiilleri üzerine icma etti ve böylece Hz. Osman (R.A.) sahabenin icmaı ile halife oldu.

MES'ELE 58

Hz. Ali'nin (R.A.) Hilâfeti :

Hz. Ali'nin (R.A.) hilâfeti, üç halifeden sonra, Hz. Ömer'in (R.A.) seçmesi ve sahabenin onun seçiminden razı olarak icma etmeleriyle sabit olmuştur. Hz. Ali Hz. Osman'ın halife seçilişinde hilâfete lâyık görülen geriye kalan son kişiydi.

Sözünü ettiğimiz halifelerin hilâfetlerinde delil; Hz. Resûlü Ekrem'in (S.A.V.) şu hadisidir: «Benden sonra hilâfet otuz senedir, ondan sonra melikliktir.» (54) Buna göre Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti iki buçuk yıl, Hz. Ömer'inki dokuz yıla yakın, Hz. Osman'ınki oniki yıl ve Hz. Ali'ninki altı yıldır. Yukarıdaki hadis sahihtir.

MES'ELE 59

İmamet'e Tayin :

Kıble Ehlinin büyük çoğunluğu insanlara birisini

---

(54) İbn Hanbel, Müsned c. 5, s. 220-21, Beyrut, 1313
Ebû Davud, Sünen (Sünnet) (8) Tirmizi, (Fiten), 48.

imamete seçmeleri vacibtir, gereklidir, fakat bu onlara farz-ı kifâyedir, bir kısmı bunu yerine getirirse diğerlerinden düşer, görüşündedir.

Mu'tezile'den Ebû Bekr el-Esâm ve bir kısım Havaric şöyle demiştir: İmamet insanlara vacib, gerekli değildir, ama onlara gerekli olan Allah'ın kitabıyla âmel etmektir. Allah'ın kitabı kâfidir ve imama ihtiyaç yoktur. O halde insanlara birisini imamete tayin icabetmez.

Kıble ehlinin görüşü: Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatından sonra Sahabe (R.A.) imamın tayiniyle uğraşıp bunu diğer farzlara takdim etmişlerdir. Eğer bu farz olmasaydı diğer farzlara takdim etmezlerdi. Diğer farzlar kâfirlerle savaş, kazanç ve benzerleridir. Zira âlemde süreklilik ancak anlaşmazlıkları defetmek, mazlumun hakkını zalimden almak ve yeryüzünde fesad çıkaranları öldürmekle olur. Zira anlaşmazlıklar, yok olmaya, alemin bozulmasına götürür. Bunların ortadan kalkması ise ancak imamın varlığıyla mümkündür. O halde insanlara imamete birini tayin etmek gerekir. Fakat bu tayin işini bir kısmı yerine getirirse, bu iş diğerlerinden düşer.

— Allah'ın kitabı imama ihtiyaç hasıl etmez, o yeterlidir.

— İnsanlardan her bir kimse Allah'ın kitabıyla âmel edemez. Allah kulları arasında âdetini bu şekilde icra eder.

Bundan dolayı mü'minler ve kâfirler konusunda Allah herhangi bir zamanı bir idareciden boş bırakmaz.

MES'ELE 60

İmam'ın Nitelikleri :

İmam insanların ilim, takvâ, şecaat ve neseb yönünden en üstünü, faziletlisi olmalıdır. Ayrıca Kureyş'ten olması gerekir. Rey ve tedbir sahibi, âlim ve cesur olması icabeder. Bu kıble ehlinin görüşüdür.

Rafiziler bu şartları kabul etmekle birlikte imamın Beni Haşim'den olması gerekir, görüşündedir.

Mu'tezile'nin tümü imamın takvâ sahibi ve âlim olması ve Kureyş'ten olmaması gerektiği kanaatindedir.

Havaric; İmamın Kureyş'in dışında olması inancındadır.

Mu'tezile'nin görüşü : Allah Teâlâ «Allah katında en değerliniz O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır...» (55) buyurmaktadır. Takvâ sahibi olan kimse Allah'ın katında değerli olan kimsedir ve böyle kimse imamete lâyıktır.

Havaric'in görüşü : İmam zulmedebilir, masiyetlerden, günahlardan sakınır olmuyabilir, bu takdirde onun azline ihtiyaç hasıl olur. Eğer Kureyşli olursa bağlıları çok olur ve azli mümkün olmaz. Bu durum ise âlemin, cemiyetin bozulmasına yol açar. O halde azli mümkün olması için imamın Kureyş'in dışında olması icabeder.

Kıble Ehlinin görüşü :

Hz. Ebû Bekr Sıddık'ın (R.A.) Hz. Peygamber'-

---

(55) Kur'anı Kerim, Hucurât, 13.

den (S.A.V.) rivayet ettiği hadiste «İmamlar Kureyştendir» buyurulmaktadır. İmam, hükümlerin yürürlüğe konmasında ve mazlumun zalimden korunmasında yani adaletin dağıtımında Hz. Peygamber'in (S.A.V.) makamına geçen kimsedir. Bu bakımdan insanların en faziletlisi olması lâzımdır. Çünkü imamette namaz da vardır. Bunun için toplumun en faziletlisinin olması gerekir. Ayrıca Resülullah (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Ona bağlı olmalarında insanların razı olması için böyle olmalıdır.» O halde insanların imama tabi olmalarında razı olmaları için onların en üstünleri, en iyileri olması icabediyor. Böylece anlaşmazlığa, münazaraya gidilmez, İmamet akdiyle istenilen, kasdedilen ortadan kaybolmaz, gitmez.

Bize göre, rivayet ettiğimiz Hz. Ebû Bekr'in (R.A.) hadisi ve sahebenin icmaıyla Kureyşli ve Hâşimî olmak eşittir, farketmez. Zira sahabe Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın (R.A.) hilâfetlerinde icma etmişlerdir. Bunlar Kureyş'ten olup Beni Haşim'den değildiler.

Hadis'i ve Sahabenin icmaını ibtâl eden Havarîc ve Mu'tezile'nin görüşü bâtıldır, bununla birlikte aşağı kimsenin azledilmesi şerif kimseden daha zordur.

MES'ELE 61

İmamette Faziletli Olmak:

Nesebte, takvada, herşeyde daha faziletli terkedilip faziletli olan halife tayin edilirse bunun imameti geçerlidir. Hükmetmeye yetkili ve düşmanlıkları ayırmaya selâhiyet sahibi ise bu imamet sahih olur ki hükmünü icra edebilsin. Bu görüşü Sünnet ve Cemaat

Ehliyle Eş'ariyyeden Kalânisî benimsemiştir. Eş'ariyyenin çoğu bunun sahih olmadığı anlayışındadır. Eş'ariyye bizim rivayet ettiğimiz Hz. Ebû Bekr'in hadisi ve sahabenin icmaıyla delil getirmişlerdir. Zira sahabe en faziletliyi, en faziletli olması sebebiyle imamete getirmiştir, akdetmiştir. Fakat Sünnet ve Cemaat Ehli dünya işindeki imametle din işindeki imameti kıyas etmişler ve şöyle demişlerdir: Namazlardaki imamın toplumun en faziletlisi olması gerekir, ama faziletli birisi geçerse onlara namaz kıldırabilir. Bu, Hz. Peygamber'in (S.A.V.) şu hadisi ile caizdir: «Her iyi ve kötünün arkasında namaz kılınız.» (*) Buna istidlâl ve bulunarak faziletli (mefdul) üzerinde icma edilse bu ictima sahih olur. Hz. Resûlü Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Burnu kesik bir Habeşli köle başınıza emir olsa da hüküm sahiplerine itaat ediniz.» (**) Fakat bütün bunlarla birlikte imamı azletmeleri ve onu toplumun en faziletlisi olarak seçmeleri gerekir. Fakat imamın azli fitne meydana gelmesine sebep olmamalıdır. Nitekim din işlerindeki imamette, bir başka namaz için faziletli olanı terkedip topluluğun en faziletlisini seçmeleri icabediyor, imam için de azletmeye kudretleri vardır.

MES'ELE 62

Hilâfet Akdi:

Sünnet ve Cemaat Ehline göre, Halife hayatının sonunda bir halife tayin etse, eğer hilâfet ehlinden ise bu kimse halife olur. Nitekim Hz. Ebu Bekr böyle yap-

(*) Aclûnî, A.g.e. c. 2, s. 29

(**) S. Müslim, (Mesâcid), 240, (İmaret) 35, 37. Hadis. İbn Hanbel, Müsred c. 4, s. 70

mıştır. Eğer halife yerine birini tayin etmemiş ise bu takdirde insanlara salih birini hilâfet için tayin etmeleri gerekir. **Eğer rey ve tedbir sahibi âlimler bir şahsı hilâfete seçerlerse topluluk buna itibar etmese de o kimse halife olur.**

Eş'ari'nin şöyle dediği anlatılır: Tanınmış, görüş ve tedbir sahibi âlimlerden biri insanların en faziletlisi olan birine hilâfet akdi yapsa bu kişi halife olur. Nitekim Hz. Ebû Bekr (R.A.) Hz. Ömer için bunu yapmıştır.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin ekserisi şu görüştedir: Bir kimseye hilâfet akdi, rey ve tedbir ehlinin cemaat halinde yapmasıyla olur.

Hz. Ebû Bekr (R.A.) için böyle olmuştur. Ona akid birinin ardından diğerinin yapmasıyla, birer birer olmuştur. İmamet akdi böyle olur.

MES'ELE 63

İki kişinin İmameti:

Kıble Ehlinin çoğunluğu imamette iki kişiye akdetmenin caiz olmadığı görüşündedir.

Hatta bir kişiye akid yapılsa ikincisine akid yapmak caiz değildir. İkincisine akid yapılsa bile, birincisi imam olur. Ancak ikincisi galip gelirse bu takdirde Ehli Sünnet'e göre galib gelmesi sebebiyle imam olur. Bunu daha ileride açıklıyacağız.

Kerramiyye; iki kişinin ve daha fazlasının imametine akidde bulunmada bir beis yoktur, inancındadır. Kerramiyye hükmetmeye itibar ediyor. İnsanlar için hükmetme ile kaza akdinin caiz olduğunu kabul ediyor.

Fakat **Ehl-i Sünet ve'l-Cemaatin** çoğunluğu şu

inançtadır: Yukarıdaki Kerramiyye görüşü sahabenin ve ümmetin icmaına aykırıdır. Zira onlar bir tek halife üzerinde icma ettiler. Hilâfete akid ihtilâfların kesilmesi, ateşlerin sönmesi için vacibdir. İki imamete bağlılık ihtilâfların doğmasına ve ateşlerin tutuşturulmasına sebep olur ve dolayısı ile bu caiz değildir.

MES'ELE 64

Zalim ve Günahkâr İmam'ın Durumu:

İmam, adaletsizlik yapar ve günah işlerse **Ebû Hanife** ashabının hepsine göre azledilmez ve bu kabul edilen, rıza gösterilen görüştür.

Kaderiyye, Mu'tezile ve **Râfizîler**e göre böyle olan imam azledilir.

Şafii'nin ashabı bu hususta değişik fikirlere sahiptir; Bir kısmı, azledilir, bir kısmı azledilmez, demiştir.

... (Havaric olsa gerek) Bunlara göre imam günah işlemekle imandan çıkar. Mü'min olmayanın imam olması geçerli değildir.

Sünnet ve Cemaat Ehli'ne göre günah işlemekle imandan çıkmaz, aksine o hali üzere mü'mindir. Onun hilâfeti geçerli olup azledilmez.

Şâfii'ye göre günah ve zulümle imandan çıkmaz. Nitekim rıza gösterilen mezhep budur. Ancak ona göre fasık, günahkâr hüküm vermeye, kazaya yetkili olamaz. İmam kadılar kadısı olduğundan böyle kişi-

nin imameti geçerli olmayıp bu kişi o makamdan azledilir.

Şâfii'nin bir kısım ashabı şu görüştedir: Halife azledilmez. Kâdının hilâfına muhtar olan budur. Zira kadının azledilmesi ve yerine bir başkasının geçmesi mümkündür. İmam'a, halife'ye gelince bu mümkün değildir. Eğer azledilmesi kabul edilirse bu fesada yol açar.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin pek çoğunun görüşü ümmetin icmaına dayanır. Zira onlar fasıkları, günahkârları imam olarak görmüşler, kabul etmişlerdir. Sahabenin çoğu Beni Umeyye'yi, Beni Mervan'ı imam olarak kabul ediyor, hatta cumayı cemaat arkalarında olduğu halde kılıyor ve onların hükümlerinin icra edildiğini görüyorlardı.

Sahabe böyle olduğu gibi Tabiiler de böyleydi. Onlardan sonrakiler de pek çoğu fasık, günahkâr olan Beni Abbas'ın hilâfetini kabul etmiştir. Çünkü günah yüzünden imamların çekilmesini kabul etmek, âlemde fesadın vuku bulmasını, anlaşmazlıkların ve kişilerin öldürülmesini kabul etmektir. İmam çekilirse insanlara bir başkasına uymak gerekir, bunda ise çok fesad vardır.

Saman oğullarının son zamanlarında Kaderiyye ve Mu'tezile'nin Buhara'yı hakimiyetleri altına aldıkları anlatılır. Vezir de bunlara eğilim gösteriyor, Sünnet ve Cemaat Ehli bunların ellerinde mağlûp durumdaydı. Söz konusu emirin sünnî bir hocası vardı. Bir gün emire; «Kendilerini Kaderiyye'den sayan şunlar senin emir ve sultan olmadığına inanıyorlar. Sünnet ve Cemaat Ehlinden olan bu imamlar da senin sultan olduğuna inanıyorlar.» dedi.

Emir «— Nasıl olur?» dedi. Hoca «Yarın inşallah sana gösterir, öğretirim» dedi.

Ertesi gün Sünnet ve Cemaat Ehlinin imamlarını çağırdı, emiri de bir sütre gerisine gizledi ve onlara şunu sordu: «Emir, haram olduğuna itikad ettiği halde, zina yapar, zulüm işler, şarap içer ve oğlanlarla birlikte olursa azledilir mi?» Cevap: «Hayır, ama ona bu günahlardan tevbe etmesi gerekir» Bunlara çıkmaları için izin verdi ve daha sonra Kaderiyye ve Mu'tezile imamlarını davet etti. Hoca onlara şu soruyu sordu: Emirlerden biri helâl saymaksızın zulüm olarak mal alsa, zina etse, içki içse, oğlanlarla birlikte olsa azledilir mi?» Hepsi birden «Azledilir» dediler ve bu konuda şiddet gösterdiler. Sonra onların çıkışına izin verdi.

Hoca daha sonra Emir'e; «Söylediklerini işittin» Emir «Evet» dedi. Hoca «Seni azledilmiş, emirlikten uzaklaştırılmış olarak görüyorlar, zira sen bu çirkin işlerden bazısını işliyorsun.» diye ilâve etti. Bunun üzerine emir Kaderiyye ve Mu'tezile mensuplarının yakalanmasını ve cezalandırılmasını emretti ve onların kökünü kazıdı. Böylece Buhara'da sadece Hanefiyye kaldı ve o emir her bir Sünnet ve Cemaat Ehli imamına lüks elbise hediye edip giydirdi.

MES'ELE 65

Gânahkâr İmamı Tevbeye Dâvet Etmek

İmam günah işlerse onu tevbeye davet etmek icabeder, ona karşı isyan caiz değildir. Bu husus Ebu Hanife'den rivayet edilmiştir. Ona karşı çıkmada fitneyi ve fesadı âleme yayma vardır.

MES'ELE 66

Sünnet ve Cemaat Ehli; «birisi insanlara galip gelse ve şevket ve kuvvet sahibi olduğu halde imam olarak otursa bu kişi imam olur ve hükümleri, emirleri yerine getirilir, infâz olur» demiştir.

Kaderiyye, Havaric ve **Mu'tezile**'ye göre söz konusu kişi imam olamaz.

Doğru olan Ehli Sünnet'in görüşüdür. Zira bütün Beni Mervan için Rey, Tedbir ve Fıkıh Ehli imamet akdi yapmamıştır. Onlar kendilerini kuvvetle, üstün gelme ile imam yapmışlardır. Fakat âlimler onların imam olduklarında icma etmişlerdir. Eğer onlar imam sayılmamış olsalardı, iş fesada gidecek ve fitneler vuku bulacaktı.

MES'ELE 67

Sünnet ve Cemaat Ehli; «Hz. Peygamber (S.A.V.) nassla hiç bir kimseyi imamete tayin etmemiştir. Bundan dolayı sahabeden herhangi birisi imametin kendisine verilmesi için iddiada bulunmamıştır. Ensâr da «sizden bir emir, bizden bir emir olsun» dedikleri zaman hiç kimse imametin birisine verilmesi için iddiada bulunmadı», demiştir.

Bir kısım **Hadis Ashabı;** Hz. Peygamber (S.A.V.) imameti amcası Hz. Abbas'a (R.A.) vermiştir, demiştir.

Bir kısmı da; Hz. Ebu Bekr'e (R.A.) vermiştir, kanaatindedir.

Daha yukarıda Râfizilerin inancını belirtmiştik.

Doğru olan birinci görüş olup daha önce belirtti-

ğimiz gibi Hz. Peygamber (S.A.V.) hiç bir kimseye bu vazifeyi nassla vermemiştir.

MES'ELE 68

Dört Halifenin Fazilette Dereceleri:

Sünnet ve Cemaat Ehlinin tümü; Hz. Resûlü Ekrem'den (S.A.V.) ve bütün peygamberlerden (A.S.) sonra insanların en faziletlisi Hz. Ebû Bekr Sıddık sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman ve sonra Hz. Ali'dir (R.A.), görüşündedir.

Kaderiyye, Mu'tezile ve Râfiziler. Hz. Ali'nin (R. A.) bu dördün en faziletlisi olduğu anlayışındadır. Bunlar daha yukarıda rivayet ettiğimiz hadîsle delil getiriyorlar. Hz. Peygamber (S.A.V.) Hz. Musa'ya nisbetle Hz. Harun gibi onu kendine nisbet etmiştir. Hz. Musa'dan sonra insanların efdali Hz. Harun olduğu gibi, Hz. Muhammed (S.A.V.)'den sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ali'nin (R.A.) olması gerekir. Zira Hz. Ali onların en bilginidir. Hz. Peygamber «Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır» buyurmuştur. (*)

Hz. Ali (R.A.) ümmet içinde âlim olmakla tanınmış ve onun ilminin eserleri meselelerde cevaplarının isabetli oluşu ve ince ilmi meselelerde ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde o bu dört halifenin en cesuru idi ve şecâatının eserleri zahir olmuş ve o bununla meşhur olmuştur. O ayni zamanda neseb, soy yönünden onların en üstünüydü. Hz. Ali Beni Haşimden iken diğerleri Beni Haşimden değildi. Benî Hâşim soy yönünden insanların en üstünüdür. Hz. Peygamber (S.A.V.); «Allah arapları diğer insanların arasından, Kureyş'i arapların arasından, Benî Hâşim'i Kureyş'in içinden ve be-

(*) Münâvi, A.g.e. c. 3, s. 46.

ni de, Benî Hâşim'in içinden seçti. Ben insanların en faziletlisiyim.» (56) buyurmuştur. Hz. Ali (R.A.) ise Hz. Peygamber'e (S.A.V.) onların arasından en yakın olanıdır.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşü :

Daha önce rivayet ettiğimiz gibi. Hz. Resûlü Ekrem (S.A.V.) imamet için diğer sahabelerden Hz. Ebu Bekr'i (R.A.) seçmiş, onu diğer sahabeye takdim etmiş, onu kendi yerine geçirmiştir. Sahabe de. (R.A.) Hz. Peygamber'in (S.A.V.) yerini almada, hükümler yürürlüğe koymada, zalimden mazlumun hakkını almada Hz. Ebû Bekr'i (R.A.) başkalarına takdim ve tercih etmiştir. Hz. Peygamber (S.A.V.); «Benden sonra iki kişiye, Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e uyunuz.» (57) buyurmuştur. Hz. Resûlü Ekrem kendisine uymayı emrettiği gibi başkasına değil de bu ikisine uymayı emretmiştir. Hatta şöyle buyurmuştur : «Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz.» (58) Hz. Ebû Bekr (R.A.) onların en çok Allah'tan sakınanı, verâ'da en üstün olanı idi. Hz. Peygamber (S.A.V.); «Ebû Bekr size namazla, oruçla üstün olmadı, ama o kalbinde olan bir şeyle size üstün, faziletli oldu.» buyurmuştur. İnsanların en faziletlisi ve en keremli olanı Allah'tan en fazla korkanlardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Allah katında sizin en iyi olanınız ondan en fazla korkanınızdır.» (59) Hz. Resûlüllah (S.A.V.) Hz. Ebû Bekr'i (R.A.) : «Namazla ve oruçla değil de, kalbinde olan bir

(56) S. Müslim, c. 10, s. 41
(57) Münâvî, A.g.e. c. 2, s. 56.
(58) Aclûnî, A.g.e. c. 1, s. 132.
(59) Kur'anı Kerim, Hucurât, 13.

şeyle size üstündür.» (60) demekle insanların en faziletlisi yapmıştır. Onun faziletleri hususunda haberler çok olup saymakla bitmez.

«Hz. Ali (R.A.) onların en bilginleri idi» demelerine gelince; bunun böyle olmadığını söyler, aksine Hz. Ebû Bekr (R.A.) onların en bilginleriydi, deriz. Onların ilmi Hz. Peygamber'den (S.A.V.) öğrenme şeklindeydi. Hz. Ebû Bekr'in (R.A.) sohbeti ve öğrenimi Hz. Ali'nin (R.A.) sohbeti ve öğreniminden daha çoktur. Ama Hz. Ebû Bekr'in (R.A.) âdeti, sükût ve fazla konuşmamaktı. Hz. Ali'nin (R.A.) adeti ise konuşmak ve ilmini izhâr etmek, açığa vurmaktı.

— İlk ihtilâflarda Hz. Ebû Bekr Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatında bazıları Hz. Muhammed (S.A.V.) ölmemiştir derken Hz. Ebû Bekr (R.A.) «hayır o ölmüştür» demiştir. (*)

Zira Allah şöyle buyurmaktadır: «Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler.» (61) Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatından sonra hayrette kaldıkları halde Hz. Ebû Bekr (R.A.) hayrette kalmamıştır, aksine o o nlara şu âyeti okumuştur: «Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz...» (62) Daha sonra şöyle demiştir: «Muhammed'e tapan bilsin ki Muhammed ölmüştür. Muhammed'in Allah'ına tapan bilsin ki o diridir ve ebedî olarak ölmez.» (*)

Hz. Peygamber'in defninde ve gömüleceği yer hususunda da anlaşmazlık çıkmıştır. Hz. Ebû Bekr (R.A.) «Her peygamber evine defnedilmiştir» deyince

---

(60) Aclûnî, A.g.e. c. 2, s. 190

(61) Kur'anı Kerim, Zümer, 30.

(62) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 144.

(*) S. Buharî, c. 2, s. 291

onun reyi üzerinde ittifak edildi ve Hz. Peygamber (S.A.V.) evine defnedildi. (*)

Hz. Resûlüllah'ın (S.A.V.) vefatından sonra bazı araplar dinden döndü, zekâtı vermedi, Sahabenin tümünün fikri onlarla savaşmamaktı.

Hz. Peygamber sağlığında Şam'a bir ordu gönderiyordu. Sahabenin fikri bunların gönderilmesini red şeklindeydi. Hz. Ebû Bekr'in (R.A.) görüşü dinden dönenler ve zekât vermeyenlerle savaş ve söz konusu ordunun donatılmasıydı. Çünkü Hz. Resûlüllah'ın (S. A.V.) emri böyleydi. Doğru olan da onun dediği ve görüşüydü ve zaten hepsi de onun fikrine katıldılar. Bütün bunlar gösterirki o sahabenin en âlimiydi.

«Hz. Ali (R.A.) onların en yiğitiydi» demelerine gelince; bu da böyle değildir. Aksine Hz. Ebû Bekr onların en yiğitiydi. Şecâat, yiğitlik cürettir. O onların en cüretkârıdır. Çünkü Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatından sonra hepsi hayrette kalmış, şaşırmışlar, savaştan aciz kalmışlar, bedenleri zayıf düşmüş, hatıraları yorulmuştu. Ancak Hz. Ebû Bekr (R.A.) zayıf düşmedi, yorgun gözükmedi, aksine hüküm ve idare ederek durdu ve sonra savaşcı olarak atına bindi ve : «Beni tutar, men ederlerse, onlarla savaşırım» dedi.

«Hz. Ali (R.A.) onların soyca en üstünüydü» demelerine gelince : Bu hususta şunları söyleriz : Hz. Abbâs (R.A.) soyda Hz. Ali (R.A.) gibiydi ve Hz. Peygamber'e (S.A.V.) ondan daha yakındı. Ancak Hz. Ebû Bekr (R.A.) yaşca ondan daha büyüktü ve Hz. Resûlü Ekrem'e (S.A.V.) daha şefkatli, ümmetinin işlerinde daha yardımcı idi. Hz. Ebû Bekr (R.A.) Hz. Peygamber'e (S.A.V.) malıyla ve nefsiyle yardım etti. Hz. Ali (R.A.) ise malsız sadece nefsiyle yardım etmiştir.

(*) S. Buhari, c. 2, s. 291.

Hz. Ömer'in (R.A.) Fazileti :

Hz. Ebû Bekr'den (R.A.) sonra sahabenin (R.A.) en faziletlisinin Hz. Ömer olduğuna delil şudur : Hz. Resûlüllah (S.A.V.) hastalandığı zaman «Ebû Bekr'e (R.A.) duyurunuz, insanlara namaz kıldırsın.» (63) buyurduğunda; Hz. Ayşe (R.A.) «Ömer'e emretseydin» dediğinde «Ebû Bekr'e duyurunuz» buyurmuştur.

Hz. Ayşe'nin (R.A.) «Ömer'e emretseydin» sözü, onların arasında Hz. Ömer'in (R.A.) Hz. Ebû Bekr'den (R.A.) sonra sahabe'nin (R.A.) en faziletlisi olduğuna delildir. Ayrıca Hz. Ebû Bekr (R.A.), Allah Resûlü'nün (S.A.V.) sağında, Hz. Ömer de (R.A.) solunda otururdu. Buna, diğer sahabeler bir yana Hz. Ebû Bekr'in (R.A.) Hz. Ömer'i (R.A.) halife tayin etmesi de delildir ve bütün sahabe bunu yani Hz. Ömer'in (R.A.) halife tayin edilişini doğru ve yerinde bulmuştur. Sahabenin bu hususta ittifakı Hz. Ömer'in (R. A.) Hz. Ebû Bekr'den (R.A.) sonra sahabenin en üstünü olduğunu gösterir.

Hz. Ömer'in (R.A.) üstünlükleri hususunda hadisler pek çoktur : «Halk, Ömer'in lisanında konuşur» (*) «Salihler zikrolunduğunda Ömer'e gel denir.» (**) Allah, dinini Hz. Ömer'le (R.A.) kuvvetlendirmiştir. (***) Hz. Peygamber (S.A.V.) Allah'ın dinini Ömer veya Ebû Cehil ile kuvvetlendirmesi hususunda duada bulunmuştu. Allah Hz. Ömer'in (R.A.) İslâm oluşuyla dini kuvvetlendirmiştir.

---

(63) S. Buharî, c. 1, s. 124.

(*) Heysemi, Mecmau'z-Zevâid c. 9, s. 66.

(**) Aclûnî, A.g.e. c. 1, s. 78

(***) Heysemi, A.g.e. c. 9, s. 62 Beyrut, 1962.

Hz. Osman'm (R.A.) Hz. Ali'ye (R.A.) üstünlüğü:

Sünnet ve Cemaat Ehlinin çoğunluğu Hz. Osman'ın Hz. Ali'den (R.A.) üstün olduğu görüşünde iken bir kısmı her ikisini eşit kabul etmiş, Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye (R.A.) üstün tutmamıştır. Ebû Hanife'nin Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye (R.A.) üstün tutmadığı rivayet edilirken, bir başka rivayette onun Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye (R.A.) üstün kabul ettiği belirtilmektedir. Ebû Hanife'den bu rivayetler sahihtir.

Hz. Osmanla Hz. Ali'yi eşit tutanların gerekçesi; Hz. Ömer'in Hz. Osman'ı (R.A.) Hz. Ali'ye (R.A.) tercih ederek hilâfete seçmemiş olduğu aksine her ikisini müsavi tutmuş bulunduğudur.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin Görüşü; Hz. Abdurrahman b. Avf Hz. Osman'ı (R.A.) hilâfete seçip Hz. Ali'yi bırakmıştır. Bu hususa sahabeden hiç kimse karşı çıkmamış, aksine Hz. Abdurrahman b. Avf'ın fikrini doğru bulmuşlardır. Bu, Hz. Osman'ın Hz. Ali'ye (R. A.) üstünlüğünü gösterir.

Hz. Osman'ın üstünlükleri konusunda pek çok hadis vardır: Hz. Peygamber (S.A.V.) birbiri ardına iki kızını ona vermiştir. Hz. Osman (R.A.) bir rekât namazda Kur'an'ı baştan sona hatmederdi. Bütün malını Hz. Peygamber (S.A.V.) uğruna harcamıştır. İlimde Hz. Ali'den aşağı değildi. Zira O Allah'ın Resûlü (S.A.V.) ile sohbette bulunup Hz. Ali (R.A.) gibi ondan ilim öğrenmiştir. Ebû Davud'un süneninde Abdullah b. Ömer'den (R.A.) şöyle rivayet edilir: «Hz. Peygamber (S.A.V.) hayatta iken biz ümmetin en faziletlilerini şöyle söylerdik: Hz. Resûlü Ekrem'den (S.A. V.) sonra Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman (R. A.)»

Hz. Osman (R.A.) ilimde Hz. Ali'den (R.A.) aşağı

değildi. Bu hususta şöyle bir rivayet vardır: Hz. Osman (R.A.) hilâfete geçince, Hz. Ali (R.A.) ona, devenin feraizinden bahseden bir yazı gönderdi. Hz. Osman (R.A.) ona şöyle cevap verdi.» Bizde bunun gibisi ve daha iyisi vardır.»

Hz. Osman (R.A.) yiğitlikte de Hz. Ali'den (R.A.) aşağı değildi. Zira Hz. Osman (R.A.) cür'et ve şecâat sahibiydi. Cür'et nefsin cür'etidir.

Bu üç halifeden sonra sahabenin (R.A.) en faziletlisi, en üstünü Hz. Ali'dir. (R.A.) Onun faziletleri konusunda haberler çoktur: Hz. Peygamber'e (S.A.V.) yakınlığı malûmdur, çocuk iken İslâmı kabul edişi meşhurdur.

Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman (R.A.) hakkında Rafiziler konuştuğu gibi Havaric de Hz. Ali (R.A.) hakkında konuşmuştur. Biz Rafizilerin ve Haricilerin sözlerini kitabın sonunda zikrettik ve biz, söz konusu hidayet imamları ve İslâm önderleri hakkında onların ileri sürdüklerine inşallah orada cevap vereceğiz.

MES'ELE 69

Hz. Muaviye (R.A.) Hakkında:

Sünnet ve Cemaat Ehli; Hz. Ali (R.A.) hayatta iken, Hz. Muaviye (R.A.) imam, halife değildi, aksine halife Hz. Ali (R.A.) idi. Hz. Ali (R.A.) hak, Hz. Muaviye bâtıl üzere idi, ancak Hz. Muaviye yaptığında tevil olunurdu ve yaptıkları sebebiyle imandan çıkmamış, aksine müslüman idi. Onunla birlikte olan tâbiileri de Hz. Ali'ye (R.A.) muhalefetleri ve ona karşı savaşları sebebiyle kâfir olmamışlardı, görüşündedir.

Hz. Muaviye'nin (R.A.) haksız olduğuna delil; Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Hz. Ammâr b. Yasir'e (R. A.) şu hadisidir. «Seni azgın, taşkın bir topluluk öldürecektir.» (64) Ammâr'ı Muaviye'nin kavmi öldürmüştür.

Kerrâmiyye; Muaviye hak imamdır, ayni şekilde Hz. Ali de (R.A.) hak imamdır, demiştir.

Kerrâmiyyenin inancı Hz. Peygamber'in (S.A.V.) onları azgın, taşkın, olarak vasıflıyan hadisine aykırıdır. Ayrıca bu inanç sahabenin icmaına aykırıdır. Zira sahabe Hz. Osman'dan (R.A.) sonra Hz. Ali'nin (R.A.) hilâfetinde ittifak etmişlerdir.

MES'ELE 70

Muaviye'nin Hz. Ali'den sonraki Durumu:

Hz. Ali'nin (R.A.) vefatından sonra Muaviye emir olmuş mudur?

Sünnet ve Cemaat Ehlinin ekserisi; Muaviye imam olmuştur, kanaatindedir. Bir kısım Ehli Sünnet, o imam olmamıştır, fikrindedir.

Muaviye'nin imametini kabul etmiyenlerin görüşü şöyledir: Hz. Muaviye (R.A.) Hz. Ali'den (R.A.) sonra sahabenin en faziletlisi değildir. Aksine o zaman için, soyda, ilimde, takva ve şecâatta ondan daha üstün olanı vardı. Öte yandan sahabe'den (R.A.) hiç biri onu imam olarak kabul etmemiş ve ona imamet akdi yapmamıştır.

---

(64) Münâvi, A.g.e. c. 4, s. 359.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin çoğunluğunun görüşü: Hz. Muaviye Hz. Ali'nin (R.A.) vefatından sonra insanlara galip gelmiştir. O gün için ondan başka hak imam yoktu, fakat onun imam oluşu galip gelme, kuvvet yoluyla olmuştur. Bundan dolayı Beni Hâşim ve Kureyş'ten olan Sahabenin çoğunluğu ona itaat etmiştir.

Hz. Muaviye (R.A.) halifelerden değildir, ama Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivayet ettiğimiz «Benden sonra hilâfet otuz yıldır, daha sonra meliklik ve ceberûtluktur.» hadisine göre o meliklerdendir. Hz. Ali'den (R.A.) sonra Hz. Muaviye (R.A.) melik, hükümdar olmuştur.

Muaviye oğlu Yezid'e gelince; O bir zâlimdir. Fakat o kâfir midir? Bu hususta insanlar fikir beyan etmişler, bir kısmı ondan anlatılan küfür sebeplerine bakarak onun kâfir olduğunu belirtmiş, bir kısmı bu küfür sebepleri onda yoktur, deyip onun küfrüne kail olmamıştır. Onun halini bilmeye bir kimse muhtaç değildir, zira Allah Teâlâ bizi ondan müstağni kılmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

DEĞİŞİK KONULAR

MES'ELE 71

İnsanlar ve Meleklerin Üstünlüğü:

Sünnet ve Cemaat Ehlinin büyük ekseriyeti; Adem oğlunun müslümanları meleklerden üstündür, inancındadır.

Kaderiyye ve Mu'tezile'nin tümü; Melekler Ademoğlundan üstündür görüşündedirler. Hatta onlar bu konuda eserler yazmışlardır. Ben Kaderiyye ve Mu'tezile reislerinden Cafer b. Harb'e ait meleklerin Ademoğluna üstünlüğüne dair yirmi cüze ulaşan büyük bir kitap gördüm.

Kaderiyye ve Mu'tezile'nin görüşü: Allah Teâlâ İblis'ten haber verirken onun Hz. Adem (A.S.) ve eşine şöyle dediğini açıklamaktadır: «...Rabbinizin sizi bu ağaçtan men etmesi melek olmanız veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir.» (1)

İblis onları (Adem ile Havva) melek olmaları için ağaçtan yemeye teşvik etti. Eğer melek insandan üstün olsaydı onun teşviki doğru olmazdı. Allah Teâlâ

---

(1) Kur'anı Kerim, **A'raf**, 20.

ayrıca şöyle buyurmaktadır: «Mesih de gözde melekler de Allah'a kul olmaktan çekinmezler...» (2) Buna benzer kelâm, ikinci olarak zikredilenin birinci olarak zikredilene üstün olduğunu gösterir. Bu insanların âdetleri üzerine böyledir.

Allah Teâlâ Melekler hakkında şöyle buyuruyor: «Rahman çocuk edindi dediler. Hâşâ, hayır; melekler şerefli kılınmış kullardır.» (3) «...Allah'ın kendilerine verdiği emirlere baş kaldırmayan, kendilerine buyurulanları yerine getiren pek haşin meleklerdir.» (4) Allah meleklerin hepsini şerefli varlıklar olarak nitelemiştir. Zira, üstünlük ibadet ve takva iledir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Allah'ın katında sizin en değerliniz, takvaca en iyi olanınızdır.» (5) Melekler Allah'a Ademoğullarından daha fazla ibadet edip O'ndan daha fazla korkarlar. O halde onlar insandan daha faziletlidirler, üstündürler.

Sünnet ve Cemaat Ehli

Sünnet ve Cemaat Ehlinin delili: «And olsun ki biz insan oğullarını şerefli kıldık, onların karada ve denizde gezmesini sağladık, temiz şeylerle onları rızıklandırdık, yaratıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.» (6) Cenab-ı Hak Ademoğullarını şerefli kıldığını, onları yarattığının pek çoğundan üstün yaptığını bildiriyor. Ayrıca Allah şöyle buyuruyor: «Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini, İmran ailesini âlem-

---

(2) Kur'anı Kerim, Nisa, 172.
(3) Kur'anı Kerim, Enbiya, 26.
(4) Kur'anı Kerim, Tahrım, 6.
(5) Kur'anı Kerim, Hucurât, 13.
(6) Kur'anı Kerim, İsra, 70.

ler için tercih etti.» (7) «Ey Muhammed! Güçlü ve anlayışlı olan kullarımız, İbrahim, İshak ve Yakub'u da an. Biz onları ahiret yolunu düşünen içten bağlı kimseler kıldık. Doğrusu onlar katımızda seçkin, iyi kimselerdirler.» (8) Allah Teâlâ Adem oğullarından bir topluluğu seçkin kıldığını haber veriyor, böyle bir şey melekler hakkında söz konusu değildir. Allah, Adem oğullarının mü'minlerine cenneti vaad etmiş; bir çok âyette mülk ve yüksek dereceler vereceğini bildirmiş yine onlara katından lütf ve kerem olarak rü'yeti, kendi yüce zâtını göstereceğini beyan etmiştir. İnsanlara dünyada da mülk, çeşitli nimetler vererek onları daha yüksek, kıymetli kılmıştır. Bütün bu özellikler melekler hakkında yoktur. Melekler cennete girip Adem oğullarını orada ziyaret edeceklerdir. «...Melekler her kapıdan yanlarına girip: «Sabretmenize karşılık size selâm olsun; burası dünyanın ne güzel bir karşılığıdır.» (9) Bu da, yani cennette meleklerin Adem oğullarını ziyaret etmeleri de insan oğlunu meleklerden üstün olduğuna bir delildir.

— Adem oğullarının olduğu gibi Meleklerin de Cenneti vardır. Allah Teâlâ iman edip güzel âmel işliyenlere cenneti va'd etmekte ve şöyle buyurmaktadır: «İnanıp yararlı iş işliyenlerin konakları Firdevs cennetleridir.» (10) Melekler iman ve âmelde Adem oğullarının müslümanlarıyla ortaktırlar, o halde va'd'-

---

(7) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 33.

(8) Kur'anı Kerim, Sâd, 45-47.

(9) Kur'anı Kerim, Râd, 23-24.

(10) Kur'anı Kerim, Kehf, 107.

de onlarla birliktedirler. Zira cennete giriş sebebi imandır ve orada derecelere sahip olma sebebi de yararlı işler, güzel amellerdir. Adem oğullarında bu sebep var olduğu gibi melekler hakkında da vardır. Belki meleklerde daha mükemmel olarak mevcuttur. O halde melekler cennette insanlara ortaktırlar.

— Bize göre cennete giriş Allah'ın fazlı ve keremiyle olup, bunu Allah iman sebebiyle va'd etmiştir. İstihkâk, hak etme yoluyla değildir. Buna göre, kendisine cennet va'dedilen kişi Allah'ın fazl ve keremiyle cennete girer.

Adem oğullarının mü'minleri hakkında Allah'ın va'di olduğunu gösteren âyetler şunlardır: «...Ancak akıl sahipleri ibret alırlar, onlar, Allah'ın ahdini yerine getirirler, anlaşmayı bozmazlar. Onlar, Allah'ın birleştirmesini emrettiği şeyi birleştirirler. Rablerinden korkarlar, kötü hesaptan ürkerler. Onlar, Rablerinin rızasını dileyerek sabrederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan, gizlice ve azıkça sarfederler, iyilik yaparak kötülüğü ortadan kaldırırlar; işte onlara bu dünyanın karşılığı olarak girecekleri Adn cennetleri vardır. Babaları, eşlerinin, çocuklarının iyi olanları da oraya girerler. Melekler her kapıdan yanlarına girip: «Sabretmenize karşılık size selâm olsun; burası dünyanın ne güzel bir karşılığıdır» derler.» (11) Bu âyetler cennetin Adem oğullarına ait olduğunu ve meleklerin onların yanına ziyaretçi olarak girdiğini bize gösteriyor. İman edip güzel âmeller işleyenlere cennetin va'dedildiği âyetlerden muradın Adem oğulları olduğunu bu âyetle öğreniyoruz. Zira diğer âyetlerde güzel amel toptan mücmel olarak var-

(11) Kur'anı Kerim, Râd, 19-24.

dır, bu âyette ise yararlı âmel açıklanmaktadır. Oysa bu güzel amel melekler tarafından değil de, Adem oğulları tarafından gerçekleştirilir.

«Şeytan, ayıb yerlerini kendilerine göstermk için onlara fısıldadı : Rabbinizin sizi bu ağaçtan men etmesi melek olmanız veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir.» (12) âyetiyle delil getirmeleri konusunda şunları söyleriz : Ayetteki melek kelimesi esre ile melik okunursa bu okunuşta onlar için delil yoktur. Diğer okunuş tarzında da onlar için bir hüccet yoktur. Zira ayetin açık anlamı icma ile âmelin terkedilmesidir. Öte yandan insan gerçekten melek olamaz. O halde Allah'ın muradının hakikatten başka bir şey olduğu, insanı melek yapmaktan başka bir şey olduğunu bize bu âyet delâlet ediyor ki bu mâlum değildir. Buna göre onların (Adem ile Havva) yücc alemde melekler gibi olmalarını Allah'ın dilediği ihtimaline bağlamak doğru olmaz. Bu âyetin zahir anlamıdır. «Mesih de, gözde melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler...» (13) âyetinde meleğin insandan üstün olduğuna dair bir şey yoktur, ancak Hz. İsa (A.S.) ve gözde melekler büyüklüklerine rağmen Allah Teâlâ'ya kul olmaktan çekinmediklerinin beyanı vardır. Mekkeliler nasıl olur da hallerinin perişanlığına rağmen Allah'a kulluk yapmaktan çekinirler. Kısaca yukarıdaki âyette meleklerin Ademoğullarına üstünlüğü söz konusu edilmemektedir.

— Melekler Allah'a insanlardan daha itaatli ve daha çok kulluk edicidirler.

— Bize göre üstünlük sadece taat ve takvâ ile olmayıp aksine her ikisi ile birliktedir. Üstünlük, fazi-

(12) Kur'anı Kerim, A'raf, 20.

(13) Kur'anı Kerim, Nisa, 172.

let zamanların ve mekânların faziletli olması gibi Allah'ın vaz'etmesiyle, belirtmesiyle olur. Bunların böyle faziletli, üstün olması Allah'ın vaz'etmesiyledir, ama onlara göre böyle vazetmekle değildir. Bu mesele aslah meselesine bağlı, ona dayanan bir konudur. Bize göre kulun Allah Teâlâ'ya hiç bir şeyi yüklemesi, ona gerektirip mecbur tutması, gerekmez. Kul Allah'a icabda bulunamaz.

Kaderiyye ve Mu'tezile'ye göre, daha önce belirttiğimiz gibi, kul Allah'a icabda bulunabilir. Bundan dolayı biz şöyle diyoruz: Ramazan ayının diğer aylara üstünlüğü Allah'ın koymasıyla, vaz'ıyla olup onda oruç tutulmasından dolayı değildir. Ayni şekilde Kâbe'nin fazileti Allah'ın vaz'ıyla olup insanların onda ibadetinden dolayı değildir. Allah zamanları ve mekânları şerefli kılıp daha sonra onlarda ibadetle emretmiştir.

MES'ELE 72

İnsanların Peygamberleri ve Meleklerin Büyükleri:

Sünnet ve Cemaat Ehline göre insanların peygamberleri meleklerin resûllerinden daha üstündür. Allah'tan sakınan takva sahibi insanların müslümanları meleklerden üstündür. Ama meleklerin resûlleri insanlardan daha üstün olup Cebrâil, Mikâil, İsrâfil (A.S.) bütün insanlardan daha faziletlidirler. Ayni şekilde gözde melekler de Adem oğullarının umumundan daha üstündürler.

Bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehline göre insanların tüm mü'minleri meleklerin hepsinden üstündür.

Bu görüşü benimseyenler beyan ettiğimiz delillerin mü'minlerin tüm meleklerden üstün olduğunu gerektirdiğini ileri sürmektedirler.

Birinci topluluğun görüşü şöyledir : «Mesih de gözde melekler de Allah'a kul olmaktan çekinmezler.» (14) Bu âyet insanların ve meleklerin gözdelerinin insanların gözde olmayanlarından üstün olduğunu belirtiyor : Hz. İsa (A.S.) meleklerden daha gözdedir, yakındır ve Allah'a kulluk etmekten çekinmez. O halde gözde olmayan kişi O'na ibadetten nasıl çekinir? Cebrâil (A.S.) hakkında şu âyet inmiştir : «Bu Kur'an, arşın sahibi katında değerli, güçlü, sözü dinlenen ve güvenilir şerefli biz elçinin getirdiği sözdür.» (15)

Şeyh İmam Ebû Mansûr Maturidi ve el-Halimi es-Sâfî el-Buhârî bu görüşe meyletmişlerdir. Buna göre yaratığın en üstünü Hz. Muhammed'dir. (S.A.V.) Sonra sıralama şöyledir: İnsanlardan Resûller, Meleklerden elçiler, insanlardan Nebiler, insanların müttekileri, mü'min insanların avâmı ve meleklerin avâmı... Ehli Sünnetin çoğunluğu bu inançtadır.

İnsanların sıralamasında ise resûller ve nebilerden sonra Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (R.A.) insanların en üstünleridirler. Daha sonra Hz. Peygamber'in (S.A.V.) cennetle müjdelediği ve şairin şu şiirinde isimlerine yer verilen altı kişi gelir :

Peygamberlerden sonra insanların seçkinleri
Cennetle müjdelenmiş on kişidir.
Zübeyr, Talha, İbn Avf ve Âmir
Sa'dân, Sıhrân ve Hatenândır.

---

(14) Kur'anı Kerim, Nisa, 172.

(15) Kur'anı Kerim, Tekvir, 19-21.

İbn Avf; Abdurrahman İbn Âvf, Âmir; Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Sıhran; Ebu Bekr ve Ömer, Hatenân; Osman ve Ali, Sa'dân; Sa'd b. Ebi Vakkas ile Saîd b. Zeyddir. Sonra sahabenin tümü, Tâbiînden muttakiler, salihlerden takva sahipleri ve bütün müslümanlar ve melekler gelir.

İnsanların müslümanları cinlerinkinden üstündür. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) kızları ve eşleri (R. A.) İmrân kızı Hz. Meryem bütün kadınlardan üstündürler.

Hz. Hatice, Hz. Fatıma ve Hz. Ayşe (R.A.) hakkında anlaşmazlık vardır. Bir kısmı Hz. Hatice'yi (R.A.), bir kısmı Hz. Fatıma'yı (R.A.) bir kısmı Hz. Ayşe'yi (R.A.) üstün görmüştür. Rafiziler Hz. Fatıma'yı (R. A.) üstün kabul ederler.

Bize göre doğru olan üstün kılma ile meşglu olmamaktır. Zira üstünlük vaz' ile, belirtme, bildirme iledir. Vaz'etme, koyma ise ancak nass ile olur. Nassın ve icmaın rivayet edilmediği her yerde biz üstün kılma ve tutmadan çekiniriz.

Mu'tezile'ye göre üstünlük faziletlerle olup üstün kılma ile değildir.

Biz, bütün bunlardan dolayı, bazı zaman ve yerlerin diğerlerine üstün olduğunu kabul ediyoruz. Esasında bu konu aslah konusuna bağlıdır. Ve en iyisini Allah (C.C.) bilir.

MES'ELE 73

Cinler:

Günahkâr olmayan cinlerin mü'minleri devamlı kalma yeri olarak cehenneme girmezler, kâfirleri ise

ateşte kalırlar. Bu konuda âyet şudur: «Biz dilesek herkes hidâyet verirdik, fakat cehennemi tamamen cin ve insanlardan dolduracağımıza dair Benden söz çıkmıştır.» (16)

Cinler hakkında ayrıca şu âyet vardır: «Ey Milletimiz! Allah'a çağıran Muhammed'e uyun ve O'na inanın da Allah sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi yakıcı âzabdan korusun.» (17)

Cinlerin mü'minlerinin cennette nimetlenecekleri konusunda; Ebû Hanife (R.A.) nimetlenmezler derken Ebû Yusuf ve İmam Muhammed nimetlenirler, demişlerdir. Bu hususu Şeyh İmam Ebû Mansûr Maturii Tefsirinde zikretmektedir.

Ebû Hanife'nin görüşü: Cennet iman sebebiyle, Allah'ın va'diyle hak edilir, yoksa iman hak etmenin illeti değildir. Bu görüş Sünnet ve Cemaat Ehlince kabul edilen görüştür. Allah okuduğumuz âyette cinlere iman sebebiyle cenneti değil ama ateşten korunmayı va'detmektdir. «Ey milletimiz! Allah'a çağıran Muhammed'e uyun ve O'na inanın da Allah sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi yakıcı âzabdan korusun.» (18)

İmam Ebû Yusuf ve **İmam Muhammed**'in görüşleri: Bu iki imam cinlerin cennet nimetlerinden yararlanacakları konusunda şu âyetlere dayanmaktadırlar: «Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çevresinden kaçmaya gücünüz yetiyorsa kaçın! Ama Allah'ın verdiği bir güç olmaksızın kaçamazsı-

(16) Kur'anı Kerim, Secde. 13.

(17) Kur'anı Kerim, Ahkâf, 31.

(18) Kur'anı Kerim, Ahkâf, 31.

nız ki! Öyleyken Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız? Ey insanlar ve cinler, üzerinize dumansız bir alev ve ateşsiz bir duman gönderilir de kurtulamazsınız.» (19)

«Gök yarılıp da, gül gibi kızardığı, yağ gibi eridiği zaman haliniz nice olur?

«O gün ne insana ve ne de cine suçu sorulur, buna ihtiyaç olmaz.» (20)

«Suçlular simâlarından tanınırlar da, saçlarından ve ayaklarından yakalanırlar.» (21)

«İşte suçluların yalanladıkları cehennem budur.» (22) Bütün bunlar insanlar ve cinler hakkındadır. Çünkü «Ey cin ve insan toplulukları!» diye hitabedilmektedir. Ayrıca «O gün ne insana ne cine suçu sorulur.» buyurulmaktadır. Daha sonra ise «Rabbine karşı durmaktan korkan kimseye iki cennet vardır.» (23) buyuruluyor. Bu her iki topluluğa gider. Ayrıca «Oralarda bakışlarını yalnız erkeklere çevirmiş, daha önce ne insan ve ne de cinlerin dokunmuş olduğu eşler vardır.» (24) Burada söz konusu olan dokunma cinsi münasebettir. Bu husus cinlerin cennete gireceklerini düşündürüyor ve hatta onlardan cinsi münasebet bile tasavvur olunuyor.

Bu iki âyet mü'min insanın cennete gireceği gibi mü'min cinnin de cennete gireceğine delâlet ediyor.

---

(19) Kur'anı Kerim, Rahman, 33-35.

(20) Kur'anı Kerim, Rahman, 39.

(21) Kur'anı Kerim, Rahman, 41.

(22) Kur'anı Kerim, Rahmân, 43.

(23) Kur'anı Kerim, Rahmân, 46.

(24) Kur'anı Kerim, Rahmân, 56.

Netice olarak İmam Ebû Yusuf'un (R.A.) görüşü hakka daha yakındır.

MES'ELE 74

Akıl:

Görülen şeylerde gözün, işitilenlerde kulağın, koklananlarda burnun, tadılanlarda ağzın ve dokunulanlarda elin bilginin meydana gelişinde alet olması gibi, akıl eşyada bilginin hasıl oluşuna bir araçtır. Allah, âdetini, nizamını kulun vasıtalarla iş yapar olması olması tarzında yürürlüğe koymaktadır. Alet olmasa da fiilin varlığı şart olur: Zira Allah alet olmaksızın faildir, yaratıcıdır. Allah, insanlar hakkında eşyayı tanımaları için aklı alet olarak yaratmıştır.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre akıl, parlak, lâtif bir cisimdir. Onun etkisi kalbedir, kalb; gözün, güneşin ve eşyanın ışığıyla algılayıcı olması gibi aklın nuruyla eşyayı idrâk eder. Nur azalır veya zayıflarsa idrâk te azalır veya zayıflar. Işık yok olursa algılama da yok olur.

Bir kısım **Mu'tezile'ye** göre akıl bir arazdır.

Bir kısım **Eş'ariyye'ye** göre akıl bir nevi ilimdir.

Aklı bir nevi ilim kabul edenlerin (Eş'arîiyye) görüşü şöyledir: Allah «...ya ataları bir şey akledemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler?» (25) Bu ayette akledemezler «bilmezler» demektir. Aynı şekilde insanlar «falan bir şey akledemez, «bilmez» derler. »

Aklı araz kabul edenlerin (Mu'tezile) görüşü: Falan, aklından dolayı, akıllıdır, denir. Nitekim falan il-

---

(25) Kur'anı Kerim, Bakara, 170.

minden dolayı bilgin, oturduğundan dolayı da oturan denir. Bütün bunlar arazdır, akıl da böylece arazdır. Mu'tezile'ye göre akıl, eşyanın idrâkinde gözün duruluğu, saflığı gibidir. Bu ise kalbin duruluğudur.

Ehli Sünnet'in görüşü: İmamlarımızdan sağlam senedlerle Hz. Peygamber'e kadar çıkan bir hadîs vardır: Hz. Peygamber (S.A.V.) Allah'tan haber vererek şöyle buyurmuştur: «Akıldan daha güzel bir şey yaratmadım. Ona git, ilerle dedim; gitti ilerledi. Gel dedim, geldi. Seninle bana ibadet edilmesini dilerim. Seninle sevab verir ve seninle cezalandırırım.«(*) Bu hadîs aklın nûrânî lâtif bir cisim olduğunu ve onunla eşyanın idrâk edildiğini bize göstermektedir.

Alimlerin çoğu şu görüştedir: Aklın yeri dimağdır, eseri kalbtedir. Aklın nuruyla kalb eşyayı idrâk eder. Buna işaret eden arkadaşlarımız şöyle demişlerdir: İnsan bir başkasının başına vurursa, o kimsenin aklı gider, kaybolur. Böylece aklı başta kabul etmişlerdir. Oysa bu hadîsle dedikleri ibtal olmaktadır. Fakat bir kişi bilirse aklediyor, biliyor, denir. Nitekim bir kişi bir şeyi bildiğinde basiret sahibidir, bilir, akleder, denir. Zira şeyin bilinmesi akıl iledir. Şöyle de denir: Falan akıllıdır. Bu o kimse alimdir demektir. Zira akıl ile ilim zikr ve murad edilir. Akıllı demek akıl sahibi demektir. Nitekim hurmacı ve sütcü demek hurma ve süt sahibi anlamını taşır.

MES'ELE 75

Aklın Durumu:

Sünnet ve Cemaat Ehli, akıllı kişiye, Allah'ın kul-

(*) Aclûnî, A.g.e. c. 1, s. 263. Aliyyü'l-Kârî, el-Masnû, s. 201 Halep, 1969.

larından birinin lisanıyla hitabetmesiyle ancak bir şeyi yapması gerekir inancındadır. Yine akıllı kişinin bir şeyden çekinmesi de böylece Allah'ın hitabıyladır. Bu kanaati Eş'ari de benimsemiştir.

Mu'tezile; İlâhî hitab gelmeden önce Allah'a iman ve ona şükür gerekir düşüncesindedir.

Peygamberleri kabul etmek hususunda bir kısmı ayrı ayrı zât olarak değil de toptan, bütün peygamberleri ikrâr icabeder derken, bir kısmı bu gerekmez demiştir.

Ebû Mansûr Mâturidi, Mu'tezile'nin görüşüne benzer bir kanat belirtmiş, bu ayni zamanda genel olarak Semerkand ülemasının ve bir kısım Iraklı bilginin de görüşü olmuştur.

Kerhî Muhtasar'ında **Ebû Hanife**'nin şöyle dediğini zikretmektedir: «Alemdeki varlık mucizelerini, âyetlerini gören kimse için Yaratıcıyı tanımada özür kabul edilmez, yoktur.»

Bizim tanıdığımız **Buhara imamları** yukarıdaki birinci görüşü benimsiyorlar. Yani ilâhî hitab gelmeden akıl sahibi insana bir şey gerekmez, diyorlar. Fakat mesele aklın durumunun ne olduğudur. Akıl mucib midir? değil midir? O bir şeyi gerektirir mi? gerektirmez mi?

Birinci topluluğa göre akıl mucib bir şeyi gerektirici değildir.

İkinci topluluğa göre ise akıl mucibtir, bir şey icabettirir. Bununla birlikte bu söz olarak mecazdır. Zira akıl gerçekte mucib olamaz.

Mu'tezile; Ebû Mansûr Maturîdi ve onların görü-

şünde olanları; Mûcib, gerektirici olan Allah'tır, fakat O'nun gerektirici oluşu akıl sebebiyledir, diyorlar. Onlara göre akıl, vûcubun, gerekli olmanın sebebidir.

Bu ihtilâfın yararı şu oluyor: Kendisine herhangi bir peygamberin daveti ulaşmayan kimse iman etmezse cehennemde temelli kalır mı? Bu hususta birinci topluluk; bu durumdaki kişi cehennemde temelli kalmaz, onun hükmü mecnunların ve çocukların hükmüdür diyor.

İkinci topluluğa göre, bu durumdaki kişi temelli cehennemde kalır. Birinci topluluğa göre söz konusu kişi İslâmiyeti kabul etse, onun müslümanlığı sahihtir ve böylece cennetlik olur. Bu topluluğa göre İslâmın şartlarını yerine getirmekle hitab olunmayan akıllı küçük çocuğun durumu da böyledir. Eğer o İslâmı kabul ederse onun İslâmı dünyada ve ahirette sahihtir, geçerlidir.

Şâfii'ye ve bir kısım **Eş'ariyye'ye** göre küçük çocuğun İslâmı sahih olmaz. «Onların herhangi bir davetçinin daveti ulaşmaksızın bir kimsenin İslâmı sahih değildir» dediklerini ben şeyh imam Ebû'l-Hattâb'tan işittim.

Şâfii'nin arkadaşları ve birinci topluluk; kendisine bir davetcinin daveti ulaşmayan kimseye İslâmın şartlarını yerine getirmesi icabetmediğinden bu kişiye İslâmın aslı vacip midir, değil midir? fazları yerine getirme ona gerekmediği halde Ramazan orucu geldiğinde farzı işleyici olur mu, olmaz mı? meselesinde; bir kısmı, İslâm'ın aslı ona, vacib değildir, görüşünü savunmuştur. Nitekim onlar akıl sahibi, sâbi, küçük çocuk hakkında da ihtilâf etmişlerdir.

İkinci Topluluğun Görüşü: «Gerçeği anlamaları-

na kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de içlerind göstereceğiz.» (26)

«Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına bir bakmazlar mı?» (27)

«Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi ve ecellerin yaklaşmış olması ihtimalini düşünmüyorlar mı?...» (28)

Bu ayetlere göre Allah tefekkür, düşünce ve nazarı Yaratıcı'yı bilmek, tanımak için yaratılmışlar konusunda vacib, gerekli kılmıştır. Bu nasslar bir davetcinin daveti olmadan önce Allah'a imanın icabettiğini ortaya koyuyor. Küfür icma ile haramdır. Zira her akıl sahibi bilirki küfür Allah'ın istemediği, hoşlanmadığı şeydir. O'nun istemediği şey ise haramdır. Her akıl sahibi yalandan kaçınmayı kabul eder, yerinde görür. O halde küfür haramdır ve onun terkedilmesi gerekir. Küfrün terkedilmesi de ancak İslâmla gerçekleşir. Netice olarak İslâm zorunlu olarak vâcibdir, gereklidir.

Birinci Topluluğun Görüşü :

«Eğer onları Muhammed'den önce bir azâba uğratarak yok etseydik : «Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, alçak ve rezil olmazdan önce âyetlerine uysaydık, olmaz mıydı, diyeceklerdir.» (29) Allah Peygamber göndermeden önce azâb etseydi, bize bir peygamber gönderseydin âyetlerine uyardık, diye

---

(26) Kur'anı Kerim, Fussilet, 53.

(27) Kur'anı Kerim, Gasiye, 17.

(28) Kur'anı Kerim, A'raf, 185.

(29) Kur'anı Kerim, Tahâ, 134.

delil getireceklerdi. Bu durum gösterir ki ancak peygamber göndermeden sonra vücûb, yapılması gereken iş vardır. O halde imanın peygamberin gönderilmesinden sonra ancak icabedeceği ortaya çıkıyor. Eğer böyle olmayıp peygamber gönderilmeden önce iman icabetseydi insanlar bunu terkettiklerinden azab olunurlardı ve bunun için Allah şöyle buyurmaktadır: «...Biz peygamber göndermedikçe azâbetmeyiz.» (30) Bu âyette Allah, pygamber göndermedikçe hiç kimseye azabetmiyeceğini bildiriyor. Bundan maksadın dünya azabı olduğunu söylemek doğru değildir. Zira azâb mutlak olup her azaba gider, her azabın üzerine vaki olur. Şu kadar var ki dünya azabı peygamber gönderilmeksizin vaki oluyorsa âhiret azabı dünya azabından daha büyüktür ve ondan bunun kaldırılması daha yerindedir. Ayrıca Allah kâfirler hakkında şöyle buyuruyor «...içine her bir topluluğun atılmasında, bekçileri onlara: «size bir uyarıcı gelmemiş miydi?» diye sorarlar. Onlar «Evet, doğrusu bize bir uyarıcı geldi, fakat biz yalanladık ve Allah hiç bir şey indirmemiştir, siz büyük sapıklık içindesiniz, demiştik, derler.» (31) Bekçilerin onlara uyarıcı gelmesini sormalarıyla delil getirilmiştir. Bu âyette azabın peygamber göndermeden sonra ancak olacağını gösteriyor. Vücûb, farz kılma ancak Allah'ın gerekli kılmasıyla olur. Allah'ın farz kılması da yine yalnız Allah'ın bildirmesiyledir. Bu da yalnız Allah tarafından görevlendirilen doğru bir haber vericinin haber vermesiyle mümkündür. Netice olarak vücûb, farz kılma ancak peygamber göndermeden sonra düşünülür.

---

(30) Kur'anı Kerim, İsra, 15.

(31) Kur'anı Kerim, Mülk, 8-9.

— Üzerine vâcib olmayana Allah'ı bilmek imkânsız olur.

— İmkânsız olmaz. Zira Allah tarafından bir şeyin vacib kılınması o şeyin elde edilmesini Allah'ın emretmesidir. Allah'ın kullarına kendini tanımayı emretmemesi imkânsız değildir. Zira vacib olan elde edilmesi öğülen, tavsiye edilen ve terkedilmesi kınanan şeydir. Allah'ın bir insana kendisini bilmesini öğmemesi, tavsiye etmemesi imkânsız olmayıp mümkün bir şeydir. Allah ayni zamanda kendisini tanımayı terkedeni, terketmesi sebebiyle yermiyor, zira dünyada pek çok insan Allah'ı tanımıyor. Bundan dolayı Allah onları dünya nimetlerinden mahrum bırakmıyor.

— Küfür Allah'ın haram kıldığı, sevmediği şeydir. O halde küfrün terkedilmesi gerekir, onun terkedilmesi de yalnız imanla gerçekleşir.

— Sevilmiyen, haram kılınanla neyi kasdediyorsunuz?

— Bununla kendisinden razı olunmayanı kasdediyoruz.

— Eğer o razı olunmayan ise, niçin onun terkedilmesi icabediyor? Zira vacib, tahsili övülen, terki verilen ve terkinde ceza verilen şeydir. Küfür üzere olan bir insanı Allah'ın ceza vermemesi imkânsız değildir. Allah böyle bir insanı dünyada yermediği, zemmetmediği gibi dünyada ona ceza da vermiyor.

— Kerhî'nin Ebû Hanife'den (R.A.) rivayeti imanın peygamber göndermeksizin vacib olduğunu gösteriyor. el-Hâkim el-Celîl de el--Müntekâ da Ebû Hanife'den ayni şekilde rivayet ediyor. Ebû Hanife'nin

mzhebi böyle ise Ebû Hanife'ye inanan kimsenin ona bağlanması gerekir.

— Ebû Hanife'nin bununla peygamber geldikten sonraki durumu kasdettiği ihtimal dahilindedir. Doğru olan da onun bunu dilediğidir. Zira insan dünya işleriyle ve boş şeylerle meşgul olmasından dolayı Allah'ın âyetleri, varlıkları üzerinde ancak bir davetçinin davet etmesinden sonra düşünebilir. Nitekim duyulardan gizli olan her şey konusunda da insan bir davetçinin davetinden sonra ancak deliller hakkında düşünmeye vakit bulur. O halde Ebû Hanife'nin bundan maksadı «Peygamber geldikten sonra»dır. Çünkü insanın çok defa bundan önce düşünmeye gücü yoktur.

Onların nasslarla delil getirmelerine de cevap bu mahiyettedir.

MES'ELE 76

İnsanlığın ilk misakı:
Sünnet ve Cemaat Ehlinin anlayışı:

Allah zürriyetten misak almıştır. O Hz. Adem'in (A.S.) sulbünden zürriyeti çıkarmıştır. Bu şu demektir: Allah Teâlâ'nın iradesine göre bir sulbden sonra diğerini yaratması şeklinde kıyamete kadar gelip geçecek Hz. Adem'in (A.S.) sulbünden insanları yaratması ve onlara akıl ve hayat vererek hepsine birden şöyle buyurmasıdır: «Rabbin insanoğlunun sulbünden soyunu devam ettirmiş, onlara: «Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» demiş ve buna kendilerini şahid tutmuştur. Onlar da: «Evet şâhidiz» demişlerdir.» (32)

(32) Kur'anı Kerim, A'raf, 172.

Ancak bazıları siyah idiler, bunları sol taraftan çıkarmıştı. Bunlar zorla, Allah'tan korkarak «evet» dediler. Bazıları da beyaz idiler, Allah bunları sağ taraftan çıkarmıştı. Bunlar istiyerek «evet» dediler. (*)

Bu durum bunların imanını gösterir, siyahlar imanı olmayanlardır. Beyazlar şüphesiz dünyadan imanla gidenler olup siyahlar ise dünyadan imansız gidenlerdir.

Kaderiyye'den Zâbirâşâiyye'nin görüşü: Zâbirâşâiyye genel olarak bütün meselelerde Kaderiyye ile uyum içerisindedir. Bunlara göre misak herkesin imanıdır. Hatta ben, insanlara va'z eden bir şeyhe uğruyan sözüne güvenilir birini dinledim. O ben, umumu zikreden bir şeyhin şöyle dediğini işittim dedi: «Kâfirlerin çocukları küçüklüklerinde müslümandır.» Ayni görüşü Kerrâmiyye de benimsemiştir.

Zâbirâşâiyye dışındaki **Kaderiyye'nin anlayışı:** Misak alma vâki olmamıştır. Bu anlayışı aralarında Ebû Mansûr Maturîdi'nin de bulunduğu bir kısım Sünnet ve Cemaat mensubu da kabul etmiştir. Bunlar şu anlayıştadırlar: Zürriyetten misak, and almanın bir yararı yoktur. Eğer böyle misak alınmış olsaydı, kâfirlerin hükmü mürtedlerin hükmü olurdu. Oysa ümmetin icmaı ile böyle değildir. Ümmet mürtedlerin ahkâmıyla kâfirler hakkında hüküm vermemiştir. O halde ümmetin icmaı Allah Teâlâ'nın misak almadığına delâlet etmektedir. Onlar ayrıca şunları da söylemişlerdir: «Rabbin insanoğlunun sulbünden soyunu devam ettirmiş, onlara: Ben sizin Rabbiniz değil miyim, demiş ve buna kendilerini şahid tutmuş-

(*) İbn Hanbel, Müsned 5/239, 1/272, 6/441.

tur...» (33) Şahid tutma her çocuğun doğumundaki bir delâlettir. «Evet»in cevabı da bir delâlettir. Her çocuğa annesinden ayrılışı sırasında «Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» buyurur. Zira çocuğu ayrılmasına kadar yaratan ve büyüten O'dur. Allah Teâlâ'ya delâlet eden çocuğun zâtı olduğundan delâlet yönünden «evet» diyen O'dur.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin anlayışı : Söz konusu âyette Allah'ın zürriyete «Ben sizin Rabbiniz değil miyim? «Evet» dediler» buyurması bir nasstır. Ve bunda bir tayin ve belirlerme, sıralama vardır. Ayrıca bu konuda Hz. Peygamber'den (S.A.V.) ve sahabeden (R.A.) rivayet edilen hadisler pek çoktur. Daha önce açıkladığımız gibi Allah sağ taraftan beyaz zürriyeti, sol taraftan siyah zürriyyeti çıkarmış, onlara hayat ve akıl verdikten sonra şöyle hitab etmiştir. «Ben sizin Rabbiniz değil miyim? «Evet» dediler.» Ancak beyazlar isteyerek, inanarak böyle cevap verirken siyahlar istemeyerek «evet» dediler. Allah Teâlâ o zaman beyazlara şöyle buyurdu : «Bunlar cennetliktir...»

Siyahlar için, «bunlar cehennemliktir...» buyurdu. Sonra onları Hz. Adem'in (A.S.) sulbüne iade etti. Ben bu haberleri muttasıl senedlerle imamlardan işitmişimdir. (*)

Kerramiyye ve Zâbirâşâiyyenin anlayışı : Allah herkesin «evet» dediğini biliyor, o halde bu herkesin iman etmesi oluyor.

Buna şu âyet delâlet eder : «Bir takım yüzlerin ağaracağı ve bir takım yüzlerin kararacağı günde büyük azâb onlaradır. Yüzleri kararanlara : «İnanmanız-

---

(33) Kur'anı Kerim, A'râf, 172.

(*) İbn Hanbel, Müsned, 1/272, 5/239, 6/441.

dan sonra inkâr eder misiniz? İnkâr etmenizden dolayı tadın azabı, denecektir.» (34)

Bu âyetten şu anlaşılıyor : Kâfirlerde bu ilk imandan başka iman bulunmadığından onlara inanmanızdan sonra inkâr mı ediyorsunuz deniliyor. Zira bu ilk iman herkes tarafından yapılan imandır. Kerrâmiyye'ye göre zaten iman bir tek sözden ibarettir ve bu da herkesde bulunur.

Mu'tezile ve Kaderiyye'nin misak almada bir yarar yoktur deyişlerine cevabımız şöyledir : Allah'ın hükmettiği şeyden yarar isteme bize düşmez, aksine boyun eğme gerekir. Kitabta ve Hadislerde soy üzerine misak almanın vâki olduğuna dair haber mevcuttur. Ayetin anlamından kaçış ise gerçeğin ve açık olan mananın hilâfınadır. Kitabtaki açık anlamı terketmek ancak delille mümkün olur. Oysa burada delil yoktur. Aksine kitabın açık anlamıyla amel etmeyi icabettiren delil vardır. Ki bunlar Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hadisleridir.

— Eğer ilk anlaşma (misak) olsaydı bütün kâfirler mürted hükmünde olurlardı.

— Mürted (dinden dönen) İslâmla bilinen, İslâmla tanınan, fakat kendisinde küfür görünen kimsedir, yani müslüman olduktan sonra kâfir olan kişidir. Oysa onlarda küfürden sonra İslâm yoktur. Kendilerinde İslâm bulunmayan siyahların küfrü, irtidad, dinden dönme olarak kabul edilemez. Kendilerinde İslâm bulunan beyazların küfrü ise irtidad, dinden dönme olur. Ancak beyaz siyah olarak tanınmamalı, bilinmemelidir. O halde sonuç olarak ilk misaktan sonraki

(34) Kur'anı Kerim, Âli İmran, 106.

durumu dinden dönme olarak hükmetmek mümkün değildir.

Kerrâmiyye ve Zâbirâşâiyye'nin iddialarına gelince : Alah'ın kitabının, soy ve evet demeleri üzerine misak alınmayı beyan ettiğini söyleriz. Fakat misak verenlerin sözleri inanarak olmamıştır. Onların bir kısmının inanarak, bir kısmının da inanmayarak cevap verdiklerine hadisler belirtmektedir. Ayet hakkında bir takım tefsirci şu açıklamayı yapmıştır : Söz konusu ayet Hz. Muhammed'e (S.A.V.) inanıp ikrâr ettikten sonra inkâr ve küfreden Yahudiler hakkında inmiştir. Ayrıca Ebû Emâme el-Bâhilî'den ayetin «Havaric» hakkında olduğu rivayet edilmiştir. Eğer böyle ise Hâriciler ikrâr ettikten sonra lisanla küfürde bulunmuşlardır.

MES'ELE 77

Ma'dûm (Yokluk) :

Sünnet ve Cemaat Ehli; ma'dum, yokluk şey olmadığı gibi araz, cevher ve cisim de değildir, inancındadır.

Mu'tezile; ma'dûm şeydir, o cevherdir ve arazdır, ancak mevcut değildir, görüşündedir. Onların delilleri şu ayetlerdir: «Bir şeyin olmasını istediğimz zaman sözümüz sadece ona «ol» dememizdir ve hemen olur.» (35) Bu ayette yok olan (ma'dûm) şey olarak isimlenmiştir. Allah ayrıca şöyle buyurmaktadır: «Herhangi bir şey için, Allahın dilemesi dışında: Ben yarın onu yapacağım

(35) Kur'anı Kerim, Nahl, 40.

deme...» (36) Allah yarın yapılacak olanı, bu ayette, şey olarak isimlendirmiştir. Başka bir yerde şöyle buyurulmaktadır: «...Doğrusu kıyamet saatinin sarsıntısı büyük şeydir.» (37) Sarsıntı yoktur ama Allah onu şey olarak isimlendirmiştir. Bütün sözünü ettiğimiz ayetler yokluğun şey olduğunu gösteriyor. Ayrıca Ümmet yokluğun zikredilebileceği, bilinebileceği vasıflanıp isimlenebileceği konusunda icma etmiştir. Allah Teâlâ yokları bilir, yok olan bir şey değilse Allah'ın ilminin ona taalluku tasavvur edilemez. Buna ilâveten zikretmenin, vasıflamanın ve isim vermenin de ona taalluku olmaz. Oysa bunlar ma'dûm hakkında ümmetin icmaıyla yapılan hususlardır.

Sünnet ve **Cemaat Ehli** şu ayete istinad eder. «Bir insan, kendisi önceden bir şey değilken onu yaratmış olduğumuzu hatırlamaz mı?» (38) Allah haber vermektedir ki Hz. Zekeriyya (A.S.) var olmadan önce bir şey değildi. Bu nass te'vile ihtimal vermiyor, gayet açıktır.

— Bu ayetin anlamı «Sen mevcut bir şey değildin» demektir. Zira şey iki türlüdür: Mevcud, ma'dûm. Eğer nefy mutlak olsaydı, okuduğumuz ayetlerden dolayı mevcud üzerine hamledilirdi. Zira yukarıdaki ayetler mâ'dûmun şey olduğunu isbat ediyor.

— Allah, ma'dumun şey olduğunu mutlak olarak nefyetmiştir. Bundan kasdedilenin; mevcudun şey olduğunu söyleyen kimse menfiyi mutlak olarak değil de mukayyed olarak şey yapmıştır. Bu te'vil olmaz, ak-

---

(36) Kur'anı Kerim, Kehf, 23-24.

(37) Kur'anı Kerim, Hacc, 1.

(38) Kur'anı Kerim, Meryem, 67.

sine nesh olur. Çünkü mutlak mukayyed değildir, ondan başkadır. Ayrıca yukarıdaki ayetlerde onlar için delil yoktur.

«...Doğrusu kıyamet saatinin sarsıntısı büyük şeydir.» (39) Bunun manası; meydana geldiği, açığa çıktığı zaman o büyük şeydir demektir.

«Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece ona «ol» dememizdir ve hemen olur.» (40) Allah en iyisini bilir ama bunun anlamı; bizim şeyi yaratmamız ona «ol» dememizdir ve o hemen olur»dur. İcma ile Allah'ın yok'a hitabı doğru değildir. «...Ben yarın onu yapacağım, deme...» (41) ayetinde söz konusu olan, ibarede genişliktir. Zira ma'düm bir araz sebebiyle sonradan meydana gelebilir ve bu takdirde mevcut olur. Buna göre şey ismini ona vermek mecaz yoluyla caiz olur. Çünkü araplar mecaz yoluyla bir halden başka bir hale geçene şey ismini veriyorlar. Onlar bir araz sebebiyle dirinin ölmesine ölü ismini veriyorlar. Aynı şekilde meyve suyuna şarap diyorlar, çünkü o bir araz dolayısıyla şarab haline gelir.

Ümmet ezelde Alah'tan başka bir şeyin olmadığında icma etmiştir. Gerçekte de bütün ümmete göre şey olmadan mevcudun nefyi ma'dumun nefyi değildir. Şöyle derler : Evde mevcud bir şey yoksa, evde bir şey yoktur. Eğer şey olmayan, mevcudun nefyi olursa böylece şey; mevcudun, var olanın ismi olur. Şeyin isbatı ise var olanın, mevcudun isbatıdır.

— Ma'dûm nitelenir, isimlenir, zikredilir, bilinir

(39) Kur'anı Kerim, Hacc, 1.

(40) Kur'anı Kerim, Nahl, 40.

(41) Kur'an'ı Kerim, Kehf, 23-24.

ve Allah'ın kudreti ve yaratması ona taalluk eder. Emir, nehy, sevme, sevmeme ve rıza da ona taalluk eder. Bütün bu hususlar onun şey olduğuna delildir.

— Bu hususlar ma'duma, yokluğa taalluk etmez. Çünkü isim verme isim verenle kaimdir. Vasıf ta vasıflıyanla kaim olup ondan ayrılmadığı gibi ilim de âlimle birlikte olup onunla kaimdir. Zikir, muhabbet, rıza ve tiksinme de böyledir. Ancak şu kadar var ki bu manâlar ma'dûma taalluk ederse varlığa çıkışı halinde taalluk ederler. Aslında bu meselede fazla anlaşmazlık yoktur. Ancak, ifadede ihtilâf vardır. Onların ileri sürdükleri tam bir cehalettir ve bu ortak koşmaya (şirk) kadar gider. Alah Teâlâ ile birlikte kadim şeyler olduğu anlaşılabilir ki bu tam bir bilgisizliktir. Zira şey olarak kabul edilen ma'dûm; ma'dûm, yok demektir.

Her ma'dûmun veya araz sebebiyle ma'dûmun şey olması Alah Teâlâ'nın hükmündedir.

Her ma'dûmun var olması ise imkânsızdır, çünkü bunun sonu yoktur.

Araz sebebiyle ma'dûmun şey olması konusuna gelince bununla diğerleri arasında fark vardır.

MES'ELE 78

Seyyieye, Kötülüğe, Azmetme, Karar Verme:

Ümmet arasında seyyieye, kötülüğe azmetme ve karar vermenin günah olduğunda anlaşmazlık yoktur. Fakat Ehli Sünnet bununla birlikte Allah'ın va'diyle bağışlanmış olduğu inancındadır.

Kaderiyye ve Mu'tezile seyyieye azmetmenin bağışlanmış olmayacağını, aksine onun diğer günahlarla eşit olacağını beyan etmiştir.

Daha önce geçtiği gibi Mu'tezile'ye göre büyük günahlardan sakınmak küçük günahların bağışlanmasını sağlıyor. Bu seyyie de, kusur da böyledir. Eğer kişi büyük günahlardan sakınmaz ise bu günahla, bu kusurla, büyük günahla birlikte muâheze olunur. Bu durum, iyilik on veya daha fazla sevabı, kötülük bir cezayı gerektirir aslına dayanır. Mu'tezile'ye göre bir iyiliğe bir sevab, bir kötülüğe de bir ceza verilir. Bize göre bir iyiliğe on veya daha fazla sevab, bir kötülüğe de bir ceza yazıldığından ve iyiliğe karar vermek, azmetmek te bir sevab olduğundan kötülüğe azmedip karar vermenin cezasının bir olması doğru olmaz, aksine daha aşağı olması gerektir. Neticede zorunlu olarak bağışlanmış olur. Mu'tezile'ye göre iyiliğe azmetmek iyilik olduğu gibi, kötülüğe azmetmek de kötülüktür.

Aslında söz konusu mesele bir başka meseleye bağlıdır. Bu mesele Ehl-i Sünnet'e göre her hükmün Allah'a ait olduğu, O'nun dilediğini yapması ve irade ettiğine hükmetmesi konusudur. Söz konusu mesele, Mu'tezileye göre, kendisinde ancak hikmet olan şeyi Allah'ın yapmış olmasıdır. Onların iddialarına göre haseneyi seyyieye üstün tutmada hikmet yoktur. Zira Allah hakkında muvafakat azim bir iş olduğu gibi muhalefette öyledir. Allah ikrâm edici, nimet verici olduğu gibi intikam alıcıdır da... Allah ayni zamanda aziz, üstün kılıcı ve alçaltıcıdır da... Mu'tezileye göre sevab fiil miktarıyla hak edilir. Onlara göre sevab, istihkâk (haketme) yoluyla sabittir. O halde sevabın artması söz konusu olamaz. Sevab fiilin tam karşılığıdır.

Bize göre sevab fiille sabittir, ama artması söz konusudur. İyi fiile fazla sevab verilebilir. Mu'tezileye göre bir tek seyyie ile cehennemde temelli kalınır, nitekim bir tek hasene ile temelli kalınarak cennette derece elde edilir. Seyyie üzerine hasenenin artışı doğru değildir. Bu olamaz.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre iyiliğin sevabı kat kattır ve bunun böyle olması yerindedir. Zira kötü, kusurlu fiil cehennemde temelli kalmayı gerektirmez.

Mu'tezile ayrıca şunları ileri sürer: İyiliklerin artması imkânsızdır. Artma ya sevabtadır veya âmelin kendisindedir. Eğer artma amelin kendisinde ise o zaman şöyle bir durumla karşılaşılır. Bir vakit namaz kılan sanki on vakit namaz kılmış olur. Böyle bir şeyde bir yarar yoktur. Yarar ancak sevabı haketmektir. Eğer artma sevapta ise bu da daha yukarıda açıkladığımız gibi yerinde değildir.

Mu'tezilenin bu görüşüne biz Allah'ın kitabı Kur'an'la delil getiriyoruz: «Kim ortaya bir iyilik koyarsa ona on kat verilir, ortaya bir kötülük koyan ise ancak misliyle cezalandırılır, onlara haksızlık yapılmaz.» (42)

«Allah'a —kat kat karşılığını artıracağı— güzel bir ödünç takdiminde kim bulunur? Allah hem darlaştırır, hem bollaştırır; ona döneceksiniz.» (43)

Mu'tezile: Burada söz konusu olan sevabın devamıdır. Gerçekte bunda artış olur.

---

(42) Kur'anı Kerim, En'am, 160.

(43) Kur'anı Kerim, Bakara, 245.

Ehl-i Sünnet: Bu size göre seyyie görüşünüz sebebiyle bâtıldır. Zira size göre ceza devam eder. Bununla birlikte seyyienin cezası artmaz.

— Bu ayetten maksat küçük günahtır. Küçük günahla devam yoluyla ceza hak edilmez.

— Size göre (Mu'tezileye göre) büyük günahlardan sakınmakla küçük günah bağışlanır. Bunun cezalanması doğru olmaz.

— Eğer büyük günahlardan sakınılmazsa bunlarla muaheze olunur.

— Bunlarla sorguya çekilmekle birlikte o kişiye ceza devam eder.

— Cezanın devam etmesi büyük günah sebebiyle olup küçük günah sebebiyle değildir.

— Cezanın devam etmesi büyük günahı sebebiyle bit olmasıyla yine ilk görüşleri olan iyiliklerin artmasının imkânsız olacağı görüşlerine dönerlerse diyeceğimiz şudur: İş sizin anladığınız gibi değildir. Çok namaz kılanın sevabı az namaz kılandan daha fazladır, ama bu devam ve mekân yönünden değil de haşmet, nimetler yönünden Alah'a yakın olma hakkındadır.

Mu'tezile ayrıca kötülüğü azmetme konusunda ayetlerle delil getirmiştir: «Bilmediğin şeyin ardına düşme, doğrusu kulak, göz ve kalb, bunların hepsi o şeyden sorumludur.» (44) Allah kalbin sorumlu olduğunu bildiriyor. Kalbin ameli azmetme, niyettir. «...İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker.» (45) «Ey inananlar! Çok zan-

---

(44) Kur'anı Kerim, İsrâ, 36.

(45) Kur'anı Kerim, Bakara, 284.

da bulunmaktan sakının, zira zannın bir kısmı suçtur, birbirinizin suçunu raştırmayın.» (46) Zan kalbin amelidir, çünkü yarın küfretmeye niyet eden küfreder, aynı şekilde itikadı terkedip şirk'e inansa dille konuşmaksızın kâfir olur.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin anlayışı:

Aralarında Tahâvinin de bulunduğu bir güvenilir topluluğun Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivayet ettiği meşhur müsned bir hadis vardır: «Allah Teâlâ ümmetimden nefislerinin konuştuğu, fakat yapmadıkları ve dilleriyle konuşmadıkları şeyi affetmiştir.(*) Burada söz konusu olanı şeytanın vesvesesine hamletmek mümkün değildir. Çünkü şeytanın telkini günah sayılmaz ki afv ve cezaya muhtaç olsun.

Hz. Peygamber (S.A.V.) yapılmadıkça ve konuşulmadıkça her şeyi bağışlanmış olarak beyan etmiştir.

Bu konuda hadisçilerin rivayet ettiği bir başka meşhur hadis vardır. Hz. Resûlü Ekrem (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Bir kimse bir iyiliğe karar verdi mi ona bir hasene yazılır. Eğer o iyiliği yaparsa ona on sevap yazılır. Bir kimse bir kötülüğe karar verip yapmazsa ona bir hasene yazılır.» (**) O halde Allah kötülüğe azmetme ve karar vermeyi seyyie kılmıştır. Bununla beraber bu ümmetten onu lûtf ve kerem olarak bağışlayacağını beyan etmiştir.

«...Doğrusu kulak, göz ve kalb bunların hepsi o

---

(46) Kur'anı Kerim, Hucurât, 12.

(*) Buharî, Fethü'l-Bâri, c. 14, s. 357, İbn Mâce, Sünen, (Talâk) 14.

(**) Buharî, (Rikâk) 31, bâb, Müslim, (İman) 206. Hadis.

şeyden sorumludur.» (47) ayeti konusunda açıklamamız şöyledir: Bunlar ondan sorumludurlar ama onunla muaheze olunmazlar.

«...İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker...» (48) Ayetinde söz konusu olan şudur: Allah'ın bununla insanlardan gizleneni ve insanlar için açıklananı dilemiş olduğu muhtemeldir. Kalbin ameli olan azmetme ve karar verme söz konusu değildir. Yine muhtemeldir ki Allah bununla küfrü murad etmiştir.

«Ey inananlar, çok zanda bulunmaktan sakının, zira zannın bir kısmı suçtur...» (49) Bu hususta şöyle deriz: Zan suçtur, günahtır, fakat Allah bunu, bu ümmetten afveder.

Küfre veya şirke itikada gelince, bu hususta şöyle deriz: Allah şirkten başka olanı afveder, ama şirki afvetmez.

MES'ELE 79

Dillerin Aslı:

Sünnet ve Cemaat Ehline göre dillerin aslı Allah'ın bildirip öğretmesiyle olup daha sonra dillerin bir kısmı ıstılâhî hale gelmiş insanın kullanmasıyla gelişmiştir.

Mu'tezileye göre bütün diller ıstılâhîdir, insanın kullanıp geliştirmesiyledir.

---

(47) Kur'anı Kerim, İsrâ, 36.

(48) Kur'anı Kerim, Bakara, 284.

(49) Kur'anı Kerim, Hucurât, 12.

Dillerin ıstılâhi olduğunu imkânsız görenler şöyle derler. Bir dilin ıstılâhi ancak bir dille olur. O halde her akıl sahibi bazı diller konusunda Allalh'ın onların aslını bildirdiği görüşünü kabul eder. Harfin aslı da böyle Allah'ın bildirmesiyledir.

Aslı Allah tarafından bildirilen dillerin kısımları bu ilk asıl dilden çıkarılmıştır. Buna delâlet eden ayet şudur: «ve Adem'e her şeyin ismini öğretti, sonra onları meleklere gösterdi. Eğer samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin, dedi.» (50)

Sünnet ve Cemaat Ehline göre Allah'ın isimleri de tevkîfîdir, Allah'ın nassla bildirmesiyledir. Zira Allah'ın izin verdiğinin dışında birisinin Allah'a bir isimle isimlendirmesi doğru değildir, olamaz. Ancak Allah'a dileyen, mûrid denebilir, çünkü Kur'an ve Hadis'te bu kelimeler gelmemiştir. Ümmet bunların Allah'a verilebileceğinde icma etmiştir. Zira bunlar fiilde söz konusudur. «Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz» buyurulmaktadır. (51) Ümmet Allah'a verilmesinde şüphe olmuyan ismi vermiştir. Ebu Hureyre (R.A.) hadisinde geçen Sayûr konusunda hadisçiler bu kelimenin Allah'a verilmesinin caiz olmadığını kabul etmişlerdir.

MES'ELE 80

Kur'an'ın Nazmıyla Mu'cize Oluşu:

Kur'an nazmı ve manâsıyla mucizedir. Zira onda, haber verdiği gibi ancak Allah'ın bildiiğ şeyler var-

(50) Kur'anı Kerim, Bakara, 31.

(51) Kur'anı Kerim, İnsan, 30.

dır. Tevrât nazın yönünden mucize değildir, çünkü onun âciz bırakan nazmı yoktur, fakat anlam yönünden âciz bırakıcıdır. Zira onda haber verdiği gibi yalnız Allah'ın bildiği hususlardan haberler vardır.

Bize göre Kur'an mucize idi, şu anda mucizedir, gelecekte de mucize olarak kalacaktır. Zira yaratık onun benzerini veya bir suresinin benzerini getirmekten acizdir.

Mu'tezileden Nazzam'a göre arablar Kur'an'ın benzerini getirmeye güç sahibi idiler, ama Allah onları bundan uzak tuttu. Bu meseleye uzak tutma, yüz çevirme meselesi adını verdiler. Zira Kur'ân onların nazmlarından başka idi.

Bundan dolayı semaya çıkmak, taşı altın yapmak gibi adet olarak Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz olmuşlardır.

MES'ELE 81

Kur'an'ın bir kısmının Diğerine üstün oluşu:

Kur'an'ın bir kısmı diğer kısmına zikir yönünden üstün değildir. Bir kısmı ile kasdımız manzûmun bir kısmıdır. Oysa Allah'ın kelâmı bir tanedir, bir bütündür. Onun kısmı parçası yoktur.

O halde zikir yönünden Kur'an'ın bir kısmının diğer kısmına üstünlüğü olmaz. Çünkü hepsi Allah'ın manzûmudur, O'nun düzenlediği kelâmdır. Fakat zikrolunma (mezkur) yönünden fazilet söz konusudur. Çünkü zikrolunan sûrededir. Leheb sûresinde zikrolunan Ebû Lehb iken İhlâs sûresinde zikrolunan Allah Teâlâdır.

MES'ELE 82

İman - İslâm münasebeti :

Ehli Sünnet ve Cemaate göre İslâm ve iman sırt ve karın gibi olup birbirinden ayrılmaz. Bir kimse mümin ise müslimdir, müslim ise mümindir. Bunlardan biri gidince diğeri de gider.

Mu'tezile ve Rafizilerden bir kısmına göre İslâmın imandan ayrılması tasavvur olunur, fakat imanın islâmdan ayrılması tasavvur olunamaz. Bunlara göre büyük günah sahipleri müslümandır, ama mümin değildirler. Bu anlayışın sahipleri Cebrail'in (A.S.) Hz. Peygamber'e (S.A.V.) önce imandan sonra islâmdan soruşunu ve bu sorudaki ikisi arasındaki ayrı oluşla delil getiriyorlar. Ayrıca Hz. Peygamber (S.A.V.) cevapta da ayırım yapmıştır. Öyle ise bu ikisi ayrı ayrı şeylerdir. (*)

Sünnet ve Cemaat Ehlinin anlayışı : «Ey Muhammed! Bedeviler «inandık» dediler, de ki : inanmadınız, ama islâm olduk deyin, inanç henüz gönüllerinize yerleşmedi...» (52) Allah Teâlâ onları islâm oluncaya kadar imanla mümin kabul etmemiştir. Cebrâil (A.S.) hadisinde de böyledir. O, imanı Allah'tan başka ilâh olmadığı şehadeti olarak kabul etmiş islâmı da ayni olarak ortaya koymuştur. Ancak islâm konusunda İslâmın şartlarını ilâve etmiştir. Çünkü iman lûgat yönünden tasdik olup İslâm ise teslimiyettir. Tasdik ancak teslimiyetle tamamlanırken, teslimiyet de ancak tasdikle tamam olur. Ancak şu kadar var ki iman da-

---

(52) Kur'anı Kerim, Hucurât, 14.

(*) Bkz. Buharî, c. 1, s. 18.

ha özel olup islâm daha geneldir. Çünkü İslâm tasdik şartlar, hükümler üzerinde vâki olur. Zira bütün bunlarda teslimiyet vardır. Oysa iman yalnız tasdik üzerine vâki olur.

MES'ELE 83

Nebi ve Resûl:

Resûl ancak nebî olur, nebî ise resûl olmaz. Nebî kelimesi haber vermekten, yüce olmaktan gelir. Resûl kelimesi ise feûl vezninde göndermekten türetilmiştir. Resûl kavminin dâvetine gönderilendir.

Buna göre resûl kendisinin şeriatı olan, Allah'ın kendisine Cebrâil (A.S.)'i gönderdiği, kavmini islâma çağıran, onlara ilâhî hükümleri öğreten, kimsedir. Nebî ise Allah'ın kendisine Cebrail'i (A.S.) göndermediği, kendisinin şeriatı olmayan, fakat Allah'ın insanları İslâma davet için ilhâm verdiği ve bunu rüyada gösterdiği kimsedir veya bir resûlün lisanıyla onun nebî olduğunu, insanların islâma davetine uyması gerektiğini Allah'ın bildirdiği kişidir.

Resûl ölümden sonra resûl olarak kalır. Nebî de ölümden sonra nebî olarak devam eder. Zira resûl risaletiyle Allah'ın katında şerefli ve mükerremdir, nebî de öyledir ama daha aşağı derecededir. Mümin de Allah'ın katında şerefli ve mükerremdir ama Resûl ve Nebîden daha aşağıdadır. Söz konusu şeref ölümden sonra bunlar için devam eder.

Mu'tezile'nin peygamberlerin gerçek itibarları kalmaz ve sahip oldukları hükümler devam etmez görüşü üzerinde söz söyleyenler olmuştur. Kerrâmiyye

bu anlayışı Eş'ari'ye izâfe etmiştir. Buna göre onlar Eş'arî hakkında yalan söylüyorlar. Zira Eş'arî sadece hükümler hakkında görüş beyan etmiştir. (Peygamberlik peygamberde bir hükümdür, sıfat değildir. Bu hüküm ölünce ondan kalkar, demiştir.) Ben Eş'arî'nin kitaplarının çoğunu ve bilinen görüşlerini inceledim, ama yukarıdaki Kerrâmiyyenin ona izâfe ettiği kanaatini bulamadım.

İnsanın Resûl ve Nebiler hakkındaki belirli bir sayıya inanmaması gerekir, zira sayı konusundaki haberler çeşitlidir. Öte yandan Alah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Ey Muhammed! And olsun ki senden önce bir çok peygamberler gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık.» (53) Fakat bütün Resûl ve Nebilere iman etmek farzdır.

MES'ELE 84

Arş, Kürsü, Levh, Kalem:

Sünnet ve Cemaat Ehli; Allah'ın Arş'ı, Kürsü'sü, Levh'i ve Kalem'i vardır. Fakat O'nun bunlara ihtiyacı yoktur, Fakat azamet ve kibriyasından dolayı bunlar O'nun için vardır, Nitekim ihtiyacı olmamakla birlikte Allah'ın kulları, peygamberleri ve melekleri de vardır, anlayışını benimsemiştir. Bir kısım Mu'tezile Levh, Kalem ve Kürsü'yü inkâr etmiştir.

Biz bu konuda anlayışımızı nasslarla ortaya koyuyoruz. Bunlar muhal değildir. Bu konuda Allah'ın

(53) Kur'anı Kerim, Mü'min, 78.

bunlara ihtiyacı olmamakla birlikte bunları yarattığına dair hadisler pek çoktur. Söz konusu bu varlıklar O'nun azameti ve kibriyası gereği vardırlar. Nitekim Allah bunları sebepsiz yaratmaya kudret sahibi olmakla beraber, diğer her şey için pek çok sebepler yaratır.

MES'ELE 85

Ruh:

Bir kısım Ehl-i **Sünnet ve'l-Cemat bu konuda şu** beyanda bulunmuştur: Ruh hakkında konuşmak caiz değildir. Çünkü Allah Peygamberini (S.A.V.) ruh konusunda konuşmasını yasaklamıştır. «Ey Muhammed! Sana ruh'un ne olduğunu soruyorlar, de ki; Ruh Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.» (54) O halde Hz. Peygamber (S.A.V.) ruh hakkında konuşmaktan yasaklanmıştır. Peygambere yasaklanınca diğerleri de yasaklanmışlardır.

Kıble Ehli genel olarak şu görüştedir: Ruh konusunda konuşmakta bir beis yoktur. Hz. Peygamber'in bu konuda konuşmaması, bunun onun peygamberliğine dair bir delâlet olmasındandır. Nitekim Allah Teâlâ onu okur-yazar olmayan bir ümmi kılmış, bu hususu onun peygamberliğine bir delil yapmış ve başkasını okuma-yazma öğrenmekten yasaklamamıştır. Burada ayni durum söz konusudur. Öte yandan Sahabenin büyükleri fikir beyan edip konuşmuştur. Meselâ Abdullah b. Abbas ve Sahabeden diğerleri ruh

(54) Kur'anı Kerim, İsra, 85.

hakda konuşmuşlardır. Ama sonra bu konuda anlaşmazlık olmuştur.

Mu'tezile'den bir topluluk; Ruh hayattır, arazdır, demiştir.

Ebû'l-Huzeyl; ruhun cisim olması, araz ve hayat olması ihtimal dahilindedir, beyanında bulunmuştur.

Felsefecilerden Ruh'un kan olduğunu söyleyenler olmuştur.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin bazısı şu anlayıştadır : Ruh lâtif bir cisimdir, özel bir nefestir, kuvvettir. Eş'ari de bu görüşü benimsemiştir. Bunların görüşlerinin doğruluğuna şu ayet delildir : «...O'na (Meryem) rûhumuzdan üfledik...» (55) Bir başka yerde : O'na rûhumuzdan üflemiştik...» (56) buyuruluyor. «Onu yapıp rûhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın...» (57) buyurulmaktadır. Üfleme ancak lâtif cisimlerde, özellikle nefeslerde olur. Sözünü ettiğimiz ayetler yukarıdakilerin görüşlerinin sihhatine delâlet ediyor. Üfleme arazlarda tahakkuk etmz. Ayni şekilde kanda da olmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Kişinin canı boğaza dayanınca ve siz o zaman bakıp kalırken, Biz o kişiye sizden daha yakınızdır, ama siz görmezsiniz.» (58)

Burada kasdedilen cisimdir. Zira araz üzerinde fiil vuku bulmaz, tahakkuk etmez. Fakat rûh özel bir nefestir, kuvvettir.

Allah (C.C.) her şeyin en iyisini bilir.

---

(55) Kur'anı Kerim, Enbiya, 91.

(56) Kur'anı Kerim, Tahrım, 12.

(57) Kur'anı Kerim, Hicr, 29.

(58) Kur'anı Kerim, Vakıa, 83-85.

MES'ELE 86

Rûh'un Niteliği ve Çeşitleri :

Diri olmak (hayat) dirinin şartındandır. Zira diri olanın ancak hayatla diri olması düşünülür. Diri olanın ruhunun olması şart değildir. Bundan dolayı şöyle deriz : Allah Teâlâ diridir. O'nun hayatı vardır ve O'nun için rûh söz konusu değildir.

Sünnet ve Cemaat Ehli insanların, meleklerin ve cinlerin diri oldukları ve onların hayata sahip olduklarında icma etmiştir. Ama kuşların vahşi ve evcil hayvanların hayatı vardır, onlar diridirler. Fakat bunların rûhu var mıdır?

Bir kısım **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat;** sözü edilen hayvanların rûhu olduğunu kabul ederken bazısı onların rûhu olmadığını söylemiştir. Bir üçüncü gurup ta hayvanların rûhu vardır, ama insanların, meleklerin ve cinlerin ruhları gibi değildir, demiştir.

Muhammed b. Hasen Şeybanî, Siyer el-Kebir'inde hayvanların ruhu olduğunu beyan etmiştir.

Hayvanların ruhu olduğunu kabul eden icma ile delil getirir ve «Ümmet söz konusu hayvanlara ruh sahipleri isminin verilmesinde icma etmiştir» der. Hatta İranlılar «cânverân» derler. Hayvanlarda rûh olduğunu söyleyenleri ve ümmetin icmaını hiç kimse inkâr etmemiştir.

Hayvanların ruhu olmadığını benimseyenler, Muhammed b. Ali Tirmizi'nin Maâni'l-Ahbâr kitabında Ukba b. Amir el-Cüheni'nin muttasıl isnadla Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivayet ettiği hadisle delil getiriyorlar : «Allah rûhları melekler, insanlar ve cinler için yaratıp başkaları için yaratmamıştır.»

Hayvanların ruhları konusundaki sözünü ettiğimiz bu anlaşmazlıkta fazla yarar olmadığı gibi az zarar da yoktur. Fakat görüşlerden biri Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hadisini doğrularken diğeri icmaı teyid etmektedir.

MES'ELE 87

Hava :

Sünnet ve Cemaat Ehli; Hava lâtif cisimdir, demiştir. Bu ayni zamanda kıble ehlinin genel olarak görüşüdür.

Aralarında Ebü'l-Huzeyl el-Allaf'ın da bulunduğu bir kısım **Mu'tezile;** hava bir şey değildir, ama o cisimlerin mekânıdır, görüşünü kabul etmiştir.

Doğru olan havanın cisim olduğudur. Çünkü o görülür ve gözlenir. Ancak hava lâtiftir. Onun cisim olduğuna delil; rüzgâr estiğinde havayı sürükler, oradan oraya götürür, hatta rüzgâr estiği zaman havada şiddetli, büyük sesler duylur.

Ebu'l-Hasen Eş'arî havanın sâkin rüzgâr olduğunu beyan etmiştir. Bunun doğru oluşuna delil tozun varlığıdır. Bunun için rüzgâr estiği zaman açık bir ses gelir.

MES'ELE 88

Şeytan ve Cinlerin Vesvesesi :

Ehli Sünnet ve Cemaatin Görüşü :

Şeytanların ve cinlerin insanların kalberine vesvese verme, yetki ve cinnet sebeplerini kazandırma

selâhiyetleri vardır. Onların vesveselerinin yolunun nefislere girme ve kalbe vesvese vermeleri şeklinde olması muhtemeldir. Sebeplerin iktisabı, şeytan ve cinlerin ise kalbte vesvesenin ve diğer sebeplerin yaratılışı Allah'tandır. Buna delâlet eden Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hadisi vardır. «Şeytan Ademoğullarında kan gibi dolaşır.» (59) «Namazda esneyen kişi ağzını kapatsın, zira şeytan ağzına girer.» (60) Şeytanın dışardan kalbe vesvese vermesi ihtimal dahilinde oluyor ki bu onun hakkında vesveseye sebep olmadır. Allah hakkında ilkâ, kalbe vesvese atma imkânsızdır. O Kitabında şöyle buyuruyor: «İnsanlardan ve cinlerden ve insanların gönüllerine vesvese veren o sinsi vesvesecinin şerrinden insanların ilâhı, insanların hükümrânı ve insanların Rabbi olan Allah'a sığınırım.» (61)

Bu konuda hadisler fazlasıyla mevcuttur. Bunlarda da Ademoğulları hakkında cinnete sebep olma şeytanlar ve cinler için söz konusudur. Bu, ya kalbe veya dimağa bir şey atılması, veyahutta bir başka yoldan olur. Bütün bunlar müşahede olunan şeylerdir.

Bir kısım Mu'tezile'nin görüşü :

Şeytan karartısını, gölgesini insanın üzerine atar, bu takdirde insan cinnet getirir, aklını kaybeder. Onun gölgesi yakıcı bir siyahlıktır. Cinlerin cisimleri lâtiftir, onların da bazen gölgeleri olur. Cinlerin gölgesi olmakla birlikte, bunun cinnete sebep olması doğru değildir. Çünkü eşyanın gölgesi farklı değildir.

---

(59) S. Buhari, c. 1, s. 222.

(60) Muvatta, (Salât) 30. Hadis.

(61) Kur'anı Kerim, Nâs, 1-6.

Cinlerden başkasının gölgesi cinnet getirmeye sebep olmadığı gibi bunların gölgesi de ayni durumdadır. Gölgelerin farklı olmadığına delil; duvarın gölgesi ile ağacın gölgesi arasında hayvanın gölgesi ile insanın gölgesi arasında fark olmamasıdır.

MES'ELE 89

Tevbe :

Bir kimse günahtan tevbe eder, tevbeyi gerçekleştirirse o yaptığına pişman olmuş ve gelecekte o işi bir daha işlememeye karar vermiş, ve azmetmiştir. Allah böyle kimsenin tevbesini kabul eder. Çünkü tevbeyi kabul edeceğini va'detmekte ve şöyle buyurmaktadır : «Kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri affeden, yaptıklarınızı bilen O'dur.» (62) O'nun va'dinde, söz vermesinde ahdi bozma muhaldir. Fakat tehdidinde, korkutmasında terketme olabilir. Zira tehdidin gerçekleşmesini terketme, cayma; ahdi bozma ve kınanacak bir iş değildir. Aksine kerem, şeref ve lûtuf'tur.

Ben, fakihlerden birinin; «Allah'ın dilemesinde tevbe kabul etmesi tam bir bilgisizliktir. Zira Allah tevbenin kabulünü va'detmiştir.» dediğini işittim. Bu görüş Allah'ın kitabına aykırıdır ve Allah'ın kınanacak bir iş yaptığını güya icabettiriyor. Böyle bir görüşü beyan edenin küfründen korkulur. Oysa bize göre bir günahtan tevbe edip başka bir günahta ısrar edenin tevbe ettiği günahtan tevbesi sahih olur. Çünkü

---

(62) Kur'anı Kerim, Şûrâ, 25.

Allah Teâlâ arada bir fasıl olmaksızın tevbenin kabulünü va'detmiştir.

Mu'tezile :

Mu'tezile'ye göre bütün günahlardan tevbe etmedikçe kişinin tevbesi geçerli değildir.

Mu'tezile'ye göre büyük günah sahibi cehennemde temelli kalacağından bazı günahlardan tevbe etmek yarar sağlamaz.

Sünnet ve Cemaat Ehline göre, bir kimse tevbe ettiğinde Allah'ın o kimsenin tevbesinin kabulü icabetmez. Çünkü Allah'a hiç bir şey vacib, zorunlu değildir. Ama Allah tevbe edenin tevbesini va'dinden dolayı kabul eder.

Mu'tezile'ye göre Allah'ın tevbeyi kabul etmesi gerekir. Bu mesele daha önce zikrettiğimiz aslah meselesine bağlı bir konudur.

MES'ELE 90

Evliyanın Kerâmeti :

Sünnet ve Cemaat Ehline göre Evliyanın kerâmeti haktır.

Mu'tezile ve Kaderiyye'ye göre evliyanın kerâmeti bâtıldır, mümkün değildir.

Kerâmet; Allah'ın velilerden birinin elinde âdete, nizama aykırı bir şeyi izhâr etmesidir : İnsanın bir gecede Buhara'dan Mekke'ye gitmesi, gemi olmaksızın su üzerinde yürümek, kazanma ve yorulma olmaksızın kendisi ve başkası olmadan mal kazanma gibi...

Mu'tezile ve Kaderiyye'nin şüphesi :

Evliyadan kerâmet caiz ve mümkün olursa, bu mucizelerin ve peygamberliklerin ibtâl olmasına gider. Zira peygamberlerin doğru oluşlarının delili ancak mucizelerdir. Mucizeler peygamberlerin elinde zâhir olan âdete aykırı hadiselerdir. Eğer bu mucizeler başkalarının elinde meydana gelirse peygamberlerin doğru oluşuna delil kalmaz, ki bu bâtıldır. Mucizeler ancak peygamberlerin elinde zahir olur, o halde nasıl yalancı peygamberlerin elinde mucize meydana gelmesi caiz değilse evliyanın elinde kerâmetin zuhuru da caiz dğildir.

Sünnet ve Cemaat Ehlinin kerâmet anlayışı :

Allah Teâlâ'nın velilerin elinde kerâmetlerin ortaya çıkışı müşahade olunmuş ve olunmaktadır. Allah kitabında Hz. Süleyman'ın (A.S.) veziri Asaf'tan haber verip onun kürsüyü uzak mesafelerden gözünü açıp kapayıncaya kadar getirişini şöyle beyan ediyor : «Kitabın bilgisine sahib olan biri; Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm, dedi. Süleyman, tahtı yanına yerleşivermiş görünce; Bu şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabbimin lûtfundandır...» (63) Tefsirciler «kitabın bilgisine sahib olan» kişinin Asaf b. Berahya olduğunda icma etmişlerdir.

Allah'ın dünyayı yaratışından günümüze kadar bu tarzda âdete aykırı pek çok olay insanların elinde zuhur etmiştir. Bu tür kerâmet nevinden olaylar çeşitli zamanlarda ortaya çıkmıştır. Şu son günlerde bu kitabın Sahabe'nin üstünlüğü konusunu yazarken ba-

(63) Kur'anı Kerim, Neml, 40.

na da buna benzer bir olay zâhir olmuştur: Bir gün kulların seçkinlerini ve onların bu ümmet içinde Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'den (R.A.) sonra onlarla birlikte cennetle müjdelenen en üstünlerini yazıyor ve ümmetten bir topluluğun söylediği şu beyti söylüyordum:

Peygamberlerinden sonra Allah'ın kullarının en seçkinleri

Cennetle müjdelenen on kişidir.
Zübeyr, Talha, İbn Avf ve Amir
İki Said, iki kayınpeder ve iki damad.

Saidlerin kim olduğunda bana zorluk geldi, bunları tanımak istiyor, bulamıyordum. Bundan dolayı kalbim sıkışmıştı. Saidlerden birinin Sa'd b. Ebâ Vakkâs olduğunu biliyor, ikincisini bilemiyordum. İkincisinin Sa'd b. Ubâde'nin olduğu bende kesinleşmişti. Ama bununla birlikte hayret ediyordum. O cumanın perşembesi gelmişti. Ben haber aramada, bilgi toplamadaydım. Haberleri seçtim ve meclisin sonunda okuduğum beyitleri istedim. Benim gözlerim bu iki beyt üzerine düşmüş ve ben onlarda ezberlediğimden ziyadelik görmüştüm. Bu ziyade kısım şu idi: «Onlar ay gibi parlak bir topluluktur. Cennetle müjdelenmişlerdir.» «On» yerine «ay gibi parlak» kelimesi vardı. Sonra hafızlardan yanımda olan birine —ki sahabe bilgisi olan biri idi— iki Saidleri tanımak maksadıyla döndüm: Cennetle müjdelenen «On»un açık olduğu kâğıt üzerinde iki Said'in birinin Sa'd b. Ebi Vakkâs, diğerinin Said b. Zeyd olduğu belirtiliyordu. Bu olay âdetin hilafına olan bir şeydir.

Kerâmet konusunda Hz. Ömer'in (R.A.) «Ya Sariye! Dağa!» demesi zikredilmesi gereken bir hadise-

dir. Zira Hz. Ömer'le (R.A.) Sâriye arasında büyük mesafe vardır. Sâriye Hz. Ömer'in (R.A.) sesini işitmiştir. Bunu inkâr eden müşahede olunanı inkâr eder ve neticede Sofistlere (şüpheciler) katılır.

Mu'tezile ve Kaderiyye'nin şüpheleri yerinde olmayan şüphelerdir. Zira kerâmet, dâvâ iddia olmaksızın izhar edilir. Mucize ise dâvâ ortaya konulduktan sonra hemen meydana gelir. Bundan dolayı mucizelerin bâtıl olması gerekmez. Ayrıca elinde kerâmet zahir olan veli, peygamberi ikrar edici olduğundan onun kerâmeti peygamber için mucize olur. Bundan dolayı da mucizeler ibtal olmaz. Yalancı peygamberlerin durumu bunun aksinedir. Yalancı peygamberlerin elinde mucize zahir olursa bu mucizelerin ibtâline gider.

Rablık İdidasında Bulunma

Rablık iddiasında bulunana gelince:

Böyle kişinin elinde âdete aykırı olayın caiz olup olmaması konusunda bazıları caiz değildir derken, bazıları caizdir demişlerdir. Bunun caiz olduğunu söyleyenlerin görüşü şöyledir: Rablık iddiasında olan kişinin elinde adete aykırı olayın zuhuru o kişinin Rab olduğunu akla getirmez. Zira yalancı peygamberinkinin aksine onun davasının batıl olduğu açıktır. Yalancı peygamberin dâvasının batıl oluşu açık değildir. Âdete aykırı olayın Rablık iddiasında bulunan kişinin elinde ortaya çıkması mucizelerin ibtalini gerektirmez. O halde onun elinde bunun zuhuru imkansız değildir. Bu görüşü savunanlar şu rivayete delil getirirler: Mel'un Firavn sarp bir yokuşa çıkarken atının ayakları kısalmış, bir vadiye inince atının ayakları uzamış.

Rablık iddiasında bulunan kişinin elinde âdete aykırı olayın zahir olmasını caiz görmeyenlerin görüşü şöyledir : Rablık iddiasında bulunan kimsenin elinde böyle bir şeyin açığa çıkması cahillere onun Rab olduğunu düşündürür. Zira bilgisiz kişiler cehaletlerinden dolayı putları ilâh yapmışlardır.

Ayni şekilde Rablık iddiasında bulunan kişiyi de ilâh ve Rab kabul etmeleri uzak bir ihtimal değildir. Mel'un Firavn hakkında rivayet edilen hikâye sabit değildir.

MES'ELE 91

Müslümanların ve Müşriklerin Çocukları :

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin çoğunluğu müslümanların çocukları cennette olur, inancındadır.

Müslümanların çocuklarının akıbeti konusunda pek çok hadis rivayet edilmiştir ve hadislerin çokluğu sebebiyle mütevâtır manâsında olmuştur. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) şu hadisi bunlardan biridir. «Düşük çocuk cennetin kapısını tutar, annem-babam cennete girinceye kadar ben girmem, der.» (*)

Ebû Hanife hakkında şöyle rivayet edilmiştir : O müslüman ve müşrik çocukları konusunda çekimser idi. Onun bu hali gençliğindeydi. Çünkü ona yukarıdaki türden haberler ulaşmamıştı. Bu haberler ona ulaşınca o, çekimser fikir beyan etmez tutumundan döndü. Çünkü bu konuda haber pek çoktur.

Müşrik çocukları konusunda anlaşmazlık vardır :

Bir kısmı; Onlar cennetliklerin hizmetçileridir derken,

(*) Münâvî, A.g.e. c. 2, s. 345.

Bir kısmı; Onlar A'raf ashabıdır, demiştir.

Bir kısmı da şöyle demiştir : Kıyamet günü cehennemden bir topluluk çıkar onlar, bu topluluğa girmekle emrolunurlar. Kim bu topluluğa dahil olursa cennete girer, bu topluluğa girmeyen ise cehenneme gider. Hz. Peygamber'den (S.A.V.) bu anlamda hadis rivayet ederler. Ayrıca Hz. Peygamber'den (S.A.V.) «Allah'ın günahsız hiç bir kimseyi azab etmiyeceğini biliyorum» meâlinde bir hadis te rivayet edilir. Bütün bunlar müşrik çocuklarının cehenneme girmiyeceklerine bir işarettir. Fakat bununla birlikte cehennmden bir topluluğun çıkması, onlara girme emri Sünnet ve Cemaat Ehlinin mezhebine aykırıdır. Çünkü ahiret yurdu deneme yurdu değildir. Oysa rivayet edilen hadis ahiretin deneme yurdu olduğuna delâlet ediyor. Deneme yeri dünyadır, ahiret cezâ ve mükâfat dağıtım yeridir. Bu konuda büyük günah sahibinin temelli cehennemde kalacağına dair görüş te vardır. (Mu'tezile'nin görüşü)

Bazı kimseler de şu görüştedirler :

Müşrik çocuklarından ilk misak alma gününde istiyerek iman edenler cennete girer, istiyerek iman etmiyenler cehenneme girer. Zira müslüman çocuklarından çocukluk yaşında ölenlerin ilk misak alma gününde istiyerek iman ederek «evet» dedikleri biliniyor, bu şekilde hadisler de geçmektedir ve onlar cennetliktirler.

Fakat müşriklerin çocukları konusunda onların ilk misak alma gününde istiyerek mi yoksa istemiyerek mi iman ettiklerine dair meşhur hadisler vârid olmamıştır. O halde müşriklerin çocuklarının hali Allah'a havale edilir, O'na bırakılır.

MES'ELE 92

Cevherin Yer İşgâl Etmesi :

Sünnet ve Cemaat Ehli ve genel olarak Kıble Ehli; iki cevherin bir mekân demek olan hayyizde bir araya gelmesi imkânsızdır, demiştir.

Nazzâm'ın görüşü : Bu imkânsız değildir, bunlar lâtif cevherler ve lâtif cisimlerdir. Uzunluk, genişlik, ağırlık renkler lâtif cisimlerdir. Bunlar bir yerde (hayyiz) toplanıp bir araya gelirler.

Bize göre bunlar arazdırlar ve bir yerde ictima ederler.

Nazzâm ise şöyle demektedir : Arazların bir hayyizde bir araya gelmeleri caiz ise —ki ağırlık, renk, yaşlık bunların hepsi araz olup bir hayyizde, bir mekânda bir araya gelmişlerdir— yoğun cisimler bir hayyizda oldukları halde niçin lâtif cevherler ve cisimler bir tek mekânda bir arada toplanmasın?

Kıble Ehlinin Görüşü :

Lâtif cisim; yoğun cisim ve yoğun cevher gibi mekâna muhtaç ve yer işgâl edicidir. İki yoğun cevherin bir yerde ictima etmeleri, birlikte ayni yerde olmaları tasavvur olunamaz. Lâtif cevherler ve cisimler de arazların aksine bu durumdadır. Arazlar mekân işgal etmedikleri gibi mekâna hülûl da etmezler. Çünkü onların devamlılıkları yoktur ki hulûl etmeleri, girmeleri olsun. Arazlar mekân işgal edici değillerdir ki bir araz mekânı işgal edince bir başka arazın gelip onun yerine girmesi muhâl olsun. O halde iki araz arasında gerçekten bir ictima yoktur. Buna göre bir mekânda

pek çok arazın var oluşu görüşü muhal değildir. Bir mekânda birden fazla araz bulunabilir. Ancak siyah, beyaz; hareket, sükûn gibi karşıt olmamaları gerekir. Zıd olmalarından dolayı iki arazın bir yerde var olmaları düşünülemez.

MES'ELE 93

Şeriat, Hakikat:

Sünnet ve Cemaat Ehlinin bu konudaki görüşü genel olarak şudur: Şeriat hakikattır, hakikat şeriatten başka değildir.

Bazı sofiler ve zikir ehlinin görüşü:

Hakikat şeriatten ayrı ve başkadır. Bu görüşü benimseyenler evliyayı enbiyaya üstün kabul edenlerdir. Bunlar; peygamberler şeriatle, veliler hakikatle âmel eder, diyenlerdir. Şeriat 50 dirhemden sadaka vermeyi icabettirir, hakikat ise hepsinin tasadduk edilmesini gerektirir derler. Bunlara «Evliyacılar» adı verilmiştir, sapık bidatçilerdir. Bunlar Allah'ın kitabına, Hz. Resûlü Ekrem'in (S.A.V.) sünnetine muhalefet ederler; bâtın, gizli ilim iddiasında bulunurlar. Bu kişiler Karâmıta mezhebine mensubturlar ve bunlar Allah'ın yarattığı fena kişilerdir.

Gerçek şudur: Bütün hakikatlerin aslı şeriattır. Eğer şeriat hakikatten başka ve ayrı ise bu mecaz olarak böyledir. Mecaz ise sübûtu, kararlaşmışlığı ve yerleşmişliği olmayan şeydir. Falanı mecazî olarak seviyorum dendiğinde söz konusu olan bunun aslının, yerleşmişliğinin ve kararlaşmışlığının olmadığıdır. Hakikatın şeriatten başka ve ayrı olduğunu söyleyen

kişinin küfründen ve tam bir sapıklığa düşmesinden korkulur.

MES'ELE 94

Bir Şeyin Bir Yönden Bilinir, Diğer Yönden Bilinmez Oluşu :

Ehli Sünnet ve'l-Cemaat; bir şeyin bir yönden malûm, bir yönden de meçhûl olmasının mümkün olduğunu kabul eder.

Mu'tezile ve Kaderiyye bir şeyin bir yönden bilinmesi, diğer yönden bilinmemesi mümkün olmaz, görüşündedir. Onlar bu hususta icma halindedirler. Mu'tezile ve Kaderiyye'ye göre bir kimse şeyi bir yönden bilmezse ayni şeyi bir başka yönden de tanımaz, bilmez. Bir kimse Allah'ın mürekkeb bir cisim olduğuna itikad ederse, Allah kadimdir, kadirdir, dese de o kimse Allah'ı bilici değildir. Aynı şekilde bir kimse ipin yünden ve kıldan olduğuna ancak ipin iki ucu olup içine buğday ve arpa konduğuna itikad ederse bu kimsenin ipi tanımadığı, onun ip olarak inandığı şeyin ip olmadığı ancak çuval olduğu ortaya çıkar. Böylece o kimsenin asıl olarak ipi bilmediği anlaşılır. Ebû Hanife de el-Âlim v'el-Müteallim'de bu tür bir beyanda bulunmaktadır.» Allah Teâlâ cisimdir diyen Allah'ı tanımıyor, bilmiyor. Bu bana göre o cevherdir diyen gibidir. Sonra bir ayva çıkarıp bu cisimdir. Öyleyse onun cevheri tanımadığı anlaşılmıştır» dedi.

Ehli Sünnet v'el-Cemaatin görüşü :

Bir şeyin bir yönden bilinip diğer yönden bilinmemesi mümkündür. Bir tek şeyin pek çok sıfatı var-

dır. İnsan bu sıfatlardan bir kısmını bilir, bir kısmını bilmez, böylece bildiği yönden onları bilen, bilmediği yönden de bilmeyen olur.

Zeyd'i uzun boylu olduğu halde, kırmızı, çok kısa boylu olarak bilen kişi onu bu yönden bilmiş olur. Çünkü onu bu sıfatıyla tanımıştır. Fakat o kişi Zeyd'in bazı sıfatlarını bilmediğinden onun bu yönden cahilidir. Bu zorunlu bir şeydir.

Allah'ı kadim, kudretine nihayeti olmayan varlık olarak inanan, fakat, O'nun mürekkeb cisim olduğuna itikad edenin durumu da böyledir. Bu kişi kıdem'in ve sonsuz kudretin Allah'ın zâtî sıfatlarından olduğunu bilerek bu yönden Allah'ı bilen, ama terkîbin, birleşmenin Allah'ın sıfatlarından olmadığını bilmeyerek bu yönden O'nu bilmiyen, Allah'ın cahili oluyor.

— Allah cisim olmadığı halde bir yönden onu bilmek nasıl olur? Terkib onun sıfatlarından değildir. O kişinin inandığı bu varlık ilâh olamaz.

— O kimse Allah'ı mutlak olarak bilen değildir, aksine bir yönden onun cahilidir. Şeyi bir yönden bilmeyen onu mutlak olarak bilen olamaz. Böylece o kimse mü'min de değildir. Çünkü şeyi mutlak olarak bilme, onu bilmedir, tanımadır. Bir yönden bilmemeye gelince; bu hususta onu bir yönden bilmenin düşmesi gerekmiyeceği câiz olursa bunun zıddı da câiz olur, aksine her birini kendi başına değerlendirmek gerekir. Bir şahsın bir yandan itaat edici diğer yönden âsi olmasının mümkün oluşu böyledir. Zira günahkâr mü'min bir yönden itaat edicidir, ama diğer yönden isyan edicidir.

Mu'tezile ve Havaric'e göre bu câiz değildir. Mürcie'ye göre de ayni durum söz konusudur.

Ehli Sünnet'e göre bir şahsın bir yönden mûti, diğer yönden asî, bir şeyin bir yönden bilinir diğer yönden bilinmez olması câiz olunca bir fiilin de bir yönden haram, diğer yönden helâl, bir yönden emredilmiş, diğer yönden yasaklanmış, bir yönden itaat, diğer yönden masiyet olması câiz ve mümkün olur. Bundan dolayı Ehli Sünnet v'el-Cemaat şu hususta icma etmiştir: Cinsî münasebet fasid, bozuk bir nikâhta bir yönden mubah, diğer yönden mahzurludur, haramdır, tâ ki nesebin devamı yönünden helâl cinsî münasebetle ilgili hususlar buradaki cinsî münasebetle de ilgili olsun... Mehrin vücûbu, iddetin gerekli oluşu, iffetin ve namusun yok oluşu gibi cinsî münasebetle ilgili hususlar göz önünde bulundurulsun. Hz. Peygamber (S.A.V.) buna şu hadisinde işaret buyurmuştur: «Allah'ın en sevmediği helâl talaktır. (*) O, talâkı helâl ve buğzedilen şey kılmıştır. Allah'ın sevmediği şey'in terki gerekir, ki bu haramdır. Helâl ise terki ve tahsili eşit olan şeydir. Hz. Resûlü Ekrem (S.A.V.) boşamanın mubah ve haram olduğuna işaret etmiştir, fakat bu iki yöndendir.

Talâk bir yönden kişinin vebâlden kurtulmasıdır, vebâlden kurtulma helâldır. Diğer yönden talâk sünneti kesme, sünneti yerine getirmeme sebebidir. Bu nikâh haramdır. Kurban günü oruç tutma da böyledir. Bu bir yönden Allah için istiyerek, ibadet kasdıyla güçlük, zorluk yüklenmektir, bu yönden helâldir, diğer yönden haram olanı işlemektir ve bu yönden haramdır. Ayni şekilde Allah'a tazim cihetinden onun için zorluk çekmek vacibtir, kişi nezir sebebiyle de o işe memurdur, onu yapması gerekir. Diğer yönden Allah'ın

---

(*) Münâvî, A.g.e., c. 1, s. 79.

mahzurlu kıldığını işlediğinden onun cezasını görür, fakat ona bu günde o orucu yerine getirmesi mubah kılınmamıştır, çünkü o iş bir yönüyle haramdır, mahzurludur.

MES'ELE 95

Ehl-i Sünnet v'el-Cemaatin Tarifi:

Bid'atçiler şöyle bir soru sorabilirler: Niçin hak üzerinde bulunduğunuzu ve niçin Hz. Peygamber (S.A.V.), Sahabe, Tabiîn ve Salihlerin (R.A.) yolu üzere Ehl-i Sünnet v'el-Cemaat olduğunuzu söylüyorsunuz? Buna cevabımız aşağıdaki gibidir:

Hz. Peygamber'den (S.A.V.) kader'in isbatı konusunda çok hadis rivayet edilmiştir. Allah'ın görülmesi konusunda da Sahabe ve Tabiind'en hadisler nakledilmiştir. Şefaat hakkında da hadisler vardır. Fiiller, sıfatlar konusunda ayetler ve hadisler fazlasıyla mevcuttur. Hadiseler gösteriyor ki geçmiştekiler Hak üzere idiler ve Ümmeti Allah'ın kitabıyla amel etmeye dâvetlerinde Allah'ın kitabına aykırı hareket etmiyorlardı. Bizim onların yolu ve sünnetleri üzere oluşumuz sabittir. Mezhep olarak bizim olduğumuz şey üzere onların olduklarına delil şudur: Bizim mezhebimiz mezheplerin ortasıdır. Akıl sahipleri şeylerin ortasını seçerler, onlar ayni zamanda yürümede orta olanı, giymede, yemede, ortayı seçerler. Bütün hasletlerde ortayı, şecaatta da orta olanı seçerler. Meselde şöyle gelmiştir: «Tatlı olma yutulursun, acı olma kalırsın.»

Hz. Ömer (R.A.) Ebû Musa el-Eş'ari'ye (R.A.) siyasette şöyle emretmiştir: «Şiddet göstermeksizin

kuvvetli ol, zayıflık belirtmeksizin yumuşak ol.» Bizim mezhebimiz orta mezheb ise gerçekten biliriz ki Hz. Peygamber (S.A.V.) ve ondan sonraki Sahabe, Tabiin ve Salihler de o mezhep üzere idiler.

Bizim mezhebimizin mezheplerin ortası olması ayrıca şu hususta dolayıdır: Cehmiyye, Mu'tezile ve Kaderiyye gibi ilim, kudret, icad ve tekvin gibi bütün sıfatları nefyetme konusunda aşırılığımız yoktur. Buna karşılık biz isbatta da Hanbeliler, Kerramiler ve Mücessime gibi cisim, organlar, intikalle birlikte inme ve arşa oturmayı isbatta aşırı değiliz.

Aksine Allah'ın ilmi, kudreti, işitmesi, görmesi, tekvini ve bütün sıfatları vardır, deriz. Allah bütün sıfatlarıyla kadîm olup cisim değildir. Onun için organlar, intikal, teğayyür söz konusu değildir. Bunlar orta mezheptir, yoldur. Bütün bunlardan dolayı biz Hanbelileri, Kerramileri ibtâl edersek bizi kader ve itizale mensub sayıyorlar. Kader ve itizalı (Mu'tezile) ibtal ettiğimizde bizi Hanabile ve Kerramiyye'ye mensub kılıyorlar. Allah her iki sapık fırkaya rahmet etmesin...

Biz ayrıca şunları da kabul ediyoruz: Bizim fiillerimizle gerçekte bizim irademiz vardır. Fiil bizden olup yaratma Alah Teâlâdandır.

Mu'tezile'ye göre fiil de yaratma da kuldandır.

Mücebbire'ye göre hepsi Allah'tandır.

Biz büyük günah sahipleri temelli cehenemde kalmazlar görüşündeyiz. Ayrıca büyük günahla imanın faydası ibtâl edilmediği gibi büyük günahın zararı imanla yok olmaz. Hatta kişi imanı olmakla birlikte büyük günahından dolayı sorguya çekilir. Bu da orta

yoldur. Bundan dolayı da bizi şuraya buraya nisbet edenler vardır.

Bize göre bütün Sahabe'ye sevgi beslemek gerekir, onlardan bazılarına buğzetmek câiz değildir. Biz sevgide aşırı değiliz, ama Rafizîler Hz. Ali (R.A.) sevgisinde aşırıdırlar. Hatta ona olan sevgilerinden dolayı Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a (R.A.) buğzederler.

Haricîler Hz. Ebû Bekr, ve Hz. Ömer (R.A.) sevgisinde aşırı olup Hz. Ali'ye (R.A.) buğzederler. Hatta haricîler bizi Razifilere nisbet ederken Rafiziler ise bizi Haricilere mensub sayıyorlar. Biz ise söz konusu her iki sapık fırkadan uzağız. Bizim mezhebimiz orta mezheptir.

MES'ELE 96

İslâm Dışı İnançlar:

Kıble ehli'nin inançları çeşitli olduğu gibi küfür ehlinin mezhepleri de farklıdır. Hz. Peygamber (S.A..V) şöyle buyurmuştur: «Yahudiler yetmiş bir fırka'ya ayrılmıştır, onlardan biri hariç hepsi cehennemdedir. Hıristiyanlar yetmiş iki fırka'ya ayrılmıştır, biri hariç hepci cehennemdedir.» (*)

Diğer kâfirler de mezheplere ayrılmıştır, bunlar Mecusiler, Müşrikler, Felsefeciler, Hind ve Türklerden diğerleridir. Ancak onların fırkalarını bilmenin yararı yoktur. Çünkü bir şeyi öğrenme bir yarar için olur. Bâtılı öğrenmede yarar yoktur, ancak ondan korunma için bâtıl öğrenilir. Ta ki müslümanlardan biri bâtılın içine düşmesin. Yani müslümanlardan biri Ya-

---

(*) Münâvî, A.g.e., c. 2, s. 20.

hudi, Hıristiyan, Mecusi ve Müşriklerin fırkalarından birinin içine düşmesin. Zira bunlar İslâm iddiasında bulunup küfrü İslâmla örtüyorlar.

Hatta böylece insan bilmiyerek bunların inançlarının içine düşebilir. Netice olarak bunları bilmemek bilmekten daha iyidir. Bunların öğrenilmesinde herhangi bir yarar yoktur.

Batınilik ve Felsefe

Felsefecilere gelince, bunlar İslâm olduklarını açıklıyorlar. Müslümanları felsefeye çağırıyorlar ve felsefenin ilim olduğnu iddia edip karışıklık çıkarıyorlar, zihinleri karıştırıp yaldızlı sözlerle bâtılla uğraşıyorlar. Fakat bunların tezvirlerini öğrenmek gereklidir, ta ki cahil, anlayışsız kişiler felsefecilerin görüşlerine kaymasınlar.

Felsefecilerden bir kısmı Dehrîlerdir, Maddecilerdir.

Bir kısmı Allah'ı kabul eder.

Dehriler bazen müslümanları Karâmita yaparak aldatıyorlar. Karmatîler felsefe iddiasında bulunurlar. Karamita mezhebinin aslı aldatma ve gizlemedir. Bunlar. Allah Teâlâ'nın kullarının fenalarıdırlar. Adetleri gece ve gündüz aldatma, bulundukları küfre dâvet ve baskın yaparak müslümanları öldürmektir. Ebû Said Hasan b. Behrâm el-Cennâbî (Metinde Ebû Ali el-Cübbaî) Mu'tasım. zamanında yanında Karmâti topluluğuyla birlikte çölde hacıların üzerine hücum etmiş ve elli bine yakın müslüman öldürmüştür. Sonra Mekke'ye hücum ederek Hacer Esved'i alıp Lahsa'ya götürmüş, onu bir çöplüğe atmıştır. Neticede bu mezbeleliğe abdest bozan herkes bâsûr hastalığına tutulmuştur.

Sonra siyah taş'ı (Hacer Esved) Mekke'ye iade etti. Halife Mu'tasım onun ve Karmâtî olan Lahsalıların üzerine yürümeyi istediyse de bu mümkün olmadı.

Karmatî mezhebinin aslı Râşid halifeler devrinden sonra Mecusiliğin yerine ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer (R.A.) zamanında şahlık mecusilerden gidince onlar gizlenme, karıştırma ile meşgul olmaya başladılar. Ve daha sonra Karamîta mezhebi ortaya çıkıp İslâm ülkesinde açığa vuruldu.

Söz konusu mezhep Karmat'a nisbet edilir. Mezhebin kurucusu etrafa pek çok dâvetçi göndermiş, her dâvetci kendi nefsinden mutluluk ve uğurluluk izhar ediyor, daha sonra dâvetini yapıyordu. Bu dâvetçilerden biri Kûfe'ye gelmiş ve müslüman, zeki, salih bir sığır çobanına uğramıştı. Fakat bu çoban bilgisiz idi. Bu çobanın âdeti kendisine uğrayanlara süt ikrâm etmekti. Çoban bu dâî'yi (propagandacı) sütle ağırlamak istedi, fakat dâi : «Sen sığır çobanısın, olabilir ki sığır başkasınındır» dedi. Çoban; Onlar bana misafire takdim etmem için verdiler» deyince Karmâtî dâvetçi; «Sütlerin yarısı buzağılarındır. Onlar eğer sığırdan anlıyorlar ise izin vermişlerdir. Ama sana buzağıların hakkı için de izin verildi mi? «Bunun üzerine çoban bu dâvetçi hakkında hayret etit. Çünkü sütten alıp içmemişti. Çoban süratli bir şekilde Kûfe civarındaki bir köydeki kulübesinden çıkarak ailesine gidip dâvetçinin hikâyesini anlatır, onlara dâî'nin zühd ve takvâsını nakleder. O böylece haberle gelmiştir. Adı geçen dâvetçi yemek yedikten sonra yatsı namazını kılıp bütün geceyi namazla geçirmiştir. Böylece dâî o sığır çobanının yanında günlerce kaldı. Çoban ve ailesi, yeni saksının suyunu çektiği gibi onun kuyusunun suyunu içtiler.

Sözü edilen sığır çobanı Hamdan el-Karınat adını taşıyordu. Bu Hamdan kısa ayaklı, orta boylu, kaz gibi yürüyen biriydi.

Hamdan el-Karmat dâî'yi evine götürdü, bütün geceleri namaz kılıyordu. Dâî'nin yanındaki torbada bir kitap vardı. Hamdan torbada ne olduğunu sorunca dâvetçi kitab olduğunu söyledi. Hamdan kitabta ne olduğunu sorunca «ilim» cevabını aldı. «Hangi ilim» sorusuna «sen o ilme ehil değilsin» karşılığını alınca Hamdan «belki olurum» deyince dâvetçi, «Ehil olduğun zaman ben onu sana öğretirim» dedi.

Bir müddet daha kaldıktan sonra dâvetçi Hamdan'ı inancına dâvet etmeyi arzuladı. Hamdan'a «Şimdi öğrenmeye ehil oldun» kitabta olanı sana öğreteceğim, ama bir şartım var. Hamdan; «Nedir o» deyince dâî; «Gulat'ın imanıyla iman ederek hiç kimseyi sana öğrettiğimle mecbur etmemek...»

Karmâtîlerin büyük kabalıkları olduğunu Abdullah b. Rezzâm'ın mezheplerini ve inançlarının çirkinliğini anlatıtğı derlemesinde gördüm. Abdullah b. Rezzâm'ın hangi mezhepten olduğunu bilmiyorduk, ama karmâti değil iken bu aşırıların imanını kabul etmiştir. Daha sonra Şiiliğe dâvette bulunmuş, Hz. Ali'nin (R.A.) faziletlerini, diğer râşid halifelerin kötülüklerini zikretmiş, Hamdan bu görüşleri ondan almıştır. Bu aşırı inançla bağlandıktan ve zamanını buna dâvetle geçirdikten sonra Hamdan'ı dehriyye'ye çağırmıştır. O ayrıca şeriatın kötülüklerini zikredip Hamdan'ı İbahiyye ve Mecusi inançlarını kabule dâvet etmiş, oğulları ve kızları ona tâbi olmuş, sonra terketmişlerdir ve o da kaybolup gitmiştir.

Hamdan dâvetçilerin en büyüklerinden biri hali-

ne gelip Küfe'den Isfahan'a gitmiş, dâvetle uğraşıp karmatî mezhebiyle meşhur olmuştur. Bütün bunlar Karamîtâ'nın durumunu gösteriyor. Onların bütün sözleri tevzir ve aldatmadır. Onlar «her sözün bir içi bir de dışı vardır» derler. Bâtın ilmini bildiklerini iddia ederler. Ayrıca felsefeden anladıklarını ileri sürerler. et-Tîn sûresinin başındaki Tîn'den maksadın Hz. Ali, Zeytûniden Hz. Hasan, Tûr Sina'nın Hz. Hüseyn (R.A.) ve el-Beledü'l-Emin'in de Muhammed b. Ali olduğunu söylerler. Onlar Alalh kelâmını böylece gerekmediği şekilde tefsir ederler. Lâilâhe İllâllah Muhammedü'r-Resûlullah derler ama bununla Hz. Ali (R.A.) evlâdından yedi imamı kasdederler. Zira tevhid cümlesinde yedi kelime vardır. Râfizî rafzında, reddinde derinleştikçe Karmatî olur. Biz her bid'atçının şerrinden Allah'a sığınırız.

Felsefe

Bir ilâhı kabul eden felsefecilere gelince; Onlar da inançsızdırlar. Zira onlar bütün peygamberleri inkâr ediyorlar. Onlar; «Allah'ın marifeti bütün bu peygamberlere mümkün değildir.» ididasını ileri sürüp bazan «Allah her cisimle birliktedir, o basit bir cevherdir» derler. Bazan da şu görüşü ortaya atıp; «Allah akıldır» derler. Felsefeciler Ba's'i (diriliş) inkâr ederler ve «ölen kişinin rûhu ruhânî âleme çıkar, eğer hakim, filozof ise ruhu hatatta olur, değilse zorluk ve güçlük içinde olur» derler. Onlara göre âlem cismânî ve rûhanî olarak ikiye ayrılır; ahiret rûhânîdir, dünya ise cismânîdir. Ben Andekan'da onlardan birîni bir evde gördüm ve ona şöyle dedim : «Ahiretin rûhanî olup cismânî olmadığını ne ile biliyorsun? Eğer sen Allah'a inanıyorsan Allah şöyle buyuruyor: Ahiret yurdu cismânîdir. Bunun üzerine hayrette kaldı ve sustu.

Netice olarak felsefe yakıcı bir karanlığa sahip bâtıl bir ilimdir, öğrenilmesi fâsiddir. Ben onların bazısını ve kitaplarını gördüm. Mu'tezilenin büyük çoğunluğu görüşlerini onlardan almışlardır. Hiç bir Mu'tezilî ve Kâderi görülmez ki felsefeden bir şey bilmiş olmasın. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MEZHEPLERİN BEYANI

Kıble ehlinin mezheplerini kısaca zikretmek onlardan uzak durmak için gereklidir. Zira bid'at ehlinin işi, bid'atlerini güzel göstermek, inançlarına başkalarını dâvet etmektir. Bununla birlikte onlardan ve inançlarından uzak durmak farzdır. Hz. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Bid'at sahibine saygı gösteren İslâmı yıkmış gibi olur.» (*)

Ebû Mansûr Mâturîdî, Ebû'l-Hasen el-Eş'arî ve Kaderiye'den el-Kâ'bî gibi gelip geçmiş bilginler Kıble ehlinin inançlarını belirten Mâkâlât kitapları yazmışlardır. Bunlardan başkaları da eserler vermişlerdir. Bunlar makalelerini bir şeye hasretmemişlerdir. Bazıları Hz. Peygamber'den (S.A.V.) rivayet edilen «Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, onların hepsi cehennemde olup sadece biri değildir» hadisi gereğince, eserlerini yetmiş üç fırkaya hasretmiştir. Ben Lu'luliyyat sahibi Nesefi'nin bu konudaki tasnifi Mekhûl'u gördüm. Bu eserinde bid'at ehlini altı sınıf altında inceliyor. Bunlar; Kaderiyye, Cehmiyye, Râfiziyye, Harûriyye, Cebriyye ve Mürcie'dir. O her sınıfı on iki sınıfa ayırarak yetmiş iki fırkayı bulmuş oluyor. Bu konuda Mekhûl'den başka eserler de var-

(*) Münâvî, A.g.e., c. 6, s. 237.

dır. Bu eserlerin sahipleri İslâm fırkalarının türlerini başka şekillerde açıklamışlardır. Ebul-Hasen el-Eş'arî on sınıfa ayırmıştır: Şiâ, Havaric, Mu'tezile, Mürcie, Cehmiyye, Dırârîyye, Küllâbiyye, Huseyniyye, Bekriyye ve Hadis Ashabı... Hepsi bu kadardır. Bid'at ehlinin mezhep usûlu Rafizi mezhebine benzer. Bunların arasında Karamita da vardır. Onlar kendilerini şîa derler.

1 — **Şiiler,** Hz. Ali (R.A.) taraftarı olduklarını ileri sürerler, oysa Hz. Ali (R.A.) onlardan uzaktır.

2 — **Havaric mezhebi** mensupları kendilerini Muhakkimetu'ş-Şûrât diyorlar. Şûrât ile kendilerini, Allah için savaşta sattıklarını, adadıklarını kasdediyorlar.

3 — **Kaderiyye mezhebi** içinde Mu'tezile, Dırârîyye, Bekriyye, Huseyniyye, Zâbirâşâiyye, Züheyriyye, Tûmeniyye ve felsefeciler vardır.

4 — **Cebriyye mezhebinde** Cehmiyye ve Merisiyye yer alır.

5 — **Mürcîe mezhebi** mensupları azdırlar. Bunlar eşyayı karıştırırlar.

6 — **Mücessime mezhebinde** Kerrâmiye, Hanâbiye ve Yahudiler yer alır. Bunların çoğunluğu tecsim taraftarıdır.

Bütün bunlar bid'at ehli mezhepleridir.

9 — **Sünnet ve Cemaat** Ehlinin mezhebi yedincidir. Bu mezhep fakihlerin, kârilerin, mutasavvıfların, ve hadis erbabının mezhebidir. Bu mezhep Sahabenin ve Tabiinin mezhebidir ve bu Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Sünnetidir.

Eş'arî ve bağlıları Sünnet ve Cemaat Ehlinden olduğunu söylüyorlar ve İmam Şafiî'nin bütün ashabı Eş'arî mezhebi üzeredir. Bizimle onlar arasında onların hata ettikleri bir kaç meselede ihtilâf vardır.

Ebû Muhammed Kattân'ın tâbileri olan Küllâbiye de Ehli Sünnet ve Cemaattan olduklarını söylüyorlar. Bizimle onlar arasında onların hata etikleri üç veya dört meselede anlaşmazlık vardır.

Biz şimdi Hz. Peygamber'in (S.A.V.) sünneti, Sahabe'nin Tabii'nin bunlardan sonraki imamların, Salihlerin yolu olan Sünet ve Cemaat Ehlinin mezhebini anlatacağız: Bu mezhep şu aşağıdaki hususların kalble inanılması dille söylenilmesinden ibarettir.

Allah Birdir, ezelîdir, ortağı ve benzeri yoktur, O cisim ve cevher değildir, O kâdirdir, diridir, işiticidir, bilicidir, görücüdür, konuşandır, yaratandır, rızık verendir, merhamet edendir, ezelîdir, ebedîdir. Allah'ın ilmi, hayatı, kelâmı, işitmesi görmesi, fiili, kuvveti vardır. O bütün sıfatlarıyla kadîmdir. O'nun sıfatlarından hiç biri ne hadis, ne muhdes ve ne de mahlûk değildir. O'nun kelâmı da hadis, muhdes, mahlûk ve uydurulmuş değildir.

Allah'ın sıfatları Allah'tan ayrı değildir, onlardan hiç bir şey diğerlerinden ayrı değildir. Sıfatlar Allah'ın zâtı da değildir. Allah'ın ismi vardır. Allah'ın ismi Allah'tır, isim verme (tesmiye) Allah'tan başkadır, ayrıdır. İnsanın Allah'a ibadet ediyorum sözü Allah'ın zâtına ibadet ediyorum demektir.

Allah'ın insanlardan ve meleklerden resulleri vardır. Bunlar Allah'ın kullarının seçkinleri, sadıkları, muttekileri ve en iyilerîdir. Ayni zamanda küfürden

ve büyük günahlardan uzaktırlar, korunmuşlardır. Allah'ın melekleri vardır, bunlar dişi değildirler. Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitapları vardır ve hepsi haktır, doğrudur.

Ölümden sonra diriliş muhakkak vuku bulacaktır. Allah bütün yaratıklarını diriltecektir. Kâfirleri cehenneme, takva sahibi mü'minleri cennete koyacaktır. Günahkâr mü'minlerin bazısını cehenneme koyup sonra çıkaracak, Peygamberlerin ve diğerlerinin şefaatiyle cennete koyacaktır. Bazısını cehenneme koymadan peygambr ve başkasının şefaatiyle cennet'e koyacaktır. Mü'min cehennemde temelli kalmaz. Kıyamet gününde mizan kurulur. Bununla Allah'ın dilediği şekilde ameller tartılır. Sırat cehennem üzerinde bir köprüdür. Kitapların okunması, hesap, Allah'ın dilediği mü'minlerin Kevser havz'ından içmesi haktır. Mü'minler bir hizada, karşıda ve yüz yüze olmaksızın, Allah Teâlâ'yı görürler. Zira onlar bir mekânda olup Allah mekândan münezzehtir. Mü'minler O'nun bildikleri gibi görürler. Ve rü'yet (Allah'ı görme) Cennette Allah'ın dostlarına ikrâm etiği zamanlarda olur. Cennet ve cehenenmle birlikte içindekiler yok olup son bulmazlar.

Cennetlikler ebedî olarak nimetlerden yararlanıp cehennemlikler de ebedî olarak azâb görürler.

Cisimlerin, cevherlerin, arazların, iyi - kötü fiillerin Yaratıcısı Allah Teâlâdır. Taatleri, masiyetleri bütün fiilleri Allah diler. Onları takdir eden, kaza ve hükmeden, onları yoktan var eden Allah'tır. Taatlere rıza gösterir, muhabbet besler, mubah fiillere rızası vardır ama masiyetlere rızası olmayıp onları sevmez. Allah, olan her şeyi diler. Allah mü'minlere hidayet

gösterip onların islâhını sağlamış, kâfirlere hidayet göstermeyip onları ıslâh etmemiştir. Eğer o dileseydi onları doğru yola sevkeder, ıslâh ederdi. Eğer lütûf gösterseydi onlar boyun eğerek, istemiyerek iman ederlerdi.

İstitaa (güç) fiille birlikte olup ondan önce değildir. Bir kimse ancak Allah'ın dilemesiyle kendine yarar ve zarar sağlıyabilir. Kulun kuvvetini ve fiilini yaratan, yoktan var eden Allah'tır. Kul hakikatte faildir. Bütün günahları işlese bile mü'min kâfir olmaz, imandan çıkmaz. İslâm imanla birlikte olup birbirinden ayrı değillerdir. Bir kimsenin imanı İslâmsız, İslâmı imansız düşünülemez. İman ve İslâm kalb ile tasdik, dil ile ikrârdır, söylemedir.

Kabir azabı, Münker ve Nekir sorgusu, Evliya'nın kerâmeti, büyük günah işleyenlere şefaat haktır.

Maktûl, öldürülen kişi, eceliyle ölmüştür.

Haram, helâl gibi rızıktır, ancak haramı yemek yasaklanmıştır, haramdır. Allah cinleri ve şeytanları yaratmıştır.

Peygamberlerden sonra insanların en hayırlısı Sahabedir. Sahabenin en üstünü Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (R.A.)'dir.

Allah'ın eli, gözü, yüzü vardır, ama bunlar onun sıfatlarıdır, organları değildir.

Allah için mekân düşünülmez, O mekânda olmayıp mekândan münezzehtir, O mekânı yaratmadan önceki sıfatı üzeredir.

Allah, Arş'ı yarattıktan sonra, Arş'a intikal etmeden, Arş'a dayanıp oturmadan Arş'a hükümdârdır, hükümrandır.

Allah için cihet, yön düşünülmez, O cihetlerden bir cihette değildir, ama cihetleri yaratmadan önceki hâl üzeredir.

Mirac haktır, Hz. Peygamber (S.A.V.) hadislerde geldiği gibi Alalh Teâlâ'nın göklerde dilediği yere çıkmıştır.

Deccâl, Ye'cûc ve Me'cûc çıkacaklar, Hz. İsa (A.S.) gökten inecek, Dâbbetü'l-Arz yerden çıkacak, Güneş batıdan doğacaktır. Bunlarla ilgili haberler Allah'ın kitabında ve hadislerde mevcuttur.

Cennet ve Cehennem yaratılmışlardır, bunlar rûh olmayıp cisimdirler.

Şeytanlar ve Cinler vesvese verirler.

Müslümanların çocukları hadislerde geldiği gibi Cennette olacaklardır.

Allah'ın kelâmı kulaklarla işitilir, kalblerle ezberlenir, sayfalara yazılır ve dille okunur.

Soy üzerine misak, and alma «evet» kelimesi ile olmuştur. Bir kısmı bunu istiyerek, bir kısmı da istemiyerek söylemiştir. «Evet» cevabını istiyerek, iman ederek söyleyenler dünyadan mü'min olarak giderler, istemiyerek, iman etmiyerek söyleyenler de iman bulunmaz, bunlar dünyadan kâfir olarak giderler.

A) **Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin Ehli Sünnet'le ihtilâf ettiği konular:**

Sünnet ve Cemaat Ehli: Allah'ın yaratma, rızık verme, rahmet etme gibi fiilleri vardır. Allah bütün bu fiilleriyle kadimdir, ezelidir. Allah'ın fiilleri hadis olmadığı gibi muhdes de değildir, diğer sıfatları gibi bu

fiil sıfatları Allah'ın zâtının ayni de değildir, gayrî de, onlar başka da değildir.

Ebû'l-Hasen Eş'ari: Allah'ın fiili, fiil sıfatı yoktur, fiil ve mef'ul (yapılan iş) birdir, görüşündedir. Ona bu konuda Kaderiyye ve Cehmiyye uymuştur ve bütün ashabı da onunla beraberdir. Oysa bu tam hatalı bir anlayıştır.

Sünnet ve Cemaat Ehli: Günahlar ve küfür Allah'ın rızasıyla ve muhabbetiyle değildir. Bunlar ancak Allah'ın dilemesiyledir.

Eş'ari: Allah küfre ve masiyetlere rıza gösterir, onlara muhabbeti vardır, der. Oysa bu da tam bir hatalı davranıştır.

Sünnet ve Cemaat Ehli: İman kalble tasdik ve itikad, dille ikrârdır, şehadettir.

Eş'ari: İman kalble tasdiktir, lisan ile ikrâr olması bir farzdır, demiştir. Bu da bir hatadır. Onun meselelerinin en kötüsü fiiller meselesidir. Eş'arî Makalât kitabında Hadis Ehlinin mezhebini zikrederek kendisinin de ayni inançta olduğunu belirtmiştir. Oysa bu üç meselede Hadis ehli Sünnet ve Cemaat Ehli ile ayni görüşe sahiptir. Böylece Eş'arî'nin de bu görüşleri benimsediği ortaya çıkıyor. Fakat el-Mûcizü'l-Kebir'de zikredildiği ve bizim de burada zikrettiğimiz gibi o bu meselelerde iki görüş benimsiyerek şöyle diyordu: Sanki bu üç meseleden rücu edercesine «Furû'da her müctehid isabet kaydeder, doğruyu söyler.» Oysa Ehli Sünnet ve Cemaat; Müctehid hata da yapar, isabet de kaydeder, görüşündedir.

B) **İbn Küllâb ile Ehli Sünnetin Anlaşmazlıkları:**

İbn Küllâb Ehli Sünnet ve Cemaata Saîdlik ve şakîlik meselesinde muhalefet etmiştir.

Ehli Sünnet şu görüştedir: Saîd şakî olur, şaki de saîd olur. Hz. Hamza'nın (R.A.) katili Vahşi ve Ebû Süfyan küfür halinde iken Allah'ın düşmanları ve şakî idiler, daha sonra İslâmı kabul etmekle said oldular.

İbn Küllâb ve Eş'ari: Adı geçen iki kişi said idiler, demişlerdir. Bir kısım hadis ashabı da İbn Küllâb'ın bu görüşüne meyletmiştir. Bu bize göre hata olup ümmetin icmaına aykırı bir tutumdur. Ümmet küfür halindeyken Allah'ın düşmanlarının hükümleri ne ise onu vermede icma halindedir. Adı geçen iki kişi gerçekten düşmandılar. İbn Küllâb'ın düşüncesinde bu gerçeğin ibtali söz konusudur.

İbn Küllâb; Allah'ın ismi Allah olmadığı gibi ondan başka da değildir, görüşündedir. Biz bunu sıfatlar bahsinde söz konusu ettik. Bir kısım Ehli Sünnet de bu görüşü benimsemiştir. Bu da bize göre yanlıştır. Bu bir kaç husus İbn Küllâb'ın Usûlü'd-Din'de Ehli Sünnete muhalif olduğu konulardır.

C) Hadis Ehlinin Ehli Sünnet'e Muhalif Olduğu konular:

Hadis Ehli iki meselede Ehli Sünet'e muhalefet etmiştir: Onlar şöyle demezler: Kur'an söyleyenin sözü, okuyanın okuyuşu olarak mahlûktur. Yine şunu da söylemezler: Kur'an'ın harfleri yaratılmıştır. Bunlar onların yanlışlarıdır.

Tasavvur ehli de reddiye mezhepleri vücuda getirmişler, bunlardan bir kısmı sapık fırkalar halinde

gelmiştir. Biz bunlardan inşallah ileride bahsedeceğiz.

1 — Râfizîlerin Mezhebi :

Râfizîler Hz. Ali'nin (R.A.) ilimde, şecaatte, kerâmette Allah tarafından bütün sahabeden üstün olduğunda ittifak etmişlerdir.

Sünnet ve Cemaat Ehli ise Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, ve Hz. Osman'ın (R.A.) Hz. Ali'den (R.A.) daha faziletli olduğunu kabul etmiştir.

Râfizilerin gulâtı (aşırıları) Hz. Ali'yi (R.A.) peygamber ve bazıları onu ilâh kabul etmiştir.

2 — Mubeyidda ve Nusayriyye; İlâhîlik Hz. Ali'ye (R.A.) inmiş ve o ilâh olmuştur, derler. Bunlar, onun uluhiyyeti çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına geçmiştir, inancındadırlar. Mulhid, dinsiz, Beyân b. Sem'ân ve başkaları bu inançtadırlar. Bu inançların yalan ve uydurma olduğu açıktır.

Râfizîlerden bazıları, Kur'an'ın bir kısmının Hz. Muhamed (S.A.V.)'e, bir kısmının Hz. Ali (R.A.)'ye indiği inancındadır. Ben H. 479 senesinde arkadaşlarımızdan bir fakihi dinledim. Bu fakih Mekke'de Beytullah'ı ziyarette idi. Ziyaretin dışında bir gün, Râfizîlerden birisinin bir topluluğu zikirden alıkoyarak şöyle dediğini nakletmiştir : «Hz. Cebrail (A.S.) Kur'an'la Hz. Peygamber'e iniyordu. Hz. Peygamber (S.A.V.) Hz. Cebrail'e (A.S.) Kur'an'dan bir mikdar Hz. Ali'ye (R.A.) indirmesini emretmiştir.»

Râfizilerin aşırıları beş kişi dışında bütün Sahabe'yi tekfir ederler. Bu beş kişi Ammâr b. Yâsir, Suheyb, Mikdâd ve diğer iki Sahabîdir. Söz konusu Râ-

fizi aşırılar Sahabeyi tekfir ederken şunu ileri sürerler: Hz. Ali (R.A.) Hz. Pygamber'den (S.A.V.) sonra Hz. Resûlü Ekrem'in (S.A.V.) nassla tayin etmesiyle imamdır. Hz. Ebû Bekr (R.A.) Sahabenin hepsiyle birlikte ona zulmederek onun elinden velâyeti, idare etme yetkisini almıştır.

Râfizîlerden İmamiyye mezhebi, imametin Hz. Ali (R.A.) evlâdında olduğunu idia ederler. Onlar bazen imam'ı peygamberden üstün tutarlar, bazan da peygambere bağlarlar, ilhak ederler. Bazen onlar uluhiyyetin imam'a hulûl etiğini, girdiğini söylerler.

Râfizîlerden Allah'ın ortaya çıktığını, Allah'ın zahir olduğunu söyleyenler de olmuştur. Muhtar b. Ubeyd bunlardandır.

Mücessimenin kabul ettiği gibi Allah'ı birleşmiş, terkib olmuş cisim kabul eden Râfiziler de vardır.

Râfizilerin bütünü Kaderiyye ve Mu'tezile mezhebi inancındadır ve onların mezheplerinin sonu Karmatî mezhebine dönüşmektdir.

Râfizilrin fenalık yönünden en hafifleri Zeydiyye'dir. Bunlar Hz. Peygamber'in (S.A.V.) Ashabından hiç birini tekfir etmezler. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'i (R.A.) hak imam kabul ederler, fakat Hz. Ali'yi (R.A.) diğer sahabeden üstün tutarlar.

3 — **Râfizilere Râfizi denmesi:**

Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer (R.A.) hakıknda kötü söylemelerinden dolayıdır. Zeyd bu konuda Rafizîleri reddetmiş, kabul etmeyip onların bu görüşünü terketmiştir. Diğerleri ise bu görüşlerinde, yani Hz. Ebû

Bekr ve Hz. Ömer'i (R.A.) redde israr ettiklerinden onlara Râvâfiz, Rafizîler ismi verilmiştir.

4 — **Hâricilerin Mezhebi :**

Hâriciler, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Zübeyr, Hz. Tâlhâ, Hz. Ayşe ve Hz. Muaviye'yi (R.A.) tekfir ederler. Ayrıca onlar küçük ve büyük günah işleyenleri de kâfir sayarlar.

Hâriciler, müslüman sultanlara karşı çıkma ve onlarla savaş konusunda ititfak halindedirler. Dâru'l-İslâm ve Darü'l-Harb konularında da anlaşmazlıkları yoktur.

Hâricilerden müşriklerin çocukları cehenenmdedir diyenleri vardır. Ayrıca hariciler onlara muhalif olanların öldürülmesinin ve mallarının mubah olduğunu kabul ederler. Muhalif öldürülmedikçe, ancak öldürüldükten sonra malının mubah olduğunu benimseyenler de çıkmıştır.

Hâriciler Allah'ın fena yaratıklarıdır. Çoğunluğu kendi ididalarına ve bize göre kâfirdirler. Çünkü onlardan hiç biri küçük günahlardan kendilerini koruyamazlar.

Bütün bunlarla birlikte Hâricilerden bazıları da Tecsim'e inanıyorlar ve genel meselelerde Kaderiyye ile uyuma halinde bulunuyorlar. Neticede Hâriciler Allah'ın fena yaratıklarıdırlar.

5 — **Kaderiyye ve Mu'tezile Mezhebi :**

Bu mezhebin mensupları, Allah'ın sıfatlarını ve rü'yeti nefyde ittifak etmişler, Allah'ın kelâmını mahlûk saymışlardır. Bunlara göre fiilleri yapmada irâde-

si olan insanların fiillerini Allah yaratmayıp kulların kendileri yoktan var etmektedirler.

Kaderiyye ve Mu'tezile'nin çoğunluğu şu inançtadır :

Allah Teâlâ küfrü, masiyetleri dilemez ve irade etmez. Allah kullarına iş yapma kuvveti vermiştir, onlar dilediklerini yaparlar. Allah kâfirlere istiyerek iman etmeleri için lutf göstermez, aksine kâfirlere dilemesi vardır. Bununla beraber Allah kulları için ancak aslah olanı yapmıştır. İnsanlardan sapıklığa sapan, kendi ihtiyariyle bunu seçmiştir. Bir insanın iman etmiyeceğini Allah bilse bile, yani bilse de, o kişinin iman etmesi düşünülebilir.

Sözü edilen mezhep mensuplarından bazıları şu görüşleri ileri sürerler : Allah varlığından önce hiç bir şeyi bilmez. Bunlar kabir azabını, Münker ve Nekir sualini, sırat'ı, mizan'ı inkâr ederler. Cennet ve cehennem yaratılmış değildir, derler. Kıyamet gününde amel defterlerinin okunmasını, evliyanın kerâmetini, miracın Mescidü'l-Aksâ'dan sonraki kısmını ve soy üzerine misak alınmasını inkâr edenler bu mezhebe mensupturlar.

Bunların bir kısmı; Darü'l-Harb'in, Ehli Sünnet'in galip geldiği ülke olduğunu söylemiş, muhaliflerinin kanlarını helâl saymıştır. Bunlara göre haram rızık değildir. Öldürülen kişi ecelinden önce ölmüştür.

Arazalr kalıcıdırlar.
Hz. Ali (R.A.) bütün Sahabeden (R.A.) üstündür.

Fiilden bir başka fiil doğar.
Mu'tezile, meselelerinin çoğunu felsefecilerden almıştır. Onlar kendilerine Tevhid ve Adalet Ehli ola-

rak isim vermişlerdir. Sünnetlerden uzak kalmışlardır. Onların sünnetlerden uzak durmaları ceza ve tahkir olarak onlara yeter. Bunların uzak durdukları sünnetler Hz. Peygamber'in (S.A..V) ve müslüman cemaatlerinkidir. Bundan dolayı Sünnet ve Cemaat Ehlinden uzak duruyorlar.

Büyük günah sahibinin imandan çıkacağını ama İslâmdan çıkmıyacağını ve ateşte temelli kalacağını söylüyorlar.

Mu'tezile Ehli Sünnetle beş meselede ihtilâf halindedir. Bunlar; Sıfatlar, rü'yet, büyük günah sahibinin cehennemde temelli kalıp kalmıyacağı meselesi olan va'd ve vaid, fiillerin yaratılması ve irâde meselesidir. Onlar bu beş meselede pek çok eserler tasnif etmişlerdir.

Kaderiyye'den olan Hüseyniyye bunlara meselelerin çoğunda muvafakat etmiştir. Bu meseleler sıfatların ve rü'yetin nefyi ile Allah kelâmının yaratılmışlığıdır. Fakat bir kaç meselede bunlara muhalefet etmiştir. Bunlar ise insanların fiillerinin yaratıcısının Allah olduğu, insanın gücünün fiille birlikte bulunduğu, Allah'ın küfrü ve masiyetleri dilediği, dilediğini dalâlette bıraktığı, öldürülen kişinin eceliyle öldüğü, haramın rızık olduğu ve arazların imkânsızlığı gibi konulardır. Hüseyniyye bu meselelerde Kaderiyye'ye muhaliftir. Sözünü ettiğimiz Hüseyniyye el-Hüseyn b. Muhammed en-Neccâr el-Basri'ye bağlı olanların fırkasıdır. Neccâr'ın kendine ait bir görüşü de; Cisimlerin bir araya gelmiş arazlar oluşu ve Allah'ın gerçek olarak her mekânda bulunuşudur.

Mu'tezile genel olarak bütün meselelerde Kaderiyye'ye muvafakat etmiştir.

Dırârîyye Mu'tezile'ye genel olarak uymuş, sayılı bir kaç meselede muhalefet etmiştir. Dırarîyye şu görüştedir: İnsanların ihtiyaçları olsun, olmasın, bütün fiillerin yoktan var edicisi Allah'tır. Neccâr'ın benimsediği gibi Dırârîyye de cisimlerin bir araya gelmiş arazlar olduğunu kabul ediyor. Onlara göre Allah'ın bir mahiyeti vardır, bunu yalnız Allah bilir. Allah âhirette kulları için bir duyu yaratır, onlar bu duyu ile Allah'ın mahiyetini idrâk ederler. Dırar b. Amr bu görüşünde tektir, ondan başkası bunu beyan etmemiştir.

6 — **Bekriyye;** Meselelerin ekserisinde Mu'tezileye uymuştur. Kendi başlarına savundukları görüşleri şu olmuştur: Allah Teâlâ âhirette yarattığı bir surette görülür. Sarımsak, soğan ve prasa gibi kokulu şeyleri yemeyi haram saymışlardır. Bunların reisleri Bekr b. Uht b. Abdu'l-Vahid b. Zeyd'dir.

7 — **Zâbirâşaiyey'ye gelince;** Bunlar Merv'de oturan bir topluluktur. Reisleri Cahil Ebû Asım'dır. Bunların dinde hurafeleri ve hamakatları vardır. İnsanın gücünün fiilden önce ve fiillerin yaratıcısının Allah olmayıp kul olduğunu ileri sürerler. Bunlara göre Allah masiyetleri dilemez. Onları irade etmez ve kulları dalâlete sevketmez. Fakat bunlar var olunca Allah'ın iradesiyle mevcutturlar. Zâbirâşaiyye şöyle demenin câiz olmayacağını idida eder: «Allah'ın dilemediği olmaz.» aksine şunu demenin gerekli oluşunu ileri sürer: Allah'ın dilediği olur, ama olamamasını dilediği olmaz. Onlar bu konuda müslümanların icmaına aykırı davranırlar. Onlar şunları da söyler: Cebrâil'in (A.S.) resûl olduğunu söylemeyiz, aksine «Allah Teâlâ, Cebrail'i (A.S.) bazı peygamberlerine gönderiyordu» deriz.

Züheyriyye, Züheyr b. Abdullah'ın ashabıdır.

Bunlar bazı meselelerde Kaderiyye'ye uyup şu meselelerde karşı gelmişlerdir: Allah Teâlâ ahirette görülür. Büyük günah sahibi mü'min fâsıktır. Allah'ın kelâmı olmayıp muhdestir.

8 — **Tûmeniyye,** Ebû Muâz et-Tümeniyye'ye mensup olanlardır. Bunların görüşleri de Zûheyri'nin görüşleri gibidir. Sadece ayrı olarak şu görüşü ileri sürerler: Kur'an ne mahlûk ne muhdes olmayıp hadistir.

9 — **Cebriyye Mezhebi:**

Cehm b. Safvân ve Bişr b. Ğayyâs el-Merîsî bunların reislerindendir. Cebriyye, gerçekte kulun fiiline gücü yoktur, fâil Allah'tır, kulların fiillerinin yaratıcısı Allah olup insanların bu hususta iradeleri yoktur, görüşündedir.

Cebriyye'ye göre nabız, titreme ve rakkâsın hareketi eşittir. Bunlara göre fiil fâile ağacın suya izafe edildiği gibi izafe edilir.

Cehm Allah'ın kelâmının yaratıldığını, Mu'tezilenin kabul ettiği gibi sıfatların ve rü'yetin nefyini benimsiyordu. Cennet ve cehennemin yok olacağını ileri sürmede başı çekiyordu.

Bişr de Allah'ın kelâmının mahlûk olduğunu iddia ediyordu.

Mücebbire; Allah kullarını fiillerine göre azab edeceği gibi, yine fiillerine göre sevap verir.

Fakat Cehm Allah'ın şey olduğunu ve mevcut olmadığını söylemiyordu.

Cebriyye mezheplerinin pek çok kolları vardır.

10 — **Mürcie Mezhebi :**

Mürcie mezhebinin aslı; Allah mü'minlerden her hangi birini ateşle azabetmez, masiyet imanla birlikte zarar vermez. Küfür de taatla birlikte yarar sağlamaz, şeklinde ifade edilebilir.

Bunların bazısı Kaderiyye, bazısı Şiâ, bazısı da Havaric ile birlikte olan meseleler hakkında düşünceleri vardır.

Gaylân, Muhammed b. Şübeyb, Ebû Şemr ve benzerleri Mürcie'dendir. Bunlar iman konusunda pek çok görüşler ortaya koymuşlardır. Küfür mevzuunda da ayni davranışta bulunmuşlardır.

Mürcie Gaylan'ın ashabı, Ebû Şemr'in taraftarları ve Muhammed b. Şübeyb'in bağlıları gibi sınıflara ayrılmıştır.

11 — **Mücessime Mezhebi :**

Mücessime bir çok fırkadan oluşur : Bunlar; Ahmed b. Hanbel'in Muhammed b. Kerrâm'ın, Mukâtil b. Süleyman'ın ve Hişâm b. el-Hâkem'in mensuplarıdır. Mezheplerin aslı Allah'ı cisimlikle vasıflamalarıdır.

Ancak bazıları şunları söyler : Biz cisimle yalnız mevcudu, varolanı kasdediyoruz. Bazıları ise insan suretinde eti ve kanı kasdeder ve insan organ olarak neye sahipse onları isbat ederler. Bir kısmı; O, diğer cisimler gibi altı yöne sahip cisimdir, yanlız cisimlere benzemez, inancındadır.

Ahmed b. Hanbel sâlih bir kişi idi, teşbihi kabul

etmemiştir. Fakat İbnü'l-Kerrâm Müşebbihe'nin reisi olup teşbihi kabul ediyordu.

Sofiyye :

Sofiyyenin ekserisi Sünnet ve Cemaat Ehlindedir ve içlerinden kerâmet sahibi olanlar vardır. Ancak aralarında ekserisi sapık ve bid'atçi olan reddiyye mezhebi ortaya çıkmıştır.

Hubbiyye, sözü edilen sapık mezheplerden biridir. Bunlar şu iddiayı ileri sürerler: Allah Teâlâ bir kulu severse ondan hitabı kaldırır. Her şey bu kimseye helâl olur ve bundan ibadetler sâkıt olur, düşer. Böyle Allah'ın sevgisini kazanan kişi hakkında haram söz konusu değildir.

Hubbiyye mensupları namaz kılmazlar, oruç tutmazlar, avret yerlerini örtmezler, zinadan, içkiden, livatadan ve herhangi bir haramdan çekinmezler.

Evliyâiyye, sapık sofi mezheplerindendir. Bunlar şu iddiaların sahipleridirler : Veli, insanların ve meleklerin nebi ve resullerinden daha üstündür. Resul gönderilenden ve göndericiden başkadır. Biz geçmiş büyüklerin adetlerini bu tarzda görmüşüzdür.

Evliyaiyye'ye göre insan ibadette en yüksek dereceye, velilikte en yüksek rütbeye ulaşırsa, onun hakkında farz ve haram hitabı kalmaz, her şey ona helâl olur.

İbahiyye, söz konusu sapık sofiyyedendir. Bunlar; Bütün mallar mubahlık üzeredirler, kadınlar da böyledir, mal sahiplerinin varlığı ancak mücerred izafet ve mücerred iktisab, kazanma iledir, derler. Kısaca

İbahiyye insanların mallarını ve kadınlarını mubah sayar.

Hulûliyye, bir başka sapık sofi mezhebidir. Bu inanca mensup olanlar raksı, şarkı, türküyü, tüyü bitmemiş genç delikanlıya bakmayı mubah sayarlar ve Allah'ın sıfatlarından bir sıfat bu gence hulûl etmiştir, girmiştir deyip biz onu seviyoruz ve bu sıfattan dolayı onu öpüyoruz, iddiasında bulunurlar.

Hûriyye'ye mezhebinden olanlar, raks, şarkı ve rakstaki fazla yorgunluktan yere düşünceye kadar raksta aşırılık taraftarıdırlar. Böyle bir rakstan sonra bunlar ayağa kalkıp yıkanırlar ve «Huru'l-Ayn (güzel gözlü kadınlar) gelmiştir, onlarla birlikte olunuz» derler. Şeytan, bunların çok kötü işleri yapmaları için bir araya getirendir.

Vâkıfiyye, şu iddiaların sahibidir: Allah'ı bilmek, tanımak mümkün değildir. Bu sapık mezhebin salikleri Allah'ı bilme konusunda dururlar ve farsça, arapça beyitler söylerler.

Farsça beyitler:
Seni kim bilir ki
Kimse seni bilemez

Sen kendini bilirsin
Yalnız sen, kendin kendini bilirsin.

Kendini illetlerden arındırmadıkça
Onu mihek (ölçü) taşıyla arama

İdrâkin ve vehmin senden ne haberi olabilir
Gerçek anlamda kendini yalnız kendin bilirsin
Rûh, kalb ve akıl seninle var olmuştur
Seninle var olan şeylerin sen'den ne haberi olabilir.

Arapça Beyit:

Hakkı, ancak öğretilen bilir
Sonlu, muhdes Kadim'i bilemez.

Vâkıfiyye; Marifetten, bilmeden aciz olma marifettir, inancındadır.

Mütecâhile, sofiyyenin bir başka sapık koludur. Bunlar ney çalıp içki içerler, bazı fuhşiyatı işlerler ve günahkârlık elbisesini giyerler. Şu görüşü savunurlar: Riyayı terk vaciptir. Bizim günahkârlık elbisesi giyerek kendimizi göstermemiz de riyayı terktir. Biz olduğumuz gibi görünüyoruz.

Mütekâsile mezhebi de sofiyye'nin sapıklarıdır. Bu inanışa bağlı olanlar, midenin haram veya helâl ile dolmasına rıza gösterip haram olsun helâl olsun dikkat etmezler, yerler. Hanlarda oturup, çalışıp kazanmazlar. Çoğu zaman uyuyup az az namaz kılarlar. Buldukları zaman bolca yerler ve ilgisine tesadüf ettiklerinde raksederler. Bunlar tembelliği seçip bir şey öğrenmezler, evlenmezler, ancak reddiye mezhebine inanırlar ve kimse ile münakaşa etmezler. Bunların pek fazla zararı yoktur.

Sofiyye'nin yücelik, fazilet, takva ve iyilikler dolu, kerâmet sahipleri de vardır. Bunlar daima temizlik, taharet üzere olup yemede, içmede, giymede, konuşmada, uyumada ve ibadet etmede Hz. Peygamber'in (A.S.V.) sünnetine uyarlar. Ancak vahyin tebliğinde sünneti terkederler. Bu işi alimlere bırakırlar. İnsanın bu vasıftaki sofilere dil uzatmayı bırakması ve dilini onlardan çekmesi gerekir. Zira bu tür sofilerin arasında ümmetin seçkinleri yer alır.

Ben, Sofiyye ile ilgili bu bilgileri şunun için zik-

rettim : Bizim ülkemizde de özellikle Fergana'da bunlar ortaya çıkmış, bazan Buhara'ya gelip gitmektedirler. O halde bunlardan hangisi Evliyâiyye ve Hubbiyyeden olup zındıklık mezhebine meyletmektedir, bunu bilmemiz gerekir.

Sofiyye'den bir topluluk vardır ki ilham iddiasında bulunup şunları söyler : «Kalbim, Rabbimden şunu söyledi» diye başlayıp Karamîta'nın ortaya attığı bazı bozuk işaretleri ve korkunç sözleri zikreder ve halkı bunlarla aldatır. Bunu onlar kendileri için kazanç sayıyorlar. Onlar bütün şeriatı inkâr ederler. Bize göre bu kişiler Allah'ın fena, şerli yaratıklarıdırlar.

Sözünü ettiğimiz bu kişilerden biri 479 hicri yılında Buhara'ya gelip Sofileri ve bazı sofî ashabını toplamıştır. Ben Buhara'nın köylerine gitmiştim, bana onun gelişini haber verdiler. Bu kişi daha önce Ebû Hanife'nin (R.A.) mezhebindeydi, sonra Mu'tezile'ye'ye meyletmişti. Ben bu zata iki arkadaşımı gönderdim ve bu ikisine şunları söyledim : Ona deyiniz ki niçin Ebû Hanife'nin mezhebini terkettin ve bu bid'atleri ortaya çıkardın? «Onu terketmedim» derse ona şunları söyleyiniz : O halde rükûda ve rükûdan başını kaldırdığında niçin ellerini kaldırıyorsun? O zaman habis, pis sırrını açmaya mecbur kalır ve şöyle der : «Size açıklanmış olsa ellerinizi kaldırırsınız, işte bu bana zâhir oldu.» Ona o zaman şöyle deyiniz : Sana zâhir olan nedir? Bunu açıklamaya muktedir misin, yoksa değilmisin? Eğer muktedir isen açıkla, eğer değil isen bu bir bid'attir, açıklamaktan acizsin.» Sonra bu iki kişiye şöyle dedim : Ona deyiniz ki Biz bütün asırların peygamberlerinin ve fâkihlerinden Sâlih olanların takvâ sahiplerinin, velilerin ve büyük

Kur'an okuyucuların, yani imamların, yolu üzerindeyiz. Sen ey sapık, azgın, karıştırıcı kişi! Bu saydıklarımızın yolundan döndün ve şeytanın yoluna girdin. Bu girdiğin yol Râfizilerin ve Karâmita'nın yoludur. Bunun üzerine söz konusu zât Buhara ve çevresinden maymunların arslanlardan, hindilerin bağlanmaktan kaçışı gibi kaçmıştır.

Fâkihlerimizden biri bana şu haberi vermiştir: Fakih sözünü ettiğimiz bid'atciye niye Ebû Hanife'nin mezhebini terkettiğini, rükûda ve rükûdan başını kaldırdığında ellerini niçin kaldırdığını sormuştur» Cevabı şöyle olmuştur: «Ben Hz. Peygamber'i (S.A.V.) Ashabıyla ve başkalarını rûkuda ve rûkudan başını kaldırdığında ellerini kaldırdığını gördüm.» «Onu uykuda mı gördün» diye sorduğumda, «Hayır, uyanıkken gördüm» demiştir.

Burada bid'at ehlinin görüşlerini bırakıyorum, zira bunların görüşlerinde yarar bulunmaz, zaten inançlarının aslı yoktur, çoğunluğu sual karşısında mecbur kalarak bazı şeyler söylemişler, böylece bozuk şeyler ve hatalı, fâhiş kelâmda bulunmuşlardır.

Hz. Peygamber'in (S.A.V.) «Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, onların hepsi cehennemde olup biri kurtulmuştur» hadisi hasr üzere olmayıp kesret üzeredir, çokluğa delâlet eder. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: «...Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen Allah onları bağışlamıyacaktır...» (1) Hasan Basri'den (R.A.) böyle rivayet edilmiştir. Bunu düşünürler bilirler. Görüşlerin, inançların ihtilâfı, farklılı-

---

(1) Kur'anı Kerim, Tevbe, 80.

ğı, yetmiş binden de fazladır ve her vakit bid'atler artmaktadır.

Netice olarak mezhebin asılları altıyı geçmez. İman esasları altıdır.

Haddi aşma; Fiilleri Allah'a izafe etmededir. Bu görüşe Cebriyye meyletmiş, böylece çirkin ve kaba işleri Allah'a izafe etmişlerdir.

Haddi aşma; Fiilleri insanlara izafe edip bağlamadadır. Buna Kaderiyye ve Mu'tezile eğilim göstermiştir. Böylece onlar kendilerini yaratmada Allah'a ortak kılmışlardır.

Haddi aşma; Allah'tan sıfatları nefyetmede, inkâr etmededir. Buna Kaderiyye, Mu'tezile ve Cehmiyye kaymıştır. Böylece onlar yaratıcıyı, âtıl bırakıp onu nefyetmişlerdir.

Haddi aşma; Allah'ın sıfatlarını isbatta da vardır. Buna meyledenler Kerrâmiyye, Hanbelîler, Mukâtiliyye ve Hişamiyye'dir. Bunlar kendilerini yaratmada Allah Teâlâ'nın ortağı haline getirmişlerdir. Onların yaratıcıyı dille söylemeleri, Allah'ı tanımaları aşağıdaki sözleri söyleyen kişinin durumu gibidir: Birisine arpa tanesini tanıyor musun? dendiğinde «evet tanıyorum» o halde «onu tarif et» dense ve cevaben şöyle dese: «O uzundur, kırmızıdır, sonbaharda ziraatı yapılır, yerin altında biter, çiğ ve pişkin olarak yenir.», biz anlarız ki bu kişi arpayı tanımıyor. Onun bize tanımladığı havuçtur. İşte yukarıda adı geçen mezheplerin Allah'ı bilmeleri sözü edilen cahilin arpayı bilişi gibidir.

Haddi aşma; herhangi bir günahı işleyen kimseyi kâfir sayanların masiyetleri çokça büyültmelerinde

de görülür. Bu anlayışa Hariciler saplanmışlardır. Bu mezhep mensupları, her büyük günah işliyen müslümanı imandan çıkarmış, imansız saymışlardır. Bu görüşü Kaderiyye, Mu'tezile ve bütün Râfiziler benimsemişlerdir. Bunlar Allah'ın kitabını ve müslümanların icmaını bir tarafa bırakmışlardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Doğrusu Allah, kendine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını dilediği kimse için, bağışlar ve mağfiret buyurur.» (2) «Ey iman edenler! Allah'a öyle tevbe edin ki tam bir pişmanlıkla hâlis bir tevbe olsun!..» (3) Buna ilâveten ümmet günahkârlara mü'min demiş, onlara mü'min ismi verilmesinde icma etmiştir.

Hz. Ali (R.A.) sevgisinde de aşırılık vardır. Mu'tezile ve Râfiziler Hz. Ali'yi (R.A.) bütün Sahabe'den (R.A.) üstün tutmuşlardır.

Günahlara önem vermemede de aşırılık görülür. Mürcie imanla masiyet zarar vermez, demiştir. Onlar böylece Allah'ın kitabını, Hz. Resûlü Ekrem'in (S.A.V.) sünnetlerini ve ümmetin icmaını inkâra gitmişlerdir. Oysa Allah şöyle buyurmaktadır: «Ey iman edenler! Allah'a öyle tevbe edin ki, tam bir pişmanlıkla halis bir tevbe olsun; olur ki Rabbiniz kötülüklerinizi örter...» (4) Bu konuda sayılamıyacak kadar çok hadis vardır.

Sünnet ve Cemaat Ehli; ne sıfatların nefyinde ve

---

(2) Kur'anı Kerim, Nisâ, 48.

(3) Kur'anı Kerim, Tahrım, 8.

(4) Kur'am Kerim, Tahrım, 8.

ne de isbatında aşırılık göstermeyip haddi aşmamışlardır. Aksine onlar bu konuda önce açıkladığımız gibi orta yolu tutmuşlardır. Sünnet Ehli kulların fiillerinin nefyinde, onların kullara izafesinde, haddi aşmamışlar, aksine beyan ettiğimiz üzere orta yolu tercih etmişlerdir. Ehli Sünnet günahların büyüğünde ve küçüğünde, onların tahkirinde aşırılık göstermeyip orta yolu benimsemiştir. Bütün düşünürler toptan, işlerin hayırlısı ortadadır, düsturunu kabul etmiştir.

Usûlu'd-Din (Kelâm) ilmi zor, kapalı bir ilimdir. İnsanlar bu ilim dalında bolca eserler tasnif edip bu ilmin mânalarında araştırmalar yapmışlar, temellerinde incelemelerde bulunmuşlar ve uzunca yazmışlardır.

Ben çok az şey zikrettim. Zira bölgemiz ehli bu ilimden yüz çevirmişti. Bölgemiz insanlarında üstün gelen fıkıh'tır. Onlar kelâm ilmiyle uğraşanı, bu ilme dalanı reddediyor, ona iyi muamele etmiyor, onu hafife alıyorlar. Neticede Usûlu'd-Din, Kelâm İlmi bizim diyarımızda az oldu, gelişmedi.

Bizim geçmiş alimlerimizin bu topraklardaki amacı Sünnet ve Cemaat Ehli Mezhebini kuvvetlendirip bid'at ehlinin ortaya çıkışını önlemekti. Sünnet ve Cemaat Ehli mezhebinin delillerinin anlaşılmasında zorluk, güçlük olabileceğinden bid'ate düşülebilir. Eğer ben de söz konusu ilimde sözü uzatsaydım insanların canı sıkılıp bu ilimden kıyam ederek kaçabilirlerdi. Bende bu ilimden fazlaca vardı, zaten bir kimse bu ilmin sonuna ulaşamaz. Benimle ilgili olarak bid'atçilerin büyükleri hepsi birden toplanıp bana karşı gelseler Allah'ın yardımıyla onları mağlup ederim. Za-

ten tekvin ve mükevven meselesinde Eş'ari'den çoğunu susturdum, Eş'arî'nin ashabının büyüklerinden olan bu kişiler hayrette kalmışlardı. Allah'a hamd, Resûlüne salat ve selâm olsun.

Ya Rabbi! Bağışla, merhamet et, bizi affet, Sen en üstün en kerimsin...

İNDEKS

ŞAHIS, KİTAP VE YER İSİMLERİ

— A —

Abbâd b. Süleyman : 13
Hz. Abbâs : 276, 280
Abd b. Hamid : 228
Abdu'l-Cabbâr, Kâdî : 1
Abdullah b. Abbâs : 110, 118, 259, 322
Abdullah b. Mübarek : 79
Abdullah b. Ömer : 118, 282
Abdullah b. Rezzâm : 344
Abdurrahman b. Avf : 266, 267, 282, 293, 294, 330
Hz. Âdem : 30, 83, 97, 98, 129, 134, 135, 136, 191, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 255, 287, 304, 306
Ahmed b. Hanbel : 362
Hz. Aişe : 110, 11, 118, 294, 357
Hz. Alî : 257, 258, 260, 261, 263, 264, 265, 267, 270, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 293, 330, 341, 344, 348, 351, 355, 356, 357, 358, 369
el-Alîm v'el-Mütealîim : 5, 336
Ammâr b. Yasir : 248, 355
Andekan : 345
Araf : 333
Asaf b. Berakya : 329

— B —

Bahira Rahibi : 140
Bekr b. Uht : 360
Beni Haşim : 269, 270, 285
Beyan b. Seman : 355
Bişr el-Merisi : 78, 79, 166, 175, 187, 361
Bişr el-Mu'temir : 100
Buhara : 124, 221, 274, 275, 299, 328, 366, 367

— C —

Câbir b. Abdullah : 118, 259
Cafer b. Harb : 163, 165, 287
Cebrâil : 95, 98, 217, 219, 292, 293, 319, 320, 355, 360
Cehm b. Safvan : 32, 78, 188, 191, 203, 239, 361
el-Cubbâi, Ebû Ali : 1, 47, 50, 62

— D —

Dahhâk b. Muzahim : 116, 228, 259
Hz. Danyal : 30
Hz. Davud : 30, 241, 244, 245
Deccâl : 352
Dehûl : 87
Dırar b. Amr : 17, 111, 160, 360

— E —

Ebû Abdulalh el-Belhî : 78
Ebû Asım : 360
Hz. Ebû Bekr : 94, 95, 116, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 271, 272, 276, 277, 278, 279, 280, 293, 330, 341, 351, 355, 356, 357
Ebû Bekr el-Esam : 16, 268
Ebû Bekr Muhammed el-Fazl : 221
Ebû Davud : 282

Ebû Derdâ : 216
Ebû Emâme el-Bahili : 308
Ebû Hafs Sefekverdi : 221
Ebû Hanife : 5, 63, 71, 77, 101, 166, 218, 219, 222, 252, 273, 282, 295, 299, 303, 304, 332, 336, 366, 367
Ebû'l-Hasen el-Eş'ari : 2, 64, 65, 89, 94, 99, 100, 102, 166, 175, 213, 217, 218, 241, 249, 272, 299, 300, 321, 323, 325, 347, 349, 352, 353
Ebû'l-Hasen Muhammed b. Huseyn : 223, 228
Ebû Haşim : 47, 50
Ebu'l-Hattâb : 300
Ebû Hureyre : 21, 317
Ebû'lHuzeyl : 47, 100, 323, 325
Ebû Leheb : 318
Ebû Muaz et-Tumeniyye : 361
Ebû Muhammed b. Hâmid : 221
Ebû Muhammed b. İsmail : 21
Ebû Musa el-Eş'ari : 116, 118, 339
Ebû Saîd : 160
Ebû Said Hasan b. Behram : 342
Ebû Sehl el-Kalâmîsi : 160, 271
Ebû Sufyan : 249, 354
Ebû Şemr : 362
Ebû Ubeyde b. Cerrah : 262, 294
Ebû Yusuf : 295, 297
Ehrimen : 27
Enes b. Mâlik : 118

— F —

Hz. Fatıma : 262, 294
Fergana : 221, 366
el-Fıkhu'l-Ekber : 5, 252
Firavn : 72, 235, 331, 332

— G —

Gaylan ed-Dımeşkî : 71, 188, 191, 362

— H —

Hacer Esved : 342
el-Hâkim el-Celil : 303
el-Halimi es-Sâfî, el-Buhâri : 293
Hamdan el-Karmat : 34
Hz. Hamza : 354
Hz. Harun : 258, 264, 277
Harun Reşid : 100
Hz. Hasan : 345
Hasan Basrî : 367
Hz. Hatice : 294
Havmel : 87
Hz. Havva : 135
Hişam b. el-Hakem : 31, 78, 160, 166, 239, 362
Horasan : 166
Hz. Hüseyin : 345
Hüseyin Neccâr : 17, 43, 50, 62, 166, 175, 219, 220, 359
Huzeyfe b. Yeman : 116

— I —

Irak : 166, 299
Isfahan : 345

— İ —

İblis : 67, 68, 71, 74, 186, 188, 248, 251, 256, 287
İbn Heysam : 2, 18, 78, 100, 166
İbn Kerrâm : 362
İbn Küllâb : 2, 99, 123, 124, 125, 166, 175, 249, 349, 354
İbn Raverdi : 89
İbn Şimr : 188
İbn Ummu Mektûm : 264
Hz. İbrahim : 30, 129, 135, 146, 149, 241, 243
İbrahim Nazzâm : 1, 13, 17, 47, 59, 103, 143, 318, 334
Hz. İdris : 129
İmran : 135

İmru'l-Kays : 87, 88
Hz. İsa : 28, 31, 34, 138, 148, 291, 293, 352
İshâk b. Rahuye : 129, 228
Hz. İshak : 135
Hz. İsmail : 135
İsfirâzî : 1
İsrafi : 292

— K —

Ka'b b. Ucre : 118
Ka'b b. Zûheyr : 199
Kâbe : 46, 169, 181, 292
el-Kâ'bi : 1, 47, 347
Katâde : 228
Kerhi : 299, 300
el-Kindi : 1
Kûfe : 343, 345
Kureys : 269, 270, 285

— L —

Lahsa : 342
Levh-i Mahfûz : 78, 82, 88, 90

— M —

Maâni'l-Ahbâr : 324
Makâlât : 347, 353
Mâturîdî : 3, 50, 51, 101, 123, 175, 293, 295, 299, 305, 347
Mekhûl : 347
Mekke : 169, 219, 328, 342, 343, 355
Memun : 79
Mevr : 360
Hz. Meryem : 294
Mescidu'l-Aksa : 358
Mikâil : 292
Mikdâd : 355
Muammer : 161, 162
Hz. Muaviye : 259, 260, 283, 284, 285, 357
el-Mucizu'l-Kebir : 353
Muhammed b. Mukâtil : 79
Muhammed, İmam : 295, 324
Muhammed b. Şûbeyb : 362
Muhtar b. Ubeyd : 356
Muhtasar : 299
Mukâtil b. Süleyman : 188, 362
el-Munteka : 303
Hz. Musa : 83, 85, 92, 93, 96, 97, 112, 113, 114, 135, 138, 149, 169, 245, 247, 258, 264, 277
Müslim : 204

— N —

Nesefi : 347
Hz. Nuh : 30, 129, 135, 242
Nuh b. Ebi Meryem el-Mervezi : 222, 223

— O —

Hz. Osman : 94, 95, 264, 267, 270, 277, 281, 293, 330, 341, 351, 355, 357

— Ö —

Hz. Ömer : 89, 260, 262, 265, 266, 270, 272, 277, 281, 293, 330, 331, 339, 341, 343, 351, 355, 57

— S —

Sa'd b. Ebi Vakas : 294, 330
Sa'd b. Ubâde : 263, 330
Said b. Zeyd : 294, 330
Samiri : 149
Sariye : 331
Suheyb : 118, 355
Semerkand : 3, 221, 240, 299
Sıktı'l-Liva : 87
Siyer el-Kebir : 324

— Ş —

Şâfii : 2, 210, 219, 249, 273, 274, 300, 349
Şam : 280
Hz. Şuayb : 247, 248

— T —

Tuhâvi : 315

Hz. Talha : 293, 294, 330, 357
Kitâbüt-Tevhid : 3
Kitâbü't-Te'vilât : 3
Tirmizî : 324
Tûr : 46, 264, 345

— U —

Ubey b. Ka'b : 118

— V —

Vahşî : 249, 354
Vasıkbillâh : 79

— Y —

Ye'cûc ve Me'cûc : 352
Yezdan : 27
Yezîd : 285
Hz. Yunus b. Metta : 262
Hz. Yusuf : 241, 243, 244, 246, 263

— Z —

Hz. Zekeriya : 309
Zeyd : 356
Hz. Zübeyr : 293, 294, 330, 357
Zübeyr b. Abdullah : 361

KAYNAKLAR :

1) Usûlu'd-Dîn, Mukaddime, s. 10-15.
2) İbn Kutluboğa, Tâcu't-Terâcim, s. 65, Bağdat, 1962.
3) Taşköprüzâde Tabâkâtu'l-Fukahâ, Musul, 161, s. 86.
4) Abdu'l-Hayy el-Leknevî, el-Fevâidu'l-Behiyye fi Tabâkâti'l-Hanefiyye, Beyrut, Tarihsiz, s. 188.